પ્રાપ્તિ સ્થાન :-

(૧) દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ
૬૮, ગુલાલવાડી,
મુંબઈ-૪

(૨) શાહ ભરતકુમાર ચતુરદાસ
૯૬૮ કાળુશીની પોળ, કાળુપુર
અમદાવાદ-૧

-: સંપાદક :-

પૂ. મુનિરાજશ્રી પદ્મસેનવિજયજી મહારાજ

-: પ્રાથમિક સહાયક :-

૧. જાપાનમાં વસતા જૈન ભાઈઓ

હ : અરવિંદચંદ હીરાચંદ ઝવેરી

૨. ચંદ્રસેન કેસરીચંદ ઝવેરી

કિંમત . રૂપિયા ૭-૫૦

-: મુદ્રક :-
પટેલ ચંપકલાલ મગનલાલ
-: મુદ્રણાલય :-
અંબિકા આર્ટ પ્રિન્ટરી
હિંગળાચાચર-પાટણ (ઉ. ગુ.)

વીર સંવત ૨૫૦૬
વિ. સંવત ૨૦૩૬
આવૃત્તિ : દ્વિતીય

10776

પ્રથમ આવૃત્તિનું પ્રકાશકીય

શ્રી 'ધ્યાનશતક' નામથી પ્રસિદ્ધ એવું 'ધ્યાનાધ્યયન' નામનું ૧૦૫ ગાથાનું શાસ્ત્ર પૂર્વધર મહર્ષિ પૂ. શ્રી જિનભદ્ર ગણિ ક્ષમાશ્રમણ મહારાજે રચ્યું, અને એના પર સંક્ષિપ્ત વ્યાખ્યા પૂ આચાર્ય શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજે કરી. બન્ને મહર્ષિ એવા અતિ ઉચ્ચ શ્રેણિના વિદ્વાન છે કે જેમની પંક્તિઓને સૂત્રાક્ષરની જેમ પછીના શાસ્ત્રકારો પોતાના રચેલા શાસ્ત્રમા આધાર તરીકે નોંધે છે.

આચાર્ય પુરંદર શ્રી જિનભદ્રગણી ક્ષમાશ્રમણ મહારાજ પૂર્વધર મહર્ષિ છે ૧૪ 'પૂર્વ' નામના શાસ્ત્રો, જે શ્રુતસાગરસમા, તે શાસ્ત્રો પૈકીના ૧ 'પૂર્વ' નામના શાસ્ત્રના એઓશ્રી જાણકાર હતા. એમની પછી તો 'પૂર્વ' શાસ્ત્રો નષ્ટ થઈ ગયા, એના કેટલાક પદાર્થોના ઝરણાં રહ્યા. સુત્રથી નષ્ટ થવાનું કારણ એ કોઈ લખાયેલા નહિ, માત્ર મોઢે મોઢે જ ભણાવાતા, ભણાતા અને યાદ રખાતા બધું જ મોઢે. કાળના પ્રભાવે જીવોની બુદ્ધિનો હ્રાસ થતા એ ગ્રહણ કરવાનું અને યાદ રાખવાનું મુશ્કેલ થયું. એટલે મહાવીર પ્રભુ પછી ૧૪ પૂર્વનાથી ક્રમશ નષ્ટ થતા થતા ૧૦૦૦ વર્ષમા તો 'પૂર્વ' જ્ઞાન સમૂળગું નષ્ટ થયું શ્રી જિનભદ્રગણી ક્ષમાશ્રમણ મહારાજ એના અંત ભાગમા થયા એટલે એમને લગભગ ૧ પૂર્વ જેટલું જ્ઞાન હશે એમ મનાય છે. એ મહર્ષિએ શ્રમણસૂત્રમા આવતા 'ચઉહિં ઝાણેહિં' પદને લઈ 'ઝાણ' એટલે કે ધ્યાન, તેના પર 'ધ્યાન-અધ્યયન'

રચ્યું છે. ૧૦૫ ગાથાનું એટલે ૧૦૦ 'શત'ની નજીક સંખ્યાની ગાથાઓનું, માટે આ અધ્યયન 'ધ્યાન-શતક' તરીકે ઓળખાય છે.

સૂરિપુરંદર શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે આ શાસ્ત્રની ગાથાના પદ પદના ગંભીર ભાવ સ્પષ્ટ કરવા પૂરતી વ્યાખ્યાઓ રચી છે. ૧૪૪૪ શાસ્ત્રોના પ્રણેતા તરીકે આ બહુશ્રુત મહાપ્રજ્ઞ આચાર્ય ભગવંતની ય ભારે પ્રસિદ્ધિ છે. યોગશતક, યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય, યોગબિન્દુ, અનેકાન્તવાદ, ઉપદેશપદ, પંચાશક, ધર્મસંગ્રહણી વગેરે મૌલિક શાસ્ત્રો રચવા ઉપરાત એઓશ્રીએ શ્રી ચૈત્યવંદનસૂત્રવૃત્તિ, પંચસૂત્રવૃત્તિ, આવશ્યકવૃત્તિ વગેરે વ્યાખ્યા ગ્રન્થો પણ રચ્યા છે.

"ધ્યાન-શતક" શાસ્ત્રની વાતો જીવન સાથે ગાઢ સંબંધ ધરાવતી હોઇ ઉનાળાની રજાઓમાં ચાલતા ધાર્મિક શિક્ષાયતનોમાં ગુરુદેવ પૃ. **પં. શ્રી ભાનુવિજયજી મહારાજે** આ શાસ્ત્રના આધારે "ધ્યાન અને જીવન" એ વિષય ઉપર પ્રવચનો આપ્યા એના અવતરણ લેવાયા. એ પરથી વિસ્તૃત વિવેચન તૈયાર કરાઈ '**દિવ્યદર્શન**' સાપ્તાહિકમા ૧૭મા વર્ષના અંકોમા ક્રમશ: પ્રગટ કરાતા રહ્યા. દિવ્યદર્શનના વાચકોને એથી અનેરી ધર્મપ્રેરણા મળતી રહી.

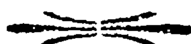
આ પુસ્તકના વિષયમા, મનના ભાવોનુ કેમ સંશોધન કરવું એના પર બોધક અને રોચક શૈલીથી વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. સાથે સુંદર દૃષ્ટાતો અને દલીલો પણ રજુ કરવામા આવી છે. અનેક સ્થળે આત્માની ઉન્નતિની અને

પાપથી બચાવની ચોક્કસ ચાવીઓ પણ દર્શાવાઈ છે. આ બધું જીવનમાં સક્રિય કરવા માટે આના અનેકવાર વાચનની જરૂર છે

પ્રાંતે આવા ઉત્તમ સાહિત્યના પ્રકાશનમાં નિમિત્તભૂત થનાર **પૂ. ગુરુદેવશ્રી પ્રવચનકારનો** તેમજ સંપાદક **પૂ. મુનિરાજ શ્રી પદ્મસેનવિજયજી મહારાજનો** આભાર માનીએ છીએ.

લિ

શાહ ચતુરદાસ ચીમનલાલ
તંત્રી, દિવ્ય દર્શન સાહિત્ય સમિતિ

પુરોવચન

(તૃતીય આવૃત્તિ પ્રસંગે)

ગ્રીષ્મઋતુના શાલાકીય અવકાશ દરમ્યાન અનેક કોલેજીયનો અને સ્કુલોના વિદ્યાર્થીઓ ધાર્મિક શિબિરમા ભાગ લેવા આવતા. એમાં ઘણા વિદ્યાર્થીઓ ધ્યાન અને યોગના વિષયમા અનેક જિજ્ઞાસાઓ વ્યક્ત કરતાં હતાં. શિબિરમાં ધાર્મિક વિષયો ઉપર વાચના આપનાર પૂજ્યપાદ ગુરુદેવ આચાર્યભગવંત શ્રીમદ્ વિજય ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ જૈન શાસ્ત્રોના સચોટ આધારપૂર્વક એ જિજ્ઞાસાઓનું સમાધાન આપતા, જે વિદ્યાર્થીઓને ખૂબ જ જચી જતું. જૈનેતર યોગીઓ દ્વારા ચલાવવામાં આવતી

ધ્યાન શિબિરો વિષે પણ પૂજ્યશ્રીનો અભિપ્રાય માંગવામાં આવતો તેમાં પણ કેટલાક અર્ધદગ્ધ પંડિતમાનીઓ દ્વારા યોજાતી અશિષ્ટ ધ્યાન શિબિરોએ જનતામાં ખૂબ જ તર્ક-વિતર્ક અને ઊહાપોહ મચી ગયો હતો.

બીજી બાજુ યમ-નિયમ વગેરેનો પ્રસિદ્ધ ક્રમ ઓળંગી કેટલાક સીધે સીધા ધ્યાનમાં ઊતરવા માટે થનગની રહ્યા હતા. એ લોકોને ધાર્મિક ક્રિયાકાંડમાં જે શારીરિક શ્રમ પડે એ મુદ્દલે પસંદ હતો નહીં, અને તેથી લોટરીની જેમ સીધા જ ધ્યાનમાં ઊતરી પડવાની ઘણાએ નિષ્ફળ ચેષ્ટા કરી ચૂક્યા હતા. સમાજમાં કેટલાક આગળ પડતા નેતાઓ પણ ધ્યાન-ધ્યાનની બાંગો પોકારતા હતા.

આ સ્થિતિમાં વાસ્તવિક ધ્યાન એ શું ચીજ છે? કેવા અશુભ ધ્યાન ટાળ્યા વિના શુભ ધ્યાન ન આવે? અશુભ ધ્યાનના પ્રકારો કયા કયા? એનું સ્વરૂપ અને કારણો કયા કયા? એ કયા કયા ઉપાયે ટળે? એ પછી આગળ શુભ ધ્યાન કઈ ભૂમિકાની એ વસ્તુ છે અને તે આત્મસાત કરવા માટે કેટલા દ્વારોથી વિચારણા કરવાની જરૂર છે? તથા ધ્યાનના તાત્કાલિક અને દૂરગામી કયા કયા પરિણામો ઉદ્ભવે છે? શુભ ધ્યાનની પણ કેટલી કક્ષાઓ હોઈ શકે છે? એના કેવા કેવા પ્રકારો છે? તથા ધ્યાન માટે કેવા કેવા દેશ-કાળ ઉચિત ગણાય? કોને તે લાભ કરે તથા ધ્યાનનો બીજો પાયો કયો છે? — એમાં કેટકેટલા પ્રયત્ને સફળતા મળે? — આ બધી જટિલ સમસ્યાઓ

ઉપર શાસ્ત્રગર્ભિત અનુભવસિદ્ધ પ્રકાશ પાથરવાની તાતી જરૂરીયાત ઊભી થઈ ગઈ હતી.

પૂજ્યપાદશ્રીએ તાત્કાલિક પરિસ્થિતિને ધ્યાનમા લઈ શાસ્ત્રોના મહાસાગરમાંથી વિણી વિણીને ધ્યાન અંગેની સામગ્રી એકઠી કરી ઉપરોક્ત સમસ્યાઓના કાયમી ઉકેલ સૂચવનાર વાચનાઓ શિબિરોમાં અને અન્ય સ્થળે આપવાનો મંગળ પ્રારંભ કર્યો તે પ્રવચનો દિવ્યદર્શન સાપ્તાહિકમા છપાઈ ગયા બાદ બે ભાગમા પુસ્તકાકારે પણ છપાઇ ગયા હતા. જિજ્ઞાસુ આત્માઓની એક પછી એક માગણી આવતા પ્રથમવારે મુદ્રિત અને તે પછી બીજીવારે મુદ્રિત બધી નકલો ખલાસ થઈ જવાથી તેના પુનર્મુદ્રણની આવશ્યકતા ઊભી થઈ

પૂજ્યપાદ ગુરુદેવશ્રીએ સંસ્થાના પુનર્મુદ્રણના નિર્ણયની વિનતી ધ્યાનમા લઈ પુનંમુદ્રિત ગ્રન્થને નવો ઓપ આપ્યો, જરૂરી સુધારા-વધારા કર્યા અભિનવ પ્રાપ્ત સામગ્રીનો ઉમેરો કર્યો આથી સજાવટ નવી થઈ ગઈ અને આજે મુદ્રિત થઇને તે પુન. વાચક જિજ્ઞાસુ પાસે પહોચી રહ્યો છે તે ઘણા આનદની વાત છે

આ ગ્રન્થ પૂજ્યશ્રીના 'ધ્યાન' અંગેના ચિંતન અને અનુભવોનો તથા શાસ્ત્રીય સત્યોનો અમૂલ્ય ખજાનો બની ગયો છે. ધ્યાન એ માત્ર પદ્માસન લગાવીને જ આરાધવાની વસ્તુ નથી પરતુ શાસ્ત્રવિહિત તમામ શુભક્રિયાઓમાં શુભ ધ્યાન કેટલું ઓતપ્રોત છે એ તથ્ય ઉપર સુદર પ્રકાશ પાથર્યો છે લગભગ તમામ સંજ્ઞી જીવોને એક યા બીજા

પ્રકારનું ધ્યાન ચાલુ જ હોય છે પરંતુ તેમાં 'રૌદ્ર' અને 'આર્ત' બે અશુભ ધ્યાનના પ્રકારની જ બોલબાલા હોય છે. રોજીંદા જીવનમાં માનવ ડગલે ને પગલે કેટલું બધું દુર્ધ્યાન કરતો હોય છે એના નમૂના પૂજ્યશ્રીએ એવા સચોટ દર્શાવ્યા છે કે ધ્યાન-ધ્યાન કરનારાઓનો ઉન્માદ પિગળી જાય અને પોતાને સાચો ખ્યાલ આવી જાય કે ધ્યાનની ભૂમિ ઉપર પગ મૂકવાની વાત તો દૂર રહી, સૌથી પહેલાં તો દુર્ધ્યાનના મગરમચ્છે જે આપણને પાકી પકડમાં લીધા છે એમાથી જ છૂટવાની ખાસી જરૂર છે. અને એ માટે પ્રતિપક્ષી શુભ ધ્યાન ઉજાગર કરનારી શુભક્રિયાઓમાં સામેલ થવાની પ્રાથમિક આવશ્યકતા છે.

પૂજ્યશ્રીએ દુર્ધ્યાનની ભીષણ પકડ તથા તેમાથી છૂટવા માટે ઉપયોગી ચિંતનશૈલીનું જે હૃદયંગમ વર્ણન કર્યું છે તે પ્રત્યેક ધ્યાનોપાસકને વિચાર કરતા કરી મૂકે તેવુ છે. પોતાને ધ્યાનમાં આગળ વધી ગયેલા માની લેનારને પણ સિંહાવલોકનન્યાયે પોતાની યોગ્યતા અને પોતાની ભૂમિકાની ફરી એકવાર તપાસ કરી લેવા પ્રેરણા આપતો આ ગ્રન્થ સાચે જ ધ્યાનની પિપાસા રાખનારાઓ માટે ભોમીયાની ગરજ સારે એવો છે. પૂજ્યશ્રી જૈન શાસનના એક અણમોલ રત્ન છે. તેમનું ધ્યાન અને ચિંતન એકબાજુ શાસ્ત્રીય સત્યોથી વણાયેલું છે તો બીજીબાજુ વર્તમાનકાળે નવી જ દિશાસૂઝ આપી જનારું છે. સૌ કોઈ આ ગ્રન્થમાં પીરસાયેલ રસથાળને આરોગી શુક્લધ્યાનારુઢ થવાની શક્તિ કેળવો એજ શુભેચ્છા.

અનુક્રમણિકા

કર્મસાહિત્યનિષ્ણાત સિદ્ધાન્તમહોદધિ સ્વ. આચાર્યદેવશ્રી
વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજના પટ્ટાલંકાર વર્ધમાનતપોનિધિ
પ. પૂ. આચાર્યદેવશ્રી વિજય ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી
મહારાજના આધ્યાત્મિક પ્રવચન

ધ્યાન અને જીવન

(મેટ્રિક–કોલેજના વિદ્યાર્થીઓને ધાર્મિક ગ્રીષ્મ શિક્ષાયતનમા
શ્રી ધ્યાનશતક શાસ્ત્ર પર અપાયેલાં પ્રવચનના આધારે)

પ્રકરણ–૧. દુઃખમાં કર્મનિકાલ પર ધ્યાન.

માનવજીવનમાં ધ્યાન અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. માનવને મોટામાં મોટું સાધન 'વિશિષ્ટ શક્તિવાળું મન' મળેલું છે. એ મનની ધ્યાનધારા ઉપર એ સુખ–દુઃખના સર્જન કરે છે, હર્ષ–શોકના સર્જન કરે છે, બાદશાહી–ગરીબી સર્જે છે, અને પરલોક માટે પ્રબળ શુભાશુભ કર્મનાં સર્જન કરી શકે છે, યાવત્ અનંત સંસાર યા અનંત મોક્ષ ઉપાર્જી શકે છે બાહ્ય સંયોગો–પરિસ્થિતિ વગેરે પ્રતિકુળ પણ હો, કિન્તુ તેથી દુઃખી થવાય એવો નિયમ નહિ; કેમકે જો મનનું ધ્યાન કર્મના નિકાલ પર હોય તો ખેદ–ઉદ્વેગ ન થતા હરખ થાય છે.

પ્રતિકુળતામાં કર્મનો નિકાલ કેમ? :-

અણધારી આફતમાં કારણ કોણ? માણસ અણધાર્યો માંદો પડે છે, અણધાર્યો અકસ્માતનો ભોગ બને છે, અણધારી પત્નીબિમારી, પુત્રબિમારી, વેપાર-ખોટ, શેઠની નારાજી, રાજ્યટેક્ષ, મોંઘવારી, ગૃહભંગ વગેરે વગેરે કોઈ આપત્તિથી ઘેરાય છે આ અણગમતું અણઇચ્છયું અણધાર્યું કેમ બની આવે છે? જીવની અહીંની બરાબર સાવધાની હોય, ઉદ્યમ સીધી લાઇને હોય, છતાં આમ કેમ બને છે? કહો,

પૂર્વના ઉપાર્જેલા પોતાનાં અશુભ કર્મના ઉદયથી જ અણધારી ય આપત્તિ આવે છે.

'ભગવાને આમ કર્યું,' કે 'By Chance એમજ એકાએક બન્યું' વગેરે સમાધાન લૂલા છે. 'કારણ વિના કાર્ય બને જ નહિ' એવો જગતમાં સનાતન સિદ્ધાન્ત છે. નહિતર તો દૂધ વિના એમજ એકાએક દહીં બની જાઓ! સૂર્ય વિના વિશ્વ પર એમજ તાપ અને પ્રકાશ ઝળહળી ઊઠો! ના, કારણ મળ્યા વિના કાર્ય શાનું થાય? ત્યારે ભગવાનને જો કારણ માનો તો 'શું ભગવાન નિર્દય અને પક્ષપાતી છે કે અમુકને જ પ્રતિકુળતા-આપત્તિ-અકસ્માત્ આપે? તે ય ગુના વિના પણ આપે?' જન્મેલા કેટલાક બાળકનો અહીંનો કોઈ ગુનો નથી, છતાં માંદા કેમ? ભગવાન માદા પાડે તો એ કેવા ક્રુર ગણાય? માટે આ બધી વાત ખોટી. એક જ વાત સાચી કે જીવનાં પોતાનાં પૂર્વ જન્મે ઉપાર્જિત અશુભ કર્મ અહીં ઉદયમાં

આવ્યાં, એટલે એને અણધારી આપત્તિ આવે છે.

રામચંદ્રજી એ દશરથના કુળના દીપક જેવા કેવા સદ્દગુણી સરળ પ્રકૃતિના પુત્ર ! છતાં કેમ એમને રાજ્યાભિષેકના જ અવસરે વનવાસ જવું પડ્યું ? કૈકેયીનો દોષ હોય એમાં રામને દંડ ? રામનો રાજ્યહક્ક ડુલ ? માનવું જ પડે કે રામના પોતાના પૂર્વકર્મ વિના આમ બને જ નહિ.

સીતાજી મહાસતી હતા રાવણ એમને જંગલમાંથી ઊપાડી ગયો એ સીતાના કયા વાંકે ? કઈ ભૂલે ? તો શું રામ–લક્ષ્મણની ભૂલે કે એ બને બહાર ગયા એટલે રાવણથી સીતાનું હરણ થયું ? ઠોકર કોક ખાય, ને લોહી બીજાને નીકળે ? થાભલે માથું કોઇનું અફળાય અને ઢીમણું બીજાના માથે થાય ? ના, પોતાની ભૂલે જ પોતાને દુઃખ આવે. રાવણ સીતાને ઊપાડી ગયો એમાં સીતાનાં પોતાનાં પૂર્વ કર્મ જવાબદાર હતાં એમ સીતાજી ત્યા રાવણના કોઈ પણ પ્રલોભન કે ભયથી ડગ્યા નહિ, મહાપવિત્ર રહ્યા છતાં અયોધ્યામા પાછા આવ્યા પછી લોકે કેમ એવા પવિત્ર મહાસતીનો અપવાદ ગાયો ? 'રાવણને ત્યાં રહી આવેલા એ પવિત્ર હોય જ નહિ એવાને રામ જેવાએ રખાય નહિ'....વગેરે કલંક કેમ ચડ્યું ? તેમ એમને રામ જેવાએ જંગલમાં કેમ મૂકાવી દીધા ? કહેવું જ પડે કે સીતાના પોતાનાં જ પૂર્વોપાર્જિત કર્મે ઉદયમાં આવી આ કર્યું. પોતાનાં અશુભ કર્મ વિના આપત્તિ શાની?

મહાવીર પ્રભુનાં કર્મની શિરજોરી :-

સારાંશ, અહીં તમે ગમે તેટલા સારા બનો, સારા વર્તો, સારા રહો, પરંતુ જો તેવા કોઈ પૂર્વનાં અશુભ કર્મ ઉદયમાં આવ્યા, તો આપત્તિ આવવાની જ. પ્રભુ મહાવીર ઘણા સારા હતા, છતાં ચારિત્ર લીધા પછી પાર વિનાની આપત્તિ આવીને? એ પોતાનાં જ તેવાં પૂર્વનાં કર્મનાં ઉદયે. દેવતા શું, મનુષ્ય શું, કે તિર્યંચ શું, બધાએ પ્રભુને ઉપદ્રવ ઘોર કર્યા, પરંતુ એ બધા તો આપત્તિ-ઉપદ્રવમાં ગૌણ કારણ; કિન્તુ પ્રધાન (મુખ્ય) કારણ તો પ્રભુનાં પોતાના કર્મ જ. કર્મની ભારે શિરજોરી; એ પ્રભુને ય પકડે! એવાં કર્મ ખલાસ થઈ ગયા અને પ્રભુ કેવળજ્ઞાન પામ્યા. પછી તીર્થંકર બન્યા પછી કોઈ જ ઉપદ્રવ આપત્તિ નહિ; માત્ર એક કર્મજુથ બાકી હશે તે તીર્થંકર બન્યા પછી પણ ગોશાળાની તેજોલેશ્યાની આપત્તિ આવી, અને એ ૬ મહિનાની પીડા લાવી. એમાંય ગોશાળો તો ગૌણ જ કારણ હતો, અને પ્રભુનાં કર્મ જ મુખ્ય ભાગ ભજવતા હતા. નહિતર જો કર્મ બાકી ન હોત, તો પ્રભુની સાથે જઘન્યથી ક્રોડ દેવતા રહેનારા, તે શું ગોશાળાને રોકે નહિ? દેવોની સામે ગોશાળાની મજાલ નહિ કે પ્રભુની સામે કશું વિપરીત કરવા ડગ પણ ઊપાડી શકે. પરતુ કર્મ બળવાન છે, એ ઉદયમા આવે ત્યારે ભલભલા દેવતાની આખમા ધૂળ નાખી દે, એના ય મગજ બીજે જ ક્યાંય ચાલ્યા જાય, અને અહીં કર્મ સરળતાથી પોતાનો ભાવ ભજવી જાય. એટલે વાત આ છે કે અણધારી આફત સ્વ કર્મના ઉદયથી જ આવે.

કર્મથી દુઃખ અને દુઃખથી કર્મનાશ :-

હવે, જેમ આ સાચું છે કે પોતાના અશુભ કર્મના ઉદય વિના દુઃખ આપત્તિ ન આવે;

એમ, આ પણ એટલું જ સાચું છે કે એકેક પળની આપત્તિ આવ્યા પછી એને આપનારું તે તે પળનું કર્મ ઊભું રહે જ નહિ.

એટલે સમગ્ર આપત્તિ-દુઃખ ભોગવ્યા એની સાથે જ એનાં કર્મ રવાનાં થયા કેમકે કર્મ પાકયું, ઉદયમા આવ્યું, ત્યારે જ દુઃખ-આપત્તિ આવી, અને પાકેલું કર્મ હવે નીરસ થઇને આત્મા પરથી ખરી જ જાય પાકેલું ગુમડું વેદના આપે છે, પણ એ પાકેલું ફૂટી જાય છે એટલે પછી એ જાય છે ને? બસ, કર્મનું એવું જ છે. પાકેલું કર્મ વેદના આપે, ને તરત ફૂટીને ચાલ્યું જાય.

જેટલું દુઃખ ભોગવો એટલાં અશુભ કર્મ ખત્મ; જેટલાં સુખ ભોગવો એટલાં શુભ કર્મ ખત્મ.

એટલે જ આ વાત છે કે ગમે તેવી દુઃખ-આપત્તિ અણધારી આવી, પરંતુ જો ધ્યાન કર્મના નિકાલ પર હોય કે 'આ જેટલું દુઃખ ભોગવું છું એટલાં મારાં અશુભ કર્મ ઓછાં જ થતાં જાય છે, કર્મનો નિકાલ જ થતો જાય છે,' તો પછી એવા કચરાના નિકાલ પર ખેદ શું કામ થાય? હરખ થાય કે 'હાશ! કચરો સાફ થઈ રહ્યો છે!' ત્યારે ધ્યાન કર્મના નિકાલ ઉપર ન હોય અને કર્મના ઉદય કે બીજા ઉપર હોય, તો ખેદ થવાનો કે 'હાય! દુ.ખ કયાં આવ્યું? હાય! આ ફલાણાએ મારું બગાડયું.'

દુઃખ છતાં દુઃખી નહિ :-

કર્મના નિકાલ ઉપર દૃષ્ટિ છે એને શું દુઃખ નથી? છે, છતાં એને ખેદ નથી, મનને દુઃખ નથી, એ દુ.ખી નથી.

મહાવીર પ્રભુ ઉપર દુઃખ ઘણાં આવ્યાં પણ પ્રભુ દુઃખી નહોતા, કેમકે પોતાના ધ્યાનમાં મસ્ત હતા.

એટલે જ આ વાત છે કે ધ્યાન જેવું હોય તે પ્રમાણે માણસ સુખી કે દુઃખી બને છે, હરખ કે શોક અનુભવે છે. માટે સુખી બનવાની ચાવી આ કે ધ્યાન મલિન નહિ, નિર્મળ રાખો; ભળતી વસ્તુ ઉપર નહિ, પણ મુખ્ય વસ્તુ પર કેન્દ્રિત કરો; જેથી ખેદ-ઉદ્વેગ સ્પર્શી શકશે નહિ. એવા નિર્મળ શુભ ધ્યાનથી પરલોક માટે પણ શુભ કર્મનું જ ઉપાર્જન થાય છે, તેથી ત્યાં પણ સુખ-સગવડ આવી મળે છે. આમ અહીના સુખદુઃખ અને પરલોકની સારી-નરસી સ્થિતિ અહીંના સારા-નરસા ધ્યાન પર સર્જાય છે. માટે ધ્યાન એ જીવનમા અગત્યનો ભાગ ભજવે છે.

પ્રકરણ-૨. ધ્યાનને જીવન સાથે સંબંધ.

કોઈપણ વસ્તુ પર મનની એકાગ્ર ચોંટ એ ધ્યાન. અશુભ ધ્યાનથી ચિંતા-અજંપો :-

ધ્યાન એ પહેલાં કહ્યું તેમ વસ્તુના ઉપલકિયા ભળતા મુદ્દા પર હોય યા અંદરના મુખ્ય મુદ્દા ઉપર હોઇ શકે. દા. ત પૈસા મળ્યા, હવે એમ એના પર મન ચોંટે કે 'આ ન જાય, એ ટકી રહે તો સારુ,'

તો એ પૈસા-વસ્તુના ઉપલક્યિા મુદ્દા પર મન ગયું. પૈસાનું ટકી રહેવું એ ઉપલકિયા બાબત છે, ભળતી બાબત છે; કેમકે પૈસા એ ટકનારી વસ્તુ નથી. પૈસા ભલે થોડો સમય ટકી ગયા દેખાય, પણ અંતે તો જવાના એ નક્કી, અહીં જીવતાં ય એ જાય; ને અંતે મરીને તો કોઇ જ પૈસા સાથે લઈ જઇ શકતું નથી; કે પાછળવાળા એને પહોંચાડી શકતા નથી. મરેલાને મનીઓર્ડર થઇ શકે? મોટો કરોડપતી મર્યો પણ એનો વારસો લેનાર એના પ્રેમાળ છોકરા ય એને જ્યાં ગયા હોય ત્યાં પાંચ રૂપિયાનો પણ મનીઓર્ડર કરી શકે? ના. એ સૂચવે છે કે પૈસા કાયમ ટકનારી વસ્તુ નહિ. હવે જો એમ મનની ચોંટ રહે કે 'આ મળેલા પૈસા ટકી રહે તો સારું, જાય નહિ તો સારું;' તો એ મનની ઉપલકિયા ભળતી બાબત પર ચોંટ થઇ. એ અશુભ ધ્યાન છે. એમાં ચિંતા, સળવળાટ, અજંપો રહેવાનો

શુભ ધ્યાનથી શાંતિ :-

પરંતુ જો મુખ્ય મુદ્દા પર મન કેન્દ્રિત થાય કે દા. ત. 'આ પૈસા એ તો નાશવંત પુણ્યનો વિપાક છે; મારા તાબામાં નથી, પુણ્યોદયના તાબામાં છે; પુણ્યોદય પતી ગયે એ જવાના; તો પૈસા મળ્યા પર મારે કશો હરખ નહિ માનવાનો' આ લક્ષ જામે, તો એ પૈસાના આંતરીક સાચા મુદ્દા પર ધ્યાન ગયું એમાં પછી શાંતિ રહેશે; અભિમાન-ઉન્માદ-અતિહર્ષ વગેરે નહિ થાય.

ધ્યાન કયા મુદ્દા પર રહે છે, કેવી રીતનું રહે છે,

એ પરથી જીવનમાં સુખ–દુઃખ હરખ–શોક વગેરેનાં અનુભવ થાય છે; અને જીવનમા હાલતાં ને ચાલતાં કંઈ પણ જોવા–સાંભળવા વગેરે પર, કે યાદ આવવા પર, મન કેટલીય વાર કોઈ ને કોઈ મુદ્દા પર ચોટે તો છે જ. એટલે કહેવાય કે ધ્યાનને જીવન સાથે સંબંધ છે. જીવનના સુખ–દુઃખાદિ સાથે મોટો સંબંધ છે.

ધર્મસાધનામાં ધ્યાનનું સ્થાન :–

આ તો શુભ અશુભ બંને પ્રકારના ધ્યાનની વાત થઇ. પરંતુ ધર્મસાધનામા ય શુભ ધ્યાનની ભારે અગત્ય છે. માટે તો તીર્થંકર દેવ જેવા પણ વીતરાગ બનવા સંયમ–તપ વગેરે ધર્મસાધના કરે છે એમાં એમને રોજના ૨૪ કલાકનો મોટો ભાગ કાયોત્સર્ગ–ધ્યાનમા જાય છે. એમની તપસ્યા જોરદાર; એમાં પાછા દેવતાઈ ઉપસર્ગ–ઉપદ્રવો ય વગ્મતા હોય; છતાં એ શુભ ધ્યાન ગુમાવતા નથી. કેમ નહિ? સમજે છે કે,–

જો ધ્યાન ગુમાવ્યું તો સાધના લુલી પડી જાય.
સાધનામાં બળ ધ્યાનના પરિબળે રહે છે.

તપસ્યા કરી એમાં ભૂખ–તરસ લાગી, પરંતુ શુભ ધ્યાન જાગતું રહે તો એ તપને દૃઢ કરે છે; ને જો એ ગુમાવ્યું તો તપ મુડદાલ બની જાય. ભૂખમાં દહાડો તો પસાર કરે પણ રોતડ બનીને; કેમકે ધ્યાન ગયું ખાવા પર, ખાવાની સુખશાંતિ પર; પછી મોં લીલું નહિ પણ વીલું, શબ્દો ઉલ્લાસના નહિ પણ ઉદાસતાના, કોઈ પૂછે, ‘કેમ છો?’ તો કહેશે, ‘કેમ છે શું? ઢીલા; આજ

ઉપવાસ કર્યો, પણ આપણું કામ નહિ' શું છે આમાં? ધ્યાન રુડા ખાનપાનની સુખ–શાંતિ પર છે આ અશુભ ધ્યાન છે. પરંતુ જો ધ્યાન શુભ હોય, 'ચાલો, આજે મન મારીને પણ અનાદિની વળગેલી દુષ્ટ આહારસંજ્ઞાને કચરી છે, એ દુષ્ટાને આજે પોષવાનું બંધ રાખ્યું છે, એ સુંદર થયું,'– આવું ધ્યાન હોય તો તપમાં ઉલ્લાસ રહેવાનો, તપ જોરદાર થવાનો. ત્યારે પૂછો,

પ્ર૦– પણ ભૂખ પીડતી હોય ત્યાં મન તો જાય ને? એથી ધ્યાન ન બગડે?

ઉ૦– તો એનો અર્થ તો એ, કે ભૂખ લગાડયા કરવાની અને મન બગાડયા કરવાનું! વાત એ છે, કે મન જાય તેથી શું? એને 'હાયવોય'માં ન લઈ જતાં એમ વિચારવાનું કે,

'આમ જ આહારસંજ્ઞાને રોકતા રોકતાં સહેલાઈથી તપમાં આગળ વધાશે. વળી,

'ભૂખ તરસ! લાગ લાગ; તું લાગે તેમ મારાં કરમ ભાગે,'

આ મંતર જપ્યા કરાય, મન કર્મક્ષય પર જાય, તો એ શુભ ધ્યાનરૂપ થઈ જાય. ભૂખ લાગી એટલે પીડા તો ખરી, છતા ધ્યાન પીડાથી થતા કર્મક્ષયના લાભ ઉપર ગયું; એટલે એ શુભ ધ્યાન થયું. કર્મક્ષય એ કોઈ પૌદ્‌ગલિક વસ્તુ નથી ઇંદ્રિયનો મનગમતો 'વિષય' નથી, કે એનું ધ્યાન બગડેલું કહેવાય. પૌદ્‌ગલિક વસ્તુ સત્કાર–સન્માન કીર્તિ વગેરે, કે ઇન્દ્રિયવિષય, એ ગમતો અણગમતો

મળવા કે જવા પર ધ્યાન જાય તો એ અશુભ ધ્યાન થયું; પણ કર્મ કોઈ એવી દૃશ્ય અનિષ્ટ ચીજ નથી એટલે એના ક્ષય પર ધ્યાન એ શુભ ધ્યાન છે. તો ભૂખ-તરસની પીડા વખતે પણ આ કમાઈ શકાય છે. આ ધ્યાન જેટલું જળવાય તેટલો એ કર્મનો નાશ કરે છે. એટલે તપ વખતે જો આ ચોંટ હોય કે 'ભૂખ વધુ લાગી તો કર્મ વધુ તુટયા,' તો ત્યાં એ શુભ ચોંટ યાને શુભ ધ્યાનના બળ પર તપની સાધના જોરદાર બનવાની. માટે કહો;

કોઈ પણ સાધનાના ટકા ધ્યાનના બળ પર મપાય છે.

નાગકેતુ મહાશ્રાવક ભગવાનની પુષ્પપૂજા કરતા હતા. એ વખતે ધ્યાન તો શુભ જ હતું કે 'અહો! કેવો સુંદર જિનભક્તિનો લાભ! કેવા સરસ જિનેન્દ્રપ્રભુ!' પરંતુ આ પણ એટલું જોરદાર ધ્યાન નહિ, તેથી સાધના એવી જોરદાર નહિ. કિન્તુ જ્યાં પુષ્પના કરંડિયામાંનો નાનો સર્પ આંગળિએ ડસ્યો, ને ઝણઝણાટી ઊઠી, ત્યાં ધ્યાનનું બળ વધ્યું, ને ત્યાં એ જ સાધના એવી જોરદાર જામી,- વીતરાગની ભક્તિની સાધના હતી, અને ભક્તિ એટલે ભજવું, આશ્રય કરવો, ચરણલીન બનવું, એકાકાર થવું,- કે એ સાધના, બીજું બધું ભૂલાઈ, યાવત્ પોતાની કાયા પ્રત્યે પણ તદ્દન નિરાળા જેવી સ્થિતિ બની, અનાસક્તયોગિપણાની સાધના થઈ એથી વીતરાગ સર્વજ્ઞ થયા! કેવળજ્ઞાની બન્યા! ધ્યાનના વધતા બળ પર સાધનાબળના ટકા વધ્યા, સામાન્ય ભક્તિમાંથી અભેદ

ભક્તિ થઈ, અને વીતરાગને ભજતાં પોતે વીતરાગ બન્યા

અશુભ ધ્યાન-બળથી અશુભ પ્રવૃત્તિ બળવાન :-

જેવું આ શુભમાં, તેવું જ અશુભમાં પણ છે વિષયોની અને કષાયોની દુન્યવી પ્રવૃત્તિમાં પણ અશુભ ધ્યાનના બળ પર ટકા વધી જાય છે. દા. ત. પૈસા ભેગા કરવાની પ્રવૃત્તિ સામાન્ય લોભના ધ્યાનની ય હોય, અને ઉત્કૃષ્ટ લોભ-ધ્યાનની પણ હોઈ શકે.

મમ્મણ શેઠને બિચારાને એવું ઉત્કૃષ્ટ લોભનું ધ્યાન રહ્યું, તેથી એ સાતમી નરકે ગયો. બાકી એણે કયાં એવાં ખૂનરેજી-દુરાચાર રાજયકારભારના મહા આરંભ-સમારંભ કર્યાં હતા ? કશું જ નહિ, છતાં સાતમીના ભાતાં શાના પર ? ધનસંગ્રહની પ્રવૃત્તિના આંતરિક બળ ઉપર; એ બળ અશુભ લોભના ધ્યાન પર જામ્યું, તેથી સાતમી નરકનાં કર્મ ભેગાં કર્યાં !

એમ, ચક્રવર્તીનું સ્ત્રીરત્ન કયાં મોટા પાપ કરે છે ? ખૂનખાર લડાઈઓ એ ન લડે. પુણ્ય એટલું બધું જોરદાર કે બીજી શોકયરાણીઓ એટલી બધી આદર સદ્દભાવવાળી હોય કે એમની સાથે પણ અંટસ-ઝગડા વગેરેની વાત નહિ. તો શું એનામાં એવા પરિગ્રહના લોભ છે ? કે જુઠ-ડફાણ ચોરીઓ દુરાચાર વગેરે પાપાચરણ છે ? ના. છતાં કેમ એ છઠ્ઠી નરકે ય જાય ? કહો, સંસાર-સુખની સાધનાના ભારી બળ ઉપર; એ બળ એના વિષય-રગના ઉત્કૃષ્ટ અશુભ ધ્યાનના બળ ઉપર જામે છે. એ ધ્યાનમાં એનો આત્મા એટલો બધો વિષયરાગમાં ચકચૂર

રહે તો એમાં છઠ્ઠી નારકીનાંય ઘોર પાપ ઉપાર્જે છે!

સામાન્ય પ્રવૃત્તિથી કેમ ઘોર પાપ?:-

વાત આ છે કે ધ્યાનના બળ ઉપર સાધનાનું બળ વધી જાય છે. એટલે જ સાંસારિક પ્રવૃત્તિ આમ ભલે સામાન્ય રૂપની હોય, પરંતુ ધ્યાન યાને મનની ચોંટ જો અશુભ રાગાદિના જોરવાળી બની તો એ મનની પ્રવૃત્તિ આંતરિક રૂપે પ્રબળ પાપરૂપ થઈને ઘોર કર્મનો બંધ કરાવશે.

એવું જ સારી ધાર્મિક સામાન્ય પણ પ્રવૃત્તિ, દા. ત. દેવદર્શન કે નવકારજાપની પ્રવૃત્તિ, જો સાથે શુભ ધ્યાનના બળવાળી હોય, વીતરાગના ગુણસ્મરણાદિ પરના તીવ્ર રાગના ધ્યાનવાળી મનની ચોટ એ ગુણો પર અને પોતાની અતિલઘુતા–અધમતા ઉપર હોય, તો એ દેવદર્શન–જાપની પ્રવૃત્તિ પણ બળવતી બને છે.

સામાન્ય ધર્મપ્રવૃત્તિથી ય ધ્યાનબળે ઊંચા પુણ્ય મળે.

સારાંશ, ધ્યાનનું આટલું બધું ઊંચું મહત્ત્વ છે, માટે શુભ–અશુભ ધ્યાનનું સ્વરૂપ જાણવાની જરૂર છે; જેથી અશુભ ધ્યાનને ઓળખી એના ટકા કાપતા રહીએ, અને શુભ ધ્યાનને સમજી એના ટકા જોરદાર કરતા રહીએ.

ભૂલતા નહિ, આ શુભ ધ્યાનનો અદ્‌ભુત પ્રભાવ છે. એનાથી અચિંત્ય સિદ્ધિઓ થાય છે. તપમાં લાગી ગયેલા મહાત્માઓને, સાથે વધારેલા શુભ ધ્યાનના બળ પર મહાન લબ્ધિઓ ઊભી થાય છે.

સનત્કુમાર મહામુનિ ચક્રવર્તિપણું છોડી રોગિષ્ઠ

દેહે પણ સંયમ–તપમાં ધ્યાનનાં બળ ઉપર એવા આગળ વધ્યા કે પોતાના થૂંકના કણિયામાં પણ અપૂર્વ ઔષધ–શક્તિ પ્રાપ્ત કરી! છતાં નિઃસંગતાનું શુભ ધ્યાન એટલું જ્વલંત કે એનો ઉપયોગ પોતાના રોગના નિવારણ અર્થે નથી કરતા, માત્ર સ્વર્ગના દેવ રોગ કાઢનાર ધન્વન્તરી વૈદ્ય તરીકે પારખું કરવા આવ્યા ત્યારે પોતાની લબ્ધિ–શક્તિનો યત્કિંચિત્ ચમત્કાર બતાવ્યો, થૂંકનો કણ કોઢરોગવાળી આંગળી પર લગાડતાં આંગળી કંચનવર્ણી થઈ ગઈ બતાવી. એથી સૂચવ્યું કે,

"ઔષધિઓથી રોગને તમે શું કાઢો? રોગને તો હું જ મારા શરીરમળથી કાઢી શકું છું. પરંતુ મારે રોગ એમ કાઢવા નથી; કેમકે રોગ એ તો મારા મિત્ર છે. એના સહારે એટલે કે એ સહન કરતાં કરતાં પૂર્વનાં મારાં અશુભ કર્મ ખપી રહ્યા છે.

અશુભ કર્મનો ઉદય થાય તેમ તેમ આવા રોગ વગેરે પીડા આવે;

ને એ રોગાદિ ભોગવીએ તેમ તેમ પેલા ઉદય પામેલાં કર્મ ખત્મ થતા જાય.

એ કર્મ જ એવા ખધા કે આવા રોગ આપ્યા વિના ખસે નહિ, આત્મઘર છોડે નહિ. માટે રોગ તો કર્મના નિકાલમાં સહાયક હોઇ મારા મિત્ર છે, તો પછી કર્મચોરોને કાઢવામાં સહાયક મિત્ર જેવા રોગને કેમ કાઢી મૂકાય?"

—મહામુનિના મનની ચોંટ આ વસ્તુ પર હતી, ધ્યાન રોગમિત્ર દ્વારા કર્મના નિકાલ પર લાગેલું હતુ

તો એનાથી અદ્ભુત લબ્ધિઓ ઊભી થઈ; તેમ રોગોની શી મજાલ કે એ વધુ ટકી શકે? એક લાખ વરસના ચારિત્ર-પર્યાયમાં માત્ર પહેલા ૭૦૦ વર્ષ રોગ રહ્યા પછી એ મહાત્મા નીરોગી કંચનવર્ણી કાયાના થઈ ગયા સાથે અદ્ભુત કમાયેલી લબ્ધિઓ ઊભી રહી. દવા-ડૉક્ટરની પૂંઠે પડેલાને આમાનું કશું દેખવા મળે? મળે એને ભારે શરીર-રાગના કુસંસ્કારો તથા અશુભ કર્મોનાં પોટલાં

માટે શુભ ધ્યાન એ તો મોટામાં મોટી સાધના છે. એ વધારવામા આવે તો ઠેઠ કેવળજ્ઞાન-સર્વજ્ઞતા સુધી પહોંચાડે એટલી તાકાત એ ધરાવે છે.

પરંતુ એટલું ધ્યાનમાં રહે કે આ ધ્યાન એટલે કાંઇ ચોવીસ કલાક કે દિવસ-રાતનો મોટો ભાગ પદ્માસન લગાવી ‘ૐ’ કરતા બેસવાની ચીજ નથી. એકલા એથી ઉદ્ધાર ન થાય, અશુભ ધ્યાન ટાળવાનો જબરદસ્ત પ્રયત્ન જોઇએ

એક બાવો હતો. એને ઘોડા રાખવાની ઇચ્છા થઈ. ગયો એક રાજા પાસે. રાજા એને પ્રણામ કરી પૂછે છે,

‘કહિયે બાવાજી! ક્યા આજ્ઞા હૈ?’

બાવો કહે ‘ઘોડા ચાહિયે.’

રાજા એ સાંભળી નવાઇ પામ્યો, પૂછે છે, ‘આપ તો સંસારત્યાગી હૈ, ઘોડે સે ક્યા કરેંગે?’

‘ક્યા કરેંગે? કાશ્મીર સે કન્યાકુમારી તક કે તીર્થસ્થાનોં કી યાત્રા કરેંગે’

રાજા કહે ‘અચ્છા, અચ્છા’ એમ કહી પોતાના માણસ પાસે એક સારો ઘોડો મંગાવીને આપે છે. ‘લીજીએ સાબ! યહ ઘોડા’

બાવો કહે 'યહ નહીં, તેરી સવારી કા ખાસ ઘોડા ચાહિયે.'

રાજા જુએ છે કે 'આ બાવાજી કોઈ માત્ર યાત્રાના અર્થી નથી લાગતા. નહિતર એમને લડાઈમાં સામે ઉછળતા ભાલા દેખીને પણ ન ડગનારા ખાસ જાતિમાન કિંમતી ઘોડાનું શું કામ?'

'એટલે રાજા કહે છે, 'વહ તો, સાબ! માફ કીજિયે, હમ નહીં દે સકતે હૈ.'

'નહીં દેગા? દેખ લેના.' બસ, એટલું કહી બાવો ત્યાંથી ચાલતો થયો. શું સમજીને? એ જ કે 'જાઉં ગામ બહાર, ધ્યાન લગાઉ, ઈસકા બડા પ્રભાવ હોગા.'

ગયો ગામ બહાર, લગાવ્યું ધ્યાન, ધ્યાનમાંથી લય, લયમાંથી સમાધિ. એવો શરીરનો જડ જેવો થઇ ગયો કે મારવાડ જેવો એ દેશ, તે પવનની ઝપટે શરીર પર ધૂળના ધફા ચડી ગયા, પણ એને કશી ખબર નહિ. ૫-૧૦ દિવસો થયા. એમ જ દટાયો રહ્યો. એકવાર વળી વંટોળથી ધૂળ ખસી તે માથાની માત્ર તાલકી દેખાતી થઇ. ત્યાથી જતા એક માણસે જોઇ, ધૂળ આઘી કરતાં બાવાને સમાધિમાં જોઇ ઢંઢોળે છે, પણ આને કંઈ જ ભાન નથી. વિચારે છે, 'આ સમાધિ ઉતરે તો બાવો બહારના ભાનમાં આવે' ગામમાં જઇ એના જાણકારને બોલાવી લાવ્યો જાણકારે સોયની અણી એના એકેક અંગ પર દબાવી દબાવી તપાસતાં જે અંગ પર બાવાએ મન કેન્દ્રિત કર્યું હશે એના પર સોયની અણી જોરથી દબાતાં એણે આંખ

ખોલી; ને ખોલતાવેંત બોલે છે, 'ઘોડા દેતા હૈ કે નહીં?'

જાણકાર માણસ સમજી ગયો કે 'આ કોક પાસેથી ઘોડો લેવાની ઇચ્છામાં ધ્યાન-સમાધિમાં ચડ્યો લાગે છે.'

બોલો આવું ધ્યાન આત્માનું શું કલ્યાણ કરે?

પ્રકરણ-૩. નમસ્કાર મંત્રના ધ્યાનનાં દૃષ્ટાંત.

મગજને માત્ર ૐ વગેરેમાં કેન્દ્રિત લીન કરી દેવાથી કાર્ય સીઝતું નથી; કેમકે આત્મામાં જુના જુના કેઇ કુસંસ્કારો વાસનાઓ ભરી પડી છે, એનો નિકાલ કેવી રીતે થાય? એ નિર્મૂળ કેમ થાય? એને નિર્મૂળ કરવા માટે તો એનાથી વિરુદ્ધ સુસંસ્કારો પોષાય એવી ભરચક ધર્મપ્રવૃત્તિ જોઇએ; મનની ચોંટવાળી પ્રવૃત્તિ જોઇએ; અને આ મનની ચોંટ એ જ ખરેખર સતત ધ્યાનરૂપે આદરણીય છે.

'જ્ઞાન-ધ્યાન' એમાં ધ્યાન એટલે?:-

એટલે જ શાસ્ત્ર 'જ્ઞાન-ધ્યાનમાં રક્ત મુનિ', એમાં 'જ્ઞાન' એટલે પંચવિધ શાસ્ત્રસ્વાધ્યાય; અને 'ધ્યાન' એટલે ક્રિયામાં મનની એકાગ્રતા. આ બતાવે છે કે દરેકે દરેક ધાર્મિક આચાર-અનુષ્ઠાન એ એકાગ્ર મનથી થાય, મનની ચોટથી થાય, એ ધ્યાનરૂપ છે યાવત્ એમ પણ કહ્યું છે કે ધ્યાન એ માત્ર માનસિક નહિ પણ કાયિકગુપ્તિ અને વાચિકગુપ્તિરૂપ પણ છે. માટે તો મોક્ષે જવા પૂર્વે યોગનિરોધ જે શુક્લધ્યાનથી કરે છે, તે કાંઈ માનસિક એકાગ્ર ચિંતનરૂપ હોતું નથી; કિન્તુ કાયયોગની મહાગુપ્તિરૂપ હોય છે; કેમકે એવા અસાધારણ કાયયોગથી યોગોને

રુંધવાનું કરે છે. માટે એ ઉત્કૃષ્ટ ધ્યાન.

માટે જૈનશાસનની શૈલીથી, શું સાધુ કે શું શ્રાવક, એ પોતાના આચાર-અનુષ્ઠાનના કર્તવ્યો એકાગ્ર મનથી આદરે એ મુખ્યપણે ધ્યાન છે. એ જ અનાદિની કુવાસનાઓને તોડવા માટે સમર્થ છે. અલબત્ એ કર્તવ્યો બજાવીને બચેલા સમયમાં પંચપરમેષ્ઠીનું યા અરિહંતનું એકાંતમાં ધ્યાન કરે, એવું 'ઉપદેશપદ' 'અષ્ટકજી' તથા 'ઉપમિતિ' શાસ્ત્રમાં વિધાન છે.

ત્યારે હવે આપણે એ જોઈએ કે આ પરમેષ્ઠિ ધ્યાન શી રીતે થાય?

ટુંકા ધ્યાનથી શો લાભ? :-

પ્ર૦- ઉપર કહ્યું તેમ આવશ્યક કર્તવ્યો બજાવ્યા બાદ તો માત્ર ૦।-૦।। કલાક જેવો સમય રહે; એવો ટુંકો સમય કરેલું પરમેષ્ઠિ ધ્યાન શો લાભ કરે?

ઉ૦- આમાં સમયનો સવાલ નથી, મહત્ત્વ ધ્યાનનું છે. નાગકેતુને ધ્યાન ક્યાં લાંબો કાળ ચાલ્યું હતું? છતાં એ ધ્યાને એમને કેવળજ્ઞાન અપાવ્યું. અલબત્ એની પૂઠે ચાલુ શ્રાવકપણાની ધાર્મિક ક્રિયાઓ-આચારોમાં રખાતું સચોટ પ્રણિધાન, મનની તન્મયતા યાને શુભ ધ્યાન કારણભૂત હતું. એવા ધ્યાનના બહુ અભ્યાસથી મન કેળવાયેલું હતું, આત્મા ઘડાયેલો હતો. તેથી અવસર આવી લાગતાં અલ્પ સમયના નિરાસંગ-અનાસંગ ધ્યાને કેવળજ્ઞાન અપાવ્યું. એટલી બધી તાકાતવાળું એ ધ્યાન બની ગયું! એમ, પંચપરમેષ્ઠિનું અલ્પ સમયનું પણ

ધ્યાન સામર્થ્યવાળું બની શકે છે. માત્ર,

(૧) એની પાછળ શ્રાવકપણાના બીજા જે દેવ-દર્શનાદિ આચાર-અનુષ્ઠાન સધાય એ સચોટ શુભ ધ્યાનવાળા સાધવામાં આવે, એ જરૂરી છે. તેમજ

(૨) પરમેષ્ઠિ ધ્યાન કેવી રીતે કરવું એની પદ્ધતિ જાણીને પછી એ પ્રમાણે ધ્યાન કરવું જોઈએ.

મનની ૩ અવસ્થાઓ :- ચિત્ત-ભાવના-ધ્યાન.

અહીં એટલું સમજવાનું છે કે ધ્યાન એ મનની એક અવસ્થા છે, મનની એક ક્રિયા છે.

(૧) મન ગમે તે ગમે તે આડાઅવળા અસંબદ્ધ વિચારો કરતું હોય તો એને 'ચિત્ત' કહેવામાં આવે છે.

(૨) મન એવા એક જાતનાં વ્યવસ્થિત વિચારો કરે ચિંતન કરે કે જેનાથી આત્મા ભાવિત થાય એ મનની 'ભાવના' અવસ્થા છે. દા. ત. મૈત્રી આદિ ભાવના અથવા અનિત્યભાવના, અશરણભાવના વગેરે. તત્ત્વાર્થ સૂત્રકાર આને 'અનુપ્રેક્ષા' કહે છે. અનુપ્રેક્ષા એટલે જાણેલા, ભણેલા, અનુભવેલાનું સ્મરણ ચિંતન.

(૩) મન કોઈ વિષય પર એકાગ્ર થઈ જાય, એ 'ધ્યાન' અવસ્થા છે. કોઈ એક વિષય પર મનની ચોંટ, કેન્દ્રિત મન, મનનું સમર્પણ, મનની તન્મયતા, એ 'ધ્યાન.'

ચિત્ત, ભાવના, ધ્યાન, એ શુભ વિષયના ય હોય અને અશુભ વિષયના ય હોય. દા. ત.

શુભાશુભ ચિત્ત-ભાવના-ધ્યાન :-

(૧) દુન્યવી વસ્તુઓ સાંસારિક કાર્યો કે વ્યક્તિઓ

અંગે આડાઅવળા, સંબંધ વિનાના વિચારો એ અશુભ ચિત્ત છે; ત્યારે આત્મહિતકર વસ્તુઓ, જેમકે ભગવાનની પ્રતિમા, મંદિર, ધર્મક્ષેત્ર, સંઘ, ધર્મોપકરણ વગેરેના વિચાર, પણ સંબંધ વિનાના વિચાર, ક્ષણમાં આનો, ને ક્ષણમાં બીજાનો વિચાર, એ શુભ ચિત્ત છે.

(૨) વૈર-વિરોધ, કઠોરતા, ઇર્ષ્યા વગેરેનું ચિંતન એ અશુભ ભાવના છે એમ અનિત્ય પદાર્થોમાં નિત્યત્વનું ચિંતન, અશરણભૂતમાં શરણદાતા તરીકેનું ચિંતન એ પણ અશુભ ભાવના ત્યારે મૈત્રી-કરુણા-પ્રમોદ વગેરેનું ચિંતન યા જગતના સંયોગોની અનિત્યતાનું ચિંતન, 'ઘર પૈસા કુટુંબ વગેરે એ જીવને અંતે શરણભૂત નથી' એમ અશરણતાનું ચિંતન, એ શુભ ભાવના છે. એ જેમ અનુપ્રેક્ષા છે, એમ ભણેલા-સમજેલા શાસ્ત્રસૂત્રનું સૂત્રથી કે અર્થથી પુનરાવર્તન-પુનઃસ્મરણ એ પણ અનુપ્રેક્ષા છે. એ શુભ ભાવના છે.

(૩) ધ્યાનમાં કોઇ ગમતા-અણગમતા કાયા, ધન, માલ, કુટુંબી વગેરે દુન્યવી વિષય પર એકાગ્ર ચિંતન એ અશુભ ધ્યાન છે. ત્યારે, જિનાજ્ઞા, જિનવચન, કર્મના વિપાક, રાગાદિના અનર્થ, લોકસ્થિતિ વગેરે કોઇ વિષય પર એકાગ્ર ચિંતન એ શુભ ધ્યાન છે.

આપણે મુખ્ય તો આ શુભ-અશુભ ધ્યાનને સમજવાનું છે, જેથી અશુભથી બચીને શુભનો વારંવાર ખપ કરીએ. પરંતુ પહેલાં જે અલ્પ સમય પણ પરમેષ્ઠીનું ધ્યાન લાભદાયી કહ્યું, એનો સહેજ વિચાર કરી

લઈએ, જેથી એનો આજથી જ પ્રયોગ અભ્યાસ શરૂ થાય.

પરમેષ્ઠી એટલે પરમ પદે રહેલા અરિહંત ભગવાન, સિદ્ધ ભગવાન, આચાર્ય મહારાજ, ઉપાધ્યાય અને સાધુ. એ પાંચ પરમેષ્ઠી છે. નમસ્કાર મંત્રમાં એ પાંચને નમસ્કાર કરવામાં આવે છે. એકેક નમસ્કારનું એકેક પદ છે, જેમકે 'નમો અરિહંતાણં,' 'નમો સિદ્ધાણં' વગેરે. એ રીતે પાંચ પદની ઉપરાંત એ નમસ્કારની અનુમોદનાર્થે નમસ્કારનાં સર્વોત્તમ ફળ અને પ્રભાવને દર્શાવનારા ચાર પદની ચૂલિકા છે. એમ કુલ મળીને નવ પદનો નમસ્કાર-મહામંત્ર છે.

પરમેષ્ઠી-નમસ્કાર એ મહામંત્ર શાથી?

(૧) આ જીવનમાં દુન્યવી સિદ્ધિઓ કરી આપનાર મંત્ર ઘણા; પરંતુ એ કોઈ પરલોકની સદ્‌ગતિ અને સુખસમૃદ્ધિ ન અપાવી શકે ત્યારે નમસ્કારમંત્રમાં આ લોક પરલોક ઉભયમાં સુખસિદ્ધિઓ અપાવવાની યાવત્ મોક્ષ અપાવવાની તાકાત છે. માટે એ મહામંત્ર છે.

(૨) વળી સર્વ શાસ્ત્ર ભણવાના પ્રારંભે નમસ્કાર મંત્રનું સ્મરણ કરવામાં આવે છે, માટે પણ એ મહામંત્ર છે.

(૩) સમસ્ત શાસ્ત્રોના પારગામીને પણ અંતકાળે યાદ કરવા યોગ્ય નમસ્કારમંત્ર છે, તેથી ય એ મહામંત્ર છે.

(૪) જગતમાં અનંતા કાળમાં ઘણા-બધા ફેરફાર થાય છે પરંતુ આ નમસ્કારમંત્ર અફર રહે છે, એ શાશ્વત છે, તેથી એ મહામંત્ર છે.

નમસ્કાર મહામંત્ર પર ક્ષણવાર પણ મન ચોંટી જાય, ક્ષણ પણ એનું ધ્યાન થાય, તો એ આ જીવનમાં અચિંત્ય સિદ્ધિ કરી આપે છે. ત્યારે અંતકાળે એનું સચોટ ધ્યાન કરતાં કરતાં પાપી મનુષ્ય તો શું પણ પશુ જેવા ય મરીને પરભવે સુંદર સદ્‌ગતિ પામ્યા છે.

નમસ્કારમંત્રના પ્રભાવના દાખલા :-

શિવકુમારને અહીં સિદ્ધિ :-

શાસ્ત્રમાં શિવકુમારનો દાખલો આવે છે. શ્રાવકનો એ જુગારી-વ્યસની બની ગયેલો છોકરો. બાપે ઘણું કહ્યું તો ય ન સુધર્યો, ત્યારે મરતી વખતે બાપ કહે છે, 'જો ભાઇ! છેવટે ક્યારે પણ આપત્તિમાં બહુ મુંઝાય ત્યારે નમસ્કારમંત્ર (નવકારમંત્ર) યાદ કરજે.'

બાપ મરી ગયો. પેલો વ્યસનોમાં નિર્ધન થઈ ગયો; હવે આજીવિકા માટે ફાંફા મારે છે. એમાં એક દંભી જોગીએ એને ભોળવ્યો કે 'ચાલ તું મારો ઉત્તરસાધક થા, હું મંત્રસાધના કરી તને સુવર્ણ અપાવીશ'

જંગલમાં અગ્નિનો કુંડ કરી એક મડદું રાખી એની સામે શિવકુમારને બેસાડીને યોગી પોતાનો મંત્રજાપ કરે છે મડદાના હાથમાં તલવાર મૂકી છે, મંત્રથી મડદું ઊઠું-ઊઠું થાય છે.

ત્યાં શિવકુમાર ગભરાયો, કે 'હાય આ ઊઠીને મારા પર તલવાર તો નહિ ઝીકી દે? હાય હું કયાં સોનાના લોભમાં પડયો? હવે શું કરવું? ઊઠીને ભાગતાં કદાચ જોગી ગુસ્સે થાય તો? મડદું પૂઠે પડે તો? આ તો

મંત્રનું કામ છે. મંત્રથી મડદું ઊઠે, તો દોડે કેમ નહિ? કોને ખબર?' ગભરાયેલા શિવકુમારને ત્યાં એકાએક બાપનો છેલ્લો બોલ યાદ આવ્યો કે 'આપત્તિમાં બહુ મુંઝાય ત્યારે નમસ્કારમંત્ર યાદ કરજે.'

બસ, શિવકુમારે નમસ્કારમંત્રને જ ખરું શરણુ માની ગદ્‌ગદ હૃદયે એનું સ્મરણ કરવા માંડયું. એનો એવો પ્રભાવ પડયો કે મડદું ઊઠી ઊઠીને પાછું પડયું નીચે

યોગી વહેમાયો, પૂછે છે, 'અલ્યા! તું કોઇ મંત્ર ભણે છે?'

આ કહે, 'મને અભણને ભાઇસાબ! કયાંથી મંત્ર આવડે?'

જોગી સમજ્યો 'ત્યારે તો મારા જપવામા ખામી રહી, લાવ ફરી જપું.' એણે ફરીથી મંત્રજાપ કરવા માંડયો, અને પાછું મડદું ઊઠવા માંડયું. શિવકુમારે તો હવે પ્રભાવ દેખ્યો છે, એટલે અધિક શ્રદ્ધાથી શરણભાવથી નમસ્કારમંત્ર મનમાં રટવા માંડયો; એટલે મડદું પાછું પડયું. વળી જોગી પૂછે છે, તો કુમારનો એ જ જવાબ જોગીએ હઠ કરી ત્રીજી વાર જાપ શરુ કર્યો, આ નમસ્કાર રટે છે. ત્યારે મંત્રનો અધિષ્ઠાયક દેવ જોગી પર કોપ્યો, મડદાને ઊઠાડી એ જ તલવારથી જોગીને મારી અગ્નિમા ઝીકયો, અને જોગી સુવર્ણપુરુપ બની ગયો! શિવકુમારને આ જોઈ આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો.

સુવર્ણપુરુષ એટલે પુરુપ જેવી સોનાની મૂર્તિ. એનું એક અંગ આજે કાપી લો, એટલે બીજે દિવસે

પાછું એ જ સોનાનું અંગ મૂર્તિ પર અખંડ તૈયાર. રોજ ને રોજ કાપતા જાઓ ને? છતાં બીજે દિવસે એ સુવર્ણમૂર્તિ અખંડ પૂર્ણ હોય. શિવકુમાર મોતમાંથી બચવા ઉપરાંત આ કમાયો, શાના ઉપર? નમસ્કારમંત્ર ઉપર, નમસ્કારમંત્ર જાપના એકાગ્ર ધ્યાન પર થોડા જ સમયનું આ ધ્યાન ને? પણ **દિલથી, શ્રદ્ધાથી, ગદ્ગદતાથી, એકમાત્ર શરણુ માનીને કરેલું અલ્પ સમયનું પણ નમસ્કારમંત્ર–ધ્યાન આ જીવનમાં ય અચિંત્ય સિદ્ધિ કરી આપે છે.** શિવકુમારને તો એ જોયા પછી આખું જીવન સુધરી ગયું, મહાન શ્રાવક બન્યો. ત્યાં પછી નમસ્કારમંત્રનું રોજ વારવાર સ્મરણ કેવુંક રાખ્યું હશે? તો એનાથી પરભવે પણ કેવી સુંદર સદ્ગતિ?

નમસ્કારનો અહીં પ્રભાવ :–

આ તો શાસ્ત્રે કહેલ દાખલો પણ વર્તમાન કાળે ય નમસ્કારમંત્રના આ જીવનમાં જ અનુભવાતા પ્રભાવના દાખલા ય સાંભળવા મળે છે. વિ. સં ૨૦૦૭માં કેટલાક મુનિઓ ખાનદેશમાં વિચરતા હતા. એમને એકવાર ત્યાં નવુ બંધાતું મકાન ઊતરવા મળ્યું. ઉપરના માળ પર એક મુનિ પાણી ગળતા હતા. મકાનમાં ઈલેક્ટ્રિકનું નવું ફિટિંગ થતું હતુ; તે ત્યાં એમનો હાથ બાજુમા લટકતાં એક ઇલેક્ટ્રિક તારને અચાનક અડી ગયો મુનિ નવકાર મંત્રના અભ્યાસી, તે જ્યા તાર અડતા શરીરમાં ઝણઝણાટી–ખેંચાણનો અનુભવ થયો કે તરત જ સહજ ભાવે હૃદયમા સ્મરણ થઈ મુખમાથી 'નમો અરિહંતાણું' શબ્દ નીકળ્યા.

એનો કેવોક અદ્‌ભુત પ્રભાવ કે તાર રહ્યો એક બાજુ, ને મુનિ તરત બીજી બાજુ ઢળી પડયા. પછી સ્વસ્થ થઈ જુએ છે તો ગેબી ચમત્કાર લાગ્યો કે 'મારા આખા શરીરે ઝણુઝણાટી થઈને એ ખેંચાવા તો માંડયું હતું, જાણે હમણાં મર્યો, ત્યાં આ શું થયું ? બસ, નવકાર મંત્રે મને બચાવ્યો.'

કલાકે નવકારનો નિયમ :–

આ પરથી ખાસ ખ્યાલમાં રાખજો કે જીવનમા નમસ્કારમંત્રનો સારો અભ્યાસ હશે તો આવા કોક અકસ્માતના સમયે એકાએક એનું સ્મરણ થાય. એ અભ્યાસ માટે સૂતાં, જાગતાં, ઊઠતા, ખાતાં કે પીતાં, બહાર જતા કે ઘરમાં પેસતાં, દરેક કામના પ્રારંભે 'નવકારમંત્ર કે 'અરિહંત નમસ્કાર' ઝટ યાદ આવવો જોઇએ. વિશેષ અભ્યાસ માટે સવારે જાગ્યા ત્યારથી 'દર કલાકે ૧ નવકાર' નો નિયમ કરી કલાકે કલાકે એનું સ્મરણ કરાય. જાગતાનો આ નિયમ, ઊંઘતી વખતનો નહિ ઘરમાં, દુકાનમાં, ડાયરીમાં, ૪–૫ ઠેકાણે 'કલાકે નવકાર' લખી રાખવાથી આ નિયમ યાદ આવશે. પછી તો ૬ થી ૭, ૭ થી ૮.. એમ કલાકમાં ગમે ત્યારે એકવાર નવકાર યાદ કરવાનો છે એમાં તો કલાકમા ૨–૩ વાર પણ યાદ આવશે.

પરભવે નવકાર માટે દેવની ચાલાકી :–

એક દેવતાને જ્ઞાનીએ અમુક જંગલમાં વાનર તરીકે જનમની આગાહી કરી. એણે ત્યાં શિલાએ

શિલાએ નવકાર કોતર્યા. અને અહીં વિમાનમાં જ્યાં ને ત્યાં નવકાર લખ્યા, ને વારંવાર જીવ્યો ત્યાંસુધી વારંવાર એના પર મન બંધાયું. પછી મરીને વાનર તરીકે જન્મ્યા પછી શિલાએ શિલાએ એ જોતાં એને જાતિસ્મરણ થયું, તરત ધર્મ પામી અનશન કર્યું, ને મરીને સ્વર્ગમાં ગયો

નવકાર ધ્યાનનો પ્રભાવ કેવો? માટે એનો ખૂબ અભ્યાસ જોઇએ. જો એ અભ્યાસ ન હોય તો તો સંભવ છે કે અકસ્માત વખતે 'ઓ બાપ! ઓ બા!' કે એવું જ કોક યાદ આવવાનું; સહેજ સહેજ આપત્તિમાં ય દુર્ધ્યાન થવાનું; ને અંતકાળે ય હાય ને વોય.

નમસ્કારમંત્રના શ્રદ્ધાપૂર્વકના સ્મરણનો અજબ પ્રભાવ!

એક મુસ્લીમનો પ્રસંગ:-

કેટલાક વરસ પૂર્વે છાપામાં વાચેલું, બિહાર પ્રદેશમાં એક મુસલમાનને કોઈ ગુરુયોગે નમસ્કારમંત્ર મળ્યો. ગુરુએ એનો ભાવ પણ સમજાવેલો કે 'આમાં રાગદ્વેષ-ક્રોધ, લોભ વગેરે દૂષણોથી તદ્દન રહિત એવા અરિહત તથા સિદ્ધ પરમાત્માને નમસ્કાર કરવામાં આવે છે તેમજ એવા બનવા માટે મથી રહેલા સંસારત્યાગી આચાર્ય-ઉપાધ્યાય-સાધુને નમસ્કાર કરાય છે માટે આપણે પણ સ્મરણની સાથે સાથે એ દૂષણોને દબાવતા રહેવાનું અત્યંત શ્રદ્ધાપૂર્વક આ રીતે નમસ્કારમત્રનુ વારંવાર સ્મરણ કરાય તો એનો અદ્ભુત પ્રભાવ પડે છે. રાગદ્વેષ ઘટી જાય છે, ને પરભવે પણ સદ્ગતિ મળે છે.'

મિંયાભાઈને આ બરાબર ગળે ઊતરી ગયેલું, તે એ આ મહામંત્રની રટણા કર્યા કરે. સાથે એણે દિલમાંથી એવા ભારે રાગ-દ્વેષ મિજાસીપણું અભિમાન વગેરે પણ દૂર કરી નાખેલા હવે બન્યું એવું કે બીજા મિંયાભાઈ આનો હોઠનો ફફડાટ ચાલુ જોઈ કહે છે, 'અરે એ! કાફર કી તરહ યહ કયા બડબડ કરતા હૈ? ધર્મભ્રષ્ટ હો ગયા કયા?' ત્યારે આ ભાઈ કહે કે, મેં ઓર કુછ નહિ કરતા, ખુદા કા નામ રટતા હું.'

બીજાઓ તો કાંઈ ન બોલ્યા, પણ એક મુસ્લીમથી આ સહન ન થયું તે કહે છે, 'છોડ દે છોડ દે યહ કાફરોં કા રટણ. નહિતર સમઝતા હૈ?....' ધમકી મળી, પણ એણે તો ઝીણું ઝીણું રટવાનું ચાલુ રાખ્યું.

પેલો મિંયો પછી તો ચડયો ગુસ્સે, 'બસ યહ સાલે કાફર હુએ કો માર ડાલું,' તે કેટલાક દિવસ બાદ એક કરંડિયામાં સાપ લઈ આવ્યો; ને સંધ્યા પછી આ નમસ્કારમંત્રના રટનારના ઘરમાં છાનોમાનો ઘુસી જઈ એના સુવાના ખાટલા નીચે કરંડિયો ઢીલા ઢાંકણે મૂકીને ચાલ્યો ગયો. થોડીવાર પછી સાપ એમાંથી નીકળીને ખાટલા પર ચડી ગયો.

હવે રાત પડી ને જ્યાં નમસ્કારમંત્ર રટતો મુસ્લીમ સુવા માટે ખાટલા તરફ જાય છે, ત્યાં એણે ખાટલા પર સાપ દેખ્યો. એ જરાય ગભરાયો નહિ. એણે તો મોટેથી ત્રણવાર નમસ્કારમંત્રનું ઉચ્ચારણ કર્યું, ને સાપ ત્યાંથી બીજી બાજુ ઊતરીને ચાલતો થયો. આને મહામંત્ર પર શ્રદ્ધા એટલી બધી કે પછી

એ રટતો ત્યાં જ ખાટલા ઉપર ચડીને નિરાંતે સુઈ ગયો. મનને શ્રદ્ધા છે કે 'મારી પાસે મહામંત્ર છે, મને શું થવાનું છે?' એટલે એને જરાય ગભરામણ ન થઇ કે 'કદાચ સાપ પાછો આવીને કરડી જાય તો?'

હવે બન્યું એવું કે થોડીવાર પછી પેલો કરંડિયો મૂકનાર મુસલમાન દોડતો આની પાસે આવી રોવા જેવો થઈ આને કહે છે, 'ઓ ભાઈ! માફ કરના, વહ સાપ મૈંને રખા થા. મુઝે માફ કીજિયે'

આ કહે, 'અરે ભાઈ! યહ કૈસે? સાપ તો કહીં સે આયા હોગા,'

આણે ખાટલા નીચેથી કરંડિયો કાઢી બતાવ્યો ને કહે છે, 'દેખ ભાઇ! ઈસમેં મૈંને સાપ રખા થા. અબ મુઝે માફ કીજિયે.'

'અચ્છા ભાઇ! અચ્છા, માફ હી હૈ મેરે મનમેં કુછ નહિ હૈ. જાઓ રાત પડ ગઇ હૈ, ઘર જા કે સો-જાઓ'

પરંતુ આ હાથ જોડીને વારવાર કહે, 'ભાઇ! હમકો માફ કરના.' એટલે પેલો કહે, 'બાત કયા હૈ? મેરે મનમેં કુછ નહીં, માફ હી હૈ'

ત્યારે આ કહે છે, 'ભાઇ! દયા કીજિયે, મેરે લડકે કો સાપને કાટા હૈ, તેરે પાસ કુછ મંત્ર હૈ, ઈસસે તો તું યહા બચ ગયા. અબ મેરે લડકે કા ઝેર ઉતાર દે. મેં તેરી ગાય હું, દયા કર, ઝટ ચલ, નહિતર લડકા મેર જાયગા.'

ખૂબી જોવાની એ છે કે આ નમસ્કારમંત્રના

ઉપાસકના મનમાં જરાય વૈરની ગાંઠ નથી. એટલે એ કહેતો નથી કે 'ઐસા હી હૈ? તબ તો મુઝે મારનેકી કોશિશ કરનેવાલે કા લડકા મરના હી ચાહિયે. જા ઊઠ યહાંસે ચલા જા બદમાશ!' ના, જરાય એવું કાંઈ જ એના મનમાં ઊઠતું જ નથી. નમસ્કારમંત્ર એ આંતરિક વિધિપૂર્વક ગણનારો છે. વિધિ આ, કે રાગ–દ્વેષ, ઇર્ષ્યા ખાર, ક્રોધ, લોભ, મદ, માયા વગેરેને દબાવી દયા–સૌમ્યતા–ઉપશમ કેળવતાં કેળવતાં મહામંત્રનું સ્મરણ કરવાનું. દિલ ઉદાર, મોટું, દયાભર્યું બનાવવાનું.

મિંયો તરત જ કહે છે, 'ઐસા હી હૈ? ચલ મૈં આતા હું.' એમ કરી ચાલ્યો, પેલા મિંયાના ઘરમાં જઈ જુએ છે તો એનો છોકરો જમીન પર બેહોશ થઇને પડયો છે. એણે તરત જ પાણી મગાવી, હાથમાં પાણી લઇને નમસ્કારમંત્રની રટણા કરી, પછી છોકરાની ઉપર પાણી છાંટયું, તરત ઝેર ઊતરી ગયું, છોકરો બેઠો થઈ ગયો એનો બાપ ચમત્કાર પામ્યો કે 'કેવો આનો મંત્ર? આને પોતાને ય સાપ ન કરડયો! ને મારા છોકરાનું પણ ઝેર ઊતારી નાખ્યું!! વિશેષ તો એ, કે આને જરાય મારા પર ગુસ્સો ય ન ચડયો; અંતરમાં વૈર નહિ, બદલો નહિ, ને મારા છોકરાને સાજો કરી દીધો!!'

તરત એ મંત્રવાળા મુસ્લીમના પગમાં પડયો ને ખુબ ખુબ આભાર માનવા લાગ્યો.

નમસ્કાર મંત્રના આ જીવનમાં જ બનતા પ્રભાવના તો આવા કેટલાય દૃષ્ટાન્ત મળે. શરત એક કે કોઇ પણ

આશંસા-લાલસા વિના આત્મકલ્યાણના હેતુએ શ્રદ્ધાભર્યું મહામંત્રનું સ્મરણ જોઈએ, ને સાથે સાથે પોતાના રાગ-દ્વેષ-ઇર્ષ્યા-અભિમાન વગેરેને દબાવતા ચાલવું જોઈએ. પછી અહીં તો પ્રભાવ પડે, કિન્તુ પરભવે સદ્ગતિ પણ મળે.

નમસ્કારમંત્રનું માત્ર અંતકાળે પણ સચોટ ધ્યાન લાગી જાય તો ય એ પરભવે સદ્ગતિ અને સુખસમૃદ્ધિ અપાવે છે.

આના અનેક દાખલા શાસ્ત્રોમાં આવે છે.

નવકાર-પ્રભાવના અનેક દૃષ્ટાંત :-

પારધીથી વિંધાયેલી અને મરવા પડેલી **સમળી** મુનિએ સંભળાવેલ નમસ્કારમંત્ર પરનાં ધ્યાનથી સુદર્શના રાજકુમારી થઈ, જેણે ત્યા 'સમળી વિહાર' નામનું ભવ્ય દેરાસર બંધાવ્યું.

રસ્તા પર મરવા પડેલો **બળદ** શ્રાવકે સુણાવેલ નમસ્કારમત્ર પરના ધ્યાનથી એજ નગરીમાં રાજકુમાર થયો, જે આગળ જઇને વાલીનો ભાઈ સુગ્રીવ થાય છે.

કમઠ તાપસના બળના કાષ્ટમાંથી બહાર કઢાવેલ અર્ધદગ્ધ **સર્પ**ને પાર્શ્વકુમાર તરફથી નમસ્કારમંત્ર મળ્યો, તો એનાં ધ્યાનથી એ મરીને નાગકુમાર દેવોનો ઈન્દ્ર ધરણેન્દ્ર થયો.

જીવનમાં ધ્યાન કેટલું અદ્ભુત કામ કરે છે!

આ તો તિર્યંચના દાખલા પણ મનુષ્યના ય દાખલા ઘણા. **ભીલ-ભીલડી** સિંહના જડબામાં ચવાતા

છતાં નમસ્કારમંત્રના પ્રભાવે મરીને રાજા-રાણી થયા.

સ્થૂલભદ્રના ભાઈ **શ્રીયકમંત્રીને** એક દિવસના ઉપવાસમાં રાતે મૃત્યુ, પણ નમસ્કારમંત્રના ધ્યાનમાં મરીને એ દેવ થયો.

માવતને શુળીએ મરતાં નવકાર :–

દેશવટો પામેલ એક રાણી અને એનો યાર માવત એક ગામના નાકે મંદિરમાં સુતા. ત્યાં એક ચોર ચોરી કરીને આવ્યો, પાછળ સિપાઈ આવતા હતા. રાણી જાગી, ચોરની ઉપર મોહી પડી, અને એના શિખવ્યા પ્રમાણે સિપાઈઓને સાક્ષી ભરી કે 'માવત ચોર છે.' બસ, માવતને સિપાઈ લઈ ગયા તે નગરના રાજા પાસે. રાજાએ એને શૂળીએ ચડાવ્યો. ત્યાં એને ભારે તરસ લાગી તે ત્યાંથી જતા એક શ્રાવક પાસે પાણી માગ્યું. શ્રાવક કહે, 'લે આ નમસ્કારમંત્ર ગણ, તો હું પાણી લાવી આપું' માવત એ ગણતાં ગણતાં મરીને દેવ થયો. શ્રાવક પાણી લઈને માવતની પાસે આવતો હતો તેને 'કેમ તું ચોરને પાણી પાવા જતો હતો ?' એમ કહીને રાજાએ મારવા લીધો; ત્યાં પેલા દેવે આવી આકાશમા મોટી શિલા વિકૂર્વી, રાજા ગભરાઈ માફી માગી પૂછે છે, ત્યારે દેવે ખુલાસો કર્યો. રાજાએ શ્રાવકનુ મોટુ બહુમાન કર્યું અને પોતે નમસ્કારમંત્રનો આરાધક બન્યો

ચંડપિંગલ ચોરને નવકાર :-

આવું ચંડપિંગલ ચોરમાં બને છે. એ એક વેશ્યાનો પ્રેમી હતો. એકવાર રાણીનો હાર ચોરી લાવી વેશ્યાને ભેટ આપે છે. પણ વેશ્યા કહે છે, 'ક્યાંથી લાવ્યો આ? જો હું શ્રાવિકા બનેલી છું, એમાં ત્રીજા વ્રતમાં મારે નિયમ છે કે ચોરી તો કરું નહિ, પણ ચોરીનો માલ પણ ન લઉં.' ચંડપિંગલે એને ખોટો વિશ્વાસ આપી હાર આપ્યો. એકવાર ઉત્સવમાં એ બિચારી હાર પહેરીને બહાર નીકળી, ને રાણીની દાસીઓએ એ હારને જોઈ એને પકડાવી.

રાજા પૂછે છે, 'બોલ આ હાર ક્યાંથી લાવી?'

આદર્શ શ્રાવક વ્રત :-

જુઓ આ વેશ્યા છતાં શ્રાવિકા બનેલી હોઈ વિચારે છે કે 'જો હું ચોરનું નામ દઉં તો રાજા એને ગરદને મારે; એટલે ચોરની હત્યામાં હું નિમિત્ત થાઉં તો પછી હિંસામાં નિમિત્ત થવાથી મારા પહેલા અહિંસા વ્રતનો આદર્શ ન જળવાય. માટે એનું નામ તો નહિ જ લઉં, ભલે મારે મરવું પડે, ચિંતા નહિ.

બોલો, [1] એનુ ચોરી-ત્યાગનું વ્રત કેવું? ને (2) અહિંસાનું વ્રત કેવુ? આદર્શ વ્રત ને? તમારાથી શું આ બને કે મારે ચોરીની વસ્તુ પણ ન ખપે? અને કોઈની હિંસામા નિમિત્ત પણ ન થાઉ? પેલી તો વેશ્યા હતી પણ પાછળથી જૈન ધર્મ પામી હતી. તમે તો જન્મથી જૈન ધર્મ પામેલા છો તો આટલું ય ન બને?

છતાં નમસ્કારમંત્રના પ્રભાવે મરીને રાજા-રાણી થયા.

સ્થૂલભદ્રના ભાઈ **શ્રીયકમંત્રીને** એક દિવસના ઉપવાસમાં રાતે મૃત્યુ, પણ નમસ્કારમંત્રના ધ્યાનમાં મરીને એ દેવ થયો.

માવતને શુળીએ મરતાં નવકાર :-

દેશવટો પામેલ એક રાણી અને એનો યાર માવત એક ગામના નાકે મંદિરમાં સુતા. ત્યાં એક ચોર ચોરી કરીને આવ્યો, પાછળ સિપાઇ આવતા હતા. રાણી જાગી, ચોરની ઉપર મોહી પડી, અને એના શિખવ્યા પ્રમાણે સિપાઇઓને સાક્ષી ભરી કે 'માવત ચોર છે' બસ, માવતને સિપાઈ લઈ ગયા તે નગરના રાજા પાસે. રાજાએ એને શૂળીએ ચડાવ્યો. ત્યાં એને ભારે તરસ લાગી તે ત્યાંથી જતા એક શ્રાવક પાસે પાણી માગ્યું. શ્રાવક કહે, 'લે આ નમસ્કારમંત્ર ગણ, તો હું પાણી લાવી આપું' માવત એ ગણતાં ગણતા મરીને દેવ થયો. શ્રાવક પાણી લઇને માવતની પાસે આવતો હતો તેને 'કેમ તુ ચોરને પાણી પાવા જતો હતો?' એમ કહીને રાજાએ મારવા લીધો; ત્યાં પેલા દેવે આવી આકાશમાં મોટી શિલા વિકૂર્વી, રાજા ગભરાઈ માફી માગી પૂછે છે, ત્યારે દેવે ખુલાસો કર્યો. રાજાએ શ્રાવકનું મોટું બહુમાન કર્યું અને પોતે નમસ્કારમંત્રનો આરાધક બન્યો

ચંડપિંગલ ચોરને નવકાર :-

આવું ચંડપિંગલ ચોરમાં બને છે. એ એક વેશ્યાનો પ્રેમી હતો. એકવાર રાણીનો હાર ચોરી લાવી વેશ્યાને ભેટ આપે છે. પણ વેશ્યા કહે છે, 'કયાંથી લાવ્યો આ? જો હું શ્રાવિકા બનેલી છું, એમાં ત્રીજા વ્રતમાં મારે નિયમ છે કે ચોરી તો કરું નહિ, પણ ચોરીનો માલ પણ ન લઉં.' ચંડપિંગલે એને ખોટો વિશ્વાસ આપી હાર આપ્યો. એકવાર ઉત્સવમાં એ બિચારી હાર પહેરીને બહાર નીકળી, ને રાણીની દાસીઓએ એ હારને જોઈ એને પકડાવી.

રાજા પૂછે છે, 'બોલ આ હાર કયાંથી લાવી?'

આદર્શ શ્રાવક વ્રત :-

જુઓ આ વેશ્યા છતાં શ્રાવિકા બનેલી હોઈ વિચારે છે કે 'જો હું ચોરનું નામ દઉં તો રાજા એને ગરદને મારે, એટલે ચોરની હત્યામાં હું નિમિત્ત થાઉ. તો પછી હિંસામાં નિમિત્ત થવાથી મારા પહેલા અહિંસા વ્રતનો આદર્શ ન જળવાય. માટે એનુ નામ તો નહિ જ લઉં, ભલે મારે મરવું પડે, ચિંતા નહિ.

બોલો, [૧] એનું ચોરી-ત્યાગનું વ્રત કેવું? ને (૨) અહિંસાનું વ્રત કેવુ? આદર્શ વ્રત ને? તમારાથી શું આ બને કે મારે ચોરીની વસ્તુ પણ ન ખપે? અને કોઈની હિંસામા નિમિત્ત પણ ન થાઉ? પેલી તો વેશ્યા હતી પણ પાછળથી જૈન ધર્મ પામી હતી. તમે તો જન્મથી જૈન ધર્મ પામેલા છો. તો આટલું ય ન બને?

પાપની છુટમાં :-

માનવ જીવનની ગુણસુવાસ લઈ જશો ખરા ? કે એકલી દોષ-દુષ્કૃત્યોની બદબો જ આત્મામાં ભરી જશો ? ધ્યાન રાખજો કે જીવન તો, ગમે તેમ ચાલો, વર્તો, તો ય પૂરું જ થઈ જવાનું છે; પરંતુ ભરચક રાગ-દ્વેષ-અભિમાન-ઈર્ષ્યા-લાલસાઓ વગેરે દોષોથી, અને સીધા કે આડકતરા હિંસા-જુઠ-ચોરી-દુરાચાર વગેરે દુષ્કૃત્યોથી, તમારો જ પ્રાણપ્યારો આત્મા ભારે થઈ રહ્યો છે વધુ અફસોસી તો એ છે કે શકય પણ દુષ્કૃત્યત્યાગની પ્રતિજ્ઞા નહિ કરવામાં એ દુષ્કૃત્યનું સેવન તો કયારેક થવાનું, કે કદાચ નહિ ય થવાનું, પણ 'મારે એનો ત્યાગ નહિ, છૂટ' એ વૃત્તિમાં મન સદાનું પાપની અપેક્ષાવાળું બન્યું રહેશે. એથી પાપબંધ નિરંતર લાગ્યા કરશે. એથી બચવા અને ત્યાગમાં આવવા આ વેશ્યા એક આદર્શ છે.

વેશ્યા રાજાને કહે છે, 'હાર મારો છે.'

'પણ તારી પાસે આવ્યો કયાંથી ?

જવાબમાં 'મારો છે' સિવાય બીજું કાંઇ એ બોલતી નથી. તેથી રાજાએ એને જેલમાં નખાવી, રોજ એની પાસેથી મૂળ વાત કઢાવવા ચાબકા મરાવે છે. વેશ્યા એકમાત્ર પોતાના વ્રતનો આદર્શ પાળવા અને ચોર પરની દયા સુરક્ષિત રાખવા મૃત્યુની તૈયારી સાથે ચાબકા સહી લે છે.

કોઈ એકાદ પણ જીવનમા આ રીતે વ્રતપાલન

અને દયાદિ ગુણ સાચવ્યા હોય તો એ આત્માને ઘણો ઊંચે લઈ જાય છે. ત્યારે વ્રતપાલન અને દયાદિ ગુણકમાઇને ભવિષ્યના કોઈ માનવભવના વાયદે રાખવા કરતાં અહીં જ વ્રત અને ગુણ સાચવવાનું કાં ન કરવું? ભવિષ્યની કોને ખબર છે કે માનવભવ ક્યારે હાથમાં આવે? કેમકે અહીં જો જીવન વ્રતમય નથી બનાવ્યું તો પૂર્વે કહ્યું તેમ દિલની અપેક્ષા અને મનની લેશ્યા ખરાબ રહેવાની; તેમજ ગુણકમાઇ ન રાખી તો દોષસેવન જ રહેવાનુ કહો, પછી એના પર ભવ કેવા મળશે? ત્યાં કેટલાં સીતમ દુઃખ?

ચંડપિંગલ ચોરને વેશ્યાની આ સ્થિતિની ખબર પડી. એના મનને થયું કે 'અરે! હું કેટલો નીચ કે આને બિચારીને ફસાવી?, એનો વિશ્વાસઘાત કર્યો, ને એનું વ્રત તોડાવ્યું? ત્યારે આ કેટલી ઉત્તમ કે મને બચાવવા રાજા પાસે મારું નામ લેતી નથી ને રોજ જેલમાં ચાબકા ખાય છે? લાવ, મારાં પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરું.' એમ વિચારી, એ સીધો રાજા પાસે જઇ સાચી હકીકત કહી દે છે. એટલે રાજાએ વેશ્યાને તો ધન્યવાદ આપવા સાથે છોડી મૂકી. પણ વેશ્યાના ગયા બાદ ચોરને શૂળીની સજા ફરમાવી દીધી.

બસ, ચોરને શૂળીએ ચડાવવા લઈ ગયા. એ વેશ્યાની જાણમાં આવતાં, તરત એ રાજા પાસે ચોરને ધર્મ સંભળાવવાની રજા માગીને પહોંચી વધસ્થાને. ત્યાં

તો ચોરને શૂળી દઈ દીધેલી. વેશ્યાએ એને નમસ્કારમંત્ર સંભળાવવા માંડ્યો. સાથે કહ્યું "જોજે, રાજા પર કે આ સિપાઇઓ પર જરાય ગુસ્સો કરીશ ના. તારાં દુષ્કૃત્ય પર તિરસ્કાર કરજે; અને હવે મરવાની તૈયારી છે તો આ નમસ્કાર–મહામંત્રમાં જ ધ્યાન રાખજે. વળી નિયાણું કર કે 'હું આ રાજાનો પુત્ર થાઉં' જેથી પછી તારો ને મારો બંનેનો પરસ્પર ઉદ્ધાર કરીએ."

ચોરને વેશ્યા પર પ્રેમ તો હતો જ, પાછું બહુમાન અથાગ થયું હતું, અને અંતકાળે આ શિખામણ દે છે, તેથી મનમાં રાજપુત્ર થવાનો સંકલ્પ કરી નમસ્કારમંત્રનાં ધ્યાન પર ચડી ગયો. કહેવાની જરૂર નથી કે એ નમસ્કારના પ્રભાવે મરીને રાણીના ગર્ભમાં ગયો. વેશ્યા અહીં દહાડા ગણે છે. નવ મહિને રાણીને પુત્ર જન્મ્યો એટલે વેશ્યાએ તારણ કાઢ્યું કે 'નક્કી એ જ ચંડપિંગલ આ રાજપુત્ર થયો.'

હવે એ બાળને પ્રતિબોધ કરવો છે, તેથી વેશ્યા રાજા પાસે જઈ રાજપુત્રને ઝુલણે ઝુલાવવાનું માગી લે છે. ત્યાં પછી ઝુલાવતાં 'ઝુલો રે ઝુલો ચંડપિંગલા !....' વારંવાર ગાણું ગાતાં, બાળકને એ સાંભળી જાતિસ્મરણ થયું, હર્ષિત બન્યુ. એ જોઈ વેશ્યાને આશા બંધાણી. બોલતું થયે વાત કરી. વેશ્યાએ ધર્મ સમજાવ્યો અંતે બંનેએ કલ્યાણ સાધ્યું.

મનને જીતવા એને ખીલે બાંધો :–

ચોર એવા પણ ચંડપિંગલને અંતે પણ નવકારનું

ધ્યાન લાગતાં એ કેવી સુંદર સદ્ગતિ અને ધર્મ પામ્યો? તો રોજનાં જીવનમાં નમસ્કારમંત્રનું સચોટ ધ્યાન કરતાં કેવું કલ્યાણ થાય? પરંતુ એ તન્મય અને ગદ્ગદ થઈને, બીજા વિચારો દૂર રાખી કરાવું જોઈએ. પ્રભાતે ૧૫ મિનિટ પણ એવું ધ્યાન કરાય, તો એ આખા દિવસ પર સારી અસર પાડે છે. ૦ા કલાક પણ નવકાર પરમેષ્ઠિ–ધ્યાન એટલે મનને સંસાર પરથી ઉઠાડી મૂકવું અને સારા આલંબનના ખીલે બાંધવું જો મનને ખીલે બાધી શકો તો એ આત્માનો મન પર મહાન વિજય છે ખીલે બાંધવા શું કરવું? સારું આલંબન જોઈએ. એ આલંબનમાં પહેલા નંબરનું આલંબન અરિહંત, અરિહંત–નમસ્કાર, પરમેષ્ઠિ–નમસ્કાર, નમસ્કાર–મહામંત્ર

અરિહંત–નમસ્કાર શા માટે? :–

પ્રભાતે ઊઠતાં જ મનમાં 'નમો અરિહંતાણં' યાદ આવે આપણે ત્યાં નિયમ છે કે સૂતાં કે જાગતાં, ઘરની બહાર નીકળતાં કે પેસતાં, ખાતાં કે પીતાં, યાવત્ કોઈ પણ કાર્યના પ્રારંભે અરિહત–નમસ્કાર યાદ કરવાનો. એનાથી ચિત્તની વિશુદ્ધિ થાય છે. કામ સંસારના છે છતા જો અરિહંત–નમસ્કારથી ચિત્ત–વિશુદ્ધિ કરીને કરવા ગયા તો મન કોમળ રહેશે, પાપ તીવ્ર ભાવે નહિ થાય ત્યારે સમ્યગ્દર્શન યાને સમ્યક્ત્વ પામ્યા પહેલાનું આ લક્ષણ છે કે 'તીવ્ર ભાવે પાપ ન કરે, ઘોર સંસાર પર બહુમાન ન ધરે, સર્વત્ર ઔચિત્ય સાચવે' તો પાપાચરણમા મનની તીવ્રતા કઠોરતા કેમ અટકે? કોમળતા કેમ આવે?

મનમાં કાંઇક વિશુદ્ધિ આવવાથી. એ અરિહંતને ચિત્તમાં લાવવાથી થાય.

ચિત્ત-વિશુદ્ધિ લાવવાનું મહાન સાધન અરિહંત-નમસ્કાર; કેમકે અરિહંત વીતરાગ છે, અનંતજ્ઞાની છે. જગદુદ્ધારક છે.

એટલે નિદ્રામાંથી જાગ્રત થતાં જ 'નમો અરિહંતાણું' યા 'અરિહંત' યાદ આવે. પછી શાસ્ત્ર વિધિ એ છે કે પથારીની બહાર નીકળી સ્વસ્થતાથી બેસી નમસ્કાર મહામંત્ર 'નવકાર' ગણવાના. નવકારમાં પંચ પરમેષ્ઠિને નમસ્કાર છે; ને નમસ્કાર કરવા માટે વિનય પહેલો જોઇએ, તેથી પથારીની બહાર નીકળીને નમસ્કાર કરાય. પથારીમા બેઠાં બેઠાં તો શેઠાઈ જેવું છે. એમાં વિનય ક્યાં સચવાય? તો નમસ્કાર શાનો?

હવે નમસ્કાર-મહામંત્ર એકાગ્રતાથી ગણવા માટે, એટલે એના પર મનનું સ્થિર ધ્યાન લગાવવા સારું ૨/૩ રીત છે.

પ્રકરણ ૪. નવકાર ધ્યાનની રીત.

(૧) પહેલી રીત આ, કે નવકારના પ્રત્યેક અક્ષર પર મન લગાવી લગાવી ધ્યાન રખાય એ રાખતાં ક્રમસર અક્ષર પછી અક્ષર બોલવાનો. આ ધ્યાન રાખવા માટે નજર સામે જાણે તે તે અક્ષર લખાયેલ દેખાય દા. ત. :—

'ન....મો....અ...રિ....હં..તા...ણું....' એક વખતે જે અક્ષર બોલીએ તે જ અક્ષર જોવાનો. એક પદના અક્ષર પૂરા થાય પછી તરત જ બીજા પદના અક્ષર

ચાલુ થાય આખા નવકારના અક્ષરો એક ધારાએ પૂરા થાય. એમાં વચમાં એક પણ બીજો વિચાર આવે નહિ, સિવાય કે આ અક્ષરનું ધ્યાન. આમ ભલે એક જ નવકાર યાદ કરો, એમાં બીજા વિચાર નહિ આવે.

જાપમાં બીજા વિચાર કેમ અટકે? :-

પ્ર૦– બીજા વિચારો શી રીતે રોકાય? એના તો, નવકાર સ્મરણ જાપ વગેરે વખતે, ધાડાં છુટે છે; કેમ જાણે અત્યારે એને બહુ ફુરસદ મળી!

ઉ૦– એવું થાય; પણ કયાં? જ્યા એકલું સ્મરણ કરીને કે બોલીને જાપ કરવાનો હોય ત્યાં પરંતુ અહીં તો સામે તે તે અક્ષર જાણે લખાયેલો વાંચવાનો છે. એ પણ અખંડ ઘાટિલો સફેદ અક્ષર વાંચવાનો છે. વાંચવાની ચીજ એવી છે કે મન એમાં પરોવવું પડે છે. એ વાંચવા તરફ ધ્યાન રહે એટલે બીજો વિચાર આવવાને જગા જ ન રહે એક બરાબર વંચાયો કે તરત એ અલોપ થઈ ત્યાં બીજો અક્ષર આવ્યો જ છે એ વંચાયો કે તરત ત્રીજો અક્ષર આવ્યો જ છે. મન બરાબર આ વાંચવામાં લાગી જાય ત્યાં બીજા વિચારને સ્થાન જ કયા મળે? અને એવો નિયમ રાખવાનો કે જો બીજો કોઈ વિચાર આવ્યો, તો ફરીથી પહેલેથી ન....મો....અ ...વગેરે શરૂ કરવાનું. આમાં લાભ એ થશે કે પહેલાં બીજો વિચાર ઘુસી ગયો હતો, એટલે હવે અહીં એ ન ઘુસે એ માટે વધારે ચીવટ રહેશે. પ્રારંભિક પ્રયાસમા ભલે બે-ત્રણ-ચાર વાર ફરી ફરી શરૂ

કરવું પડે, પણ કંટાળવું નહિ. શરૂમાં આખો નવકાર પૂરો ન થાય તો પહેલા પાંચ જ પદ ધારજો. પરંતુ અભ્યાસ એકાગ્ર ધ્યાનનો કરવાનું લક્ષ રાખવાનું. એટલું જોજો કે, અક્ષર પહેલા બોલીને પછી એ વાંચવાનો નહિ, પરંતુ પહેલા તે તે અક્ષરને પ્રગટેલો વાંચી પછી તરત આંતર જલ્પ થાય, યાને અંદરમાં બોલવાનું થાય મનથી એમને એમ બોલવાની વસ્તુ એવી છે કે નવકાર બહુ રટાઇ ગયેલો હોવાથી એમ જ સહેજે બોલાઈ જાય છે. પછી એમાં બીજો વિચાર પણ આવે તો ય એ બોલાઈ જાય છે. પરતુ જો લખેલું વાંચીને બોલવાનું હોય તો મન પહેલાં એ લખેલામાં અને વાંચવામાં પરોવવું પડે છે. તેથી ત્યાં બીજા વિચારને તક મળતી નથી. કોઇનો કાગળ વાંચવામા મન તન્મય થાય છે ને? વાંચતી વખતે બીજો વિચાર નથી આવતો.

'લોગસ્સ નમુત્થુણં'નું ધ્યાન :-

આવું 'લોગસ્સ' અને 'નમુત્થુણં' સૂત્રનું ધ્યાન થઇ શકે. અલબત્ત પહેલાં તો નવકારનું ધ્યાન ખૂબ અભ્યાસમાં લાવવાનું; તે એક ધારાએ ૨-૩-૪-૫ નવકારનું ધ્યાન સળંગ ચાલે એ રીતે; જેથી એમાં કેળવાયેલા મન દ્વારા 'લોગસ્સ' સૂત્ર મોટું હોવાથી એના એકેક અક્ષરનું ધ્યાન, ઠેઠ સૂત્ર પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી, બીજા વિચાર વિના અખંડ ચાલે. એટલું ખ્યાલમાં રાખવાનું કે બે અક્ષર સામટા ન દેખાઈ જાય; નહિતર એમાં ઉતાવળ થવાથી મનની તેવી સ્થિરતા નહિ કેળવાય.

૨૪ તીર્થંકરના નામનું ધ્યાન :-

જેવું આ અક્ષરનું ધ્યાન છે એવું આખા શબ્દનું ધ્યાન થઈ શકે. ચોવીસ તીર્થંકરદેવનાં નામ તો આવડે છે ને? બસ આંખ મીંચીને નવકારના અક્ષરની જેમ અહીં એકેક ભગવાનનું નામ નજર સામે લખેલું લાવવાનું, અને તે મનોમન વાંચીને બોલવાનું; વાંચીને જ બોલવાનો નિયમ નહિ ભૂલવાનો. સ્ટેશનના પ્લેટફોર્મ પરના પાટિયા પર ગામનું નામ કેવું સાફ અને મોટું દેખાય છે? એવું અહીં પ્રભુનું નામ દેખાય. પહેલા ભગવાનનું નામ 'ઋષભદેવ' જોવાઇ અને વંચાઈ–બોલાઇ ગયું કે તરત એ અલોપ–અદૃશ્ય થઈ જઇ બીજા ભગવાનનું નામ 'અજિતનાથ' નજર સામે દેખાય. એ વાંચીને બોલ્યા કે તરત ત્રીજા પ્રભુજીનું 'સંભવનાથ' નામ આવે. એમ આગળ વધતાં કદાચ બીજો વિચાર આવી ગયો તો પાછું પહેલેથી શરૂ કરવાનું પહેલે દિવસે ભલે થોડા નામનું એક ધારાએ એકાગ્ર ધ્યાન થાય; પરંતુ રીત આ પછી આગળ વધતાં તો એકવાર ૨૪ નામ પૂરાં થયાં કે તરત પહેલા નામથી વળી શરૂ થઈ જાય એમ કરતાં કરતાં એકવાર ચોવીસી, બીજી વાર ચોવીસી, ત્રીજીવાર ચોવીસી....એમ ધ્યાનધારા વધવાની. તે યાવત્ ૧૦૦–૨૦૦–૧૦૦૦ નામ ધ્યાવવાની વચમાં કોઈ બીજો વિચાર નહિ ઘૂસે

ત્યારે વહેલી પ્રભાતે વાતાવરણ શાંત અને શીતલ હોય એ વખતે પરમ તારક પરમ મંગળમય ૨૪ તીર્થંકર

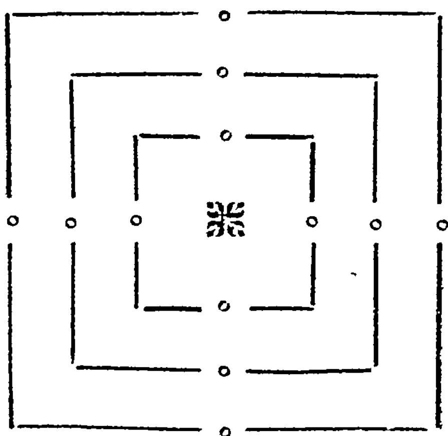
ભગવાનનાં પવિત્ર મંગળનામ એકાગ્ર ધ્યાનથી યાદ કરાય એની આખા દિવસ અને આત્મા પર કેટલી સુંદર અસર પડે?

નવકારમંત્રના ધ્યાનની બીજી રીત :–

૧૦૮ નવકારજાપ માળા લીધા વિના, કે આંગળીના વેઢા પર ગણ્યા વિના, અને વળી એકાગ્રતાથી કરવા માટે, આ એક રીત છે,–

સમવસરણ પર જાપ :–

ત્રિલોકનાથ ભગવાન તીર્થંકરદેવના સમવસરણનું ચિત્ર તો જોયું હશે. સમવસરણ ગોળ પણ હોય છે અને ચોખંડું ય હોય છે એમાં નીચે મોટા ગઢ પર નાનો ગઢ અને એના પર એથી ય નાનો ગઢ હોય છે. આપણે ચોખંડા સમવસરણના આ ત્રણ ગઢની દિવાલ–રેખાઓનો ઉપયોગ કરવાનો છે. દરેક ગઢને ૪–૪ દિવાલ, ને દરેક દિવાલમાં વચ્ચે પ્રવેશદ્વાર હોય છે. એની રેખાઓ આ પ્રમાણે બને,–

દરેક દિશાની ૧–૧ રેખાની વચમાં દ્વાર (૦) આવવાથી રેખાના બે ભાગ થયા હવે આપણે ૧–૧ ગઢની ૪–૪ રેખા પર કુલ ૩૬ નવકાર જાપ કરવાનો છે એમ ૩ ગઢ ઉપર ૧૦૮ નવકાર–જાપ થશે. એમાં દરેક રેખાના બે ભાગ હોવાથી દરેક ભાગે ૪–૪ નવકાર અને વચલા દ્વાર પર ૧ નવકાર, એમ પ્રત્યેક રેખા ઉપર ૯–૯ નવકાર ગણાશે તે આ રીતે,–

```
            ૧     ૪     ૫     ૬     ૯
            ❋     ❋     ❋     ❋     ❋
        |―――――――――――――――― ૦ ――――――――――――――――|
            ❋     ❋           ❋     ❋
            ૨     ૩           ૭     ૮
   ૩૬ | ૩૫                       ૧૧❋  |  ❋૧૦
   ૩૩ | ૩૪                       ૧૨❋  |  ❋૧૩
   ૩૨૦                                ૦  ❋૧૪
   ૩૧ | ૩૦                       ૧૬❋  |  ❋૧૫
                                 ૧૭❋  |  ❋૧૮
   ૨૮ | ૨૯                    ૨૧   ૨૦ |
      |     ૨૬    ૨૫          ❋     ❋ |
        |―――――――――――――――― ૦ ――――――――――――――――|
            ૨૭    ૨૪    ૨૩    ❋     ❋
                              ૨૨    ૧૯
```

આમાં નંબર આપ્યા છે એ પ્રમાણે પહેલાં અંદરના નાના ગઢથી શરૂ કરવાનું. એમાં ય ઉપરની રેખામાં ડાબી બાજુએ ઉપરથી શરૂ કરવાનું. ગઢની રેખા પર ઉપર નીચે ફૂલ મૂક્યા છે, અને એક ફૂલ પ્રવેશદ્વારની ઉપર છે એમ એક રેખાની ઉપર ૯ ફૂલ થાય છે. એ દરેક ફૂલ પર નજર રાખી ૧–૧ નવકાર ગણવાનો.

એમાં નિયમ આ, કે ગઢની બહારથી અંદર પેસવાનું અને અંદરના નજીકના ફૂલ પર થઇ ગઢની બહાર નીકળવાનું. પછી બહાર ને બહાર પ્રવેશદ્વારનું ફૂલ વટાવી બીજી બાજુના બહારના ફૂલ પર થઇ અંદર પેસવાનું.. બહારથી અંદર પેસી બહાર નીકળવાનું, આ નિયમ ચિત્રમાં એ પ્રમાણે આંકડા ૧, ૨. ૩, ૪ વગેરે મુકયા છે એ ક્રમે ચાલતાં દૃષ્ટિ ઉઠાવવી નહિ પડે, સળંગ ધારાએ ચાલશે.

એક રેખાના જાપ અંતે બહાર નીકળ્યા પછી બહારથી ને બહારથી સાથેની રેખાના બહારના ફૂલ પર જવાનું. એમ કરતાં એક ગઢ પર ગણાઇ જાય. પછી એની ઉપરના બીજા ગઢ પર અને ત્યારબાદ સૌથી ઉપરના મોટા ગઢની ઉપર ગણવાનું. એમ ૧૦૮ નવકાર ગણાશે. આમા આપણે સૌથી નાના ગઢથી શરૂ કરી સૌથી મોટા ગઢ પર ગયા એમ સૌથી મોટા ગઢથી શરૂ કરી સૌથી નાના પર પણ જઇ શકાય.

આ જાપમાં એકાગ્રતા શાથી? :–

આમાં મનને બરાબર સજાગ રહેવું પડશે; નહિતર ફૂલ ચૂકાઇ જશે. શંકા પડશે કે 'કયા ફૂલની ઉપર જાપ ચાલતો હતો, આ કે પેલા?' આ ભૂલ–ભૂલામણી ન થાય માટે સહેજે મન સાવધાન રહી નવકાર ગણશે; તેથી બીજા વિચાર નહિ ઘૂસે, અને એકાગ્ર ધ્યાન લાગશે આમા માળા વગેરેની જરૂર નહિ આંખ મીંચી નજર સામે સમવસરણનું ચિત્ર ખડું કરવાનું; ને હાથ જોડી એના પર

જાપ ચલાવવાનો. ૨૦-૪૦ લોગસ્સનો કાઉસ્સગ્ગ પણ આમ ગઢ પર કરી શકાય.

પ્રભાતે આવી રીતે માત્ર ૧૦૮ નવકાર ગણીને જોજો કે મન કેવું શાંત સ્ફુર્તિવાળું બને છે. ત્યારે પ્રશ્ન થાય કે,

પ્ર૦- આમાં તો ધ્યાન તો ફૂલ પર રહેશે ને? નવકાર તો ધ્યાન વિના એમજ નહિ રટાઇ જાય?

ઉ૦- ફૂલ તો એક આલંબન છે એના આધાર પર ધ્યાન નવકાર ઉપર રાખવાનું છે. એ માટે આમ થઇ શકે;-

ધ્યાન ફુલને બદલે નવકાર પર શી રીતે?

(૧) દરેક ફૂલની વચમાં કર્ણિકા છે, અને આજુબાજુ ૮ પાંખડી છે. એ નવમાના દરેક પર નવકારનું એકેક પદ લખેલું છે, તે વાંચીને ગણવાનું. વચલી કર્ણિકા ઉપર પહેલું પદ; પછી ઉપરની પાખડી ઉપર બીજું; જમણી બાજુ પર ત્રીજું; નીચે ચોથું; ડાબી બાજુએ પાંચમું; પછી ખુણાઓની પાંખડીઓ પર ૬-૭-૮-૯ મું, સિદ્ધચક્રના ગટા પર હોય એ રીતે નવ પદ ધારવાના. આમ ધારીને ગણતાં નવકાર પર ધ્યાન રહેશે. આમાં એટલો ખ્યાલ રાખવાનો કે નજર સામે રેખા તો તરવર્યા જ કરે અને એના પરના નવમાંનાં એકેક ફૂલ પર નવકાર ગણાય એથી કઇ રેખા અને કયુ ફૂલ ચાલે છે, એ નહિ ભૂલાય તેમ પદો પણ ચોકખા ચાલવાના. રેખા એકવાર ૯ નવકાર સુધી આડી દેખાય એ પૂરી થયે પછી ૯ નવકાર સુધી ઊભી દેખાય વળી એ પછી આડી, પછી ઊભી. દરેક રેખાની ઉપરના ૯ ફૂલ પર ૯ નવકાર ગણાય.

(૨) અથવા, દરેક પાંખડીને બદલે આખા ફૂલ પર ઉપરથી નીચે નવકારનાં ૯ પદ લખેલા ધારી એ વાંચીને ગણવાના ફૂલ લાલઘુમ, એના પર નવકારના પદ રત્ન જેવા સફેદ લખેલા જોવાના અથવા ફૂલને બદલે ઊભી પટ્ટી પર પણ નવકારનાં ૯ પદ લખેલા જોઈ શકાય.

(૩) અથવા ફૂલની જગાએ એકેક મો, એમ દરેક રેખા પર નવ મુખ દેખાય, અને એ દરેક મુખના પણ ખાસ તો હોઠ ફફડતા દેખવાના, અને એ ઓઠ એકેક પદ બોલે છે એ જોવાનું. અનુભવ કરશો એટલે આની બરાબર ધારણા થશે. બોલનાર તરીકે આપણે નહિ, પણ એ સામે મુખનો ઓઠ; અને આપણે તો માત્ર જોનાર–સાંભળનાર, આમાં પણ મુખમાંથી ક્રમસર એકેક પદ ઓઠ ફફડીને બોલાઈ રહેલું દેખાશે. દૃષ્ટિ ઓઠની ઉપર કેન્દ્રિત રહે. આ ત્રણમાંથી ગમે તે રીતે સમવસરણના ગઢ ઉપર ૧૦૮ નવકાર ગણી શકાય

હૃદયકમળ પર ધારણા :–

સમવસરણના બદલે આપણા હૃદય પર ધારણા કરીને નવકાર ગણી શકાય હૃદયને લાલઘુમ કમળ ધારવાનું. એમાં વચ્ચે કર્ણિકા અને આજુબાજુ ૮ પાંખડી છે. એ દરેક પર પહેલા કહ્યું તેમ એકેક પદ સફેદ રત્નમય અક્ષરોનું દેખાય, ને એ વાંચતા જવાનું.

પ્ર૦— હવે આમાં પહેલો નવકાર, બીજો નવકાર, ત્રીજો નવકાર—એમ ધારણા શી રીતે રહે?

ઉ૦— આ રીતે, કે પહેલો નવકાર ગણાય ત્યારે અરિહંતં પદ જરા મોટું અથવા મોટા અક્ષરનું દેખાય એ

બોલાતાં એના પર ભાર જરા વધુ અપાશે. પછી બીજો નવકાર ચાલુ થતાં બીજું પદ ઘેરું મોટું દેખાશે ને બાકીના ચાલુ લખેલા દેખાય પછી ત્રીજો નવકાર ગણાતાં ત્રીજું પદ જરા ઘેરું કે મોટું દેખાશે. એમ સહેજે ગણત્રીબધ ૯ નવકારનો જાપ થશે આંકડા નહિ મૂકવા પડે ક્રમસર એકેક પદ ઘેરું, પહેલા નવકારમાં માત્ર પહેલું પદ ઘેરું, બીજામાં માત્ર બીજું, ત્રીજામાં ત્રીજું, એમ ચાલવાનું.

પ્ર૦– આ તો ૯ નવકાર બરાબર ગણાય. પણ હવે ૧૦૮ ગણવા છે તે શી રીતે?

હૃદયકમળ પર ૧૦૮ કેમ ગણવા?

ઉ૦– એ સહેલું છે. આપણા હૃદયકમળને વારાફરતી સિદ્ધચક્રજીના ગટાના એકેક સ્થાન પર રહેલું ધારવાનું. પહેલાં, વચ્ચેના અરિહંતના સ્થાનની જગાએ, એના પર ૯ નવકાર પૂરા થાય, પછી બીજા સિદ્ધભગવાનના સ્થાન પર હૃદયકમળ ધારવાનું. એની ઉપર નવ નવકાર ગણવાના. પછી ત્રીજા આચાર્યપદના સ્થાનની જગા પર હૃદયકમળની ધારણા....એમ નવમી વાર નવમા સ્થાન પર હૃદયકમળ ત્યારબાદ સિદ્ધચક્ર યંત્રના ઉપરના ભાગે કળશના મો પર; ને ત્યાર પછી એની જમણી બાજુની આંખ ઉપર, અને તે પછી ડાબી બાજુએ આંખ પર હૃદયકમળ ધારવાનુ એમ બાર સ્થાનના એકેક પર હૃદયકમળની ધારણાએ ૯–૯ નવકાર ગણાતાં કુલ ૧૦૮ નવકાર જાપ થશે

પદાર્થ પર ધ્યાન :-

આ તો નવકારના અક્ષર પર, પદ પર ધ્યાન થયું. આને પદસ્થ ધ્યાન કહેવાય. પરંતુ પદને બદલે પદાર્થ પર અર્થાત્ દરેક પદના અર્થ ઉપર ધ્યાન કરવું હોય તો આ રીતે થાય,-

(૧) **નજર સામે સમવસરણ લાવવાનું.** એમાં વચ્ચે અરિહંત પરમાત્મા બિરાજમાન છે; એમના મસ્તકની ઉપર સિદ્ધશિલા પર સિદ્ધભગવાન છે; પ્રભુના ચરણ આગળ જમણી બાજુએ ગણધર-આચાર્ય મહારાજોની પંક્તિ છે; એમની નીચે ઉપાધ્યાય મહારાજોની પંક્તિ અને એમની નીચે સાધુમહારાજોની પંક્તિ છે;-એમ ધારવાનું. પછી નવકારનુ દરેક પરમેષ્ઠિપદ બોલતાં તે તે અરિહંત, સિદ્ધ....વગેરે પરમેષ્ઠિ જોવાના. એમ 'નમો લોએ સવ્વસાહુણં' બોલતાં સાધુપંક્તિ જોવાની, સાથે માનસિક નમસ્કાર પણ કરતા જવાય. પછી પ્રવેશદ્વારની આગળની ભૂમિ પર ઉપર ઉપર ૬ઠું, ૭મું, ૮મું ને ૯મું પદ લખેલું વાચવાનુ; જેથી નવમા પદે ઠેઠ અરિહંત પ્રભુ પાસે પહોંચી જવાશે, ને ફરી ત્યાંથી બીજો નવકાર શરૂ થશે. આ રીતના અર્થધ્યાનમા છેલ્લા ચાર પદ જોવાને બદલે સમવસરણ પર પાંચે પરમેષ્ઠિને નમસ્કાર કરીને સામે ઊભા રહી છેલ્લા ચાર પદ બોલતાં ધારવાનું કે આ પાંચે નમસ્કાર સર્વ પાપનો નાશ કરી રહ્યા છે, જાણે આપણા દિલમાંથી પાપો બહાર ફેંકાઈ રહ્યા છે કે બળી ખાખ થઈ રહ્યા છે, અને આ નમસ્કાર સર્વ મંગળોમાં શ્રેષ્ઠ મંગળક્રિયા છે; એટલે

જાણે એ જબરા પણ અંતરાયકર્મોના ભુક્કા કરે છે. આ સમવસરણની ધારણામાં સામે અનંત સમવસરણ ધારી શકાય

(૨) નવકારપદોના પદાર્થની બીજી રીતે આમ ધારણા થઈ શકે. એમાં,–

અરિહંત પદાર્થ એટલે આઠ પ્રાતિહાર્યે શોભતા વીતરાગ દેવાધિદેવ (૧) એ રત્નમય સિંહાસન પર, ખુરસી પર બેસે એમ, બેઠા છે, અને નીચે રત્નમય પાદપીઠ પર પ્રભુના પગ સ્થપાયા છે (૨) બે બાજુ ચામર વિંજાય છે. (૩) મસ્તક પાછળ સૂર્ય જેવું ભામંડળ–પ્રકાશપુંજ છે. (૪) ઉપર રત્ન–મોતીમય ઝુંમખડાં (સેરો) વાળા ગોળ ૩ છત્ર છે. (૫) પ્રભુની પીઠ પાછળ ઊંચું અશોક વૃક્ષ, (૬) આકાશમાંથી પડતી પુષ્પવૃષ્ટિ, (૭) ગગનમાં વાગતી દેવદુંદુભી, અને (૮) પ્રભુ પાસે બંસરી વગાડતા દેવોની દિવ્યધ્વનિ છે. આમ અષ્ટ પ્રાતિહાર્ય એટલે કે શોભા કરનાર પરિવારથી અરિહંત પરમાત્મા શોભી રહ્યા છે

સિદ્ધભગવાન સ્ફટિક જેવા નિર્મળ અને જ્ઞાન–જ્યોતિમય છે એ રત્નમય સિદ્ધશિલા પર બિરાજમાન છે.

આચાર્ય મહારાજ વ્યાખ્યાનપીઠ પર બિરાજી ચતુર્વિધ સંઘને દેશના આપી રહ્યા છે.

ઉપાધ્યાયજી મહારાજ બાજઠ પર બિરાજેલા છે, વાચના આપે છે, અને એમની આગળ અર્ધગોળ માંડલીમાં મુનિ મહારાજો હાથ જોડી વાચના સાંભળી રહ્યા છે

સાધુ મહારાજ કાયોત્સર્ગ ધ્યાને ઊભા છે મુખ

પ્રશાંત, આંખ અર્ધ મીંચેલી, અને દૃષ્ટિ નાસિકાના અગ્ર ભાગ પર સ્થાપેલી છે

હવે નવકારના પહેલા પાંચ પદ ગણવા માટે સામે પાંચ પૃથ્વી પાંચ મજલા જેવી ધારવાની, પછી એકેક પદ બોલીએ ત્યારે ૧–૧ પૃથ્વી તે તે પરમેષ્ઠિઓથી ભરચક ભરેલી દેખાય. દા. ત. 'નમો અરિહંતાણું' બોલતાં સામે અષ્ટ પ્રાતિહાર્યયુક્ત અરિહંત ભગવાનોથી ભરચક ભરેલી દેખાય.

'અરિહંતાણું' એ બહુવચન–પ્રયોગ છે. એમાં સર્વ કાળના અનંત અરિહંત લઇ શકાય. માટે સામે પૃથ્વી પર અનંત અરિહંત જોવાના, અને માનસિક બે હાથ જોડી આપણું માથું નમે છે એમ ધારવાનું. પછી 'નમો સિદ્ધાણું' બોલતાં ઉપરની પૃથ્વી સિદ્ધશિલાની, એના પર અનંત સિદ્ધભગવાન જોવાના, અને એમને નમસ્કાર કરવાનો ત્યારબાદ નીચે પૃથ્વી પર દેશના દેતા અનંતા આચાર્ય મહારાજોથી એ ભરચક ભરેલી જોતાં 'નમો આયરિયાણું' પદ બોલાય ને નમસ્કાર થાય. તે પછી એની નીચે પૃથ્વી પર ચોથું પદ બોલતી વખતે ભણાવતા ઉપાધ્યાયો અનંત દેખાય, ને નમન થાય. છેલ્લે, નીચેની પૃથ્વી પર, પાંચમું પદ બોલતાં કાઉસ્સગ્ગ–ધ્યાને ઊભેલા અનંત મુનિમહારાજ દેખાય અને એમને નમસ્કાર થાય.

અભ્યાસથી પદોચ્ચારણ એ સ્વીચદાબ :–

આ દેખવા બહુ અભ્યાસ કરવો પડે. બહુ અભ્યાસ પછી તો કેમ, તો કે જેમ વિજળીની સ્વીચ દાબતાં

ઝટ લાઈટ થાય, એમ તે તે પદ બોલતાંવેંત સામે તે તે પરમેષ્ઠી એમના એમના પોઝમાં ઝટ દેખાઈ જાય. બહુ અભ્યાસ કરવાથી આ શક્ય બને છે.

પછી છેલ્લા ચાર પદ વખતે નજર સામે એ પાંચે પૃથ્વી પર અનંત પરમેષ્ઠી ભગવંતો રહીને આપણે એમને નમસ્કાર કરી રહ્યા છીએ, અને આ નમસ્કાર સર્વ પાપોને બહાર ફેંકે છે, ને સર્વ મંગળમાં શ્રેષ્ઠ મગળ તરીકે અંતરાય કર્મોનો ચૂરો કરે છે એ ધારવાનું.

આમ નવકારના પદાર્થનું ધ્યાન થાય. રોજ પ્રભાતે ઊઠીને સ્વસ્થ ચિત્તે આખ મીંચી આ ધ્યાન કરવામાં આવે, એ ચિત્તને ખૂબ નિર્મળ કરવા સાથે શરીરને પણ સ્ફુર્તિ આપે છે, અને એની આખા દિવસ પર છાયા પડે છે; રોજ ને રોજ એ કરતા કરતા ચિત્તને સ્થિરતાનો અભ્યાસ મળે છે.

'લોગસ્સ'નું પદાર્થ–ધ્યાન :-

હવે જુઓ કે જેમ નવકારનું પદાર્થથી ધ્યાન કરાય, એમ 'લોગસ્સ' સૂત્રનું પદાર્થ–ધ્યાન થઈ શકે. 'લોગસ્સ'ની પહેલી ગાથામા 'લોકના ઉદ્યોતકર, ધર્મ–તીર્થંકર, જિન અને અરિહંત એવા ચોવીસ પણ કેવલીનું હું કીર્તન કરીશ,'–આ કહેવું છે આમાં પદાર્થ એ જોવાનો કે 'ચોવીસ પણ' એટલે કે બીજા તો ખરા જ, સાથે વર્તમાન ચોવીસીના ૨૪ ભગવાન પણ. આથી આપણી નજર સામે આગળ ચોવીસ અને એમની જમણી ડાબી બાજુ અનંત તીર્થંકરદેવો આવે એ કેવી મુદ્રામાં આવે? તો કે (૧) લોકના ઉદ્યોતકર, (૨) ધર્મતીર્થંકર, (૩) જિન,

અને (૪) અરિહંતની મુદ્રામાં, એની મુદ્રાઓ કેવી કેવી નજર સામે લાવવાની? તો કે (૧) સર્વજ્ઞ થયા તે વખતના ગોદોહિકા (ગાય દોહવાના) આસને, તે લોકના ઉદ્યોતકર; (૨) ધર્મતીર્થ–સ્થાપન વખતના દેશના દેતા, તે ધર્મતીર્થંકર, (૩) કાઉસ્સગ્ગ ધ્યાને રાગાદિ જીતતા, તે જિન; અને (૪) આઠ પ્રાતિહાર્યયુક્ત સિંહાસન પર બેઠેલા, તે અરિહંત.

આમાં પહેલામાં, બધા કેવળજ્ઞાન પામવા વખતે ઊભડક રહેલા દેખાય. બીજામાં, સમવસરણ પર બેસી બોલતા દેખાય. ત્રીજામાં, આ સ્થિતિ લાવવા પૂર્વે ધ્યાનમાં ઊભેલા અને ભક્ત કે શત્રુ પર રાગ–દ્વેષને રોકનારા દેખાય ચોથામાં, આઠ પ્રાતિહાર્યો શોભતા બેઠેલા જોવાના.

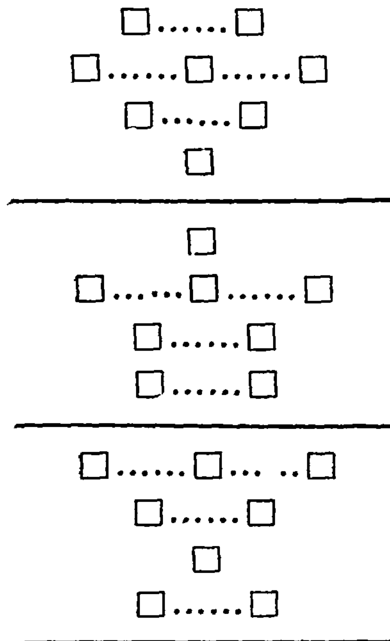
અથવા 'ઉજ્જોઅગરે' બોલતાં પ્રભુના હૃદયમાં કેવળજ્ઞાનનો પ્રકાશ જોવાનો; 'તિત્થયરે' બોલતાં ઉપર મુખ બોલતું દેખાય; તરત 'જિણે' બોલતાં ઉપર આંખમાં વીતરાગતા દેખાય; તરત 'અરિહંતે' બોલતાં મુખની બાજુમાં ચામર વીંજાતા દેખાય.

૨ જી–૩ જી–૪ થી ગાથા :–

હવે પહેલી ગાથા પછીની ત્રણ ગાથામાં ૨૪ ભગવાનના નામ સાથે એમને વંદન છે એમાંની દરેક ગાથામાં ૮–૮ ભગવાનનાં નામ છે તે પણ દરેક લીટીમાં કોઇમાં ૧, કોઇમા ૨, કે કોઇમાં ૩ નામ છે. તો જે જે લીટીમા જેટલા જેટલા નામ છે, તેટલા તેટલા ભગવાન તે તે લીટી બોલતાં નજર સામે લાવવાના. એનો ક્રમ આ મુજબ છે, કે બીજી ગાથામાં પહેલી લીટીમાં ૨ ભગવાન, બીજી લીટીમાં ૩ ભગવાન....વગેરે.

ગા૦-૨	ગા૦-૩	ગા૦-૪
૨	૧	૩
૩	૩	૨
૨	૨	૧
૧	૨	૨

આને આ પ્રમાણે નજર સામે લાવવાના;–

આ દરેકમાં પ્રભુ બેઠા છે, એમ જોવાનું અને તે તે લીટીમાં આવતું નામ બોલવાનું. જેમકે, પહેલી લીટીમાં

અને (૪) અરિહંતની મુદ્રામાં, એની મુદ્રાઓ કેવી કેવી નજર સામે લાવવાની? તો કે (૧) સર્વજ્ઞ થયા તે વખતના ગોદોહિકા (ગાય દોહવાના) આસને, તે લોકના ઉદ્યોતકર; (૨) ધર્મતીર્થ–સ્થાપન વખતના દેશના દેતા, તે ધર્મતીર્થંકર, (૩) કાઉસ્સગ્ગ ધ્યાને રાગાદિ જીતતા, તે જિન; અને (૪) આઠ પ્રાતિહાર્યયુક્ત સિંહાસન પર બેઠેલા, તે અરિહંત.

આમાં પહેલામાં, બધા કેવળજ્ઞાન પામવા વખતે ઊભડક રહેલા દેખાય. બીજામાં, સમવસરણ પર બેસી બોલતા દેખાય. ત્રીજામાં, આ સ્થિતિ લાવવા પૂર્વે ધ્યાનમાં ઊભેલા અને ભક્ત કે શત્રુ પર રાગ–દ્વેષને રોકનારા દેખાય. ચોથામાં, આઠ પ્રાતિહાર્યો શોભતા બેઠેલા જોવાના.

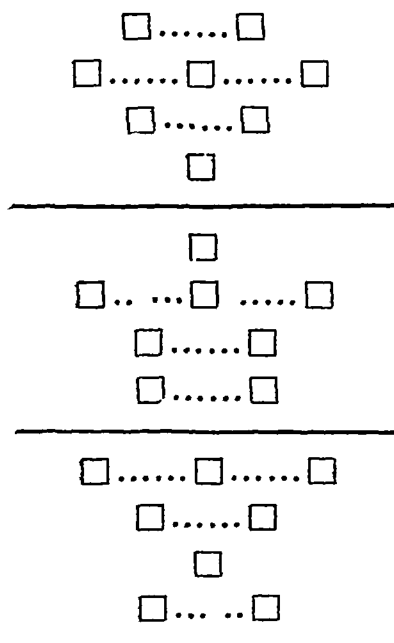
અથવા 'ઉજ્જોઅગરે' બોલતાં પ્રભુના હૃદયમાં કેવળજ્ઞાનનો પ્રકાશ જોવાનો; 'તિત્થયરે' બોલતાં ઉપર મુખ બોલતું દેખાય; તરત 'જિણે' બોલતાં ઉપર આખમાં વીતરાગતા દેખાય; તરત 'અરિહંતે' બોલતાં મુખની બાજુમાં ચામર વીંઝાતા દેખાય.

૨ જી–૩ જી–૪ થી ગાથા :–

હવે પહેલી ગાથા પછીની ત્રણ ગાથામાં ૨૪ ભગવાનના નામ સાથે એમને વંદન છે. એમાની દરેક ગાથામાં ૮–૮ ભગવાનનાં નામ છે તે પણ દરેક લીટીમાં કોઈમાં ૧, કોઈમાં ૨, કે કોઈમાં ૩ નામ છે તો જે જે લીટીમાં જેટલા જેટલા નામ છે, તેટલા તેટલા ભગવાન તે તે લીટી બોલતાં નજર સામે લાવવાના. એનો ક્રમ આ મુજબ છે, કે બીજી ગાથામાં પહેલી લીટીમા ૨ ભગવાન, બીજી લીટીમાં ૩ ભગવાન....વગેરે.

ગા૦-૨	ગા૦-૩	ગા૦-૪
૨	૧	૩
૩	૩	૨
૨	૨	૧
૧	૨	૨

આને આ પ્રમાણે નજર સામે લાવવાના;-

આ દરેકમાં પ્રભુ બેઠા છે, એમ જોવાનું અને તે તે લીટીમાં આવતું નામ બોલવાનું. જેમકે, પહેલી લીટીમાં

'ઉસભ-મજિઅં' આમાં સાથે 'વંદે' છે, અર્થાત્ 'વંદુ છું' એમ છે, ને તે દરેક ભગવાનને લાગુ થાય છે તો આપણે તે તે નામ બોલતાં એ દરેક ભગવાનના ચરણમાં હાથ જોડી માથું નમાવી વંદન કરીએ છીએ એમ જોવાનું. અભ્યાસ પાડતાં આ આવડશે. એ માટે પહેલાં તો ધીમે ધીમે એકેક નામ બોલતા જઇએ અને એની સાથોસાથ તે તે કુંડાળામાં તે તે ભગવાનને જોતા ને વાંદતા જઈએ;....એમ આગળ વધવાનું.

૫ મી ગાથા :-

આની પછી પાંચમી ગાથામાં એ 'ચઉવીસંપિ' અર્થાત્ ચોવીસ પણ એટલે કે આજુબાજુ અનંતા તીર્થંકર સાથે વચમાં આ ચોવીસ ભગવાનને સામે રાખી આપણે સ્તુતિ કરતા હોઇએ એમ જોતા એમને 'નિર્મળ અને અજર-અમર' તરીકે જોવાના, અને પ્રાર્થના (આશંસા) કરવાની કે 'એ ચોવીસ પણ જિનવર મારા પર કૃપા કરો, એમનો પ્રભાવ હું ઝીલું.'

૬ઠી ગાથામાં :-

એ પ્રભુને 'કીર્તન-વંદન-પૂજન કરાયેલા તથા શ્રેષ્ઠ સિદ્ધ' તરીકે જોવાના, અને એમની પાસે 'આરુગ્ગ'-ભાવ-આરોગ્ય મોક્ષ માટે 'બોધિલાભ' યાને જૈનધર્મની સમ્યગ્દર્શનાદિની તથા ઉત્તમ ભાવ-સમાધિની માગણી કરતા હોઈએ એમ જોવાનું.

૭ મી ગાથામાં :-

એ ભગવાનને ચંદ્રો કરતા બહુ નિર્મળ, સૂર્યો

કરતાં અતિ પ્રકાશકર, અને સમુદ્રો કરતાં અતિશય ગંભીરસિદ્ધ તરીકે જોવાના, અને એમની પાસે મોક્ષ માગતા હોઈએ એમ ધારવાનું.

આમ આખા લોગસ્સની લીટીએ લીટીનો પદાર્થ નજર સામે ખડો કરી એના પર મન ચોંટાડવાનું. આ રીતે 'લોગસ્સ'નુ ધ્યાન થાય. રોજ પ્રભાતે જાગીને એકવાર પણ આ ધ્યાન કરવામાં આવે એમાં તો કેટલાય પાપકર્મોનો નાશ થાય, અને અથાગ પુણ્ય બંધાય. એક તીર્થંકર ભગવાનને વંદના-સ્તુતિનું ય અચિંત્ય ફળ મળે છે, તો ચોવીસ અને સાથે અનંતા તીર્થંકર પ્રભુને વંદના-સ્તુતિ કરવાનું કેટલું ગંજાવર ફળ મળે?

વાત આ છે કે મનને રખડતું કે અશુભ પદાર્થોમા ચોંટી જતુ અટકાવી દિવસના મંગલ પ્રારંભે નવકાર અને લોગસ્સના ધ્યાનમા મન ચોંટાડવુ જોઈએ

પ્રકરણ ૫. શુભ ભાવના ભવ્ય લાભ ને ઉપાય.

મનને સ્થિર અને નિર્મળ કરવા માટે ધ્યાનના આ પ્રારંભિક પ્રકારોની વાત થઈ પરંતુ આપણો મુખ્ય વિષય આ છે કે,–

ધ્યાનને જીવન સાથે શો સંબંધ છે? :–

આમાં બહુ વિચારવાનું છે. આપણે એ સંક્ષેપમાં જોઈશુ કે ધ્યાનને જીવન સાથે કેમ મુખ્ય સંબંધ છે? ધ્યાનના પ્રકાર કેટલા અને કયા કયા? હવે દરેકનું

સ્વરૂપ શું? જીવનમાં એ ક્યાં ક્યાં કામ કરે છે? હૃદયમાં તે તે ધ્યાન હોવાનાં બાહ્ય લક્ષણ ક્યાં? તે તે ધ્યાનનું ફળ શું? ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ

આમાં પહેલી વાત,–

ધ્યાનને જીવન સાથે કેમ મુખ્ય સંબંધ છે?:–

જીવન શું છે? કોઈ વર્તાવ, કોઈ વાણી, યા કોઇ ભાવ–લાગણી–વિચાર. ઊંઘીએ તો પણ એ એક જાતનો વર્તાવ છે, ને ઇન્દ્રિયોથી કાંઈ જોઇએ, સાંભળીએ, ચાખીએ વગેરે અથવા કાયાના ગાત્ર હલાવીએ તો ય એ વર્તાવ છે. એમ બોલીએ એ વાણી છે, અને વિચારીએ, ભાવ-લાગણી–મનોરથ કરીએ એ વિચાર છે. જડને આ કોઈ વર્તાવ, વાણી કે વિચાર નથી, તેથી એને જીવન નથી. ઝેર ખાય તો મારે, એ ઝેરનો સ્વભાવ છે, ઝેરનું કાર્ય છે, પણ ઝેરનું એ જીવન નથી. જીવન ચેતન આત્માને હોય છે, અને તે એને સ્વાધીન છે.

આત્માનું સ્વાતંત્ર્ય :–

કેવા વર્તાવ, વાણી, વિચાર કરવા, એમાં આત્મા પોતે સ્વતંત્ર છે સરમુખત્યાર છે. અલબત્ પ્રવૃત્તિ આયુષ્ય બળ વગેરે સામગ્રી પહોચે એટલા પ્રમાણમાં કરી શકે, છતાં સ્વાધીન એટલા માટે કે પોતાની મરજી મુજબ વાણી–વિચાર–વર્તાવને પ્રવર્તાવી શકે છે, પલટાવી શકે છે, અને અટકાવી પણ શકે છે.

આપણું મહત્ત્વ સમજો :–

આપણે જો આપણા આત્માનું આ મહત્ત્વ સમજીએ,

'વાણી-વિચાર-વર્તાવ ઉપર આપણું વર્ચસ્વ છે,' એ મન પર લઈએ, તો આપણને લાગે કે આપણે એક સમ્રાટ રાજા જેવા છીએ અને જેમ રાજા પોતાના નોકર-પરિવાર પર હુકમ કાઢે તે પળાય, એમ આપણે આપણા શરીર અવયવો ઇન્દ્રિયો વાણી અને મનને હુકમ કાઢીએ તે પ્રમાણે એ ચાલે. આવું+આપણું વર્ચસ્વ સમજાયાથી એ કાયા વગેરેને હુકમ કરીને અસત્-અશુભ-દુષ્ટ વર્તાવ-ઉચ્ચારણ-વિચાર અટકાવી શકીએ. બહાર કોઈના પર હુકમ કરીએ છીએ એમ અંદર આ કાયા, ગાત્રો વગેરેને હુકમ કરવાનો કે 'આ અશુભ વર્તવું-બોલવું-વિચારવું રહેવા દે, આ શુભ-સારું વર્ત, વિચાર, બોલ'

વિચારની મોટી અસર :-

જીવન એ વર્તાવ, વાણી, વિચાર છે, અને એની આત્મા પર અસર પડે છે. એમાં ખાસ કરીને વિચારની ભારે અસર પડે છે; એ આત્મામાં તેવા તેવા સસ્કાર, સંસ્કારનાશ, કર્મબંધ અને કર્મક્ષય ઊભા કરે છે તો શું વાણી-વર્તાવની અસર નથી? છે, એની વિચાર પર મોટી અસર છે સ્ત્રી પર આંખ લગાવ્યા કરે તો અસત્ મલિન વિચાર ચાલે છે; વીતરાગની મૂર્તિ પર ટસીને જોયા કરે તો શુભ વિચારધારા ચાલે છે. એટલે

આજના સિનેમાદર્શન, રેડિયો સંગીતશ્રવણ, છાપા વાંચન, શોખ-સગવડના ઉદ્ભટ સાધનોનો ઉપયોગ, વગેરેએ માનવજાતની વિચારસરણી અધમ, કલુષિત, તામસી બનાવી દીધી છે.

એમાં જો સંવેગ–વૈરાગ્ય–નીતિ, જિનવાણીનું શ્રવણ, જિનભક્તિ, સાધુ–સમાગમ, તીર્થયાત્રાકરણ વગેરે મળે તો વિચારસરણી સારી ચાલવા લાગે છે.

આચારની વિચાર પર અસર છે, ને વિચારની કર્મ તથા સંસ્કાર પર અસર છે.

મહાવીર પ્રભુના ખુદના હસ્તદીક્ષિત શિષ્ય અવધિજ્ઞાની મહર્ષિ શ્રી ધર્મદાસગણી મહારાજ 'ઉપદેશમાળા' શાસ્ત્રમાં લખે છે કે,–

जं जं समयं जीवो आविसई जेण जेण भावेण ।
सो तंमि तंमि समए सुहासुहं बंधए कम्म ॥

–અર્થાત્ જે જે સમયે જીવ જેવા જેવા (શુભ કે અશુભ) ભાવથી યુક્ત બને છે, તે તે સમયે (તેટલા પ્રમાણમાં) એ શુભ કે અશુભ કર્મ બાંધે છે; શુભ ભાવથી શુભ કર્મ, અને અશુભ ભાવથી અશુભ કર્મ બંધાય આપણે ત્યાં કહેતી છે,–

'ક્રિયાએ કર્મ, ઉપયોગે ધર્મ, પરિણામે બંધ.'

(૧) જેવી ક્રિયા કરો તેવા કર્મી કહેવાઓ વેપારની ક્રિયાથી વેપારી, મારવાની ક્રિયાથી હિંસક, બચાવવાની ક્રિયાથી રક્ષક–દયાળુ વગેરે.... વગેરે....

અથવા ક્રિયાએ કર્મ એટલે જેવી ક્રિયા કરો તે પ્રમાણે કર્મભૂમિકા યાને ભાવ ઉત્પન્ન થાય

(૨) '**ઉપયોગે ધર્મ**' એટલે દેવદર્શનાદિ બાહ્ય ધર્મક્રિયા ગમે તેટલી કરો, પણ એમાં ચિત્તનો જેટલો ઉપયોગ હોય, જેટલી જાગૃતિ હોય, એટલો આંતરિક

ધર્મ ગણાય; અને એ ઉપયોગ જ પાપ-ક્ષયાદિનો લાભ આપે. બાહ્ય ધર્મક્રિયા છતાં ચિત્ત બહારમા રખડતું હોય તો એ આંતરિક ધર્મ ન થયો. ચિત્તનો ઉપયોગ એટલો ધર્મ.

(૩) **'પરિણામે બંધ'** એટલે આત્માના જેવા શુભ અશુભ પરિણામ, ભાવ, અધ્યવસાય એ પ્રમાણે શુભાશુભ કર્મનો બંધ થાય

આમાં પણ એજ આવીને ઊભું રહ્યું કે

(૧) **જેવા ભાવ તેવો બંધ.** એકલો બંધ જ નહિ, પણ

(૨) **જેવા ભાવ તેવું સંસ્કરણ પણ થાય.** એટલું જ નહિ, પણ

(૩) **ભાવના અનુસારે કર્મોનું સંક્રમણ** યાને પુણ્યમાથી પાપમાં કે પાપમાંથી પુણ્યમાં પરિવર્તન થાય હજી આગળ

(૪) **જેવા ભાવ તેવી** ઉદ્વર્તના-અપવર્તના, **અર્થાત્** શુભ કે અશુભ કર્મની સ્થિતિની વૃદ્ધિ યા હ્રાસ. એટલું જ નહિ, પણ

(૫) **જેવા ભાવ તેવા મોહનીય કર્મના ઉદય કે ક્ષયોપશમ થાય.**

બોલો, અંતરના પરિણામ, ભાવ, અધ્યવસાય કેટકેટલી અસરો ઊભી કરે છે ?

ક્રિયા કદાચ ધર્મની હોય અને એમાં ભાવ બગાડે તો બાહ્ય ધર્મ બાજુએ રહી જાય અને બગડેલા ભાવથી અશુભ કર્મબંધ-સંસ્કરણ-કર્મસંક્રમણ વગેરે કેટલાં ય

અહિતની લોથ ઊભી થાય.

એથી ઊલટું, ક્રિયા પાપની હોય પણ અંતરમાં ભાવ શુભ ઊભો થયો તો શુભ કર્મબંધ, શુભ સંસ્કરણ, અશુભ કર્મોનું શુભમાં સંક્રમણ, અશુભ કર્મોની સ્થિતિ પર કાપ, વગેરે કેટલું ય કલ્યાણ ઊભું થાય. દા. ત. જુઓ,–

ચૂલો સળગાવતાં શુભ વિચાર! :–

કોઈ શ્રાવિકાને ચૂલો સળગાવવાનો અવસર થયો, ચૂલો સળગાવે છે, પણ એના દિલમાં ગડમથલ ચાલી કે 'અરે! આ સંસારમાં રહ્યા કેવા જીવસંહાર કરવા પડે છે? ચૂલામાં કેટલા અગ્નિકાય જીવો જન્મી જન્મી મરશે? તો કેટલા ઊડતા કે ખૂણે ખાંચરે ભરાઈ રહેલા ત્રસ જીવો મરશે? કેટલા અસંખ્ય વાયુકાય જીવો સળગી મરશે? ત્યારે આના પર રસોઈ થશે તેમાં વનસ્પતિકાય, અપકાય વગેરે કેટકેટલા મરવાના? અ રે રે! આ જીવોએ મારો શો અપરાધ કર્યો છે કે હું એ બિચારાને મરણાન્ત પીડા દઈ સંહાર કરું છું? તે ય રોજને રોજ? કેવો આ સંસાર? ક્યારે આ ષટકાય જીવોના કૂટામય સંસારથી છૂટીશ?'

ચૂલો સળગાવતાં શુભ ભાવ કયા કયા? :–

હવે વિચારો, આ ચૂલો સળગાવતાં કેટલા શુભ ભાવ અંતરમાં ઉછળી રહ્યા છે? એને (૧) હિંસાપાપનો ભારે ખેદ છે, (૨) જીવો પર દયા છે, (૩) સંસાર પર ઉદ્વેગ છે, અને (૪) ચારિત્રની અભિલાષા છે પાપક્રિયાઓ તો કરવી જ પડે છે, પરંતુ હૈયું શુભ ભાવમાં રમી રહ્યું છે.

આમાં કર્મોનો બંધ કેવો, સંક્રમણ કેવું, સંસ્કરણ કેવું.... વગેરેનો વિચાર કરો. ધ્યાન રાખજો કે

પાપનો દુષ્કૃત્યનો ખેદ સંતાપ છે, એ પણ મહાન શુભ ભાવ છે.

ઝાંઝરિયા મુનિના ઘાતક રાજાને પછીથી પોતાના એ ઘોર અપકૃત્યનો ધીખતો ખેદ, સંતાપ, પશ્ચાત્તાપ જાગતો વધતો થઈ ગયો, તો એમાં મોહનીય કર્મોનો વિધ્વંસ કરતાં કરતાં અંતે વીતરાગ બન્યા! અને પછી તરત જ જ્ઞાનાવરણ આદિ બાકીના ઘાતી કર્મોનો નાશ કરી કેવળજ્ઞાન પામ્યા! વીતરાગ સર્વજ્ઞ બન્યા! પછી આયુષ્ય પૂર્ણ થયે મોક્ષ પામ્યા! એક મહર્ષિની હત્યા કરવાનું ઘોર પાપ? અને તે જ ભવમાં મોક્ષ? આ બનવાજોગ છે? છતાં કેમ બન્યું? ઉત્કૃષ્ટ શુભ ભાવ વિના તો બને જ નહિ ને? તો અહીં કયા એવા શુભ ભાવ આવ્યા? કહો, પાપ-દુષ્કૃત્યના જ્વલંત ભડભડ સળગતા સંતાપ-ખેદ-પશ્ચાત્તાપનો ભાવ એ જ પ્રબળ શુભ ભાવ તરીકે ઊભો થઈ ગયો જેવી રીતે કોઈ સુકૃતની અનુમોદનાનો ભાવ એ શુભ ભાવ છે, એમ પાપના સંતાપનો ભાવ એ પણ શુભ ભાવ છે, જેમકે ભરવાડણના છોકરાએ ખીરના સુપાત્ર-દાનનું સુકૃત કર્યું, પછી એની ઠેઠ એ જ રાત્રે મરતાં સુધી ભારોભાર અનુમોદના કર્યે ગયો; તો એ અનુમોદનાના શુભ ભાવે એને મોટો શાલિભદ્ર બનાવ્યો, એમ પાપકૃત્યનો પશ્ચાત્તાપ પણ શુભ ભાવ હોઈ આત્માને ઊંચે ચડાવી દે છે. બસ, તો આજ રીતે પેલી શ્રાવિકાનો રસોઈ કરતાં ષટ્કાયજીવ-

સંહારનો ૧ સંતાપ–ખેદ–પશ્ચાત્તાપ એ પણ શુભ ભાવ છે. એવી એ નિરપરાધી જીવો પ્રત્યે ભારોભાર ૨ કરુણાની લાગણી થઈ આવી, હૈયું પીગળી ગયું, એ પણ શુભ ભાવ છે. એમ આવા સંહારમય ૩ સંસાર પર જે ગ્લાની થઇ એ પણ મહાન વૈરાગ્યનો શુભ ભાવ છે. વળી ૪ સંયમ-ચારિત્રની કાંક્ષા જાગી એ ય શુભ ભાવ છે.

હવે આ શુભ ભાવ એને શી શી બક્ષીસ આપે એ જુઓ.

શુભ ભાવથી કઇ બક્ષીસો ? :-

શુભ ભાવ શુભ કર્મોનો લોટ આપે :-

જીવ પ્રતિસમય કર્મ બાંધે છે. એક સમય પણ ખાલી જતો નથી, સમયે સમયે કર્મબંધ ચાલુ જ રહે છે. જેવી રીતે ભાવ બે જાતના શુભ અને અશુભ, એમ આ કર્મ પણ બે જાતના શુભ અને અશુભ બન્ને પ્રકારનાં કર્મમાં પણ જથો છે, લોટ છે. એમાં શુભ કર્મ કરતાં અશુભનો જથો મોટો; કેમકે અશુભ કર્મોના જથામા જ્ઞાનાવરણકર્મો, દર્શનાવરણકર્મો, મોહનીયકર્મો, અંતરાયકર્મો આવે એના વિરોધીભૂત કોઈ એવાં કર્મ નથી કે જે શુભના જથામાં આવે. અલબત્ જ્ઞાનાવરણકર્મ પાંચ, દર્શનાવરણ ચાર, અતરાયકર્મ પાચ, અને કષાયમોહનીય વગેરે કર્મ એવાં છે કે જે શુભ ભાવથી શુભ કર્મ બધાતી વખતે પણ બંધાય, છતાં શુભ ભાવના પ્રતાપે એ કર્મોનો રસ ઓછો બંવાય. એથી એના ભોગવટા વખતે એ એવી તીવ્રતા ન લગાડે.

હવે જુઓ, શુભ ભાવથી શુભ કર્મો બંધાય. એના જથામા શું શું આવે ? પહેલું શાતાવેદનીય કર્મ આવે, જેના ઉદય વખતે જીવને સુખશાતાનો અનુભવ થાય ત્યારે કહો છો ને કે શરીર સારું નિરોગી સ્વસ્થ, તો બધું સારું, બધો ય ધર્મ સૂઝે. એ સૂઝે એટલે વળી નવાં શાતાવેદનીય વગેરેની કમાણી થાય. અહીંના શુભ ભાવે કેવી ભાવીની સ્થિતિ પણ શુભ બનાવી ? શુભ ભાવથી શાતાવેદનીયની સાથે યશદાયી યશ-નામકર્મ, સૌભાગ્ય નામકર્મ કે જેથી બીજાને આપણે આવકાર્ય બનીએ, આદેય-કર્મ કે જેનાથી આપણું વચન બીજાને માન્ય થાય, સુસ્વર નામકર્મ, એમ સારું શરીર, સારા વર્ણ વગેરે, સારું ગોત્રકર્મ.... આવાં આવાં શુભ કર્મ બંધાય. મનના ભાવ અશુભ હોય તો આ બધાથી ઊલટા આશાતાકર્મ અપયશકર્મ દૌર્ભાગ્ય-અનાદેય-દુઃસ્વર નામકર્મ, નીચ ગોત્ર, અશુભ વર્ણાદિ, વગેરે અશુભનો જથો ભેગો થાય.

શુભ ભાવમાં કેટલા લાભ ? :-

(૧) ત્યારે વિચારવા જેવું છે કે શ્રાવિકા ચૂલો ફૂંકતાં પણ પાપ-હિંસાનો ખેદ, જીવોની દયા, સંસારની ગ્લાનિ, મોક્ષની લાલસા વગેરે શુભ ભાવમાં ચડે એમાં કેટલો શુભ કર્મોનો લોટ બાંધે ? એ શુભ ભાવ રહે ત્યા સુધી સમયે સમયે એ બાંધે એક આખના પલકારામા અસંખ્યવાર એ લોટ બાંધે.

(૨) પછી કુદરતી છે કે આ શાતા વગેરે બંધાતા હોય ત્યાં સુધી અશાતા અપશય વગેરે અશુભ કર્મો

બંધાતા અટકી જાય એ લાભ જુદો.

(૩) વળી ત્રીજો લાભ એ, કે શુભના બંધ વખતે જૂના બાંધી મૂકેલા વિરોધી અશાતાવેદનીયાદિ અશુભ કર્મોમાંથી કેટલાય કર્મપુદ્ગલો આ શુભના ભેગાં ભળી જાય, અર્થાત્ એનું આમાં સંક્રમણ થાય, એટલે એ અશુભ મટીને શુભ થઇ જાય! લીમડાના રસનો વાટકો શેરડીના રસમાં તાવડામાં પડે તો એ કડવાશ ગુમાવી મિઠાશ પામે ને? એવું અહીં શુભ ભાવ વખતે બંધાતા મીઠા શાતાવેદનીય કર્મમાં જુનાં કેટલાંક કડવા અશાતાકર્મ ભળી જઈ મીઠા શાતા વેદનીયરૂપ બની જાય. એવું બીજા યશકર્મ વગેરેમાં થાય આનું નામ સંક્રમણ. એનો ય લાભ થાય

(૪) એવું શુભ ભાવ વખતે જુના અશુભ કર્મોની સ્થિતિ-રસ પણ કપાતા આવે, એ અપવર્તના કહેવાય એમ જુનાં શુભ કર્મોનો રસ વધતો આવે એ ઉદ્વર્તના. એનો ય લાભ મળે.

(૫) વળી, શુભ ભાવ વખતે, આમ અશુભ ભાવમા જે 'ઉદયપ્રાપ્ત કષાયમોહનીય' કર્મ પોતાનો રસાનુભવ દેખાડત, તે ન દેખાડી શકે, અને એને એમ જ ચાલ્યા જવું પડે દા ત ક્ષમા-દયાનો શુભ ભાવ જાગ્યો, એ વખતે ઉદયપ્રાપ્ત ક્રોધકર્મ પોતાનો ગુસ્સો ક્રુરતા વગેરેનો અનુભવ ન કરાવી શકે, અને એ કર્મને એમ જ ખરી જવું પડે. આને પ્રદેશોદયથી કર્મક્ષય થયો કહેવાય. રસાનુભવ કરાવે એનું નામ વિપાકોદય; ન કરાવે એ પ્રદેશોદય

(૬) વળી એક લાભ સારા સંસ્કરણનો થાય. અત્યારે શુભ ભાવ કરો, એ ભવિષ્ય માટે એના સંસ્કાર ઊભા કરે, જે ફરીથી શુભ ભાવ લાવે, શુભ ભાવને દૃઢ બનાવે, પ્રબળ બનાવે દયાનો, ક્ષમાનો, વૈરાગ્યનો, વગેરે શુભ ભાવ કરતા રહેવાથી એવા એના સારા સંસ્કાર પણ પડતા રહે કે જે આગળ વિશેષ પ્રબળ શુભ ભાવ લાવે. તો એના પાછા ભાવી લાભ કેટલા સુંદર!

(૭) આ બધી સ્થિતિમા અશુભ કર્મોનો બંધ અટકે અશુભમાં સંક્રમણ અટકે, શુભ કર્મના રસની અપવર્તના (કાપ) અટકે, અશુભ સંસ્કાર ઊભા થતા રોકાય, વગેરે લાભ પણ ખરા ને

એક શ્રાવિકા ચૂલો ફૂંકતા અને રસોઈ કરતાં પણ જો (૧) પાપનો ખેદ, (૨) જીવોની દયા, (૩) સંસાર પર ઉદ્વેગ અને (૪) મોક્ષની લાલસાના શુભ ભાવમા ઝીલી રહી છે, તો આટલા બધા લાભ પામે છે! ત્યારે દેવદર્શનાદિ ધર્મક્રિયા વખતે શુભ ભાવમા ઝીલે એ કેવા સુંદર લાભો પામે? એમ નહિ કહેતા કે –

પ્ર૦– તો પછી મહત્ત્વ શુભ ભાવનુ જ રહ્યુ ને? ક્રિયા ગમે તે ચાલે

ક્રિયાનું પણ મહત્ત્વ શું? :–

ઉ૦– 'ક્રિયા ગમે તે ચાલે' એનો અર્થ તો એ થાય કે 'પાપક્રિયાનો વાધો નહિ. ભાવ ચોકૂખા રાખવા' આવું ન બોલાય, ન વિચારાય, કેમકે

સામાન્યથી ક્રિયા તો ભાવની પ્રેરક છે.

શુભ ધર્મક્રિયાથી શુભ ભાવ જાગે, અશુભથી અશુભ–આ સામાન્ય નિયમ

વીતરાગના દર્શનમાં વૈરાગ્ય આદિ શુભ ભાવ જાગે–વધે. પ્રિયાનાં દર્શનમાં મોહ રાગ જાગે–વધે

દુઃખીને દાન કરો ત્યાં દયાનો ભાવ રહે. જાતના જ રંગ વિલાસમાં ખર્ચો ત્યાં મોહ, નિષ્ઠુરતા વગેરે અશુભ ભાવ પોષાય.

રૂપિયા ગણતી વખતે મોહના ભાવ ચમકે, નવકારવાળી ગણતાં ધર્મરાગ વધે.

માટે આ સામાન્ય નિયમ કે ધર્મક્રિયાથી શુભ ભાવ પોષાય, પાપક્રિયાથી અશુભ ભાવનું પોષણ થાય.

છતાં અપવાદે એવું બને કે સાવધાની રાખો તો પાપક્રિયામાં ય શુભ ભાવ જગાવી શકો પણ આ અપવાદ કહેવાય. દિવસભરની પાપક્રિયાઓ, પાપવાણી મનથી સાંસારિક યોજનાઓ વખતે તથા ઇન્દ્રિયોના વિષયસંપર્ક તપાસી જુઓ કે શુભ ભાવ કેટલા આવે? અને અશુભ કેટલા? એ પરથી નિયમની ખબર પડશે. મોટા ભાગે આર્તધ્યાનના જ ભાવ ચાલતા હોય છે.

શુભ ભાવ માટે શું કરવું? :–

માટે જ કર્તવ્ય આ, કે ધર્મક્રિયા, શુભ પ્રવૃત્તિ, ધર્મમય વાણી, મનથી મૈત્રી આદિ ભાવનાઓ, ધર્મસાધનાની યોજનાઓ, વગેરે ઉલ્લાસપૂર્વક ખૂબ કરવાની, ને શુભ ભાવોના વેગ વધારવાના ન છૂટકે સંસારમાં રહેવું પડે છે ને પાપપ્રવૃત્તિ

ફરવી પડે છે; ત્યાં બને તેટલી જાગૃતિ રાખીને તેવા તેવા શુભ ભાવ કરતા રહેવાનું પછી સાંસારિક ગમે તે પ્રવૃત્તિ હોય ને, પણ તમે જો ધારો તો શુભ ભાવ ઉભા કરી શકો પહેલાં કહ્યુ તેમ પાપનો ખેદ, જીવો પર દયા, મૈત્રી, સંસાર-ઘરવાસ પર ગ્લાની, દેવ-ગુરુ પર ભક્તિ-બહુમાન-શ્રદ્ધા, ક્ષમા, નમ્રતા, ત્યાગ-તપના મનોરથ, સુકૃતની અનુમોદના, દુષ્કૃતનો ખેદ... વગેરે વગેરે અનેકાનેક શુભ ભાવ છે જ્યાં જે શુભ ભાવ લાગુ થાય તે લગાડી દેવાનો. એ માટે શાસ્ત્ર આ સિક્કો મારી આપે છે તે ધ્યાનમાં રાખવાનો કે,

શુભ ભાવથી શુભ કર્મ બંધાય, અશુભ ભાવથી અશુભ. બંનેમાં જથાબંધ કર્મો આવે છે! શુભ યા અશુભ, તે પણ સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ સમય જેવા કાળે અલગ અલગ આખનો એક મચકારો થાય એટલામાં અસંખ્ય સમય વીતે! એટલો કાળ જ શુભ ભાવ આવ્યો, તો ય એ અસંખ્ય પૈકી દરેક સમયે શુભ કર્મોના જથા એકત્રિત થયે જ ગયા! એટલે એક પલકારા માત્રમાં અસંખ્ય વાર આવું બને! એથી ઊલટું એક પલકારાના અશુભ ભાવ વખતે અશુભ કર્મના જથા અસંખ્ય વાર. જીવનમાં આ ઘટમાળ સતત ચાલે છે ત્યારે આ પ્રશ્ન થાય કે,-

ધ્યાનને જીવન સાથે શો સંબંધ છે?

તો કે આ, કે શુભ ધ્યાનમાં શુભ ભાવ વણાયેલા છે, અને અશુભ ધ્યાનમાં અશુભ ભાવ વણાયેલા છે; અને જીવનમાં ધ્યાન ઘણું ચાલે છે, એટલે એમા વણાયેલ શુભ-અશુભ ભાવ ઉપર તેવા તેવા કર્મબંધ ચાલ્યા કરે છે.

પ્રકરણ ૬. ધ્યાન અને પ્રસન્નચંદ્ર

ધ્યાન એટલે પહેલાં જે 'નમસ્કાર' 'લોગસ્સ'નું ધ્યાન બતાવ્યું એટલું જ સમજતા નહિ; શાસ્ત્રે કહ્યું છે,–

'स्थिरम् अध्यवसानं ध्यानम्'

અર્થાત્ સ્થિર અધ્યવસાન એ ધ્યાન છે. અધ્યવસાન એટલે ચિત્તના અધ્યવસાય, ભાવ, પરિણામ. એ સ્થિર હોય, એટલે કે ભલે એક ક્ષણ પણ એકાગ્ર તન્મય ચિત્તના ભાવ હોય, એ ધ્યાન છે; એમાં ક્ષણવાર પણ મનોયોગની સ્થિરતા છે એમ તો વચનયોગ-કાયયોગની સ્થિરતા યાને નિરોધ, એ પણ ધ્યાનરૂપ છે, એ વાત આગળ આવશે એટલું લક્ષમાં રહે કે ધ્યાન શુભ–અશુભ બે પ્રકારે છે, કેમકે

ધ્યાન શુભ કે અશુભ કેમ જણાય?:–

ચિત્તના ભાવ શુભ પણ હોય યા અશુભેય હોય આગળ બતાવાશે કે * (૧) આ સંસારના ગમતા પદાર્થ અંગે,–'એ કેમ મળે, મળેલા જાય નહિ, અથવા અણગમતા કેમ ન આવે, આવેલા કેમ ટળે,' એના પર મનની ચોંટ, એ અશુભ ધ્યાન અશુભ અધ્યવસાન છે. એમ પીડા–વ્યાધિ–વેદના ટાળવા અંગેની મનની તન્મયતા, એમ કોઈ હિંસા કે જૂઠ યા ચોરી–અનીતિ કે ધન–માલ વગેરેનાં સંરક્ષણ અંગે મનની તન્મયતા,– એ બધું અશુભ ધ્યાન છે * (૨) એથી ઊલટું, સર્વજ્ઞશાસન, કર્મના વિપાક, રાગાદિ દોષોના અનર્થ કે વિશ્વ યા વિશ્વના કોઈ તત્ત્વ પર મનની તન્મયતા, એ શુભ ધ્યાન છે. આપણા હૈયાના ભાવ આમાં શેના પર સ્થિર થાય છે એ પરથી જાણી શકીએ કે આપણે

શુભ ધ્યાનમાં છીએ કે અશુભમાં.

તો શું આપણને કોઈ ને કોઈ વિચાર નથી ચાલતો? કોઈ મનોરથ, કોઈ ચિંતા, ચિંતન, ચિત્તની મસ્તી યા હતાશપણું વગેરે નથી ચાલતું? ચાલે જ છે; મન એમાં ક્ષણવાર તન્મય પણ થાય છે. એમાં કહ્યું તેમ જોવાનું કે 'એ શુભ ધ્યાનમા જાય? કે અશુભ ધ્યાનમાં?' જેવું એ શુભ યા અશુભ ધ્યાન હશે, તેવા કર્મ બંધાવાના

એટલે જીવન સાથે જેટલા પ્રમાણમાં જેવા ધ્યાન સંકળાયેલા છે, તેટલા પ્રમાણમાં તેવા કર્મોના બંધ થયા કરવાના.

કર્મના બંધની સાથે, પહેલાં કહ્યું તેમ, સંક્રમણ અપવર્તનાદિ, સંસ્કરણ વગેરે ચાલવાનું સમજી લેવાનું. શુભ ધ્યાન વખતે આ બધી શુભ કમાઇ! ને અશુભ ધ્યાન વખતે એથી ઉલ્ટી બધી અશુભ કમાઈ! હમણા સારુ ધ્યાન છે, તો શુભ પ્રવાહ ચાલુ; પણ ક્ષણમાં નરસું ધ્યાન આવ્યું, તો તરત પ્રવાહ અશુભ ચાલુ થઇ જ જવાનો.

પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિનું નામ સાભળ્યું હશે એમને એકવાર અશુભ ધ્યાન એવું ઝળકયું કે એ પરાકાષ્ઠાએ વધતા ત્યા સાતમી નરકના અશુભ કર્મો એકત્રિત કર્યા. પછી તરત શુભ ધ્યાન પર ચડયા, તો એ ઠેઠ ઉપરના અનુત્તર વિમાનમા જઈ ભોગવાય એવાં શુભ કર્મબંધ કરનારા અને અશુભનાં શુભમાં સંક્રમણ કરનારા થયા. ત્યારે પણ હજી ધ્યાનધારા તો ચાલુ જ હતી; એટલે તો એથી ય આગળ મોહનીય વગેરે કર્મોનો સંપૂર્ણ ચૂરો કરી

વીતરાગ સર્વજ્ઞ બન્યા! કહો ક્ષણનાં ધ્યાનનો કેટલો પ્રભાવ? એનું કેટલું બધું સામર્થ્ય? પણ આવું ક્ષણનું શુભ ધ્યાન એમ એકાએક નથી ઊભું થયું એની પાછળ, એ તાકાત લાવનારી તૈયારી કરેલી હતી, ભૂમિકા સર્જેલી હતી. જેમ અશુભ ધ્યાન જનમ-જનમની તેવી નરસી ભૂમિકા પર જાગે છે, એમ સારું ધ્યાન પણ સારી સારી ભૂમિકા પર.

મૂળ એ પ્રસન્નચંદ્ર રાજા હતા; ત્રિલોકબંધુ પરમ તારક શ્રી મહાવીર પરમાત્મા એમના નગરની બહાર પધાર્યા છે; અને રાજાએ પ્રભુની દેશના સાંભળી. ત્યાં રાજાને વૈરાગ્ય ઝળહળી ઊઠ્યો. પછી તો કેમ? તો કે ઇતર શાસ્ત્રો ય કહે છે તેમ,

'यदहरेव विरजेत, तदहरेव प्रव्रजेत'

જે દિવસે આ સંસાર પર વૈરાગ્ય થાય, તે જ દિવસે આ સંસારને છોડીને હંમેશ માટે ચાલી નીકળવું. ત્રિભુવન-ગુરુ શ્રી મહાવીર પ્રભુ પાસે એવા હજારો દીક્ષિત થયા.

જુઓને પહેલા ૧૧ ગણધરો જ કેવી રીતે સાધુ બન્યા? પ્રભુની પાસે આવ્યા, વાણી સાંભળી, અને વૈરાગ્ય પામી ત્યાં જ ને તે જ વખતે ૪૪૦૦ વિદ્યાર્થી સાથે સંસાર ત્યજી અણગાર મુનિ બની પ્રભુનાં ચરણે બેસી ગયા. એમ સગાવહાલાને પૂછ્યા ગાછ્યા વિના કે મનાવ્યા વિના યા ધર્મનો કાંઈ અભ્યાસ કર્યા વિના ચારિત્રમાં બેસી જવાય? પણ એમના મનને લાગી ગયું કે

ગણધરોની કઇ સમજ પર ત્યાં જ દીક્ષા?:-

'આ જીવને બનાવટી સ્વજનો તો જનમ જનમ

મળ્યા, અને જીવ એ સ્વજનોની મરજી નહિ છતાં મર્યો! તે ય સ્વજનના મોહમાં કરેલાં પાપોનો કરુણ અંજામ એકલે પંડે ભોગવવા પડે એવા ભવચક્રમાં ભટકતો થવાનું કરીને મર્યો! ત્યારે ભવચક્રમાંથી મુક્ત કરનાર આવા સાચા સ્વજનભૂત પરમાત્મા કે સદ્ગુરુનો ભેટો જ ક્યાં સુલભ છે? અતિ અતિ દુર્લભ! એક માનવભવ પણ જો દુર્લભ છે, તો પછી એમાં આર્ય દેશે આર્ય કુળમાં જન્મ, અને શુદ્ધ પરમાત્મા શુદ્ધ ગુરુ તો કેટલા બધા દુર્લભ? વનવગડામાં એવા કોઇ દાતાર મળ્યા હોય ને મહાનિધાન આપતા હોય, અથવા આવા સંરક્ષક મળી ગયા ને શરણું આપતા હોય, તો શું સગાવહાલાને પૂછવા રહેવાનું કે 'હુ નિધાન લઉં કે નહિ? હું રક્ષણ લઉં કે નહિ?'

અગિયારે બ્રાહ્મણ અને એમના ચુંવાલીસ્રસોએ વિદ્યાર્થી પ્રભુની વાણીથી વૈરાગ્ય પામી ત્યાં ને ત્યાં જ દીક્ષિત થઈ ગયા! પ્રભુના શિષ્ય બની ગયા!

બે વરસના બાળને મૂકી દીક્ષા? :–

પ્રસન્નચંદ્ર રાજાને પ્રભુની દેશના સાંભળી વૈરાગ્ય ઝળઝળી ઊઠયો, તે હવે તરત જ ચારિત્ર લેવું છે, કેમ લેવાય? આમ લીધું;–ઘરે નાનો બાળ પુત્ર છે, એને જ રાજ્યગાદીએ સ્થાપિત કરી દીધો મંત્રીને ભલામણ કરી, અને પોતે પ્રભુ પાસે આવી સાધુ–દીક્ષા લીધી

પ્ર૦– બે વરસના છોકરાને એની મા અને મંત્રીના આધારે મૂકીને દીક્ષા લેવાય?

૭૦– (૧) એમનો હિસાબ આ હતો કે કર્મને પરવશ આપણે કે સ્વજને ગમે ત્યારે મરીને એકબીજાને મૂકવા તો પડે જ છે, અનંતીવાર મૂકયા છે, તો પછી ધર્મને પરવશ રહી આવા અતિ દુર્લભ ભવમાં સ્વજનને મૂકવા પડે એમાં શો વાંધો? કર્મને પરવશ મુકાય તો ધર્મને પરવશ નહિ?

(૨) જો મૃત્યુને અકાળ નથી, અકાળ મોત આવે છે, તો ધર્મને અકાળ શા માટે? ધર્મ કોઈ પણ કાળે થાય. બીજું એ છે કે,

(૩) દીક્ષા આપનાર અહીં મહાવીર પ્રભુ છે, એટલે એમના કૃત્ય પર તમારે પ્રશ્ન કરવો છે? તો તો વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા ઉપર શ્રદ્ધા–બહુમાન જ નહિ રહે. જો અથાગ શ્રદ્ધા–બહુમાન છે, તો એમની કરણી પર પ્રશ્ન શા માટે?

ગૌતમ સ્વામીને પ્રભુ પર શ્રદ્ધા કેટલી? :–

જુઓ પ્રભુ શ્રી મહાવીર પરમાત્માએ છેલ્લી દેશનામાં ગૌતમગણધરને અધવચ્ચે ઉઠાડી દેવશર્મા બ્રાહ્મણને પ્રતિબોધ કરવા મોકલ્યાં. એ ગયા, ઉપદેશ આપ્યો. સ્વયં દ્વાદશાંગી આગમોના રચનારા અને ચાર જ્ઞાનના ધણી, એમણે ઉપદેશ કેવો આપ્યો હશે? અદ્‌ભુત! તો ય અભાગિયા દેવશર્માને પત્નીના રાગમાં એથી પ્રતિબોધ ન લાગ્યો. કંચન અને કામિનીના રાગ ભૂંડા. આવી દેશનાએ પણ બૂઝે નહિ, એ સામાન્ય ઉપદેશે શું બૂઝે? છતાં ગૌતમ મહારાજને એમ પ્રભુ પર પ્રશ્ન ન

ઊઠયો કે 'પ્રભુએ શું જોઇને આવા પથરાને પ્રતિબોધ કરવા મને મોકલ્યો હશે?' ઊલટું દેવશર્મા પર દયા આવી હશે કે 'અરેરે! પ્રભુ જેવા પ્રતિબોધ કરાવે છે છતાં આ બિચારો બોધ પામતો નથી! કેવો આ કર્મપીડિત!' કેમ પ્રભુની કરણી પર પ્રશ્ન નહિ? કહો, પ્રભુની ઉપર એમને અથાગ શ્રદ્ધા-ભક્તિ-આદર હતા; એટલે પ્રભુ જે કહે, જે કરે, તે યોગ્ય જ લાગતું હતું. એટલે એ જ રીતે પ્રભુએ જે એમને અને બીજા દશ મુખ્ય તથા ૪૪૦૦ ને, તેમજ પ્રસન્નચંદ્રને દીક્ષા આપી એના પર પ્રશ્ન ન થાય.

સર્વજ્ઞવચન પર શ્રદ્ધા નહિ તો મન બગડે :-

મન જો પવિત્ર રાખવું હોય તો સર્વજ્ઞના વર્તાવ કે વચન પર અથાગ શ્રદ્ધા-ભક્તિ-આદર જોઈએ. મનના ધ્યાન આમ જ બગડે છે કે અંતે જઈને એક વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્માના કથન-વર્તાવ ઉપર પણ તેવી ભરપૂર શ્રદ્ધા-બહુમાન-આદર નથી, એટલે અયોગ્ય પ્રશ્ન, અયોગ્ય શંકા, અને અયોગ્ય તર્ક ઊઠે છે. નિરશંક અથાગ શ્રદ્ધા હોય તો રોજ રોવું આવે કે "અરેરે પ્રભુ! આ તમે તો સંસાર અને રાગદ્વેષને ઝેર જેવા ઓળખાવી 'એ રાખવા લાયક નથી' એમ કહો છો, અને હું એને વળગી રહ્યો છું?" બોલો, રોજ આવે છે રોવું? તો તો સંસાર છુટતાં વાર ન લાગે. નકામી શંકા અને તર્ક કરીને મનનું ધ્યાન ન બગાડાય.

પ્રસન્નચંદ્ર હવે રાજા મટી રાજર્ષિ બન્યા. પછી તો કેમ?

તો કે 'લગાવો સાધના' અણીશુદ્ધ સંયમ, ઘોર તપસ્યા, અને તડકે આતાપના જેવાં પણ કષ્ટ ઉપાડવામાં લાગી પડયા

ચારિત્ર લીધું તો લઇ જાણ્યું. સત્તાધીશ રાજાપણાનાં સુખો કેમ છોડયાં છે? જડ પુદ્ગલના સંગ અને સાસ્રરવાસ્રર ભુંરા છે, ખતરનાક છે, માટે એ છોડયા. તો પછી હવે જડ કાયાની સાસરવાસર શી? **કાયાને કષ્ટથી કસો, તો આત્મા ગુણો અને પુણ્યાઇથી કસાય.**

પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ ચારિત્રપાલનમાં જોરદાર લાગી ગયા, કેમ? જોયું કે 'હું કર્મથી બહુ ઠગાયો, જનમ જનમ ઠગાયો. કર્મે મારી વિટંબણા નાલેશી અને અધઃપતન કરવામાં બાકી નથી રાખી. તો પછી હવે એ કર્મોના નાશક શસ્ત્રો સંયમ, તપ, ધ્યાન, જિનાજ્ઞાપાલન વગેરે હાથમાં આવ્યા પછી તો હવે એમાં એવો લાગી જાઉં કે કર્મોના ભુકકા બોલાવી દઉં. મને હડધૂત કરનારા કર્મોને હવે હું હડધુત કરું.' આ તાલાવેલી લાગી પછી સાધનામાં શું કામ બાકી રાખે? બાહ્ય-આભ્યન્તર તપથી કાયાને કસવામાં, અને વિષય-ત્યાગથી ઇન્દ્રિયોને કસવામાં, તેમ ધ્યાનથી મનને નાથવામાં પૂરેપૂરા એકતાન બની ગયા એક જ સૂત્ર,–

'કસો કસો કાયા, ઇન્દ્રિયો અને મનને. જેમ કસો તેમ આત્મતેજ વધે.'

શાસ્ત્ર કહે છે, 'દેહે દુઃખં મહાફલં,' પણ દુઃખ વેઠતાં આવડવું જોઇએ. પ્રભુ મહાવીરે કેવાં કેવાં અતિ ભીષણ દુઃખો વેઠયાં? તો શું પામ્યા? કેવળજ્ઞાન,

વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્મપણું ! દુઃખને આવકારીને વેઠયાં; દુ.ખ સહવામાં-દિવાળીના દહાડા માન્યા; દુઃખને કર્મરોગ કાઢવાની દવા–ટ્રિટમેન્ટ માની.

સીતાજીએ કયા સંયોગમાં કઈ સમજે કેવું સાધ્યું ? :–

સીતાજી ચારિત્ર લઈને બારમા દેવલોકના ઇંદ્ર કેમ થયા હશે ? કાયા ઇંદ્રિયો અને મનને સુંવાળા સુંવાળા રાખીને ? કે કસીને ? એ સમજતા હતા કે,

'જો મારે કાયા અને ઇન્દ્રિયોને મહલાવવી હોત તો તો અગ્નિની ખાઈ સરોવર થઈ ગઈ એવુ દિવ્ય કર્યા ઉપર, અને રામે મને જંગલમાં છોડાવી મૂકવા પર એમને પારાવાર પસ્તાવો થયા પર, તથા બે પુત્રો લવણ અને અંકુશ ભારે માતૃભક્ત આવી મળ્યા ઉપર, કાયા–ઇન્દ્રિયોને સારામાં સારી રીતે મહલાવી શકત, પણ તેથી શું ?

વિષયસુખમાં મહાલવામાં કર્મની અહીં ગુલામી કરવાની અને પરભવ માટે નવી ગુલામી મોટી વહોરવાની !

કાયા–ઇન્દ્રિયો અને મનની સેવા–સરભરા તો અનંતા કાળ કરી કરીને જીવ કર્મથી પીડાતો અને આ વિરાટ ભવચક્રમાં ભટકતો રહ્યો, હવે એ નહિ' શું સમજ્યા ?

રંગવિલાસ એ કર્મની ગુલામી :–

અહીં કાયાને મહલાવવી એટલે અહીં પણ કર્મની ગુલામી જ ઉઠાવવાનો ધંધો છે; કેમકે એમાં કર્મે ઊભા કરેલા વિષમય વિષયોને આધીન થવાય છે. દુશ્મનનાં પ્રલોભનથી લલચાયા એને આધીન-થવું એ દુશ્મનની ગુલામી જ છે.

એટલે અહીં પણ ગુલામી; અને એનાથી ઊભા થતાં ભારે કર્મબંધનોથી પરભવે તો કર્મની મહાગુલામી! ત્યાં કર્મ જેમ પીડે–કનડે–કચરે તેમ પીડાયા–કચરાયા રહેવું જ પડે.

સીતાજી સમજે છે કે 'કાયા–ઇંદ્રિયો–મનને મહલાવવામાં તો અહીં અને પછી પણ કર્મની ગુલામી જ છે. એ સમજીને એ છોડી ચારિત્રમાર્ગ લીધો છે તો અહીં કાયાદિને મહલાવવા શા? હવે તો મહામૂલી સાધનાનો અવસર હાથ લાગ્યો છે તો કાયાને કસો, ઇંદ્રિયોને દાબો, અને મનને ત્યાગ–તપ–કષ્ટ અને ધ્યાનમાં મસ્ત કરો.' આમ ચારિત્ર–દીક્ષા લીધા પછી ભારે કષ્ટભર્યા ત્યાગ, તપ અને ધ્યાનનો ડંડો હાથમાં લઈ કાય–મમત્વને ખોખરું કરી નાખ્યું હશે, ભારે ઇન્દ્રિયદમન અને ચિત્તશમન કર્યા હશે, ત્યારે એમને બારમા દેવલોકનું ઇન્દ્રપણું અચ્યુતઇંદ્રપણું મળ્યું.

અચ્યુત ઈંદ્રપણું એ સામાન્ય પુણ્યાઈ નથી હોં. ૬૪ ઇંદ્રો શું, અસંખ્ય ઇંદ્રોમાં પહેલો નંબર! એમના ૨૨ સાગરોપમના એટલે કે ૨૨૦ કોડાકોડી પલ્યોપમ વર્ષોના સમગ્ર આયુષ્યમાં અહીં અઢી દ્વીપમા થનારા અસંખ્ય તીર્થંકરદેવોને જન્માભિષેક વખતે પહેલો અભિષેક કરવાનો હક એ અચ્યુત ઇંદ્રનો! ત્યા બોલી–ઊછામણી ન બોલાય; અભિષેકનો જન્મસિદ્ધ મહાપુણ્યસિદ્ધ હક. અસંખ્ય જિનેશ્વર ભગવંતોને પહેલો અભિષેક કરવાનું મળે એ કેટલી મોટી પુણ્યાઇ? સીતાજીને એ શી રીતે ઊભી થઈ હશે? કાયા–ઇન્દ્રિયો–મનને સુંવાળા

રાખીને ? વિષયોમાં મહાલાવીને ? કે તનતોડ મનમોડ કષ્ટમય સાધના કરીને ? ભારે સુકોમળ હતા, છતાં ચારિત્ર લીધું તે લઈ જાણ્યું. ઈંદ્રિયોને ઈષ્ટ વિષયોથી વાળી, રાગદ્વેષને કચરતા રહી. કાયાને ઉગ્ર સંયમ-વિહારનાં કષ્ટથી કચરી મનને એ કાયાની કચરામણ અને અનિષ્ટ વિષયોમાં મસ્ત રાખી ઉગ્ર ચારિત્રનાં પાલન કર્યાં હશે, તેથી એ ઉચ્ચ પુણ્યાઈ પામ્યા.

પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ એ કરી રહ્યા છે. ઘોર તપસ્યા સાથે ખુલ્લા મેદાનમાં હાથ ઉચા કરી આતાપના લેતાં શુભ ધ્યાનમાં રહે છે. એમની સાધનાની ગાડી ધસમસ મોક્ષ તરફ દોડી રહી છે.

અશુભ ધ્યાનની શિરજોરી :-

કહો, આવા મહર્ષિ મહાતપસ્વી ચૂકે ? ના, પણ જો મનનું ધ્યાન બગડે તો હેઠા ઊતરતાં વાર નહિ બધું કોરાણે રહી જાય ને નારકી સુધીનાં મલિન પાપ પકડાવી દે. ત્યાં ઓઘાની શરમ ન પડે, કરેલી સાધનાઓથી અટકાયત ન થાય. એ તો કાયદો, કે 'જે વખતે જેવા શુભ યા અશુભ ભાવમાં હો, ત્યાં એ જ વખતે તેવા શુભ યા અશુભ કર્મ બંધાય.' અશુભ ધ્યાનમાં અશુભ ભાવનું રમણ, એટલે એ જો ઉગ્ર અશુભ ધ્યાન હોય તો ઉગ્ર અશુભ ભાવના લીધે ઘોર પાપોનું સર્જન થાય.

પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ ચૂકે છે ! બન્યું એવું કે રાજગૃહી નગરીના નાકે જગદ્‌ગુરુ મહાવીર પ્રભુ પધાર્યા છે. સાથે વિશાળ મુનિપરિવાર છે. દેવતાઓ પણ

સેવામાં છે પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ પણ સાથે છે, કિન્તુ ત્યાં એ અલગ ભાગમાં જઈ ધ્યાનમાં રહે છે. તે પણ બે હાથ અને મોઢું ઊંચું રાખીને દૃષ્ટિ સુરજ સામે લગાવી છે. મગધ દેશનો સમ્રાટ રાજા શ્રેણિક પરિવાર સાથે પ્રભુને વંદન કરવા અને પ્રભુની વાણી સાંભળવા ત્યાં થઈને જાય છે. એમાં આ મહર્ષિની તડકામાં આતાપના કડક સાધના જોઇ નમસ્કાર કરીને ચકિત થતો પ્રભુની પાસે પહોચે છે. વંદના કરીને પ્રભુને પૂછે છે,

'ભગવન્! પેલા મહર્ષિ સ્મશાનમાં ધ્યાનમાં ઊભા છે તે સો વરસ જીવો; પણ કદાચ જો હમણાં એમનું અવસાન થાય તો કઈ ગતિમાં જાય?'

ભગવાન ઉત્તર કરે છે કે 'હમણાં જો મરે તો સાતમી નરકે જાય'

સાંભળીને શ્રેણિક તો સજડ જ થઇ ગયો કે 'આ શું? આટલી ઊંચી કડક સાધના અને સાતમી નરકે? મારે કાંઇ સાંભળવા ફેર થયો?'

જૈનશાસન નિષ્પક્ષપાત :-

પર્ષદામાં રહેલ બીજાઓ પણ આ સાંભળી સજડ થઈ ગયા હશે ને? પ્રભુ શું કહે છે? કોના અંગે કહે છે? રાજવીપણું મૂકી પોતાના એક પરમ ભક્ત શિષ્ય બની ગયેલા અને મહાન સાધના કરનારા તપસ્વી અંગે સાતમી નરક કહે છે?

હા, એ જ બતાવે છે કે વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા અને એમનું શાસન નિષ્પક્ષપાત છે. એ ગમે તેનું પણ

જેવું વસ્તુસ્વરૂપ હોય તેવું જ કહે છે. આ એ જ જિનશાસન છે કે જે પોતાના તીર્થંકર દેવ મહાવીર પ્રભુ માટે પણ કહે છે કે 'એ પૂર્વે ૧૮મા ભવમાં ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ થઈ ઘણાં પાપ કરીને સાતમી નરકે ગયેલા, અને પછી સંસારે ઘણું ભમેલા.'

જુઓ ત્યારે બૌદ્ધ ધર્મ શું બતાવે છે?:-

ગૌતમ બુદ્ધ પોતાના શિષ્યને કહે છે કે 'આજથી પૂર્વે એકાણુમા ભવે મેં એક પુરુષને ભાલાથી મારી નાખેલો, તેથી મને અહીં પગમાં કાંટો વાગ્યો.' કહો, ગુનો કેટલો મોટો, અને સજા કેટલી બધી નાની? આવી છે ઈતર દર્શનની વાતો હિંદુ દર્શનો વળી પરમાત્મપણાના અવતારમાં જ સ્ત્રીહરણ કરે; પરસ્ત્રી પર મોહિત થાય, લડાઈઓ કરે, એ બધુ પાછું એમની લીલામાં ખતવે છે. અહીં પ્રભુની નિષ્પક્ષપાત વાણી પોતાના વફાદાર શિષ્ય પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિની સાતમી નરક બતાવી રહ્યા છે

શ્રેણિક રાજા ચમકે છે, 'આવા મહાત્માને સાતમી નરક? મારે કાઇ સાભળવામાં ફેર તો નહિ?' ક્ષણવાર પછી ફરીથી પૂછે છે, 'ભગવન્! પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ નથી ને કદાચ હમણા કાળ કરે તો કઈ ગતિમા જાય?'

હવે ભગવાન કહે છે, 'સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં.'

શ્રેણિકની આંખ હરખથી ચમકી! પણ એટલામાં તો આકાશમાં દેવદુદુભિ ગાજી. સાંભળીને રાજા પ્રભુને પૂછે, 'ભગવન્? આ શાની દુંદુભિ વાગી?'

પ્રભુ કહે છે, 'એજ પ્રસન્નચંદ્ર ઋષિ કેવળજ્ઞાન

પામ્યા, એની વાગી.'

ત્યાં રાજા શ્રેણિકના મનમાં વસવસો થયો, પ્રભુને પૂછે છે કે 'પ્રભુ! આ શું? ક્ષણમાં આટલી બધી ભિન્ન ત્રણ અવસ્થા કેમ?'

ભગવાન એનો ખુલાસો કરે છે,–

'જુઓ શ્રેણિક! તમારી સવારી આવતી હતી એમા બે માણસો રાજર્ષિને જોતા જ વાત કરે છે કે 'જોયો આ ઢોંગી? નાના બાળકને મંત્રીને સોંપીને આવ્યો; અને હવે મંત્રી પ્રપંચ કરીને એનું રાજ્ય પડાવી લેવાનો છે.' બસ, આટલા શબ્દો રાજર્ષિએ સાંભળતાંવેંત મનથી મંત્રી સાથે લડાઈ માંડી. મારામારી કાપાકાપીના સોદા! એમાં લડતાં લશ્કર ખૂટ્યું, શસ્ત્રો ખૂટ્યા, અને ધિટ્ઠો મંત્રી સામે ઊભેલો દેખાય છે, એટલે ભયંકર આવેશમાં છેવટે એના મોંઢા પર મુગટ મારવાના રૌદ્ર ક્રુર અધ્યવસાય (ભાવ)માં ચડ્યા બસ એ વખતે એ સાતમી નરકનાં પાપો બાંધી રહ્યા હતા, ને તમે અહીં એમની ગતિ પૂછી. પછી એમણે મુગટ લેવા જેવો હાથ માથા પર લીધો કે મસ્તક તોલું સાફ જોતાં ચોંક્યા! સ્વાત્મભાન થયું ભારે પશ્ચાત્તાપમાં ચડ્યા કે,–

રાજર્ષિનો પશ્ચાત્તાપ :–

"અહો! આ શું? હું સાધુ; ને આ કોનો છોકરો? આ સંસારમાં જીવે દરેક સાથે માતા–પિતા–પુત્ર વગેરે સંબંધો કર્યા ને તોડ્યા. કોણ કોનું? ત્યારે રાજ્ય કોનું ને શી વાત? મેં તો એ બધું વોસિરાવેલું, ને

'એક રાતી પાઈનો ય પરિગ્રહ નહિ' ના પચ્ચક્ખાણ કરેલાં, સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ જીવની ય ત્રિવિધ ત્રિવિધે હિંસાનો ત્યાગ કરેલો, ને આ મેં શું આરંભ્યું? અરે? પ્રભુએ તો મને સંસારના દાવાનળમાંથી બહાર ખેંચી કાઢવાનો મહાન ઉપકાર કર્યો, અને એના બદલામાં આ મેં કૃતઘ્નતાનો શો અવળો ધંધો કર્યો? ધિક્કાર છે મારી તૃષ્ણાને? મારી ઇન્દ્રિયોને, મારી કાયાને!...."

રાજર્ષિની ઉત્ક્રાન્તિ :-

આમ તીવ્ર હાર્દિક પશ્ચાત્તાપ કરતાં કરતાં હવે મહાન ધર્મ-ધ્યાનમાં ચડયા, તે એક બાજુ પાપોનો જંગી નાશ, અને બીજી બાજુ ઊંચા ઊંચા સ્વર્ગનાં પુણ્યનાં ઉપાર્જન કરતા ચાલ્યા જે વખતે તમે બીજી વાર પૂછયું બરાબર એ વખતે એ મહર્ષિ સૌથી ઊંચેના અનુત્તર દેવલોકમાંના વચલા 'સવાર્થસિદ્ધ'-વિમાનનું પુણ્ય બાંધી રહ્યા હતા. પરંતુ એમની ધ્યાનધારા તો હજી ય ઊંચે ચડી રહી હતી એમાં પોતાની કાયા, માન, અહંત્વ વગેરેનાં મમત્ત્વ છુટી ગયા, અનાસક્ત યોગમાં ચડયા, 'જીવન-મૃત્યુ સમ'.... વગેરે સમત્વ ભાવમાં પહોંચી ગયા, શુદ્ધ આત્માના ધ્યાનમા એકતાન એકલય બની ગયા, ત્યાં ક્ષપકશ્રેણી માંડી શુકલ-ધ્યાનના દાવાનળમાં મોહનીયકર્મને સમૂળ ભસ્મીભૂત કરી નાખ્યું, વીતરાગ બન્યા! ને જ્ઞાનાવરણ-દર્શનાવરણ અને અંતરાયકર્મોનો સર્વથા વિધ્વંસ કરીને કેવળજ્ઞાન પામ્યા! સર્વજ્ઞ બન્યા!

ધ્યાનનો પ્રતાપ જુઓ. મોટા મહર્ષિ તપસ્વી અને ભારે સંયમકષ્ટ ઉઠાવનાર પણ અશુભ ધ્યાનમાં ચડવા બરાબર અશુભ કર્મોનો લોટ બાંધવા મંડયા. ને પરાકાષ્ઠાએ સાતમી નરકનાં પાપ એકત્રિત કરનારા થયા! જેને આટલું ઉચ્ચ સાધનાનું પીઠબળ, એમને પણ અશુભ ધ્યાનમાં ચડતાં તીવ્ર અશુભ કર્મોના ગંજ ઊભા થાય, તો જે તમારે એવું પીઠબળ નથી, અને રાત–દિવસ અશુભ ભાવ અને અશુભ ધ્યાનમાં રમતા રહો તો કેટલા પાપના ગંજ આત્મામાં ખડકાય? તો એમ નહિ કહેતા,–

પ્ર૦– તો પછી કઠોર પણ સાધના કરો કે ન કરો, બધું સરખું જ ને? ધ્યાન પર જ હારવાનું ને જીતવાનું ને?

ઉ૦– ના, સરખું નથી સાધનાના બળ પર એક એવી ભૂમિકા એક એવું સંસ્કરણ ઊભુ થાય છે કે જેના બળ ઉપર, વચમાં કદાચ ભૂલ થઇ, તો તે પછી ભૂલ સુધારી ઊંચે ચડવાનું સરળ બને છે. એટલે જ રાજર્ષિ ભૂલ્યા બાદ જોરદાર ધ્યાનમા ચડી ગયા સાધના ન કરી હોત, સંસારમાં બેઠા રહ્યા હોત, તો લડાઈ થતાં કદાચ પછી મરીને નરકમાં ચાલ્યા જાત પણ અહીં તો તીવ્ર સાધના છે, સાધુવેશ છે, માથું તોલું છે, એણે ઝટ છેક નીચેની પાપખીણમાંથી ઊંચકયા અને ધર્મના શિખરે ચડાવી દીધા!

પ્રકરણ ૭. સંસારમાં બચાવ કેમ મળે ?

ધર્મ બે જાતનો, (૧) બહારથી થાય તે બાહ્ય, અને (૨) અંદરમાં થાય તે આભ્યન્તર. બાહ્ય ધર્મ આભ્યન્તર ધર્મને જગાવે છે, પોષે છે, વધારે છે.

શુભ ધ્યાન શુભ ભાવ એ આન્તર ધર્મ છે;
એ સુલભ ક્યાં ?
બાહ્ય પાપપ્રવૃત્તિમાં ? કે ધર્મસાધનામાં ?

ધંધામાં કમાઈ લઇ પૈસા ઘરભેગા કરતાં શુભ ભાવ જાગે ? કે દાન દેતાં શુભ ભાવ જાગે ?

મેવા-મિઠાઈ ખાતાં સારા ભાવ થાય ? કે આંબેલ કરતાં ?

વેપારની વાતોમાં સારા ભાવ ઊછળે ? કે ધર્મની વાતોમાં ? સ્ત્રીઓ યા કુટુંબીઓને જોતાં શુભ ભાવ ખીલે ? કે વીતરાગ પરમાત્મા અને ત્યાગી મુનીઓના દર્શન થતા ?

આ ચોકખો હિસાબ દેખાડે છે કે સાંસારિક પ્રવૃત્તિઓમાં નહિ, પણ દાન આદિ ધર્મપ્રવૃત્તિમાં શુભ ભાવ જાગે છે, શુભ ધ્યાન સુલભ બને છે માટે એમ કહેતા નહિ કે 'બાહ્ય ધર્મનું શું કામ છે ? અંતરમાં શુભ ભાવ શુભ ધ્યાન આવે એ જ જરૂરનું છે' આવું માનતા નહિ, બોલતા નહિ. પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિએ બાહ્ય કડક ધર્મનો બહુ અભ્યાસ કર્યો હતો તેથી અશુભમાંથી શુભ ધ્યાન ઊભું થઈ ગયું, અને તે પણ ઉત્કૃષ્ટ સુધીનું. તો પૂછો,

પ્ર૦- બાહ્ય ધર્મ જોરદાર હતો તો, પછી અશુભ ધ્યાન આવ્યું જ કેમ ?

ઉ૦- આના સમાધાનમાં એક મહત્ત્વનો મુદ્દો મળે છે, તે આ, કે

ખોટાં નિમિત્તથી આઘા રહેવું, યા એને લક્ષમાં ન લેવું.

હૈયાના ભાવ ન બગડે એની ૪ વિચારણા :-

પ્રસન્નચંદ્ર રાજાષએ પોતાને લગતી શ્રેણિકના માણસોની વાત લક્ષમાં લીધી એ ખોટું નિમિત્ત સેવ્યું? અને તેથી લહેવાઈ જઈ ધ્યાન બગાડયું. જીવનમાં જોજો,

કાંઈ બાહ્ય વસ્તુનું નુકસાન હૃદયના ભાવને નથી બગાડતું, પરંતુ એ નુકસાન લક્ષ પર લેવાય એ હૈયાના ભાવ બગાડે છે.

જો લક્ષ પર ન લે, તો કાંઈ બગડે નહિ ત્યાં એમ વિચારે કે

(૧) 'વસ્તુ મને કયાં મળી હતી? એ તો મારા પુણ્યને મળી હતી. તે હવે પુણ્ય ભાગે તો વસ્તુ સહેજે ભાગે. એમાં મારે શું કામ લહેવાઈ જવું? મારી હતી જ નહિ. મારી હોત તો મને છોડીને જાત નહિ જો મારી નહિ તો એ જાય એમા મારે શું?

(૨) 'વળી એવો તો હુ કયો મહાગુણિયલ, મહાન પરોપકારી સુકૃતો કરનારો તથા ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યભર્યો છું કે મારે એકલા લાભનો જ અધિકાર રાખવો? મારે નુકસાને ય આવે.

(૩) એમ, કર્મે બાહ્યમાં તો નુકસાન કર્યું, પણ હવે હું હૈયુ બગાડી મારા જ હાથે અંદરમાં નવું નુકસાન ઊભું કરવાની મૂર્ખાઈ શા માટે કરું?

(૪) 'ત્યારે ખરી રીતે મારે ને બહારની વસ્તુને બહુ શું લાગે વળગે છે? હું અવિનાશી અનંતાનંત કાળનો જીવ, ને વસ્તુ તો નાશવંત, ને બહુ અલ્પજીવી. હું જ્ઞાનાદિ ગુણોવાળો અને વસ્તુ જડ, ને આત્માને ય જડ જેવો કરનારી. એને શા સારુ એવું મહત્ત્વ જ આપવુ કે જેથી મારામાં જડતા ઊભી થાય?

આમ જો વિચારાય તો વસ્તુનાં નુકસાન લક્ષ પર નહિ લેવાય. તેથી હૈયાના ભાવ નહિ બગડે પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિએ ખોટું નિમિત્ત લક્ષ પર લીધું તેથી અશુભ ધ્યાનમાં પડયા. છતા પાસે ધર્મસાધના હતી તો એણે પાછા શુભમાં ચડાવી દીધા.

સારાંશ એ નીકળે છે કે સારી પ્રવૃત્તિમાં રહ્યા કરો, જેથી ધ્યાન તથા ભાવ શુભ ચાલ્યા કરે, અને એથી કર્મબંધ શુભ રહ્યા કરે. જીવનમાં પ્રતિસમય કર્મ તો બધાય જ છે, શુભમાં શુભ અને અશુભમાં અશુભ. એટલે જીવનને ધ્યાન સાથે ઘનિષ્ઠ સમ્બન્ધ છે, તેમ જીવનની પ્રવૃત્તિઓ સાથે ધ્યાનને બહુ સંબન્ધ છે અહીં એક પ્રશ્ન થાય છે,

પ્ર૦– સંસારી જીવને સંસારમાં રહ્યે મોટા ભાગે પ્રવૃત્તિઓ તો સંસારની જ ચાલ્યા કરે છે. ચૂલો–હોલો, ધંધો–રોજગાર, ખાન–પાન, સ્વજન–સ્નેહીની સારસ ભાળ, વગેરે વગેરે જ ચાલ્યા કરે છે. તો પછી શું બહુધા અશુભ જ ધ્યાન અને અશુભ જ કર્મબંધમાં દટાયા રહેવાનું?

ઉ૦– છે તો લગભગ એવું જ, તે વળી એટલે સુધી કે એમાં ને એમાં બહુ રચ્યાપચ્યા રહેવાથી મન પર એનો કબજો એવો જામી જાય છે કે પછી થોડી ધર્મપ્રવૃત્તિમા

જીવ લાગે ત્યાં પણ મન તો બિચારું પેલી સાંસારિક એક યા બીજી જળોજથાથી પકડાય છે; મનમાં વિચારો એના આવ્યા કરે છે. એટલે ધર્મપ્રવૃત્તિમાં પણ અશુભ વિચારથી અશુભ ભાવ અને અશુભ ધ્યાન હૃદયમાં રમ્યા કરે છે. એટલે સોનાની લંકામાં ગયા પછી ય સોનાના વેપારને બદલે કથીરનો વેપાર કર્યા જેવું થાય છે!

અનુભવ છે ને કે તપમાં ખાવાના વિચાર આવે છે; પણ ખાવામાં તપના નહિ? દેવદર્શન–પૂજા સામાયિક–નવકારવાળીમાં દુનિયાના કામના ને સાંસારિક બાબતના વિચાર આવે છે; પણ દુન્યવી પ્રવૃત્તિઓ વખતે એ ધર્મપ્રવૃત્તિના નહિ ને? દેવ–ગુરુ પાસે બેઠા, કુટુંબ–ધન–ધંધાના વિચાર સહેલા; પણ એ કુટુંબ–ધન–ધંધાની પાસે બેઠા, દેવ–ગુરુના વિચાર નથી આવતા ને? તો પછી જીવનો બેવડો મરો ને? ત્યારે પૂછો,

પ્ર૦– તો પછી બચાવ શી રીતે?

(૧) પહેલા નંબરે બચાવ ચારિત્રથી જ :–

ઉ૦– આ બચાવ માટે જ જ્ઞાનીઓએ પહેલા નંબરમાં ચારિત્રજીવન કહ્યું છે, કે જેમાં પાપ વિચારોની પોષક સાંસારિક બાબત જ નહિ, કુટુંબ નહિ, ધંધો–રોજગાર નહિ, ધન–માલ નહિ. જીવ આની પાછળ જ પાપો કરે છે, અશુભ ધ્યાનમાં સડે છે, અને અશુભ કર્મોનાં પોટલાં બાંધે છે. માટે એનાં સર્વથા ત્યાગ સાથે સંયમ-તપ-સ્વાધ્યાયમય ચારિત્રજીવન પહેલા નંબરમાં બચાવ આપી શકે.

(૨) બીજા નંબરે બચાવ આ રીતે મળે, કે જે

કાંઈ પ્રવૃત્તિ થાય તે પોતાના આત્માને ઉદ્દેશીને થવી જોઇએ.

ધંધામાં આત્માનો ઉદ્દેશ કેવી રીતે :-

સંસારની પ્રવૃત્તિ પણ આત્માને ઉદ્દેશીને થાય. દા. ત. નોકરી-ધંધો કરો છો. ત્યાં આ ઉદ્દેશ મનમા રમ્યા કરે કે 'શું કરું? આ મોહના પક્ષે બેઠો છું એટલે આ અવળી ચાલે ચાલું છું, ને એમાં મારા આત્માનું હિત વટાઇ જાય છે; આત્માનો હિતસાધનાનો અમૂલ્ય સમય પણ લૂટાઈ જાય છે, પૂર્વનું આત્માનું પુણ્યધન પણ લૂટાઈ જાય છે, અને આત્માને પાપકર્મો અને કુસંસ્કારોની ય ખરીદી થાય છે. પરંતુ આ સંસાર લઈ બેઠો છું ત્યા સુધી પૈસા વિના ચાલતું નથી, એટલે જીવનજરૂરી આવકનો આ ધંધો કરી લઉં, જેથી પછી ચિત્તને અસમાધિ ન રહે, અને દેવ-દર્શન-પૂજા વગેરે ધર્મસાધના સમાધિપૂર્વક થઈ શકે.'

ધંધા વખતે મનની ચોટ, મનનું લક્ષ, આ વસ્તુ પર રખાય, સમાધિથી દેવપૂજાદિ સત્કાર્યો કરવા ઉપર રખાય, એ આત્માને ઉદ્દેશીને ધંધાનું કાર્ય કર્યું કહેવાય.

કોઇને મળવા-કરવામાં આત્માનો ઉદ્દેશ :-

એમ કોઈ મળવા આવ્યું કે આપણે મળવા ગયા અને સામાએ સંસારની વાતો કાઢી. ત્યાં આંતરિક લક્ષ એ રાખવાનુ કે હૃદયથી આપણે એમાં રસ ન રાખીએ. છતાં વાતો કરવી જ પડે છે તો એને ધર્મનો ઝોક આપીએ, અર્થાત્ એમાં સીફતથી કર્મનો પ્રભાવ, દેવગુરુની કૃપા, કે આત્માએ દોષોથી બચવાનું, વગેરે લાવી દઇએ. વળી જો વાતો કરવી જ પડે

છે તો બહુ અલ્પ વાત એ લક્ષ રાખીને કરાય કે 'એક ધર્મી તરીકે મને અને ધર્મને લોકો બુધ્ધુ, વ્યવહારમૂર્ખ, કે અતડો અક્કડ ન સમજે એ માટે જ આ મળવાનું ને વાત કરવાનું કરવું પડે છે, પણ એમાં મને રસ નથી.' તો આ પણ આત્માને ઉદ્દેશીને પ્રવૃત્તિ થઈ, અલબત્ એવા ફજુલ મળવા-કરવા કે વાતો કરવાથી બચાય એટલું તો બચવાનું જ, એ બને તેટલું ટાળવાનું જ. તો જ આત્માનો ઉદ્દેશ સચવાય.

ખાનપાનમાં બચવા :-

ત્યારે, ખાનપાનમાં જીવ રાગદ્વેષથી લેપાયા જ કરે છે. ત્યાં બચવા માટે ધ્યાનમાં રખાય કે 'ભલા જીવ! જોજે આમાં કાંઈ બહુ ખુશી કે નારાજ થવા જેવું નથી. કેમકે આ ગમે તેટલાં સારાં ખાનપાન હોય તો ય ખરેખર તો એકેન્દ્રિય જીવનાં કલેવર છે. એના પર ખુશી શી? મડદાં પર ઉજાણી તો ગીધડાં માને. હું તો માનવ છું, મારે એમ ઉજાણી ન મનાય ત્યારે, બનાવટમાં જરા ઓછુંવધતું થયું તો એમાં નારાજ શું થવું? ગમે તેવું સારું કે નરસું અંતે તો માટી જ થાય છે. કહેવાય છે ને કે 'ઊતર્યું ઘાંટી, થયું માટી?' 'આ તો બધા પુદ્ગલના ખેલ છે' ગાય-ભેંસે ઘાસ ખાધુ, એના મોંની લાળ, અને શરીરના પિત્ત આદિ સાથે ભળ્યું, એમાંથી જ છૂટા પડેલા થોડા પુદ્ગલ એ 'દૂધ' તરીકે બહાર આવ્યા. એ બહુ સારા? એના પેંડા, બરફી, દૂધપાક બહુ સારા? ગટરના પાણીને ફિલ્ટર કરીને સુવાસિત બનાવીને આપે એ બહુ સરસ?

પુદ્ગલના ખેલ પર દૃષ્ટાન્ત :-

એક જિતશત્રુ નામના રાજાએ પાર્ટી ગોઠવી પછી જમતાં જમતાં વાનગીઓની પોતે પ્રશંસા કરે છે, ને એમાં અમલદારો, શેઠિયાઓ સૂર પૂરે છે, માત્ર મહામંત્રી સુબુદ્ધિ મૌન છે, રાજા પૂછે, 'તમે કેમ કાંઈ બોલતા નથી?'

કલ્યાણમિત્ર કોણ?:-

મંત્રીએ જોયું કે 'રાજા મૂઢ બન્યો છે, ને મને પૂછે છે, તો આ અવસર સારો છે, એની જરા આંખ ખોલું, જેથી તુચ્છ અન્ન પાછળની મૂઢતા મટે' સ્વજન-સ્નેહી મિત્ર-મંત્રી વગેરે તો કલ્યાણમિત્ર હોવા જોઇએ.

કલ્યાણમિત્ર એ, કે જે અવસર પામીને સામાને મૂઢતા, મિથ્યામતિ, અપકૃત્ય વગેરેથી બચાવી લેવાનો પ્રયત્ન કરે.

અહીં બધા ભેગા થયેલા તો મૂઢતામાં હાજી-હા કરી રહ્યા છે પણ મારે એ ટળે એવો જવાબ દેવો જોઇએ.' તેથી મંત્રી કહે, 'મહારાજા! આમાં શું બોલવા જેવું છે આ તો પુદ્ગલના ખેલ છે'

રાજા પૂછે છે, 'એ પુદ્ગલના ખેલ વળી શું?'

મંત્રી કહે છે, 'એ અવસરે બતાવીશ'

ભોજન પત્યા પછી રાજા અમલદારો સાથે રાજવાટિકાએ ઊપડયો. નગરની બહાર નીકળતા, પાસે વહેતી લોકોના મળમૂત્ર વગેરેની ખાળ વહી રહી હતી, તેની બદબો નાકે આવતાં રાજાએ અને અમલદારોએ સૂગથી મો મચકોડી નાકે ડુચા માર્યા; પણ માત્ર મંત્રીએ ન તો સૂગ કરી, ન મોં મચકોડયું, કે ન નાકે ડુચો લગાવ્યો. આગળ જઈ રાજા એને પૂછે છે,

'કેમ? તમને બદબો ન લાગી? ડુચો કેમ ન માર્યો?'

મંત્રીએ અહીં પણ અવસર જોઈ કહ્યું, 'મહારાજા! એમાં શો ડુચો મારવો? એ તો બધું પુદ્‌ગલના ખેલ છે.'

'વળી આ ય પુદ્‌ગલના ખેલ શું?'

મંત્રી ઉત્તર કરે છે, 'એ અવસરે બતાવીશ'.

બસ, મંત્રીએ એક દિવસ અવસર સાધી રાજાને જમવા નોંતર્યો જમતી વખતે વચમાં પાણી પીતાં રાજા કહે છે,

'મંત્રીજી! આટલું સરસ સુવાસિત પાણી કયા દિવ્ય કુવાનું છે? કેટલું સરસ પાણી! તમે આવા કંજુસ કે કદી મને આટલું અવ્વલ પાણી ય ન પીવરાવ્યું?'

મત્રી કહે, 'મહારાજા! આ પાણીમાં શું વખાણવા જેવું છે? આ તો પુદ્‌ગલના ખેલ છે'

"અરે! વળી તમારું 'પુદ્‌ગલના ખેલ' આવ્યું? હવે તો ખુલાસો કરો કે શા પુદ્‌ગલના ખેલ?"

'રહેવા દો મહારાજ! એમાં કાંઈ બોલવા જેવું નથી.'

રાજા કહે, 'ના, આજ તો ફોડ કરવો જ પડશે, નહિતર લ્યો આ જમવાનું બંધ.'

મંત્રી કહે, 'તો સાહેબ! પહેલાં મને ગમે તેવા પણ ખુલાસા પર અભયદાન લખી આપો, પછી ખુલાસો કરું.'

રાજાને જાણવું તો હતું જ, એટલે અભયદાન લખી આપ્યું. પછી મંત્રી કહે છે,

'માફ કરજો મહારાજા! આ પાણી પેલી ગટરની ખાળનું છે.'

'અરે હાય? જુઠું શું બોલો? એ તો કેટલું ગંદુ કાળું અને ભયંકર બદબો મારતું હતું? એ ક્યાં ને આ

ક્યાં? સાચું કહો.'

મંત્રી કહે છે, 'પધારો અંદર, બતાવું.' એમ કહીને રાજાને જુદી જુદી ત્રણ ઓરડીમાં લઈ જઈ બતાવે છે. ત્રણેમાં પાણીના માટલાની ઉતરેડ ચડાવેલી. પહેલી ઓરડીમાં સૌથી ઉપરના માટલામાં ખાળનું ગંદુ પાણી હતું, અને એ મટકાની નીચેના ઝીણા કાણામાંથી પાણી એની નીચેના માટલામાં ટપક ટપક પડતું હતું. એ માટલું ઝીણી કોલસીનું ભરેલું, તે ઉપરથી પડતા ગંદા પાણીનો કચરો ચુસી લેતું ને કંઇક ચોકખું થયેલું પાણી નીચેના છિદ્રમાંથી એની નીચેના કોલસીભર્યા માટલામાં ટપકતું હતું. એમાંથી નીચે ટપકતું એક વાસણમાં ભેગું થતું. એ પાણી બીજી ઓરડીમાં લઇ એ જ પ્રમાણે કોલસીભર્યા ૩ મટકાઓ દ્વારા શુદ્ધ કરવામા આવતું, એ તો એકદમ સ્વચ્છ જેવું થતું. છતાં એને ત્રીજી ઓરડીમા લઈ જઇ વળી કોલસીમાંથી ગાળવામાં આવતું; અને ત્યાં આજુબાજુ મોગરો—જાઇ—જુઈ—કેવડો વગેરે સુગધીદાર પદાર્થો રાખવામાં આવેલા એટલે છેલ્લા ભાજનમા ટીંપે ટીંપે એકત્રિત થયેલું સ્વચ્છ જળ સુવાસિત પણ થતું

મંત્રી કહે છે, 'જુઓ સાહેબ! આ પાણી આપની આગળ પીવા માટે સોનાના ગ્લાસમાં મૂકવામા આવેલું માફ કરજો, પણ એને જ આપ કોઇ દિવ્ય કુવાનું પાણી કહી રહ્યા હતા'

રાજા ચોંકી ઊઠી કહે છે, 'અરે! મને ગટરનુ પાણી પીવરાવ્યું?'

મંત્રી બોલે છે, 'એમાં ઉદ્વેગ કરશો નહિ, આ દેખ્યાનુ ઝેર છે. બાકી આપણે નદી—કુવાનું પાણી પીએ છીએ એ

શું છે? લોકોના મળમૂત્રના પુદ્ગલ ક્યાં જાય છે? આ નદી-કૂવા-તળાવમાં; અને એને આપણે ચોકખું માનીએ છીએ! લોકો જે લાડુ પેંડા વગેરે પક્વાન્ન પણ ખાય છે એની માટી (વિષ્ઠા) બને છે. એના પર ઘૃણા થાય છે. પણ એ ખેતરોમાં જાય છે. પછી એ અને બી વગેરે બીજા પુદ્ગલોમાંથી પાછો ઘઉં વગેરે પાક થાય છે, એને આપણે ચોકખો માલ માની એની વાનીઓ હોશે હોંશે ખાઈએ છીએ! આ બધું શું સૂચવે છે? એ જ કે પાણીના પેશાબ, પેશાબનાં પાણી, મિષ્ટાન્નની વિષ્ઠા, વિષ્ઠાનાં મિષ્ટાન્ન; હીરા-માણેકમાંથી ધૂળ, ધૂળમાંથી હીરામાણેક....એમ જગતભરમાં જડ પુદ્ગલનાં પરિવર્તન થયા કરે છે; એ બધું પુદ્ગલના ખેલ છે. એ ક્ષણિક સારા નરસા દેખાવ પ્રગટ કર્યા કરે છે. તો એમાં એક બાજુ આકર્ષણ, અને બીજી બાજુ ખેદ સૂગ ધરવામા શો વિવેક છે? શી બુદ્ધિમત્તા છે? એને તો પુદ્ગલનાં નાટક સમજી એના પરના રાગ-દ્વેષથી દૂર રહેવું જોઈએ.'

રાજાની આંખ ખૂલી ગઈ. પછી તો મંત્રી પાસેથી જૈન ધર્મનાં તત્ત્વોનું સુંદર જ્ઞાન મેળવ્યું, અને તત્ત્વરસિક બની ગયો.

ખાનપાનમાં આત્માનો ઉદ્દેશ :-

વાત આપણી આ હતી કે ખાનપાન વખતે કેવી રીતે બચવું? આત્માનો ઉદ્દેશ કેવી રીતે રાખવો? તો એ માટે આ લક્ષમાં રાખવાનું કે,-

(૧) ખાનપાનના ય પદાર્થ એ પુદ્ગલના ખેલ છે. એમાં શા માટે રાગદ્વેષ કરું? ન કરું.

(૨) ભોજન-પાણીની ચીજો એ એકેન્દ્રિયનાં કલેવરો છે તો મડદા ઉપર ઉજાણી શી માનવી?

(૩) ખાધા-પીધા વિના ચાલતું નથી, તો કાયાને માત્ર ભાડું આપવા રૂપે આપી દેવાનું; જેથી ભૂખ-તરસમાં લાગેલું મન ધર્મપ્રવૃત્તિ અને સારી ધાર્મિક વિચારણા કરવામાં સુસ્ત ન બને, ને મન ખોરાકના વિચારોમાં ને આર્તધ્યાનમાં ન ફસાય.

(૪) વળી કાયાને આપું એટલા માટે કે આગળ તપ કરું, ધર્મસાધના કરું.

આ જાગૃતિ હોય તો ખાનપાનની પ્રવૃત્તિ ય આત્માના ઉદ્દેશથી થઈ ગણાય.

એમ કુટુંબીઓ સાથે પ્રેમથી વાતચીત કરવા વગેરેમાં પણ જો લક્ષ રહે કે, 'આ બધું એટલા માટે જ કરું કે જેથી એ મારા પર સદ્‌ભાવવાળા બન્યા રહે તો અવસરે અવસરે એમને આત્મહિતની અને સદ્‌ગુણોની પ્રેરણા કરી શકું, ને એ ખુશીથી ઝીલે; તેથી મને એમના કલ્યાણમિત્ર બનવાનો લાભ મળે;'-આ ઉદ્દેશ જીવત રાખી વાત વહેવાર થાય એ પણ આત્માને ઉદ્દેશીને થયો કહેવાય, પણ ત્યા પોતાના દિલમા મોહના રાગ ન પોષાય એ ચોકસાઈ રાખવી જ પડે.

આમ સાંસારિક પ્રવૃત્તિમા આત્માનો ઉદ્દેશ જીવતો જાગતો રખાય, એટલે સહેજે એ પ્રવૃત્તિઓ માત્ર જરૂરી અને ખપ પૂરતી જ થાય; ને તે પણ આત્મવિચારથી ઝગમગતી. પછી ધર્મપ્રવૃત્તિમાં જોડાયા ત્યાં દુન્યવી વિચારો બહુ નહિ

સતાવે એટલે એવી નિર્ભેળ ધર્મસાધનાથી શુભ ભાવ સુલભ બનવાના, શુભ ધ્યાન સારું લાગવાનું. દુન્યવી પ્રવૃત્તિઓમાં પણ જો શુભ ભાવનો અભ્યાસ રાખ્યો, તો ધર્મપ્રવૃત્તિમાં તો એ ઉલ્લાસવંતા અને વિકસતા રહે એમાં પૂછવાનું જ શું?

આવું જીવન જીવાય એમાં શુભ ભાવ અને શુભ ધ્યાન કેટલું બધું સંકળાયેલું હોય! ને એ જો નહિ તો એ ય સમજી રાખો કે અશુભ ભાવ ને અશુભ ધ્યાનની ધારા જ ચાલ્યા કરવાની. પછી તો જાણો જ છો ને કે તિર્યંચગતિને યોગ્ય કેટલાય અશુભ કર્મો લોટબંધ બંધાયા કરવાના.

ધ્યાનને જીવન સાથે બહુ સંબંધ છે, અને ધ્યાનમાં ભાવ તો સાથે જ લાગેલો હોય છે; ત્યારે શુભાશુભ ભાવની ઉપર કર્મબંધનો આધાર છે. એટલે જો અશુભ ભાવમાં રમતા રહ્યા તો અશુભ કર્મોનાં પોટલાં જ બાંધવાના ને?

દિલના ભાવ પ્રમાણે કર્મ બંધાવામાં ઉધારો નથી :-

જે સમયે હૃદયમાં જે ભાવ હોય તે જ સમયે તેવાં કર્મ આત્મા પર ચોંટી જ જાય છે. કપડા પર તેલની ચિકાશ હોય ત્યાંસુધી રજ ચોંટવાનો ઉધારો નહિ, સમય સમય વાતા-વરણમાંથી રજ ચોંટયા જ કરવાની. એવું આમાં છે. દિલના ભાવ એ આત્મા પર ચિકાશ. એ તરત જ કર્મ ચોંટાડે ધ્યાનમાં ભાવ સતેજ બને છે, એટલે કર્મ પણ સતેજ ચોંટાડે.

કર્મને શી શરમ? :-

ભાવનો આ ઉધારા વિના કર્મસર્જન કરવાનો સ્વભાવ બહુ ધ્યાનમાં રાખવા જેવો છે. ત્યાં નથી વિલંબ, કે નથી બહારના સંયોગની શરમ એક વખત ઓઘો ને

ચાંલ્લો ય બાજુએ રહી જાય, દુનિયામાં ગવાતો યશ પણ બાજુએ રહી જાય, ને જીવ અશુભ ભાવવાળા અશુભ ધ્યાનમાં રમતો ભયાનક કર્મ ઉપાર્જવા માંડે! જોયું ને કે પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિના સંયમ-તપ-કષ્ટસહન વગેરેની ય શરમ ન પડી, ને ઉગ્ર અશુભ ધ્યાનમાં સાતમી નરક સુધીનાં પાપકર્મ ઊભા થઈ ગયા!

આજનું જીવન :-

ત્યારે વિચારવા જેવું છે કે સંસારની જડ માયાનું જીવન જીવતાં જુઠ, અનીતિ, અહંત્વ, ઇર્ષ્યા, ભોગવિલાસ વગેરે ચાલ્યા કરતું હોય ત્યાં શુભ ધ્યાન અને શુભ ભાવને જગા જ ક્યાં મળવાની? એમા વળી આજની ફજુલ પ્રવૃત્તિઓ, આડંબરી ઠઠારા અને દુનિયાની આંધીમાં મગજનું ડહોળાણ કેટકેટલા રકમબંધ અને જોરદાર અશુભ ભાવભર્યા અશુભ ધ્યાનના સતત પ્રવાહને દિલમા ચલાવ્યા કરે?

માણસ ભૂલ ક્યાં ખાય છે? જડ માયા અનુકુળ અનુકુળ મળી આવે છે ત્યાં એ મળવાનું પુણ્યથી બને છે ભલે એક છાપું ખરીદવાની અનુકુળતા નથી, પણ જો કોઈની પાસેથી વાંચી લેવાની ય અનુકુળતા મળી તો એ પણ પુણ્યથી. પછી એ વાચતાં શુ થાય છે? અને વાચ્યા પછી એનું સ્મરણ થયા કર્યું ત્યાં જીવ શું કરે છે? ભારે કોટિનો રાગ, દ્વેષ, લોભ વગેરે અશુભ ભાવ સાથે મનની તન્મયતા જ કરે છે ને? એટલે અશુભ ધ્યાન એ શુ આપે? અશુભ કર્મોના લોટ! આ તો એક દાખલો છે. એવી બીજી અનુકુળતાઓ મળે છે, એટલે એમાં પણ એ જ અશુભ ભાવવાળા અશુભ

ધ્યાનની પણ રમત ઉપર ભરચક અશુભ કર્મોની કમાઈ;

જીવ જાણે ઉકરડાનો ઈજારદાર! જીવનમાં જાણે ઈજારો રાખ્યો તે અશુભ કર્મોરૂપી ઉકરડો ભેગો કર્યે જ રાખે છે! અશુભ કર્મ એ ઉકરડો કેમ? (૧) ઉકરડામાં કશું સારું નહિ; એમ આ પાપકર્મ-સંચયમાં કશું સારું નહિ.

(૨) ઉકરડો જમીન બગાડે, હવામાન બગાડે, આરોગ્ય બગાડે....વગેરે વગેરે. એમ આ અનેક પ્રકારના એકત્રિત કરેલ અશુભ કર્મ ઉદયમાં આવીને શાતા-યશ-સૌભાગ્ય વગેરે કેટલુંય બગાડી નાખે છે! માટે અશુભ કર્મનો ગંજ એ ઉકરડો. જીવે સતત એની આવક ધરખમ ચાલુ રાખી, એટલે જાણે એનો ઈજારો રાખ્યો!

(૩) ત્યારે ઉકરડાના ઈજારદારને આવક ઘણી અને જાવક થોડી જુના ઉકરડા સડીને સુકાઈને ઓછા થતા જાય એ જાવક; અને શહેરમાંથી કચરા આવી આવીને એ વધતા જાય એ આવક. જાવક થોડી, આવક ઘણી એટલે એમ કહીએ છીએ કે 'ઉકરડાના ઈજારદારને ઉકરડાની જાવક થોડી, આવક બહુ.'

એવુ જીવને શું કે જાવક થોડી? આ જ, કે અહીં મનુષ્યભવમા મધ્યમ સ્થિતિ છે, નરક કે તિર્યંચગતિ જેવાં દુઃખ-ત્રાસ-બિહામણુ નથી, એટલે કે એવા અને એટલા બધા પ્રમાણમા અશુભ કર્મના ઉદય નથી, ઉદય નહિ એટલે કર્મો ભોગવાઈને ઓછા થવાનું નહિ, એટલે જાવક થોડી. ત્યારે આવક કેટલી બધી? દિવસ-રાત નાની-મોટી અનુકુળતા-પ્રતિકુળતા ભોગવતાં અશુભ ભાવ અને અશુભ ધ્યાન પાર વિનાના

ચાલુ! એથી અશુભ કર્મની આવક ધરખમ ચાલુ! **ઉકરડાના ઇજારદારને જાવક થોડી અને આવક ઘણી.**

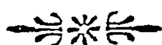
માનવભવમાં આત્માએ ધંધો શો રાખ્યો? મોટો વેપારી! પણ વેપાર ઉકરડાના ઈજારાનો! સારા આર્ય દેશ આર્ય કુળમાં જન્મ મળ્યો, અને આત્માની વાતો મળી, પણ એને આત્માનો સળગતો વિચાર જ નથી, એટલે આત્મહિતના ઉદ્દેશથી અનુકુળતા–પ્રતિકુળતા ભોગવતા આવડતી નથી તેથી સતત અશુભ રાગદ્વેષ ક્રોધાદિ કષાયોમા અને દુર્ધ્યાનમાં ડુબ્યા રહેવાનુ થાય છે, એટલે જ લોટબંધ પાપકર્મોની ખરીદી થાય છે પુણ્ય **વેચી વેચી પાપ ખરીદે જવાની જ મૂઢતા!** પુણ્ય તો સામુલી ઉદયમાં છે, પણ પાપની અઢળક લોટબધ આવક ચાલુ છે એનુ નામ પાપાનુબધી પુણ્યનો ભોગવટો

ત્યારે અહીં પ્રતિકુળતા આવે, અગવડ–આપત્તિ દુઃખ આવે, તો ય તે નારક–તિર્યંચોનાં દુઃખ આગળ શી વિસાતમાં? કાંઈ જ નહિ. એ દુખ આગળ આપણા દુ.ખ–અગવડ–આપત્તિ અનંત–અસખ્યાતમા ભાગે આવે. તો પછી એ દુઃખ લાવનારાં પાપકર્મ પણ પેલાનાં પાપકર્મોની અપેક્ષાએ કેવા સામુલી ફાસકુસિયા? હવે વિચારો કે માનવજીવનમાના દુઃખ–આપત્તિ–અગવડ વેઠીને કેવાં કેટલા પાપકર્મ ઓછા થાય? હા, ત્યા ભાવ સારા રહેતા હોય, ધર્મધ્યાન ચાલતું હોય તો એના બળ ઉપર લખલૂટ બીજાં પાપકર્મ રવાના થાય. પરતુ એ તો આવડતું નથી. ભાવ બગાડતા આવડે છે, મન બગાડાય છે, એટલે મામૂલી

દુઃખ-આપત્તિ વેઠીને રવાના થનાર પાપકર્મ બહુ ઓછાં. એનું નામ પ્રતિકુલતા-દુઃખ-આપત્તિમાં પાપકર્મની જાવક ઓછી. ત્યારે ભાવ બગાડીને મનને તીવ્ર દુર્ધ્યાનમાં લગાડીને પાપકર્મોની આવક જંગી! દુઃખ તરીકે ભોગવાય કદાચ અશાતા વેદનીય કર્મ; પણ ઉપર અશુભ ભાવરૂપી ગુનો કરવામાં એકઠાં થનારાં કર્મ જ્ઞાનાવરણીય આદિ સાતે કર્મ!

સારાંશ, દેવલોકની અપેક્ષાએ અહીં મળતા મામૂલી સુખ કે નરકની અપેક્ષાએ અહીં મળતા મામુલી દુઃખ ભોગવતા નથી આવડતું, તેથી પાપકર્મોની જાવક ઓછી અને આવક ઘણી! તો પછી આપણે ઉકરડાના ઇજારદાર ને?

સંસારને ઓળખતા નથી એટલે સુખ-દુઃખ બંનેમાં ચિત્ત બગાડાય છે, ભાવ બગાડાય છે. નજર સામે સંસારનું ચિત્ર ખડું રહે તો અશુભ ભાવ લાવતા પહેલાં લાખ વિચાર પડે; આવી ગયો હોય તો ઝાઝો ટકવા ન દેતાં એને શુભ ભાવથી નિષ્ફળ કરાય. સંસારનું ચિત્ર બેહુદુ છે. જુઓ,

પ્રકરણ ૮. સંસાર શું છે?

સંસાર એટલે સંસરણ સારી રીતે સરકવું એ સંસાર.

સંસારમાં ક્યાં ક્યાં સરકવાનું?:-

(૧) એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં;

(૨) એક કર્મના ઉદય પરથી બીજા કર્મ-ઉદય પર

(૩) એક પુદ્ગલ દ્રવ્ય પરથી બીજા પુદ્ગલ દ્રવ્ય પર.

(૪) એક પ્રવૃત્તિ પરથી બીજી પ્રવૃત્તિ પર.

(૫) સુખમાંથી દુઃખ પર, ને દુઃખમાંથી સુખ પર

(૬) એક ભાવમાંથી બીજા ભાવ ઉપર.

હવે આ એકેકમા આપણી કંગાળ સ્થિતિ જુઓ એટલે પછી એના પર ઘૃણા ઊપજે, ને એવા કંગાળ બનાવનાર સંસાર ખાતર મનના ભાવ ને મનનું ધ્યાન બગાડતા અટકીએ.

(૧) એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં :-

પહેલું સંસરણ યાને સારી રીતે વારંવાર સરકવાનું, તે ભવોમાં ભટકવાનું છે. ચારે ગતિમાંથી એક ગતિ એવી નથી કે જેના ભવમાં જીવ કાયમી સ્થાન પામી શકે. 'ઉપદેશમાળા' શાસ્ત્ર કહે છે કે જો લવ-સત્તમિયા દેવ યાને અનુત્તરવિમાનવાસી દેવ કે જેમને ૩૩ સાગરોપમ એટલે કે ૩૩૦ કોડાકોડી પલ્યોપમનું જગી આયુષ્ય હોય છે, એમને પણ ત્યાંથી પડવુ પડે છે, તો સંસારમાં બીજું કયું સ્થાન શાશ્વત હોઈ શકે?

૩૩૦ કોડાકોડી પલ્યોપમ વર્ષ એટલે કેટલો કાળ, એ સમજો છો? પહેલું તો એક પલ્યોપમ વર્ષ એટલે અસંખ્ય વર્ષ; એ 'પલ્ય'ની ઉપમાવાળા એટલે કે પ્યાલાની ઉપમાવાળા, અર્થાત્ એક જોજનના યાને ચાર ગાઉના લાંબા-પહોળા-ઊંડા કુવામાં જુગલિયો કે જેના વાળ બહુ પાતળા હોય છે, એના વાળના અસંખ્ય ટૂકડા કરી એવા ટૂકડા ઠાંસી ઠાંસીને ભરચક ભર્યા હોય. આમા ય જોજો વાળ કેટલા સમાય? ને એ દરેક વાળના ટુકડા અસંખ્ય છે. એ અસંખ્યની ગણુતરી કરોડો, અબજો, પરાર્ધોથી પણ નથી પામી શકાતી

પરાર્ધોના પરાર્ધો દ્વીપ-સમુદ્રો કે જેમાં પહેલો ૧ લાખ જોજનનો, બીજો ૨ લાખનો, ત્રીજો ૪ લાખનો, ચોથો ૮ લાખ જોજનનો, પાંચમો ૧૬ લાખ જોજનનો એમ પછી પછીનો દ્વીપ કે સમુદ્ર બમણો બમણો થતો જાય, ત્યારે પહેલા પરાર્ધનો છેલ્લો દ્વીપ કે સમુદ્ર કેટલા લાખ ક્રોડ અબજ પરાર્ધો જોજનનો થાય ? પછી ય આગળ આગળ દ્વિગુણ દ્વિગુણ ચાલુ. એવા પરાર્ધોના પરાર્ધો દ્વીપ સમુદ્રોને ૧૦૦૦ જોજન સુધી ઊંડે સરસવના દાણાથી ભર્યા હોય અને એ કુલ સરસવના દાણાની જે સંખ્યા થાય એટલેથી પણ 'અસંખ્ય'ની સંખ્યા ન કહેવાય. એથી ય કેઇ કેઇ ગુણા આગળ જવું પડે ! પછી અસંખ્યનો આંકડો થાય. આની ય ચોક્કસ ગણિત પ્રક્રિયા છે, એ વિસ્તૃત હોવાથી અહીં નહિ વિચારીએ. એવી 'અસંખ્ય'ની સંખ્યા એકેક વાળના ટુકડાની ! એવા પારાવાર ટુકડાથી જોજનિયો કુવો ઠાસીને ભરવાનો, તે એવો ઠાંસીને કે ચક્રવર્તીની ૯૬ ક્રોડ પાયદળ અને ૮૪-૮૪ લાખ અશ્વદળ, રથદળ અને હસ્તિદળ એના પર થઇને ચાલી જાય છતા એ દોરાપૂર દએ નહિ. એવા ઠાંસી ભરેલા કુવામાંથી ૧૦૦-૧૦૦ વર્ષે માત્ર એકેક એવો સૂક્ષ્મ ટુકડો કાઢવાનો. એમ કરતા જ્યારે એ કુવો સંપૂર્ણ ખાલી થાય, એમાં કુલ જેટલા વર્ષો લાગે, એ એક પલ્યોપમનો કાળ કહેવાય પૂર્વે કહ્યા મુજબ માત્ર એક વાળના જ અસંખ્ય ટુકડા કાઢતાં એ ટુકડાની સંખ્યા કરતા સો ગણા અસંખ્ય વરસ લાગે તો પછી સમગ્ર કુવાના વાળના ટુકડા કાઢતા તો કેટલા ગુણા અસંખ્ય વરસ લાગે ? જોજનિયા કુવામાં ઠાંસીને પેક ભરેલા વાળની સંખ્યા જેટલા ગુણા અસંખ્ય વર્ષ !!

આ તો એક પલ્યોપમ વર્ષનો કાળ!

એવા ૧૦૦-૨૦૦ નહિ, ૧૦૦૦-૨૦૦૦ કે લાખ-બે લાખ નહિ, પણ ૧૦૦ લાખ પલ્યોપમે એક ક્રોડ પલ્યોપમ થાય. એવા ય ક્રોડ પલ્યોપમ એક બે વાર નહિ, પણ ૧૦ કરોડવાર પસાર થાય ત્યારે એક **સાગરોપમ વર્ષનો કાળ થાય.**

એવા ૩૩ સાગરોપમ વરસનું સાતમી નરકના જીવોનું આયુષ્ય! પહેલી નરકમાં વધુમાં વધુ એક સાગરોપમનું આયુષ્ય; ત્યારે અહીં એથી ૩૩ ગુણું. ઘોર નરકના દુઃખોમાં આવા કાળ શે પસાર થાય? કેટલી કલ્પનાતીત 'દીર્ઘ' કાળની રૌરવ ત્રાસયાતના? આને નજર સામે રખાય તો અહીંના ભારેમા ભારે પણ કયા દુઃખમાં મનના ભાવ બગડે? કેમકે અહીંના દુઃખ ભોગવતાં તો પાપ મામુલી ખપે છે, પણ રૌદ્ર તીવ્ર-ઉગ્ર અશુભ ભાવથી તો પૂર્વે કહ્યા તેવા પલ્યોપમ સાગરોપમોનાં પાપ સર્જાય છે! એમ દુનિયાની તુચ્છ ચીજ કે માન ખાતર પણ કરેલા ઉગ્ર અશુભ ભાવ એવાં નરકનાં ભાતાં ભેગાં કરી આપે છે! અસ્તુ

દેવનો કરુણ પલટો:-

આપણી વાત અનુત્તરવાસી દેવના આયુષ્યકાળ ૩૩ સાગરોપમ વરસની હતી એટલો જંગી કાળ પણ એક દિ' સંપૂર્ણ ખૂટે છે! અને એ દેવને ય નીચે ઊતરવું પડે છે! કયાં? માનવી સ્ત્રીની ગંધાતી કુક્ષીમાં! કેવો એક ભવમાંથી બીજા ભવમા કરુણ પલટો? ત્યારે વળી ભવનપતિ-વ્યંતર-જ્યોતિષી અને ૧ લા ૨ જા વૈમાનિક દેવો તો કેટલાય મરી

મરીને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જનાવર પણ થાય, અને કેટલાય તો વળી મરીને એકેન્દ્રિય તિર્યંચ પૃથ્વીકાય, અપ્કાય કે વનસ્પતિકાયનો ય ભવ પામે આ પરિવર્તન કેવું કરુણ? જીવ દેવભવે દિવ્ય જ્ઞાનનો અવધિજ્ઞાનનો ધણી! અને પછીના એકેન્દ્રિયભવે સાવ અજ્ઞાન અબુઝ માટી-પત્થર-પાણી-ઝાડ વગેરે! ત્યાથી મરીને ફરી ફરી એકેન્દ્રિય પણ થાય. કયારે બહાર નીકળે? ભગવાન જાણે. જરૂર પડયે અસંખ્ય કે અનંત કોટાકોટી સાગરોપમો ય એકલા એકેન્દ્રિયપણાના ભવોમાં જાય! ત્યાંથી બહાર નીકળીને ચારે ગતિના ભવોમાં ભટકવાનુ!

સંસાર ઓળખતાં અશુભ ધ્યાન અટકે:-

આમ સંસારમા અનંતા પુદ્‌ગલ-પરાવર્ત કાળ વીતી ગયા! નિરાધારપણે કર્મના પ્રેર્યા એક ભવમાથી બીજા ભવમાં 'સં' એટલે સારી રીતે, 'સાર' એટલે સરકયા જ કરવાનું! એનું નામ સંસાર જીવની કર્મવશ આ ભયંકર કંગાળ હાલત નજર સામે રહે ત્યા, પછી એવાં કર્મના પ્રેરક હૈયાના અશુભ ભાવ કે મનથી ખરાબ ધ્યાન કરતા કેટલો બધો વિચાર પડે? હૈયું ને મન શું કામ બગાડાય?

(૨) એક કર્મના ઉદય પરથી બીજા કર્મના ઉદય પર સંસરણ એ સંસાર:-

સંસારનો બીજો અર્થ કર્મના ઉદયોમા સારી રીતે સરકયા કરવાનું. જીવની આ પણ કેવી કંગાળ દશા છે! હમણાં શાતાનો ઉદય ચાલતો હોય તો પછી વળી અશાતાના ઉદયમાં મૂકાવું પડે. એમ શ્રીમતાઈના પુણ્યોદય પરથી ગાડી

સરકી, ને ગરીબાઈના પાપોદય પર જવું પડે એમ લાભાંતરાય તૂટે તો લાભ તો પામે પણ ત્યાં વળી કદાચ ભોગાંતરાય કર્મ ઉદયમાં આવે, ને લાભ ભોગવી ન શકે! હમણા જ્ઞાનાવરણનો ઉદય થોડો દબાવ્યો હોય અને ત્યાં દર્શનાવરણનો વિશેષ ઉદય જાગે, તેથી આંખ કાચી પડે. એમ હમણાં સુંદર યશનામકર્મનો ઉદય ચાલતો હોય, અને એકાએક અપયશ નામકર્મ ઉદયમાં આવી જાય!

સીતાજીને શું થયું? પતિ રામચંદ્રજીની સાથે પોતાની ખુશીથી સીતા વનવાસે ગયેલા તેથી એ સાચી પતિવ્રતા સ્ત્રી તરીકે જશ પામ્યા હતા. પણ પછી અયોધ્યામાં આવ્યે સામ્રાજ્ઞી બન્યા બાદ અપયશ નામકર્મના ઉદય પર ફેંકાયા, તો બહાર ગવાયા! કે 'આ તો વૈભવી રૂપાળા રાવણને ત્યાં રહી આવેલા તે સતી શાના હોય?'

'સંસાર' એટલે કર્મોના વિચિત્ર અને પરસ્પર વિરોધી એવા પણ ઉદયમાં સરકયા કરવાનું. હમણાં દિવ્ય કાયા ને પછી ભૂંડની કાયા. સનત્કુમાર ચક્રી હમણાં અનુપમ સુદર, પણ પછી સોળ રોગભરી દુર્દશામાં! પુણ્યોદયે એકવાર માન મળતુ હોય પણ પછી પાપોદય જાગતા ખાસડાં પડે કર્મના ઉદય પલટાતાં ચમરબંધીના ય અભિમાન નભે નહિ. આવી પોતાની કંગાળ દશા નજર સામે રહે, તો મનના ભાવ અને ધ્યાન શું કામ બગાડાય?

(૩) સંસાર એક પુદ્ગલ દ્રવ્ય પરથી બીજા દ્રવ્ય પર સંસરણ :-

ત્રીજા પ્રકારનું સંસરણ પુદ્ગલ દ્રવ્યો પર સરકયા

કરવાનું. દા ત. એક ભોજનના થાળ પર જ જુઓને, જીવની જુદી જુદી વાની પર કેવી ફેંકાફેંક થાય છે! હમણા હાથ રોટલીના ટુકડા પર, તો પછી દાળ પર, બચકું મોંમાં મૂકયું કે તરત એક શાક પર, પછી વળી બીજા શાક પર, તો પછી વળી ચટણી પર, અથાણા, ગળાપણ પર....ચાલ્યું જેમ રમતિયાળ છોકરા ફૂટબોલ રમતા હોય ત્યાં ફૂટબોલની કઈ દશા? હમણાં એ બોલ એકની પાસે ગયો કે એની લાતે ફેંકાય બીજા પાસે, એની લાતે વળી ત્રીજા પાસે, ચાલી છોકરાઓ વચ્ચે ફૂટબોલની ફેંકાફેંક! એમ ભાણામાંની વાનીઓ પણ જીવને બીજી બીજી પાસે ધકેલ્યા કરે, તે જીવની એ વાનીઓની વચ્ચે ફૂટબોલની જેમ ફેંકાફેંક!

આ તો માત્ર ભોજનના દ્રવ્યોમાં એકથી બીજા પર સંસરણ સરકયા કરવાની વાત થઈ. પણ આખા દિવસની રીતભાત જુઓ તો પૌદ્ગલિક એક ચીજ પરથી બીજી ચીજ પર સરકવાનું કેટલું બધુ ચાલે છે? મુક્ત થયેલા મોક્ષના જીવોને છે કશું આવુ? ના, કેમકે એમણે સર્વ કર્મોનો નાશ કરી પોતાની સર્વ પ્રકારની કર્મોથી થતી નાલેશીનો અંત આણ્યો છે. ત્યારે આપણે સંસારી કર્મબદ્ધ આત્મા; પુદ્ગલમાં આપણી આ ફેંકાફેંકની કંગાળ કરુણ દશા જો નજર સામે રહે, તો કયાં મન બગાડીએ? સુખ કે દુઃખમા સગવડ કે આપત્તિ–અગવડમાં જાતે જ ભાવ બગાડવાની મૂર્ખાઈ થાય?

(૪) એક પ્રવૃત્તિ પરથી બીજી પર સંસરણ :–

સંસારમાં સરકયા કરવાનું કાયિક–વાચિક–માનસિક પ્રવૃત્તિઓમાં પણ છે. હમણાં વિચારવાની પ્રવૃત્તિ કરી, તો

પછી બોલાવાની પ્રવૃત્તિ પર ગયા. એમાંથી વળી કાયાની કોઈ પ્રવૃત્તિની ઉપર સરક્યા. આ દરેકમાં ય અનેક પ્રકાર! હમણાં એક જાતના વિચારની પ્રવૃત્તિ હતી, તે ક્ષણમાં બીજી જાતના વિચારની પ્રવૃત્તિ પર ઉપડયા! એમાંથી ત્રીજી જાત પર. એમ હમણાં રોફ કે ગુસ્સાની અમુક ભાષા બોલતાં હતા, તો પછી સામેથી લમણામાં લાગે એવો પ્રતિકાર મળતાં, તરત નમ્રતા–કોમળતાની ભાષા પ્રવૃત્તિ પર સરક્યા! કેમ? તો કે ભૂલા પડયા માટે 'વાણિયા વાણિયા ફેરવી તોળ' ત્યારે કાયાની અશુભ પ્રવૃત્તિઓ તો કેટલીય ભાતભાતની થાય છે, એમાં એકમાંથી બીજી પર સરક્યા કરવાનું ધૂમ ચાલુ છે. અરે એક આંખ કેટકેટલાં ડાફોળિયાં મારે છે? હાથ કેટકેટલા હાલે છે? પછી મૂઢતાથી માન્યા કરીએ કે 'આવી પ્રવૃત્તિઓમાં ફર્યા કરવાથી સુખ–આનંદ મળે છે' પરંતુ એ તો શેના જેવુ છે? કે જેમ રૂપાળી પત્નીનો ગુલામપતિ પત્નીના ઓર્ડર પર ઓર્ડર ઉપર છુટવા પર પ્રવૃત્તિઓ કરી કરીને સુખ માને એના જેવું છે ડાહ્યાની નજરે એ નર્યો વગર પગારનો ગુલામ–મજુર કહેવાય. એમ અહીં કર્મની અને મોહની અસર હેઠળ ઇન્દ્રિય–રાણીઓના ગુલામની જેમ નાચ્યા કરવાનું થાય છે આવી કારમી ગુલામી નજર સામે રહી જાતની નાલેશી દેખાય, તો એવી ભામટી ઇંદ્રિયોના વિષયની અગવડ–સગવડમાં ભાવ શા બગાડાય?

(૫) સુખ–દુઃખ વચ્ચે સંસરણ:–

સંસારમા જીવનું સુખથી દુઃખ પર ને દુઃખ પરથી સુખ પર સરકવાનું ચાલુ છે એમ હરખમાંથી ઉદ્વેગ પર

અને ઉદ્વેગમાંથી હરખ પર સરકવાનું ચાલુ છે. આનું નામ સંસરણ, અર્થાત સંસાર. આ પણ કર્મ અને મોહની ગુલામી હેઠળ ચાલે છે. એક જ દિવસના પણ સુખ–દુઃખ, હરખ–ખેદ વચ્ચેના કેટલાં સંસરણ થયાં, એ ય જો તપાસો, આંકડો કાઢો, તો ચમકી ઊઠશો! દા. ત.

એક દિવસનાં સુખ–દુઃખ :–

સવારે ટાઈમસર ઊઠયા એટલે સુખ, પણ નહાવાનું પાણી તૈયાર નથી એટલે દુઃખ એ મળ્યું, નાહ્યા એટલે સુખ, પણ કપડાં બરાબર ધોયેલાં ન મળ્યાં એટલે દુઃખ. ત્યાં ચા–નાસ્તો સારાં મળ્યાં એટલે સુખ, પણ દુકાને જવાનું મોડું થયું એટલે દુઃખ. પરંતુ દુકાને બેસતાં જ સારો ઘરાક મળ્યો ત્યાં આનંદ, પણ પછી કલાક સુધી બીજો ઘરાક ન આવતાં દુઃખ!....વિચારો, રાતે સુવા જાઓ ત્યાં સુધીમાં આવાં કેટલા સુખ–દુઃખ પર ભટકયા કરવાનું? અને ચાહ્ય સુખ હો કે દુઃખ, એમાં નકરા આર્તધ્યાન સિવાય બીજું કાંઈ છે?

જીવનમાં મોટાં દુઃખ :–

આ તો એક જ દિવસની વાત થઇ પણ જીવનમાં ય કયારેક કયારેક કેવા મોટા સુખ પરથી મોટા દુઃખ પર જવું પડે છે? એજ સીતાજી રામ સાથે વનવાસ વેઠી આવ્યા પછી મહેલમાં સામ્રાજ્ઞી બનીને બેઠા હતા, લગભગ પુખ્ત ગર્ભવતી હતા, એટલે કેટલો વિશેષ આનંદ હશે? પણ રામ વડે લોકવચનથી જંગલમાં તજાઇ દેવામાં આવ્યા ત્યારે કેટલા દુઃખમાં મુકાઇ ગયા? સાથે એક દાસી કે રખેવાળ સિપાઈ પણ નહિ! પાસે જંગલી પશુથી બચવા કોઇ શસ્ત્ર કે

વાહન પણ ન મળે! ભાતાની નાની પોટકી ય નહિં. ગર્ભ પુખ્ત જેવો. છતાં કોઈ દાયાણી કે ગાદી ય નહિ! પાણીનો લોટો ય ન મળે! કેવાં સુખ પરથી કેવાં દુઃખ પર ધકેલાયા? પણ ત્યાં એક રાજા આવી ગયો, એમને ધર્મની બેન ગણી લઈ ગયો. મહેલમાં બધી સગવડ સાથે રાખ્યા અને બે પુત્ર લવણ–અંકુશનો ખેમકુશળ જન્મ થયો, તો કેવું સુખ પર પ્રયાણ થયું?

નળ–દમયતીએ સુખ–દુ.ખ વચ્ચે કેવાં ઝોલાં ખાધા? શ્રીપાળકુમાર કેવા ઘડી સુખમા ને ઘડી દુ:ખમાં મુકાયા? હરિશ્ચંદ્ર–તારામતીને કેવાં ઊચા રાજવી સુખ પરથી એકને મસાણનો રખેવાળ અને બીજીને પાણી ભરનારી ગુલામડી તરીકેના દુઃખ પર જવું પડયું?

આજના તમારા જીવનમા તપાસો તો કયારેક કેવી સુખની લાગણી? તો કયારેક કેવી મહાદુઃખની પોક? આજના વિચિત્ર સરકારી તંત્ર, વિચિત્ર બજારોની સ્થિતિ, અવનવી પરદેશોની હિલચાલ વગેરેમાં ચાર દિ' સુખ, તો પાંચમે દિ' દુઃખ! પરાધીનપણે અનિચ્છાએ પણ સુખમાંથી દુઃખમાં થતા સરકણ, સરકવાનુ;– એ જો નજર સામે રહે તો સંસાર કેવો બેહુંદો લાગે? પછી એની ઘટનાઓમાં મન શુ બગાડવાનુ થાય? દુર્ધ્યાન શા સારુ થાય?

(૬) 'સંસાર' એટલે એક ભાવમાંથી બીજા ભાવ પર સરકવાનું :–

ત્યારે સંસારમા ભાવો પર કેવું સરકયા કરવાનું થાય થાય છે એ વિચારો હમણાં ક્રોધના ભાવમા, તો એમાં પાછા

પડતાં નરમ ઘેંશ જેવા દીનતાના ભાવમાં ! હમણાં બૈરી-છોકરા પર રાગના ભાવ પર ચડયા, તો ઘડીક પછી એના એવા કોઈ બોલ કે કોઇ ચાલ જોઇને એના જ પર દ્વેષ-ક્રોધના ભાવ પર સરકયા જ ! હમણાં સારા ધર્મના ભાવથી મંદિરે ચાલ્યા, પણ ત્યાં રસ્તામાં દલાલ કે ઘરાક મળતાં ઉપડયા વેપારના પાપ-ભાવ પર ! એમ હમણાં ઘરાકે સારો માલ લેવાની આશા બતાવી, ત્યાં ચડયા લોભના ભાવ પર; પણ પછી એ નામંજુર કરતાં ઝટ ઊતર્યા માંડવાળના નિરાશાના ભાવ પર ! સારુ જમતાં ચડયા ટેસના ખુશીના ભાવ પર, પણ પછી પેટ દુઃખતાં હાયવોયના કે પસ્તાવાના ભાવ પર ઊતર્યા હેઠે ! અથવા ખાવાની ચીજો વિષે ઓછી વધુ ખુશી-નાખુશીના ભાવ પર પલ્ટા.

આમ ભાવોના પલ્ટા તો કેટલાય ચાલ્યા જ કરે છે. એક ભાવ પર સ્થિર નહિ. હૈયે લાગણીઓના તરંગો સમુદ્રમા મોજાંની જેમ નવા નવા ઊઠયા કરે છે, અને જુના અલોપ થઈ જાય છે. પલ્ટાતા સંયોગો, નિમિત્તો અને પરિસ્થિતિ એ ભાવો-લાગણીઓ-સંવેદનાઓમાં જીવોને ઘુમાવે છે.

સંસારમાં જીવની કંગાળ દશા ઓળખો :-

સંસાર નામ જ એનું છે કે ભવ-કર્મોદય-પુદ્ગલ-પ્રવૃત્તિ-સુખ, દુઃખ અને ભાવોમા જીવને સરકાવ્યા જ કરે ! ભમાવ્યા જ કરે ! ત્યાં જીવની કંગાળ ગુલામી દશા છે, જાણે એનું કોઈ મુલ્ય જ નહિ ! મહત્ત્વ જ નહિ ! આવી ગુલામી દશાનું પહેલા તો ભાન જ નહોતું, પણ અહીં જો હવે એ દશા સમજવા મળી; અને દેખાયું કે આ દશાને કાબુમા

નાબુદ કરી સ્થિર "મુક્ત' અવસ્થા પ્રગટ કરવાનો" અહીં અમૂલ્ય દુર્લભ અવસર મળ્યો છે, તો પછી એ કરવા માટે પ્રયત્ન કરવામાં બાકી રખાય? ત્યારે એવા પ્રયત્નમાં પહેલું આ નિશ્ચિત કરવાનું છે કે,–

'જો માત્ર ભાવ અને ધ્યાનને બગાડવા પર અશુભ કર્મબંધ તથા સંસારવૃદ્ધિ થાય છે, તો શા માટે અશુભ ભાવ અને અશુભ ધ્યાનમાં પડવું? ગમે તેવા સુખ કે દુઃખના સંયોગ આવે, પણ મારે દિલના ભાવ અને મનનું ધ્યાન શુભ જ રાખવાનું.' **ભાવ-ધ્યાન શુભ રાખવાનો નિશ્ચય એ પહેલું કર્તવ્ય.**

શુભ ભાવો આ :–

વૈરાગ્ય, ઉપશમ, ક્ષમા, નમ્રતા,
જીવો પ્રત્યે મૈત્રી–કરુણા–ગુણાનુરાગ,
જડ પ્રત્યે ઉદાસીનતા, નફરત,
પરલોકભય, દેવ–ગુરૂ પર પ્રીતિ–ભક્તિ,
જિનવચન–શ્રદ્ધા, દુષ્કૃતનો પશ્ચાત્તાપ, સુકૃતાનુમોદન, પાપઘૃણા....વગેરે વગેરે.

અશુભ ભાવો આ :–

રાગ, દ્વેષ, કામ, ક્રોધ, લોભ. વૈર, મદ.
માનાકાંક્ષા, માયા, મમત્વ,
હિંસાદિપાપ–પ્રીતિ, નિર્દયતા, ઈર્ષ્યા, પરની આપત્તિમાં રાજીપો,
દેવ–ગુરૂ–ધર્મ પર અભાવ, ઉત્સૂત્ર–ઉન્માર્ગની બુદ્ધિ ... વગેરે વગેરે.

અશુભ ધ્યાન અટકાવવા શું કરવું ? :–

(૧) દિલને અશુભ ભાવોથી બચાવી લેવાય,

(૨) શુભ ભાવનો ખુબ અભ્યાસ રખાય,

(૩) સારા સારા વિચારો કરતા રહેવાય,

(૪) મહાપુરુષોના ઉત્તમ જીવન–પ્રસંગો અને એમણે રાખેલા શુભ ભાવોને વારંવાર યાદ કરતા રહેવાય,

(૫) જિનેશ્વર ભગવંતની આજ્ઞાઓનું પુનઃ પુનઃ સ્મરણુ કરાય,

(૬) તત્ત્વદૃષ્ટિ રખાય,

તો અશુભ ધ્યાનને અટકાવી શકાય. જીવનમાં પ્રસંગો અને સંયોગો તો આવ્યા જ કરવાના છે. એમાં તે તે સમયે શુભ ભાવ કેવા કેવા રાખી શકાય એના તરફ મનની ચોંટ જોઈએ. પ્રસંગ એકનો એક, પણ એના પર શુભ ભાવે ય કરી શકાય, અને જો આવડત ન હોય, જો પરવા ચિંતા નહિ, તો અશુભ ભાવ ઝગમગવાનો.

દા. ત. આજે મોંઘવારી ભારે છે, એના પર ચિત્ત જતાં હાયવોય, સરકાર–બજાર વગેરે ઉપર દ્વેષ, પૈસા પર અતિશય રાગ, ઈત્યાદિ અશુભ ભાવો જાગે છે. એને રોકવા માટે

તત્ત્વદૃષ્ટિએ વિચારાય કે :–

(૧) 'મોંઘવારી પાછળ મુખ્ય તો મારાં પાપનો ઉદય જ કામ કરે છે, માટે બીજા પર દ્વેષ કે હાયવોય શા માટે કરું ?'

(૨) 'આમ તો રંગરાગ ભોગ ઉપર કાપ ન મૂકત, તે આ મોંઘવારીમાં સહેલું બન્યું છે, ત્યાગની તક મળી છે. ચીજ મોંઘી તેથી ત્યાગધર્મ સસ્તો બન્યો; ચીજ સસ્તી હોત તો ત્યાગધર્મ મોઘો બની જાત.

(૩) 'વળી હાયવોય કે દ્વેષ કરવાથી વળતું તો કાંઇ નથી, પછી દિલ શા માટે બગાડવું?' **ચીજ–વસ્તુના ભાવ બગડયા એ મારા હાથની વસ્તુ નથી, પણ મારા દિલના ભાવને ન બગડવા દેવા, ભાવ સારા રાખવા, એ મારા હાથની વાત છે.**

(૪) 'વળી ચીજવસ્તુની મોંઘવારીને રડું છું, પણ આજે ધર્મ મોંઘો થઈ ગયો, સત્ય–નીતિ–ક્ષમાદિ શુભ ભાવ મોંઘા થયા છે, એનાં નુકસાન જોતાં આ મોંઘવારી શી રોવી?' એમ આપત્તિમાં ૧. પાપોદય, ૨. ત્યાગની તક, ૩. મનોભાવ હસ્તગત, ને ૪. ખરું દુઃખ ધર્મહીનતાનું, આટલું વિચારી શુભ ભાવ ઊલસતો રાખવો જોઇએ.

સીતાજીએ કેવી રીતે ભાવ ન બગાડયા?:–

સીતાજીને રામ સાથે વનવાસ જવાનો પ્રસંગ આવ્યો, દિલ ન બગાડયું, હાયવોય ન કર્યો, જોયું,–

(૧) 'પતિવ્રતા સ્ત્રીને પતિની સાથે સહવાસ એ જ સાચો મહેલવાસ છે. વળી

(૨) હું રામને પરણી છું, મહેલ–વૈભવ–વિલાસને નહિ. તો જેની સાથે હૈયાનો મુખ્ય સંબંધ એને જ વળગી રહેવાનું એ સલામત તો સબ સલામત.

(૩) જેમ પગાર–બોનસ લેતાં આવડે છે, તો મજુરી કરતાં ય આવડવું જોઈએ, એમ કર્મનો માલ ખાતા આવડે છે, તો કર્મની પીડા વેઠતાં ય આવડવું જોઇએ.

(૪) આપણે કાંઈ એકલા સુખના જ અધિકારી નથી; કેમકે આપણે એકલા પુણ્યના જ સ્ટોકવાળા નથી.

આત્મખજાને પાપના ય ગંજ ભર્યા છે. એથી દુઃખ આવે તો જાતને એકલા સુખની જ અધિકારી કેમ મનાય ?

(૫) જે કાળે દુઃખ આવ્યું એ કાળે પાપનો ઉદય નિશ્ચિત અને અનિવાર્ય માની, એને પ્રસન્નચિત્તે વધાવી લેવું, એ શાહુજોગ દેવાની ચુકવણી છે.

(૬) વળી વનવાસને આપત્તિને દુઃખનું કારણ સમજવા કરતાં, પાપકર્મ ભોગવાઈ જઈ એને ક્ષય પમાડવાનું નિમિત્ત સમજવું. દુઃખ આવ્યે કચરો સાફ થાય છે. કચરો જાય એમાં નારાજી શા માટે ?

મહાસુખના અવસરે તત્ત્વદૃષ્ટિ :–

સીતાજીને છેલ્લે જ્યાં દિવ્ય કર્યા પછી જબરદસ્ત માનસન્માન સાથે મહેલવાસ કરવાનો, તેમજ વિનયી પુત્રોની સેવા લેવાનો, અને ભવ્ય રીતે ઠરી ઠામ બેસવાનો અવસર આવ્યો, ત્યાં આનંદની દૃષ્ટિ ન થઈ, પણ તત્ત્વદૃષ્ટિ આવી કે 'આ પણ કર્મનું પ્રલોભન છે. કર્મે ત્રણ ત્રણ વાર તો મને ઠગી છે. (૧) કર્મે રામ જેવા પતિ તો આપ્યા, પણ વનવાસમાં તગેડી ! (૨) ત્યાં ય પતિની છાયા મળ્યાથી હાશ રાખી, પણ કર્મે રાવણ પાસે ઉપડાવી ! (૩) ત્યાંથી વળી છૂટી અયોધ્યામાં આવી, રાજમહેલમાં માનભેર રહેવાનું મળ્યું, કિંતુ કર્મે પાછી અચાનક વગડામાં ત્યજાવી. આવી કર્મની વારંવાર ઠગાઈઓ જોઈ છે, તો હવે પાછી ફરી ઠગાવા ક્યાં જાઉં ? હવે તો એને ઊખેડવા ચારિત્ર જ લઉં.' લીધું ચારિત્ર.

દૃષ્ટિની જ ખૂબી. તાત્ત્વિક દૃષ્ટિ રખાય તો એના એજ પ્રસંગમાં શુભ ભાવયુક્ત શુભ ધ્યાન સુલભ બને.

પ્રસંગો ક્યાં ઓછા આવે છે? આખા દિવસનો કાર્યક્રમ પ્રસંગોથી ભરપૂર રહે છે ને? સારી-નરસી ચીજવસ્તુના ગમનાગમન પણ પ્રસંગ જ છે ને? ત્યાં કોઈને કોઈ ભાવ તો જાગતા રહેવાના. તત્ત્વદૃષ્ટિ હોય તો ભાવ સારા કરાય, સારા રખાય, મિથ્યા મતિની દૃષ્ટિ હોય તો ભાવ અશુભ થવાના. પૂછો,

તત્ત્વદૃષ્ટિ કેવી રીતે રાખવી? જીવનની સાચી માપણી પર.

જીવનને જડ વસ્તુઓની સગવડ-અગવડના કાટલે નહિ માપવું કે 'આટલી સગવડ મળી તો ચાલો સુખના દહાડા કે સુખની ઘડી;' ને અગવડમાં મૂકાયા તો 'અરે! દુઃખના દિવસો કે દુઃખની ઘડી આવી!' **જીવનને જડના કાટલે માપવામાં મિથ્યામતિ કામ કરી જાય છે, અને એ હૈયાના કેટલાય ભાવ બગાડી નાખે છે.** સગવડ ઉપર અને સગવડ દેનારા ઉપર રાગ ઊછળે છે, ને ન દેનારા અળખામણા લાગે છે. એમ અગવડ ને અગવડના દેનાર પર દ્વેષ જાગે છે. આ રાગદ્વેષની પછી તો બીજા કેટલાય અશુભ ભાવો દા. ત. મદ, માયા, કપટ, ઈર્ષ્યા, દીનતા, વગેરે જાગી પડે છે. એ બધું જીવનને જડની અનુકુળતા-પ્રતિકુળતાના કાટલે માપી સુખ-દુઃખની ટકાવારી કરવામા ઊભું થાય છે. તેથી,

ત્રણ કાટલે જીવનને માપો :-

જીવનને (૧) પુણ્ય-પાપના કાટલે માપવા જેવુ છે,
(૨) શુભાશુભ ભાવના કાટલે માપવા જેવું છે,
(૩) પરલોક સુધરવા-બગડવાના કાટલે માપવા જેવું છે. દા. ત.

(૧) જીવનને પુણ્ય–પાપ પર માપવામાં મનને એમ રહે કે 'શું સારો પુણ્યકમાઇનો અવસર છે! છેવટે શુભ ભાવનામાત્રથી ય પુણ્યકમાઈ કરી શકું, તો આ જીવનસમય સારો. અશુભોદય વેઠવાનો આવ્યો હોય તો ય તે પાપકચરો સાફ કરવાનો અવસર હોઈ સારો જ જીવનસમય ગણું. ધર્મ ગુમાવવાનું થાય છે તો એ જીવનસમય વેડફાયો માનું, દુઃખમય માનું.' જીવનની આ માપણી પુણ્ય–પાપ પર કરી. ધર્મ દ્વારા પુણ્યની કમાઈ ચાલુ છે ને? યા આપત્તિ ભોગવવા દ્વારા પાપક્ષય ચાલુ છે ને? તો એ જીવનસમય સારો પસાર થયો માનવાનો. પણ જો એટલા પૂર્વપુણ્યના ભોગવટાનો સમય ચાલ્યો છે, કોઇ નવી પુણ્યકમાઇનો નહિ, તો તે નરસો ગણું એમ દુઃખ–આપત્તિમાં માત્ર રોદણાં જ છે, ભાવ સારા રાખવાનું છે નહિ, તો એ નરસો જીવનસમય.

(૨) એમ, શુભાશુભ ભાવ પર માપણી આ, કે બહારના સંયોગો ગમે તેવા છલબલતા વૈભવ–માન–સન્માનના હો કે ગરીબી–આપત્તિ–રોગાદિના હો પરંતુ જો હૃદયના ભાવ શુભ ચાલે છે તો એ ધન્ય જીવનસમય! ને જો ભાવ અશુભ ચાલ્યા તો એ નરસો સમય.

(૩) એમ ત્રીજી માપણી આ, કે જીવનનો જે સમય પસાર થઇ રહ્યો છે તે પરલોક સુધારવામાં થઇ રહ્યો છે કે બગાડવામાં? એ હિસાબે જ એને સારો–નરસો લેખીએ એ પરલોકના કાટલે જીવનને માપ્યું ગણાય. દુષ્કૃત, દુર્ભાવના, અનુચિત બોલ, અશુભ ભાવો વગેરે પરલોકને બગાડનારા છે. જો એ ચાલુ છે, પછી ભલે દુન્યવી સુખલીલા ચાલતી હોય, તો એ પરલોકને બગાડનાર હોઇ, એ જીવનસમય દુઃખનો

ગણાય. એથી ઉલ્ટું બાહ્ય દુઃખ છતાં જો સુકૃત, સત્કૃત્ય, શુભ ભાવના, સુયોગ્ય બોલ, વગેરે ચાલુ છે, તો એ વસ્તુ પરલોક સુધારનાર હોઇ, એ જીવનસમય ખરેખર સુંદર ગણાય.

બસ, જીવનને આ પુણ્ય-પાપ આદિના કાટલે જ માપવાનું રખાય તો તત્ત્વદૃષ્ટિ આવી જાય, અને જીવનના પ્રસંગે પ્રસંગ એનાથી નિહાળાય. એમ તત્ત્વદૃષ્ટિથી નિહાળતાં શુભ ભાવ અને શુભ ધ્યાન સુલભ બનવાનાં.

જીવન સાથે ધ્યાનનો કેટલો સંબંધ છે એના પર સામાન્ય રૂપે વિચાર્યું. હવે ધ્યાનના દરેક પ્રકારને સમજી જીવન સાથે એનો સંબંધ જોઇએ.

પ્રકરણ ૯. ચિત્તની અવસ્થાઓ

'ધ્યાનશતક' શાસ્ત્રના કર્તા :-

આપણે ત્યાં, 'પૂર્વ' નામના સાગરસમ આગમશાસ્ત્રના જાણકાર પ્રકાંડ વિદ્વાન અને સમર્થ શાસ્ત્રકાર આચાર્ય શ્રી જિનભદ્રગણી ક્ષમાશ્રમણ થઇ ગયા. એમણે એકલા 'કરેમિભંતે' સૂત્ર યાને સામાયિકસૂત્ર પર મોટું ભાષ્ય રચ્યું છે, જે વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. એમાં પંચ જ્ઞાનનો બહુ વિસ્તૃત અધિકાર છે. પછી નયવાદ, ગણધરવાદ, નિહ્નવવાદ, વગેરે વિસ્તારથી ચર્ચ્યા છે. એ જ મહર્ષિએ ધ્યાનના વિષય ઉપર 'ધ્યાનશતક' નામનું પ્રકરણ રચ્યું છે. એમાં ધ્યાનનું સ્વરૂપ શુભાશુભ ધ્યાનના ૪ પ્રકાર, એ દરેક પ્રકારના, ૪-૪ પ્રકાર સુદ્ધા લઇ લઇને સારી રીતે સમજાવ્યા છે.

ધ્યાનશતક શાસ્ત્રની ઉપયોગિતા :-

આનો આપણે બરાબર અભ્યાસ કરીએ તો રોજિંદા જીવનમાં ડગલે ને પગલે આપણે કેવા કેવા અશુભ ધ્યાનમાં સપડાઇએ છીએ, એનાં લક્ષણ કયાં, એ કેમ ઉદ્ભવે છે, એનું ફળ શું, ઇત્યાદિ ખ્યાલમાં આવે છે. આ જો ખ્યાલ હોય તો જ આપણે ભડકવાનું થાય કે 'અરે! હું આટઆટલા અશુભ ધ્યાનમાં સબડું છું? તે ય હાલતાં ને ચાલતાં? એનાં દુઃખદ મહાદુઃખદ ફળ મારે ભોગવવાં પડવાનાં?' આવી ભડક થાય, તો પછી એને ટાળવા કેવાં શુભ ધ્યાન ઉપયોગી બને એની જિજ્ઞાસા જાગે; અને એ પણ આ શાસ્ત્રમાંથી જાણવા મળે છે. એવાં શુભ ધ્યાનનો ૧૨ પોઇન્ટથી ૧૨ મુદ્દાથી આમાં વિચાર કરાયો છે. એ અદ્ભુત વિચાર છે. આપણે એને ગ્રંથના ક્રમે જોઇએ.

ધ્યાન એ મનની એક અવસ્થા છે. મનની બે જાતની અવસ્થા,

(૧) ચલ યાને અસ્થિર, અને

(૨) સ્થિર. અહીં પૂછો,

પ્ર૦—મનની શૂન્ય અવસ્થા કેમ ન લીધી?

ઉ૦—એટલા માટે ન લીધી કે જેને મનની એવી શૂન્ય અવસ્થા સમજીએ છીએ એમાં ય મન કામ કરતું છે. મન શી ચીજ છે એ સમજો એટલે આ સ્પષ્ટ થઈ જશે. પહેલાં એ જુઓ કે,

વાણી શી વસ્તુ છે? આકાશમાં કાચા માલ તરીકે ભાષાવર્ગણાના પુદ્ગલ (અણુજથ્થા, અણુસ્કન્ધ) રહેલા છે. જીવ પોતાના વીર્યથી કાયયોગ યાને કાયિક પ્રવૃત્તિ કરી એને ગ્રહણ કરી, પછી આત્મવીર્યથી વાગ્યોગ યાને વાચિક પ્રવૃત્તિ

દ્વારા એને શબ્દરૂપે પરિણમાવી છોડે છે. એ છોડવું એટલે જ બોલવું. એ જ વાણી ભલે આપણને ખબર ન પડે કે આ બધી પ્રક્રિયા કયારે થઇ? પરંતુ જેમ આપણે કોળિયો મોંમાં મૂકયો અને ગળા નીચે ઉતાર્યો, પછી એના પર શી શી ક્રિયા થાય છે એની આપણને ખબર નથી પડતી, છતાં એ પ્રક્રિયા અંદર ચાલુ તો છે જ. એ એના રસ, ખળ વગેરે પરિણામ ઉપરથી નિશ્ચિત થાય છે કે આ રસ–ખળ આદિ તૈયાર માલ એ ખાધેલા અન્ન પર થયેલી પ્રક્રિયાનું પરિણામ છે; એમ અહીં આપણે મૌન હતા પછી કાંઇક બોલ્યા, એ તૈયાર વાણી કોઇક પ્રક્રિયાનું પરિણામ છે, કોઇક સામગ્રી અને ક્રિયાનું ફળ છે. ત્યારે બોલાતા શબ્દ એ પુદ્ગલ છે, Matter છે, એ આજે રેડિયો, ટેલિફોન, ફોનોગ્રાફની ચૂડી પડયો, કાન પર ધાક વગેરે પરથી સિદ્ધ છે. બસ, એ શબ્દ પુદ્ગલનો મૂલ માલ, આત્મવીર્ય અને સશક્ત કાયા એ સામગ્રી, તથા વીર્યસ્ફુરણ, કાયપ્રવૃત્તિ એ ક્રિયા. એથી બન્યો શબ્દ. પછી વચનયોગના આત્મવીર્યનું સ્ફુરણ થવાથી થતી પ્રવૃત્તિરૂપ ક્રિયા આવે એટલે વાણીરૂપ પરિણામ આવીને ઊભું રહે.

બસ, આ રીતે મન માટે સમજવાનું છે. જેમ 'બોલવું' યાને વાણી એ પુદ્ગલના સહારે એક પ્રવૃત્તિ છે, એમ 'વિચારવું' યાને મન એ પણ પુદ્ગલના આધારે એક પ્રવૃત્તિ જ છે. ફરક એટલો કે વાણી માટે ભાષાવર્ગણા નામના પુદ્ગલનો કાચો માલ કામ લાગે; તેમ મન માટે માનસવર્ગણારૂપ પુદ્ગલ એ કાચા માલ તરીકે ઉપયોગી થાય. આત્મવીર્યના

સ્ફુરણે કાયયોગથી માનસ પુદ્દગલોનું ગ્રહણ થાય અને પછી વીર્યસ્ફુરણથી મનોયોગ દ્વારા એને મનરૂપે પરિણમાવી છોડવામાં આવે એ જ વિચાર્યું–ચિંતવ્યું કહેવાય.

ધ્યાનમાં રહે કે જેમ આપણે બોલવું જ છે, તો જ ભાષા પુદ્દગલોને શબ્દમાં પરિણમાવવાનું હોય, તેમ આપણે વિચારવું જ છે તો જ માનસવર્ગણાને મનરૂપમાં પરિણમાવવાનું હોય. જો મૌન જ રાખવું છે, કશું બોલવું જ નથી તો શબ્દ બનાવવાનો શા સારુ? એમ કશું વિચારવું જ નથી તો મન બનાવવાનું શાનું હોય? અને ત્યાં જો મન જ નહિ, તો મનની શૂન્ય અવસ્થા શી?

મનની શૂન્ય અવસ્થા એટલે તો એજ કહેવું છે ને કે મનમાં કોઈ લેશમાત્ર પણ વિચાર જ નહિ? પરંતુ જો વિચાર જ નથી તો મન શું? ત્યાં મનને જનમવાનું જ શાનું હોય? ન જ હોય. શૂન્યાવસ્થા મન જેવી કોઇ ચીજની ન કહેવાય, શૂન્યાવસ્થા મનની એટલે આત્માની હજી કહેવાય, કે જ્યાં કોઇ વિચાર નથી.

બાકી મનની અવસ્થા બે જાતની,–એક ચલ, અને બીજી સ્થિર. શૂન્ય અવસ્થાવાળું મન નહિ, પછી કોઈ એમ માને કે હું ૫–૧૦–૧૫ મિનિટ મનને શૂન્ય રાખવાનો અભ્યાસ કરું છું, તો એ ભ્રમ છે. ત્યાં માત્ર દુન્યવી વસ્તુનો વિચાર અટકાવવાનો પ્રયત્ન છે. પરંતુ એ એવી વસ્તુવિચારથી રહિત સ્થિતિ જોવા–ચિંતવવાનો પ્રયત્ન છે, એટલે એય એક જાતનો વિચાર જ છે, પછી મન શૂન્ય કયાં બન્યું? આવા પ્રયત્નમાં પડવાના બદલે જ્ઞાનીઓએ આપેલા રાહે જ

ચાલવું લાભદાયી થાય. એ રાહે ચાલવાનું આ, કે મનની શુભ ચલ અને સ્થિર અવસ્થાનો પ્રયત્ન રાખ્યા કરવો.

પ્ર૦– મનની ચલ અવસ્થા કઈ?

ઉ૦– ચલ અસ્થિર મનની અવસ્થા ત્રણ પ્રકારે હોય છે. (૧) ભાવના (૨) અનુપ્રેક્ષા અને (૩) ચિત્ત. સ્થિર મનની અવસ્થા એ ધ્યાન કહેવાય.

(૧) **'ભાવના' એટલે** જેનાથી આત્મા ભાવિત થાય એવી મનની અવસ્થા. આનાથી ધ્યાનની ભૂમિકા સર્જાય છે. દા. ત

'જ્ઞાનભાવના' એટલે કે વિનય બહુમાન વગેરે સાથે સમ્યગ્ જ્ઞાનનો અભ્યાસ, જ્ઞાનની ધારણા, તત્ત્વદોહન આદિ મન દઈને આચરવામા આવે તો એમા રહેલા શુભ ભાવથી મન આત્મા એવો રગાય છે, એવો ભાવિત બને છે કે પછી સ્થિર ધ્યાન માટે એ યોગ્ય બને છે. જો આનાથી ભાવિત ન હોય, તો પછી વિષયભાવિત મન વિષયોમાં ખેંચાઈ જવાથી ધ્યાનમાં એ સ્થિર ન રહી શકે. આ જ્ઞાનાભ્યાસ આદિમાં જે મનની ભાવિત થવાની ક્રિયા ચાલી એ ભાવના કહેવાય. એનાથી શુભ ધ્યાન માટેની યોગ્યતા ઊભી થાય છે, સામર્થ્ય ઊભું થાય છે. એથી ઊલટું, જો મિથ્યા જ્ઞાનના અભ્યાસ વગેરેમાં મન કામ કરતું રહે તો એથી પણ ધ્યાનની ભૂમિકા ઊભી થાય, પરંતુ તે અશુભ ધ્યાનની ભૂમિકા સર્જાય

વળી 'દર્શનભાવના' એટલે કે સમ્યગ્ દર્શનની ભાવના કરે, એટલે કે જિનવચન પર ક્યારેય શંકા ન કરવી, મિથ્યા ધર્મની કાંક્ષા–આકર્ષણ થવા દેવું નહિ....

વગેરે શંકા–કાંક્ષાદિ દોષ ટાળે, અને શમ સંવેગ વગેરે, તેમજ દેવ–ગુરુભક્તિ, ધર્મપ્રભાવના, સ્થૈર્ય...વગેરેમાં મન લગાડે; એનાથી આત્મા એવો ભાવિત થતો જાય કે પછી એ શુભધ્યાનને યોગ્ય બને.

એમ 'ચારિત્રભાવના'માં મનને સમિતિ–ગુપ્તિમાં લગાડવાનું આવે.

એમ 'વૈરાગ્યભાવના' એટલે કે જગતના સ્વભાવનું ચિંતન, નિર્મમતા, નિસ્સંગતા વગેરેમાં મનને લગાડીને આત્માને એનાથી ભાવિત કરે, રંગાયેલો કરે, ત્યાં એ જગત્સ્વભાવ–નિરીક્ષણ આદિમાં રહેલી મનની અવસ્થાને વૈરાગ્ય ભાવના કહેવાય. આનાથી ભાવિત થયેલો આત્મા શુભ ધ્યાન માટે યોગ્ય થાય, સમર્થ થાય

આગળ આ જ્ઞાનભાવના, દર્શનભાવના, ચારિત્રભાવના અને વૈરાગ્ય ભાવનાનો વિચાર ધર્મધ્યાનની ભૂમિકારૂપે આવવાનો છે, ત્યાં વિસ્તારથી વિચારાશે. અહીં તો માત્ર, 'ભાવના' શી છે, એ બતાવવા દિગ્દર્શન કર્યું; એ પરથી સમજાયું હશે કે 'ભાવના' એટલે કોરી વિચારણા કરવાની નથી; પરંતુ જ્ઞાન દર્શન આદિની તે તે પ્રવૃત્તિ કરી મનને એની સાથે ઓતપ્રોત કરીને ચલાવવાનું છે એવું એ આત્માને પણ ભાવિત યાને રંગાયેલો કરતું જાય, એ ભાવના છે. એનાથી ચિત્તને ધ્યાન માટે જરૂરી સ્થિરતા સુલભ બને છે

અલ્પ પણ સાધનામાં ભાવના :–

તમે સંસારમાં હો અને ચોવીસે કલાક આ પ્રવૃત્તિ ન કરી શકો, છતાં જેટલી કરો એ બધીની સાથે સાથે ભાવનાભર્યા

મનની પણ એમાં કામગીરી ચાલુ હોય એ ભાવના છે, અને એ સુંદર ધ્યાનની ભૂમિકા સરજતી જાય છે. સવાલ આટલો કે મન એમાં રંગાતું રહે એવું લાગવું જોઇએ

નાગકેતુએ બાળપણે એટલે કે જન્મ પછી તરત જેવામાં જ અઠ્ઠમ કરેલો, તે આ 'ભાવના'તત્ત્વની સાથે. પછી પણ મોટા થયે શ્રાવકપણાના આચાર–અનુષ્ઠાન આચરતા તે આ જ રીતે એમાં એકવાર ભગવાનની પુષ્પપૂજા પણ આ 'ભાવના' સાથે કરી રહ્યા-હતા, જીવનમાં રોજ ચોવીસે કલાક નહિ પરંતુ જ્યારે જ્યારે સાધનામાં રહેતા ત્યારે ત્યારે આ 'ભાવના' સાથે રહેતા. એનું ફળ કેવુ આવીને ઊભું રહ્યું કે ધ્યાનની જબરદસ્ત ભૂમિકા ઊભી થઈ ગઇ, અને એ પુષ્પપૂજા કરતાં કરતાં પુષ્પકરંડિયામાથી નાના સર્પનો દંશ થયો, ઝણઝણાટી થઈ, કે તરત ભાવનામાંથી ધ્યાનમાં ચડી ગયા! તે ય ધર્મધ્યાન અને પછી શુકલધ્યાનમા! અને ત્યા ને ત્યાં એ જ વખતે મોહનીયકર્મ અને પછી બીજા ત્રણ ઘાતી કર્મનો સંપૂર્ણ નાશ કરી કેવળજ્ઞાન પામ્યા! વીતરાગ સર્વજ્ઞ બન્યા!

વીતરાગને ભજનારો વીતરાગ ન બને? બને, જરૂર બને, પરંતુ 'વીતરાગ પર દિલ ઓવારી જાય, વીતરાગતા પર દિલ ઓવારી જાય,' અને એમણે ફરમાવેલી સાધના જ્ઞાનભાવનારૂપ, દર્શનભાવના–ચારિત્રભાવના કે વૈરાગ્યભાવનારૂપ આચરાય, 'ભાવના' તત્ત્વથી મઘમઘતી સાધના આરાધાય, તો એમા પછી સહેલાઇથી ધ્યાન લાગે, અને વીતરાગનાએ પહોંચાય જીવ સંસારમા એકાંતે રચ્યો–

પચ્ચો રહેવાથી રાગદ્વેષાદિ ભરપૂર અને સતત ચાલ્યા કરે છે; તેથી ચિત્ત ભારે ચંચળ રહે છે. એના એ સળગ રાગાદિમાં ગાબડાં પડે, તો ચંચળતા ઓછી થાય; અને આ ગાબડાં પાડનાર જ્ઞાનાદિભાવના છે. એ આત્માને જ્ઞાનાદિથી ભાવિત કરે છે, તેથી જ રાગાદિમાં સ્ખલના ઊભી થાય છે. એટલે જ ધ્યાન માટે જરૂરી સ્થિરતા સુલભ બને છે.

આ ભાવનાની વાત થઈ.

'ભાવના' એટલે મનની એવી કામગીરી કે જે રાગાદિ ઘટાડી આત્માને જ્ઞાનાદિથી ભાવિત કરે.

(૨) અનુપ્રેક્ષા એટલે એ ચલ મનની એવી પ્રવૃત્તિ છે કે જેમાં મન ધ્યાનની 'અનુ' યાને પછી પ્રેક્ષામાં જોડાય છે, અર્થાત્ અનિત્ય-અશરણ વગેરેના ચિંતનમાં ચડે છે. 'સંસારમાં બાહ્ય આભ્યન્તર સર્વ સંયોગ અનિત્ય છે,' એના પર ચિંતન એ અનુપ્રેક્ષા. એમ 'જન્મ-જરા-મૃત્યુ-રોગ-અકસ્માત્- અને કર્મને પનારે પડેલ જીવને આ જગતમા કોઇનું શરણુ નથી' એના પર ચિંતન એ પણ અનુપ્રેક્ષા.

એવી બાર અનુપ્રેક્ષાઓ છે. ધ્યાન તૂટે ત્યારે મન તરત આ અનુપ્રેક્ષામાં જોડાવુ જોઇએ. મન બીજા ત્રીજા વિચારમાં જાય નહિ, અનિત્યાદિ બાર પદાર્થના કોઇ ચિંતનમાં લાગી જાય. તે ય પાછું સ્ફૂર્તિ-સ્થિરતા વધતાં થોડીવારમાં ચિત્ત ધ્યાનમાં ચડી જાય.

(૩) ચિત્ત એટલે એ ચલ મનની ત્રીજા પ્રકારની અવસ્થા છે પૂર્વે કહ્યું તે ભાવના કે અનુપ્રેક્ષારૂપ મનની પ્રવૃત્તિ નહિ, પરંતુ બીજા-ત્રીજા વિચારોમાં મન રમી રહ્યું હોય.

તો એ મનની અવસ્થાને 'ચિત્ત' કહે છે. અમથા બેઠા મન અહીં તહીં ભટકતું હોય, યા ગામગપાટા ચાલતા હોય, કુથલી-વિકથા-વાતો થતી હોય, ત્યાં આવા વિચારો આવું મન પ્રવર્તે છે ગમે તે એક વિચાર પરથી બીજા પર, ને બીજા પરથી ત્રીજા ઉપર....નવરા બેઠા પણ મન આવી દોડાદોડ કરે છે. અરે! પ્રભુના નામનો જાપ લઇ બેસતાં કે બીજી ધર્મક્રિયા વખતે પણ રદ્દી વિચારો આવી જવાની તો ઘણાઓની ફરિયાદ રહે છે. આમાં નથી ભાવના, કે નથી અનુપ્રેક્ષા; કિન્તુ ગમે તે વિચારો-વિકલ્પોમાં મનની ભટકવાની અવસ્થા છે. એ અવસ્થાને 'ચિત્ત' કહેવામાં આવે છે.

પ્રકરણ ૧૦. શુભાશુભ ૪ ધ્યાન.

આમ ભાવના, અનુપ્રેક્ષા અને ચિત્ત એ ત્રણે ય ચલ મનની અવસ્થાઓ છે ત્યારે સ્થિર મનની અવસ્થા એ ધ્યાન છે.

ધ્યાન એટલે મનનું સ્થિર અધ્યવસાન 'અધ્યવસાન' એટલે મનનું એકાગ્રતાનું અવલંબન. મન એકાગ્રપણે કોઈ જડ કે ચેતન પદાર્થ, યા એના ભાવ પર ચોંટે, ભલે એક જ ક્ષણ, એ ધ્યાન કહેવાય મન વધુમાં વધુ એક અંતમુહુર્ત જ એક વિષય પર રહી શકે.

મુહુર્તનો હિસાબ આ પ્રમાણે છે,-

૭ પ્રાણ=સ્તોક | ૭ સ્તોક=લવ | ૭૭ લવ=મુહુર્ત

એટલે ૩૭૭૩ પ્રાણનું એક મુહુર્ત થાય. એમાં અતિ સૂક્ષ્મ ૧ સમય ઓછો એ અંતર્મુહુર્ત કાળ કહેવાય.

આમ જોઇએ તો બે ઘડી યાને ૪૮ મિનિટનું એક મુહુર્ત થાય. એમાં સહેજ ઓછું એ અંતર્મુહુર્ત કહેવાય.

એક ધ્યાન વધુમાં વધુ અંતર્મુહુર્ત સુધી જ ચાલી શકે. પછી એ તૂટે જ એટલે એક સાથે મનની સ્થિરતા એટલી જ; પછી ચલ અવસ્થા થાય. એમાંથી ય પાછી ધ્યાન–અવસ્થા આવી શકે. ત્યાં જો અનુપ્રેક્ષાની ચલ અવસ્થા અતિ અલ્પ સમય આવીને પછી સ્થિર ધ્યાનાવસ્થા શરુ થઈ જાય; એ વળી અંતર્મુહુર્ત રહી પછીથી સહેજ ચલ અવસ્થા બની ફરીથી ધ્યાન ચાલે,.... તો આ ધ્યાનધારા કહેવાય.

આ તો શુભ ધ્યાનની વાત થઇ. પરંતુ સામાન્યથી ધ્યાન બે પ્રકારે,–શુભ અને અશુભ; એ દરેક બબ્બે પ્રકારે, એમ કુલ આ ૪ પ્રકાર,–

(૧) **આર્તધ્યાન**
(૨) **રૌદ્રધ્યાન**
(૩) **ધર્મધ્યાન (ધર્મ્યધ્યાન)**
(૪) **શુક્લધ્યાન**

આમાં પહેલાં બે અશુભ છે, છેલ્લાં બે શુભ.

ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન એ મોક્ષનાં કારણ છે, ને આર્તધ્યાન તથા રૌદ્રધ્યાન એ સંસારના કારણ છે.

બીજે ઠેકાણે આ પ્રમાણે આવે છે,–

अट्टेण तिरक्खगई, रुद्दज्झाणेण गम्मती नरयं ।
धम्मेण देवलोयं सिद्धिगई सुक्कज्झाणेणं ॥

અર્થાત્ (૧) આર્તધ્યાનથી તિર્યંચગતિ મળે.

(૨) રૌદ્રધ્યાનથી નરકે જવાય.
(૩) ધર્મધ્યાનથી દેવલોક, અને
(૪) શુક્લધ્યાનથી મોક્ષ મળે.

આના હિસાબે પ્રશ્ન થાય કે ધર્મધ્યાનથી મોક્ષ કેવી રીતે? એનો ઉત્તર એ છે કે ધર્મધ્યાન પરંપરાએ મોક્ષનું કારણ છે; કેમકે એમાંથી શુકલધ્યાન જન્મે છે અને એથી મોક્ષ થાય છે.

આ બહુ ધ્યાનમાં રાખવા લાયક બાબત કહી– તિર્યંચ ગતિમા લઈ જનાર આર્તધ્યાન છે. નરકમાં લઈ જનાર રૌદ્રધ્યાન છે. સ્વર્ગમાં લઈ જનાર ધર્મધ્યાન છે અને મોક્ષ પમાડનાર શુકલધ્યાન છે અહીં એક પ્રશ્ન થાય,

પ્ર૦– પરલોકનો ભવ આપનાર તો આયુષ્યકર્મ છે. ચાર ગતિમાંની જે ગતિનું આયુષ્ય બંધાયું હોય ત્યા અવતાર મળે છે. પણ આ આયુષ્ય તો અહીં અમુક અંત–મુહુર્તમાં એક જ વખતે બંધાય છે; તે સિવાયના જીવનભરના સમયમાં આર્ત-રૌદ્ર ધ્યાન થયા કરે એનું ફળ શું?

ઉ૦– તે તે ધ્યાનને તે તે ગતિનાં કારણ કહ્યાં એનો અર્થ ધ્યાનથી માત્ર આયુષ્ય નહિ, કિન્તુ તે તે ગતિને યોગ્ય કર્મો પણ બંધાય આયુષ્યકર્મ તો ક્યારેક એક જ વાર બંધાય છે, બાકી તો સમયે સમયે જ્ઞાનાવરણ આદિ સાતે કર્મ બધાવાનું ચાલુ છે એટલે હવે વિચારવા જેવું છે કે જીવ જો વારંવાર આર્તધ્યાનમાં પડ્યા કરતો હોય તો તિર્યંચ ગતિને યોગ્ય કર્મોના જથા સમયે સમયે કેવા અને કેટકેટલા સંગૃહીત કર્યા કરે? માટે આર્તરૌદ્ર ધ્યાનથી બહુ બચવા જેવુ છે.

ધ્યાન એ તો રોકડિયો સોદો છે. જેવું ધ્યાન કરો એવાં કર્મ તરત ચોટ્યા જ સમજો. એમાં ક્ષણનો ય ઉધારો નથી. ધ્યાન અને કર્મબંધને સીધો સંબંધ, વચમાં કોઈની દરમિયાનગીરી નહિ. કોઈની અપેક્ષા નહિ. અગ્નિમાં હાથ ઘાલ્યો કે બળે. એમ શુભાશુભ ધ્યાન કરો કે શુભાશુભ કર્મ બંધાય માટે જ પાપકર્મનો સંચય ન જોઈતો હોય તો આર્ત અને રૌદ્ર ધ્યાન અટકાવવું જ જોઈએ, ઊઠવા જ ન દેવું જોઈએ.

ચાર ધ્યાનના અર્થ :–

'આર્તધ્યાન' માં 'આર્ત' શબ્દ છે, એ 'ઋત' શબ્દ પરથી બન્યો છે, 'ઋત' એટલે દુઃખ દુઃખના નિમિત્તે થતો ક્લિષ્ટ અધ્યવસાય, રાગદ્વેષના સંક્લેશવાળો મનોભાવ, એના પર જનમતુ ધ્યાન તે આર્તધ્યાન. મનની રાગદ્વેષની પીડા–અર્ત્તિમાંથી ઉદ્ભવે એ આર્તધ્યાન દા. ત. કપડાના મેલ પર નજર ગઈ, અને 'આ મેલ કયારે જાય?' એવુ એના મન પર ચોટ્યું, એ આર્તધ્યાન થયું કહેવાય કારણ મનને કેમ ચિંતા થઈ? મેલ ઉપર દ્વેષનો સંક્લેશ જાગ્યો તેથી. એમ કપડાની ચકચકતી ઊજળામણ માટે થયું 'આ ટકે તો સારું, કપડું એવું સાચવું કે મેલું જ ન થાય.' આ ધ્યાન શેમાંથી જાગ્યું? ઊજળામણના રાગની પીડામાંથી. માટે કહો રાગ કે દ્વેષની પીડામાંથી જનમતુ ધ્યાન એ આર્તધ્યાન.

(૨) 'રૌદ્રધ્યાન' એટલે રુદ્રતા–ક્રુરતામાંથી જનમતુ, ક્રુરતા કઠોરતામાંથી વ્યાપ્ત ધ્યાન. દા. ત. ક્રુર હૃદયથી કોઈ હિંસા, જુઠ, ચોરી કે ધન આદિના સંરક્ષણ પર મનનું લક્ષ

ચોંટી જાય એ રૌદ્રધ્યાન થયું. આર્તધ્યાન કરતાં આ વધુ ઉગ્ર છે, ભયંકર છે, અતિ તામસી ભાવવાળું છે.

(૩) 'ધર્મધ્યાન' ને 'ધર્મ્યધ્યાન' કહે છે. 'ધર્મ્ય' એટલે ધર્મમાંથી ઉદ્ભવતું. ધર્મ બે પ્રકારે છે,– શ્રુતધર્મ અને ચારિત્રધર્મ. ચોક્ખા એમાથી જે નિર્મળ ધ્યાન જન્મે એ ધર્મધ્યાન ધર્મ્યધ્યાન કહેવાય. દા. ત જિનાગમ ભણે છે, યાદ કરે છે, એમાંથી એ ધ્યાન જાગ્યું કે 'અહો! કેવી અલૌકિક જિનવાણી! કેવાં તર્કસિદ્ધ જિનવચન!' તો આ ધર્મધ્યાન થયું. એવી રીતે ચારિત્રનું નિર્મળ પાલન કરે છે, એથી એ ધ્યાન લાગ્યું 'આમાં કેટલી બધી સ્વસ્થતા! ત્યારે અવિરતિમા રાગદ્વેષની કેવી વિટંબણા, અસ્વસ્થતા!' તો આ ધર્મધ્યાન થયુ કહેવાય.

(૪) 'શુક્લધ્યાન' માં 'શુક્લ' શબ્દનો અર્થ (૧) આઠ પ્રકારના કર્મમળનું શોધન કરે તે; અથવા (૨) શોકને ક્લમે ક્લિામણા કરે, શોકનો નાશ કરે તે. એવું ધ્યાન એ શુક્લધ્યાન આ બહુ ઊંચી કોટિનું ધ્યાન છે એ વીતરાગ સર્વજ્ઞ બનવા પૂર્વે આવે છે એને આવવાની ભૂમિકા ધર્મધ્યાન ઊભી કરે છે ધર્મધ્યાનના ખૂબ અભ્યાસથી મનના બાહ્ય વિકલ્પો ઓછા થઈ જાય છે, તેમજ બાહ્યનુ આકર્ષણ મહત્ત્વ પણ ઘટી જાય છે. તેથી મનમા સ્થિરતા વધતી આવે છે. પછી મનોબળથી એક એવી સ્થિરતા ઊભી થાય છે કે જેથી એ કોઈ સૂક્ષ્મ પદાર્થ પર એવું ચોટી પડે કે ત્યા પછી 'હુ ધ્યાતા, અને આ ધ્યાન કરૂ છુ' એવો ધ્યાતા–ધ્યાનનો ભેદ ભુલાઈ જાય છે એવી રાગદ્વેષથી

મુક્ત લીનતાવાળું ધ્યાન લાગે એ શુકલધ્યાન.

એટલે એવી સ્થિતિ તરફ પહોંચવા માટે ધર્મધ્યાનનો ખૂબ અભ્યાસ જોઇએ. ધર્મધ્યાન પણ કાંઇ કોરા ચિંતનરૂપ નથી, કિન્તુ સાથે સાથે ઊંચી વિરક્ત દશા છે, બાહ્યની પ્રત્યેની અલિપ્તતા–નિઃસંગતા તરફ ઝોક છે.

મનને બાહ્ય પદાર્થોનું યાવત્ પોતાની કાયાનું આકર્ષણ ઘટે, અને કાયાનું ય મહત્ત્વ ન લાગે એ બહુ જરૂરનું છે. કેમકે છેવટે ક્યાં જવું છે? વીતરાગદશામાં. એટલું સમજી રાખજો કે સર્વજ્ઞતા એ વીતરાગ બન્યા વિના નથી આવતી. સંપૂર્ણ વીતરાગતા આવે પછી જ સંપૂર્ણ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો નાશ થાય, અને સંપૂર્ણ જ્ઞાન 'કેવળજ્ઞાન' પ્રગટ થાય ૧૦ મા ગુણસ્થાનકના અંતે વીતરાગ બનાય છે, અને પછી જ ૧૨ મા ગુણસ્થાનકના છેડે સમસ્ત જ્ઞાનાવરણકર્મ નષ્ટ થતા કેવળજ્ઞાન આવે છે.

આ સૂચવે છે કે સાચું જ્ઞાન પ્રગટવા માટે ઓછા–વત્તા પ્રમાણમાં રાગદ્વેષને ધક્કો લાગવો જોઇએ, 'જ્ઞાન મેળવો, જ્ઞાન મેળવો'ની બૂમ મારવામાં આવે છે. પણ સાથે 'રાગદ્વેષ ઓછા કરો, રાગદ્વેષ ઓછા કરો'ની બૂમ ક્યા મરાય છે? ખરી રીતે પહેલી બૂમ તો આ મારવા જેવી છે જો રાગદ્વેષને થોડો પણ ધક્કો ન લગાડ્યો, અને જ્ઞાન ઘણુ ય મેળવ્યું, તો એ જ્ઞાન આત્મતારક નહિ બને.

રાગદ્વેષની આંધી ચડી હોય, ત્યાં સુધી સાચો જ્ઞાનપ્રકાશ આવે નહિ.

પ્ર૦– પણ રાગદ્વેષની ખરાબી સમજવા ય પહેલા

જ્ઞાન તો જોઇએ ને ?

ઉ૦- જરૂર જોઇએ. પણ એ કહો કે પહેલે પગથિયે જ્ઞાન શાનું જોઇએ ? આત્માનું પોતાના આત્માનું ભાન થાય પછી જ બીજા તત્ત્વોનુ ભાન થાય, ને રાગદ્વેષની ખરાબીઓનો ખ્યાલ આવે.

એટલા માટે કહ્યુ,

'आत्माऽज्ञानभवं दुःख-मात्मज्ञानेन हन्यते।'

અર્થાત્ દુ:ખમાત્ર પોતાનો આત્મા ભુલાયાથી ઊભું થયું છે, અને તે નષ્ટ પણ ત્યારે થાય કે જ્યારે આત્મજ્ઞાન થાય. સ્વાત્માનો ખ્યાલ આવે. આનું કારણ એ, કે જ્યા આત્માનું જ ભાન નહિ, ત્યા એના રોગ–વિકારોનો પણ ખ્યાલ શાનો હોય ?

રાગદ્વેષ, વિષયલગની, હર્ષ-શોક, વગેરે એ આત્માના રોગ છે, વિકાર છે. એનાથી જ પ્રત્યક્ષમાં મન દુ:ખી બને છે, અને કર્મબંધન વધી વધી ભવિષ્યમા જીવ દુ:ખી થાય છે. ઉંડાણુથી તપાસી જોશો તો દેખાશે કે 'દુ:ખ કેમ આવ્યું ? કે કેમ લાગ્યું ? તો કે મૂળમાં ક્યાંક રાગ કે દ્વેષ હતો તેથી.' આ તો સાક્ષાત્ દુ:ખકારિતાની વાત ત્યારે ભાવી દુ:ખકારિતા તો નજરે દેખાય છે કે રાગદ્વેષના કારણે જ સંસારમા ભટકતા છીએ.

આમ રાગદ્વેષને લીધે દુ:ખ–પીડા–રિબામણ ઊભી થાય છે, તેથી જેમ તાવ વગેરેને લીધે પીડા થાય, તેથી એ રોગ કહેવાય છે, શરીરનો શરીરની ધાતુઓનો એ વિકાર છે, એવી રીતે રાગદ્વેષાદિ એ પીડાકારક હોઈ આત્માના રોગ

છે, વિકાર છે. મૂળ ખરેખરા રોગ જ એ રાગાદિ છે.

હવે આત્માનું જ ભાન નહિ, એટલે પછી એના રોગનું વિકારનું ભાન જ ક્યાંથી હોય? હજી કદાચ દ્વેષ ખરાબ લાગશે, પણ રાગ તો ખરાબ લાગતો જ નથી! 'અમે ન્યાયથી પૈસા કમાયા, પછી એ પૈસા પર પ્રેમ તો રહે જ ને?' એવું મનને થાય છે. એમ ખાનપાન સગા સ્નેહી પર રાગ રહેવામાં કશું ખોટું કર્યાનું લાગતું નથી. પછી 'રાગ એ સૌથી મોટો, સૌથી જલ્લાદ, અને સૌથી પહેલો રોગ છે, વિકાર છે,' એ લાગવાનું ક્યાંથી બને? કેમ આમ? કહો, મૂળમાં આ કાયાની અંદર કેદ પૂરાયેલા પોતાના આત્માનું જ ભાન નથી.

આત્મજ્ઞાન કેવું હોય? :-

આત્માનો ખ્યાલ હોત,– 'જનમ જનમ નવી નવી કાયામાં મારા આત્માને કેદ પૂરાવું પડે છે અને સારાં-બૂરાં કર્મનાં ફળ ભોગવવાં પડે છે, પૂર્વજન્મનાં સ્મરણવાળાઓ એ સાબિત કરી રહ્યા છે. એટલે હું તો એક જનમનો નહિ, પણ જનમ-જનમનો સનાતન શાશ્વત આત્મા છું,' આવું જો આત્મભાન હોત, તો મનને એમ થાત કે 'તો પછી મારે એક જનમની ચીજો પર ફોગટ રાગ કરવાની શી જરૂર? આ એક જનમમાં ય કાયમી ન રહેનારી અથવા આ જનમના અંતે તો અવશ્ય વિખરાનારી વસ્તુ ખાતર નાહક રાગદ્વેષ શા માટે કરવા?' એમ રાગદ્વેષને ધક્કો લાગત, તો તેથી દુઃખમાં ઘટાડો થાત પરંતુ આત્માનું જ પહેલે પાયે ભાન નહિ, પછી રાગદ્વેષ રોગરૂપે લાગવાની, વિકારરૂપ

લાગવાની વાત-ક્યાં? શાસ્ત્રથી જાણ્યું તો ખરું કે 'આત્મા જેવી સ્વતંત્ર વસ્તુ છે,' પરંતુ રાગદ્વેષ જો છૂટથી ને હોંશથી કરવા જોઈએ છે, તો અંતરમાં આત્માનો પ્રકાશ થયો શાનો કહેવાય? જ્ઞાન આવ્યું શાનું ગણાય?

પ્રકાશ યાને જ્ઞાન તે જ વાસ્તવિક ગણાય કે જ્યાં મૂળભૂત રોગરૂપ રાગદ્વેષને ઓછોવત્તો ધક્કો લાગે.

એ વિનાનું જ્ઞાન એ પ્રકાશરૂપ નથી, અંધકાર જ છે, અજ્ઞાનરૂપ છે. માટે જ્ઞાન મેળવવાની સાથે રાગદ્વેષને ધક્કો લગાડવાની જરૂર છે. જેવું જ્ઞાન એવું ધ્યાન; સારું શુભ ધ્યાન એ, કે જેમાં રાગદ્વેષનું જોર ઓછું હોય, બાહ્ય વસ્તુને મહત્ત્વ ન અપાય, એનું આકર્ષણ ન હોય. એ મહત્ત્વ ન આપે તો જ એના નિમિત્તે રાગ-દ્વેષ ઊછળતા રહે નહિ. એટલે ધ્યાનમાં મનનું એક વિષય પર સ્થિર કેન્દ્રીકરણ ખરું, ચોંટ ખરી, પરંતુ સાથે રાગદ્વેષ કાબુમાં જોઈએ, એના પર નિયંત્રણ જરૂરી.

એકલું 'ૐ અર્હં'નું ધ્યાન અધુરું છે :-

આ પરથી સમજાશે કે એકલું 'ૐ' કે 'અર્હં'નું ધ્યાન લઈ બેસે, તેથી કામ ન સીઝે. રાગદ્વેષ પર ઘસારો પડવો જોઈએ; અને તે ઘસારો રાગદ્વેષની પ્રતિપક્ષી ભાવનાથી થાય. એ વસ્તુ ધર્મધ્યાનમાં મળી આવે છે માટે જ,

'અષ્ટક' શાસ્ત્રની ટીકામાં આ જ વસ્તુ સ્પષ્ટ કરી છે. એમાં કહ્યું છે કે ધર્મધ્યાનના એક પ્રકાર 'અપાય-વિચય,' એમાં રાગદ્વેષના અનર્થનું ચિંતન કરાય છે, એનાથી રાગ-દ્વેષાદિના સંસ્કારો ઘસાતા જાય છે; ત્યારે એકલા

'અર્હં' ના ધ્યાનમાં તો એ પૂરું કર્યા પછી સુષુપ્ત રાગાદિના સંસ્કાર જાગતા થઇ જાય છે. 'અર્હં' ના ધ્યાનથી 'અર્હં' ના સંસ્કાર પડે, અને અરિહંત પ્રત્યે ભાવ વધે એટલું જ, પરંતુ ઇંદ્રિય-વિષયોનો રાગ-આકર્ષણ કેવી રીતે ઘટે? રાગના સસ્કાર કેમ ઘટે? એ ઘટાડવા માટે તો રાગની વિરોધી ભાવના કર્યા કરવી જોઇએ. પાતંજલ યોગદર્શન પણ કહે છે કે 'પ્રતિપક્ષ ભાવનાથી રાગાદિ સસ્કારોનો હ્રાસ થાય' જૈનદર્શન તો એ કહે છે જ; એટલે તો અનિત્ય-અશરણ વગેરે બાર ભાવનામાં એક 'આશ્રવ-ભાવના' મૂકી છે, અને ચાર પ્રકારના ધર્મધ્યાનમા એક 'અપાયવિચય ધ્યાન' ગણાવ્યું છે.

આશ્રવ-ભાવનામાં એ ભાવવાનું છે કે 'અહો! આ ઇન્દ્રિયો, આ રાગ-દ્વેષ-લોભાદિ કષાયો મિથ્યાત્વ,-અવ્રત (અવિરતિ) વગેરે કેવા કેવા ભયાનક આશ્રવ છે કે એથી કેટકેટલા ય કર્મ આત્મામાં શ્રવી આવે છે, વહી આવે છે!....' આમ પછી એકેક આશ્રવને લઇ એનાથી બંધાતા વિવિધ કર્મ અને એનાં દુઃખદ ફળ વિચારાય, એના દાખલા-દૃષ્ટાન્ત વિચારાય, એથી આશ્રવો પ્રત્યે નફરત છૂટે, દિલ દુઃખિત થાય. એટલે એમાં રાગાદિ આશ્રવોના સસ્કાર ઘસાતા આવે, રાગાદિની મમતા રાગાદિની પકડ મોળી પડે.

અપાયવિચયમાં એ જ રાગાદિ-આશ્રવોથી નીપજતા અનર્થ પર ધ્યાન લગાવવાનું હોય છે. આશ્રવ-ભાવનામાં ચિંતન તો આશ્રવો અંગેનું જ, પરંતુ ચિત્ત એના એક વિષય પરથી બીજા વિષય પર, બીજાથી ત્રીજા પર, એમ ચિંતન ફરતું

ચાલ્યા કરે ત્યારે ધ્યાનમાં તો એકાગ્ર ચિંતન હોય, આશ્રવના એક વિષયની ઉપર ચિત્ત ચોંટી જાય, તન્મય વિચાર બને અહીં રાગાદિના એક અનર્થ પર તન્મય ચિત્ત ચોંટ્યું, એનું તન્મય ચિંતન થયું, એની ભારે અસર પડવાની હૃદયવેધી અને કલેજાને ફફડાવતા આ અસરવાળાં ચિંતનથી રાગાદિના સંસ્કાર પર જબ્બર પ્રહાર થવાનો, સંસ્કારમાં સારો એવો ઘસારો પડવાનો એથી રાગાદિની પકડ ઢીલી પડી જવાની.

પુનઃ પુનઃ આશ્રવભાવના ભાવવા ઉપર આ અપાયવિચય-ધ્યાન સુલભ બને, અને એ જ રાગાદિનું જોર ઓછું કરી શકે

વાત એ હતી કે રાગાદિને ધક્કો પહોચે એવું ધ્યાન જોઇએ. એ લાવવા માટે, રાગાદિ જેનાથી પોષાઈ રહ્યા છે એવા આર્તધ્યાનનું જોર ઘટાડવું પડે. હવે જો એની ભયાનકતા સમજાઈ જાય તો પછી એનું જોર ઓછું કરવાનું સરળ બને છે. આ ભયાનકતા સમજવા માટે પહેલાં તો એ સમજીએ કે ચાલુ જીવનમાં કેવાં કેવાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનાં આર્તધ્યાન કેટકેટલા ધૂમ પ્રમાણમાં ચાલે છે. આ માટે આર્તધ્યાનના ૪ પ્રકારની ઓળખ જુઓ.

પ્રકરણ ૧૧. આર્તધ્યાનના ૪ પ્રકાર

૧. અનિષ્ટ વિયોગ-અસંયોગનું ચિંતન :-

ધ્યાનશતક પ્રકરણમાં ચારે ધ્યાનના દરેકના ૪-૪ પ્રકાર બતાવ્યા છે એમાં આર્તધ્યાનના ૪ પ્રકારો આ પ્રમાણે છે,

(૧) અનિષ્ટ વિષયના વિયોગનું કે અસંયોગનું ચિંતન.

(૨) વેદનાના વિયોગ કે અસંયોગનું ચિંતન.

(૩) ઇષ્ટ વિષયોના અવિયોગ કે સંયોગનું ચિંતન.

(૪) ઋદ્ધિપ્રાર્થનામય નિદાન.

(૧) અનિષ્ટના વિયોગ–અસંયોગનું ચિંતન :–

આ પહેલો પ્રકાર છે. અણગમતા શબ્દ, રૂપ, રસ વગેરે વિષયોના વિયોગનું યા અસંયોગનું ચિંતન. એમાં મન એવું એકતાન થઇ ચિંતવે કે 'આ અનિષ્ટ અણગમતો વિષય ટળે તો સારું; ન આવે તો સારું.' દા. ત. ઋતુની ગરમી પડી એ અણગમતી લાગે છે. એના અંગે 'આ કયારે ઓછી થઈ જાય!' એ મુદ્દા પર મન કેન્દ્રિત થઇ જાય એ આર્તધ્યાન.

આ આર્તધ્યાન તે તે વિષય પ્રત્યે અરુચિ યાને દ્વેષથી મલિન હૃદયમાં ઊઠે છે. એ દ્વેષ જ્યાં નથી ત્યા એવુ આર્તધ્યાન ઊઠવાને કારણ નથી; પછી ભલે વિષય અસુંદર હોય. દા. ત. આંબેલ કરનારને લુખ્ખા ભોજન પર દ્વેષ નથી, તો એમ નથી થતું કે 'આવું લુખ્ખું કયાં મળ્યું? આ ટળે તો સારું.' આ ઉપરથી ચાવી મળે છે કે 'આ આર્તધ્યાન રોકવું હોય તો અનિષ્ટ લાગતા વિષયો પ્રત્યેની દ્વેષ અરુચિ કાઢી નાખો.'

ત્યારે પહેલી તો એ વાત છે કે 'દિવસભરમા કેટલા અગણ્ય આર્તધ્યાન ચાલે છે એનું માપ કાઢો, અને એટલા થોકબંધ આર્તધ્યાનથી કેટકેટલા અશુભ કર્મોના ગંજ આત્મા પર ખડકાય છે, એ વિચારી એનો ભય ઊભો કરો' પછી એને અટકાવવા કે ઓછા કરવાનું મન થશે અને આ ચાવી લગાડાશે

તો બોલો, આવું આર્તધ્યાન ક્યાં ક્યાં થાય છે?

ભૂતકાળ સંબંધી આર્તધ્યાન :-

જુઓ, આર્તધ્યાનમાં ત્રણે કાળનો સમાવેશ છે. એટલે ભૂતકાળમાં આવેલા કોઈ અણગમતા વિષયને લઈને પણ એમ થાય કે 'પેલું સાધન બહુ ખરાબ આવેલું. એણે કેટલી બધી હેરાનગતિ આપેલી? ઠીક થયું કે એ ટળ્યું!' મન જો આમ એકાગ્ર વિચારમાં સ્થિર થયું તો એ અનિષ્ટ-વિયોગાનુબંધી આર્તધ્યાન થયું.

(૨) ભવિષ્ય સંબંધી આર્તધ્યાન :-

એવી રીતે ભવિષ્ય માટે પણ એવો વિચાર આવે કે 'આ સંભવ દેખાય છે કે આગળ ઉપર આવું અનિષ્ટ આવવાનું. તો તો 'પછી એ કેમ ટળશે?'–એ વિચારમાં મન ક્ષણવાર પણ ચોંટી જાય, તો ય એ અનિષ્ટ-વિયોગનું આર્તધ્યાન છે.

એમ ભૂતકાળ સંબંધમાં એવો તન્મય વિચાર આવે કે 'એ વખતે આપણને એ આપત્તિ એ અનિષ્ટ આવવાનો સંભવ હતો, પરંતુ ઠીક થયું એ આપત્તિ આવી જ નહિ, અનિષ્ટ આવ્યું જ નહિ,' તો મનનું આ અતીત કાળ અંગે પ્રણિધાન અનિષ્ટ-સંયોગનું આર્તધ્યાન છે.

એવી રીતે ભવિષ્ય માટે થાય કે 'આગળ પર આવી આવી અનિષ્ટ-આપદા આવવાનો સંભવ છે, પરંતુ આપણી પાસે એવા સંયોગો છે, સાધન-સગવડ છે કે આપણને એ નડશે નહિ;' તો આ ભવિષ્ય અંગેનો એકાગ્ર વિચાર પણ અનિષ્ટ સંયોગનું આર્તધ્યાન છે.

(૩) વર્તમાન અંગે આર્તધ્યાન :–

ત્યારે વર્તમાન અનિષ્ટ અંગે તો કહ્યું જ છે કે જો મન એવા એકાગ્ર ચિંતનમાં પડે કે 'આ કેમ ટળે?' યા 'આ ટળ્યું તો ખરું પણ હવે ન આવે તો સારું' અથવા 'બીજાને આવ્યું પણ આપણને આ અનિષ્ટ નથી આવ્યું તે સારું છે,' તો આ વર્તમાન કાળ સંબંધી અનિષ્ટના વિયોગનું કે અસંયોગનું આર્તધ્યાન છે.

કેવાં કેવાં આર્તધ્યાન ચાલુ? :–

વિચારવા જેવું છે કે જીવને અનિષ્ટ કેટકેટલી જાતના છે? આપદાઓ નાનેથી મોટી કેવી કેવી માનેલી છે? એ દરેકના ભૂતકાળ, વર્તમાન કે ભવિષ્યકાળ સંબંધનાં આર્તધ્યાન કેવાં કેવાં થાય છે? દા. ત.

ખીચડી કે રોટલો ખાવો નથી ગમતો; હવે ભોજનમાં જ આવ્યું, એટલે ખાવું તો પડશે જ, પણ જો મન એ આંધીમાં પડ્યું કે 'આ ક્યાં આવ્યું? ન આવ્યું હોત તો સારું,' ત્યા એ અનિષ્ટ અંગેનું આર્તધ્યાન થયું, ખાવાના એવા કેટલાય અણગમતા પદાર્થ હશે; એમ પીવાના, દા. ત. ઉનાળામાં વગર ઠરેલું પાણી, અથવા શિયાળામાં માટલાનું ઠંડુ પાણી, એ અનિષ્ટ લાગે છે,....એમ પહેરવાની વાપરવાની અનિષ્ટ વસ્તુઓ,... એમ ઘર, ફરનીચર, રાચરચીલું વગેરે જે કાંઈ અનિષ્ટ લાગે છે,...એવો નોકર, એવી પત્ની, એવો છોકરો, એવો પાડોશી, એવા સગાસ્નેહી .. એવા કરવેરા, કંટ્રોલ,– વેપાર અંગેના કરવા પડતા સ્ટેટમેન્ટ, મોંઘવારી, અછત એવી અણગમતી–નોકરી–ધંધો–ભાગીદારી–દલાલી–ઘરાક—વેપારી

વગેરે....એમ અપમાન, અવગણના, બીજાને મળતાં સન્માન, બીજાની શેઠાઇ-કમાઈ-સગવડ-સાહ્યબી....ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ, કેટલુંય પાર વિનાનું છે કે જે અનિષ્ટ લાગે છે, અણગમતું લાગે છે. તો એના વિયોગ કે અસંયોગનાં વર્તમાન-ભૂત-ભવિષ્યકાળનાં આર્તધ્યાન કેટલાં? ત્યારે એ પ્રમાણે કેવાં ય પાર વિનાના અશુભ કર્મોના ઢગલા આત્મઘરે ઠલવાયે જતાં હશે? **આનાં પરિણામ કેવાં? આ બધું ખૂબ વિચારશો તો સંસારી જીવન પર ઘૃણા થશે.**

આમ કેમ બને છે? જડને બહુ મહત્ત્વ આપવાથી, મન ઝટ જઇને આર્તધ્યાનમાં પડે છે.

પ્રસંગ મામુલી હોય, પણ જીવ એક યા બીજા જડ પદાર્થને મહત્ત્વ આપવા ગયો કે પડયો આર્તધ્યાનમાં.

ચંડકોશિકના જીવ સાધુને નાના સાધુએ ખ્યાલ કરાવ્યો કે 'મહારાજ! તમારા પગ નીચે દેડકી ચગદાઇ,' ત્યાં એમણે જાતની વડાઇને મહત્ત્વ આપ્યું એટલે મનને થઈ આવ્યું કે 'આ કેવો નાદાન છે કે મને હલકો પાડે છે? આ હલકાઈ ટળે તો સારું.' બસ તરત આર્તધ્યાનમાં પડયા. ત્યાં બીજી ને ત્રીજીવાર નાના મુનિએ ખ્યાલ કરાવતાં જ એ ઊછળી પડયા કે 'શું ગામની બધી દેડકી મેં મારી?' અર્થાત્ 'બીજી ત્રીજી દેડકીઓ જેના તેના પગ નીચે આવી હશે. એમ આ પણ કોઇના પગ નીચે આવી હશે' વાત કેવી ઉડાવી? પછી પણ ચિત્તમાં બેહું છે કે 'આ નાદાન સાધુ કયાં મળ્યો? મને હલકો પાડે છે. એનો લવારો મટે તો સારું!' જાતવડાઈ પરના આ આર્તધ્યાનને લીધે

મકાને ગયા પછી બીજી ને ત્રીજીવાર નાના મુનિએ ખ્યાલ આપવા પર એ સળગી ઊઠયા અને રાત્રે અંધારામાં નાના મુનિને ડંડુકી ફટકારવા દોડયા! કેમ? અંતરમાં આર્તધ્યાન હતું કે 'આનો લવારો કેમ ટળે?' પ્રાયશ્ચિત્ત, ક્ષમા, વગેરે આત્મિક વસ્તુને બદલે જડવડાઇને મહત્ત્વ આપ્યું, તેથી આર્તધ્યાન લાગ્યું.

સુદર્શન શેઠનું આત્મગુણને મહત્ત્વ :–

એથી ઉલટું, જ્યારે સુદર્શન શેઠની ઉપર અભયા રાણીએ ખોટો આક્ષેપ ચડાવ્યો કે, 'આ આક્રમણ કરવા આવ્યો હતો.' અને રાજા પૂછે છે શેઠને કે 'તમે તો સારા નામાંકિત વેપારી છો, બોલો આ રાણી કહે છે તે સંબંધમાં સાચું શું છે?' ત્યારે ત્યાં શેઠને આર્તધ્યાન નથી-કે, 'આ તહોમત કેમ ટળે?' જાતવડાઇને મહત્ત્વ નથી આપતા; એટલે એ ખુલાસો કરતા નથી, મૌન છે. એ તો અહિંસાદિ આત્મગુણને મહત્ત્વ આપે છે. એમના મનમાં હવે એમ છે કે, 'મારું શીલ તો સચવાઈ ગયું; પરંતુ હવે અહિંસાનો અવસર છે. અહીં જો સાચી હકીકતમા રાણીનો પ્રપંચ કહી દઉં તો ન્યાયી રાજા એને ભયંકર સજા કરે ત્યારે મારે એવું રાણીના દુઃખમાં નિમિત્ત શા માટે થવું? હવે અહિંસાનો મર્મ બરાબર સાચવી લઉં.' અહિંસાનો મર્મ આ, કે જાતે તો બીજાની હિંસા ન કરવી, કિન્તુ બીજાની હિંસા થાય એવુ જાતે નિમિત્ત પણ નહિ આપવું.

સુદર્શન શેઠની કેટલી ઊંચી વિચારધારા છે! શીલ સાચવ્યા ઉપર અહિંસાવ્રતને પણ અજવાળવું છે. આ શી

રીતે બન્યું ? કહો, 'અનિષ્ટ આક્ષેપ કેમ ટળે' એવું આર્તધ્યાન નહોતું. એનું કારણ,

એમણે દુનિયાની જડવડાઇને મહત્ત્વ નહિ આપ્યું, પણ અહિંસાને–આત્મગુણને મહત્ત્વ આપ્યું.

જડને મહત્ત્વ દેવામાં આર્તધ્યાન કેમ ? :–

જડને મહત્ત્વ આપવામાં ડગલે ને પગલે આર્તધ્યાન વહોરવું પડે છે એનું કારણ કે પુણ્યાઈ એટલી બધી કાંઈ ઉત્કૃષ્ટ મળી નથી કે જેથી બધું અનુકુળ અને ઉત્કૃષ્ટ જ બની આવે, એટલે પુણ્યાઇની કચાશે કેટલુંય અણગમતું બની આવે છે. હવે અનુકુળ જડને મહત્ત્વ આપ્યું છે, એનો આગ્રહ રાખ્યો છે, એટલે સહજ છે કે 'પેલી અણગમતી વસ્તુ કેમ ટળે, કેમ ટળે' એવી એના પર ચોંટ રહેવાની.

આત્માને મહત્ત્વ દેવામાં :–

ત્યારે જો મહત્ત્વ આત્મિક વસ્તુને અપાય તેમ મનને જો આત્મિક નુકસાન બહુ ગભરાવતું હોય, અને આત્મિક લાભ બહુ લલચાવતું હોય, તો મન જડ ઈષ્ટ–અનિષ્ટ આવ્યા–ગયાની બહુ કિંમત નહિ આંકે.

કહે છે ને કે નરસિંહ મહેતા ક્યાંક ભજન કરતા હતા અને કોઇકે આવીને એમને કહ્યું, 'મહેતા ! તમારી પત્ની મરી ગઇ' ત્યારે મહેતો નારાજ થવાને બદલે કહે છે, 'સુખે ભજશું શ્રીગોપાલ.' કેમ એમ ? શું પત્ની અનુકુળ નહોતી ? ના, ખાસી અનુકુળ સેવાકારી હતી પરંતુ મહેતાને મન મહત્ત્વ કૃષ્ણભજનનું હતું, પત્નીનું નહિ.

મંત્રી તેતલીપુત્ર અને પોટ્ટિલા :–

'જ્ઞાતાધ્યાન' આગમમા મંત્રી તેતલીપુત્ર અને એની

ખાસ ચાહીને પરણેલી પત્ની પોટ્ટિલાનો પ્રસંગ આવે છે. અન્યોન્યને બહુ પ્રેમ છે. પરંતુ એકવાર પોટ્ટિલાને એમ લાગી ગયું કે 'હવે પતિ મને બરાબર બોલાવતા નથી. મારા પરથી એમનો પ્રેમ ઊઠી ગયો છે.' એટલે એ પડી આર્તધ્યાનમાં કે 'એ કેમ મને પહેલાની જેમ બોલાવે-ચલાવે! ને મારા પર પૂર્વવત પ્રેમ ઊભરાવે!' એણે બાહ્ય ટાયલા-પ્રેમને મહત્ત્વ આપ્યું તેથી એ હવે પતિ તરફથી ન મળવાનું દેખાતાં પડી એ આર્તધ્યાનમાં.

આ આર્તધ્યાન પર પતિને વશ કરવાના ઉપાયો શોધે છે; પણ વળતું કાંઈ નથી, ને મનને આર્તધ્યાન સતાવ્યા કરે છે. એમાં એકવાર સાધ્વીજી મળ્યા. એમને પોતાની કરુણ કથની કહે છે ને ઉપાય માગે છે. ત્યારે સાધ્વીજી એને કહે છે,

દુઃખી પોટ્ટિલાને સાધ્વીનો ઉપદેશ :-

'ભલી રે બાઈ! તું તારા દુઃખનું ખરું કારણ જ નથી સમજતી, તેથી દુઃખી થાય છે, અને ખોટા ફાંફા મારે છે. તું પતિ નથી બોલાવતા એટલે દુ.ખી નથી, કિન્તુ **તું જડ વિષયોને મહત્ત્વ આપે છે, તેમ તારા દિલમાં કામવાસના સળગી રહી છે માટે દુઃખી છે.** જો તને કામવાસના ન હોત અને જડ વિષયોને મહત્ત્વ જ ન આપતી હોત; તો પછી પતિ તરફથી મોહના લાડની અપેક્ષા જ ન રાખત. પછી એ બોલાવે ન બોલાવે એ શું કામ જોવત? જીવન જીવવાની બધી અનુકુળતા તો તને એમના તરફથી મળી જ રહે છે. પછી માત્ર આટલા ખાતર દુઃખી થાય છે? ધ્યાન રાખજે કે જીવ જડનાં મૂલ્યાંકન અને કામવાસનાથી અનંતા ભવ ભટક્યો છે, અને જો અહીં પણ એને પોષ્યા

કરીશ તો એ જડમહત્ત્વ અને વાસનાનો ચૂરો કરવાના આ સોનેરી માનવભવને બરબાદ કરી ફેર ભવમાં ભટકવાનું લાંબું ચાલશે. માટે ડાહી થઇ વાસનાને મૂકી દે. વિષયોને સેવવાથી કે એને યાદ કર્યા કરવાથી તો એની વાસના પુષ્ટ થશે, અને એ જ પોષાઇ પુષ્ટ બનેલી આગામી દીર્ઘ કાળ ત્રાસ, સંતાપ અને વિટંબણા આપશે માટે જડવિષયોને મહત્ત્વ જ ન આપ. જેથી એની વાસના ફૂદે નહિ.'

પોટ્ટિલા સમજી :–

સાધ્વીજીની આ વાત પોટ્ટિલાના ગળે ઊતરી ગઈ. એને લાગી ગયું કે 'હું ખરેખર દુઃખી પતિના નહિ બોલાવવાના લીધે નથી, પણ હું વિષયોને અને બાહ્ય ટાયલા પ્રેમને મહત્ત્વ આપી રહી છું, તથા એની વાસનાથી જકડાઇ છું, તેથી દુઃખ એ વિષયવાસનાના હિસાબે જ છે; અને તે પણ ભવિષ્યમાં ય દુઃખને જ નોંતરું છુ. તો મૂક એને.'

સાધ્વીજીનો ઉપકાર માની પૂછે છે, 'ભગવતી ! આપનું કહેવું યથાર્થ છે. આપે મારી આતરચક્ષુ ખોલી નાખી મને સાચું દર્શન કરાવ્યું, આત્મા કયાં ભૂલે છે એનું સચોટ ભાન કરાવ્યું. તો હવે મારે શું કરવું ? હવે હુ આ ખોટા પ્રેમની ભૂખ મૂકી દઉં છું. હવે કર્તવ્ય બતાવો.'

સાધ્વીજીએ એને સમ્યકત્વ અને શ્રાવકના બારવ્રત સમજાવ્યાં એવાં સમજાવ્યાં કે પોટ્ટિલાને લાગ્યું કે મનમાં અનિષ્ટને ટાળવાની અને ઇષ્ટ વિષય મેળવવાની ગડમથલ કર્યા કરતા આ સમ્યકત્વ અને વ્રતોની ભાવના જ કાં ન કર્યા કરું ?' વાત પણ સાચી છે કે,

વ્યર્થ વિષયચિંતા કરી મન આર્તધ્યાનથી બગાડવા કરતાં સમ્યક્ત્વ વ્રતોની ઉત્તમતા વિચારી વિચારી મનને એથી ભાવિત કરવું એમાં જ બુદ્ધિમત્તા છે.

પોટ્ટિલાએ સમ્યક્ત્વ સહિત વ્રતો સ્વીકાર્યાં, અને એને એવી સુંદર ભાવના સાથે પાળવા માંડ્યા કે પેલું દુઃખ તો ભૂલી, પણ હવે પતિનો વિશેષ આદર પામી. ત્યાગી, તપસ્વી, સંયમી જીવ કોને વહાલો ન લાગે?

માનવજીવન વિષયોને મહત્ત્વ આપવાને બદલે પરમાત્માના માર્ગને મહત્ત્વ આપવા માટે છે; વિષયભાવનાને છોડી માર્ગ-ભાવના કરવા અર્થે છે.

આ સત્ય સમજી જવાથી પોટ્ટિલાના ચિત્તને અનિષ્ટ ટાળવાનુ આર્તધ્યાન મટી મહાશાંતિ થઈ ગઈ, અને સત્કર્તવ્યમાં લાગી ગઇ

સુદર્શન શેઠે પણ આક્ષેપને મહત્ત્વ ન આપતાં અહિંસાને મહત્ત્વ આપ્યું. આર્તધ્યાન ક્યાં રહે? આક્ષેપ આવ્યો ત્યાં પણ એ સંગીન વિચાર હતો,–'આક્ષેપ આવ્યો તો ભલે આવ્યો. એવાં ય કર્મ હશે ત્યારે આવ્યો ને? ફિકર નહિ. સહર્ષ વેઠી લેવાનાં. પરંતુ અહિંસાનો મર્મ નહિ ચૂકવાનો;'– આ હિસાબ હતો. કર્મના ઉદયને અકાટ્ય સમજી રખાય, પછી એનાથી ઊભા થતાં અનિષ્ટ માટે હાયવરાળ શા સારુ થાય? 'એ કેમ ટળે, કેમ ટળે?' એવો વલોપાત અને આર્તધ્યાન શું કામ થાય? ત્યારે જો એ વલોપાત નહિ, તો પછી અહિંસાનો મર્મ કમાવાની તક શા માટે જતી કરાય?

આ સમજી લેવા જેવું છે કે,

આપણે સુકૃતના કેટલાય સોનેરી અવસર કોઇ ને કોઇ આર્તધ્યાનના લીધે ગુમાવીએ છીએ :-

તેથી જો આર્તધ્યાનને નિવારવા–અટકાવવાનું કરીએ, તો

(૧) સુકૃતના અવસરને બજાવી લેવાય.

(૨) કર્મના અટલ ઉદય પર જાગતી નજર રાખવાથી અનિષ્ટ પર એકાંત દ્વેષ થતો અટકે.

(૩) દ્વેષ થાય તો કર્મ પર થાય; એટલે

(૪) એને કાઢવાની શુભ બુદ્ધિ જાગે, અને

(૫) અનિષ્ટ ટાળવાનું આર્તધ્યાન ન થાય.

પ્રકરણ ૧૨. આર્તધ્યાન ટાળવાના ૩ મહાન ઉપાય: સારું તત્ત્વ

આમ અનિષ્ટ–અણગમતી વસ્તુ ટાળવા કે અટકાવવાનુ આર્તધ્યાન ન થવા દેવા માટે ૩ મહાન ઉપાય થયા કે,–

(૧) જડ વિષયોને મહત્ત્વ ન આપતા આત્મ–હિતકર પ્રભુભક્તિ–ક્ષમા–નિસ્પૃહા આદિને મહત્ત્વ આપવું.

(૨) કર્મના અકાટ્ય ઉદય પર શ્રદ્ધા રાખી, એ ટાળવાની નિષ્ફળ ગડમથલ ન કરતાં અવસર પ્રાપ્ત ઉચ્ચ સાધનાને વધાવી લેવી.

(૩) એ માટે બગડેલામાથી સારું તત્ત્વ શોધી કાઢવું.

સવાલ મનનો છે. જડની ગડમથલથી મનને ખોટું સંસ્કારિત કરવાની શી જરૂર ? ઉત્તમ સમ્યક્ત્વના ૬૭ વ્યવહાર અને બારવ્રતની વિગતો વારવાર વિચારી વિચારી મનને સારું ભાવિત કાં ન કરવું ? જીવનમાં એ કયા કયાં લાગુ થઇને કેવી કેવી ચિત્તની નક્કર શાતિ લાવે છે, એ કાં ન જોયા કરવું ? ને કાં ન વધાવવું ?

ત્યારે બીજા ઉપાયમાં, આર્તધ્યાન પડતું મૂકી શુભ ચિંતનનો સોનેરી અવસર ઝડપી લેવામાં શાંતિ કેટલી બધી? સારું તત્ત્વ શોધી લઈ એને જ મુખ્યતા આપવામાં કેટલી બધી ચિત્તસ્વસ્થતા!

બગડેલામાંથી સારું તત્ત્વ શોધો :-

આમાં જરા હોશિયારી રાખવાની છે. ઝીણી ઝીણી વાતના કેટલાંય આર્તધ્યાનના પ્રસંગ આવે છે ત્યા એ શોધી કાઢવાનું છે કે 'મનમાં આ ગોટા વાળ્યા કરતાં આમાં કોઇ સારું તત્ત્વ વિચારવાનું છે કે નહિ?' શોધીએ તો મળી આવે. દા. ત. સ્નેહી રીસાયા, હવે એને કેમ મનાવવા, કેમ મનાવવા એની ચિંતા-વિમાસણનું આર્તધ્યાન કરવા કરતાં, એ મનાયાથી એની સાથે મિલન વાતોચીતો વગેરેમાં જે સમય જાત એ પરમાત્માનું સ્મરણ-જાપ, સામાયિક કે શાસ્ત્રવાંચન-મનન યા સંતસમાગમમાં ખરચવો. આર્તધ્યાનના સમયને તત્ત્વ વિચાર કે નમસ્કારમંત્રના સ્મરણમાં લગાડી દેવો એથી પુણ્ય વધ્યે કે કાલક્ષેપ થયે સહેજે સામાની રીસ ઓછી થશે.

એમ છોકરે કે માણસે કાંઈ બગાડ્યું, તો હવે જો એ મહત્ત્વનું નથી તો એની હાયવોય કરતાં ચિત્તને કોઇ સારા કામમાં જોડી દેવું; અને જો એ મહત્ત્વનું છે, તો પણ આર્તધ્યાન કર્યા વિના છોકરાને કે માણસને એની બીજી સારી વાત વસ્તુની પ્રશંસાથી ઉત્સાહિત કરી પછી એને કહેવું કે 'જો આ જરીક ભૂલ કરવાની બિનસાવધાની તને આગળ પ્રગતિમા વિઘ્નરૂપ થશે. તારે મહાન બનવાનું છે, તો એ માટે સાવધાની બહુ જરૂરી છે.' એમ પ્રશંસા મહાન

બનવાની પ્રેરણા, અને હિતોપદેશ દઈ દેવા. આ સાયકોલોજી છે. આમ બગડેલામાં પણ સારા તત્ત્વના અવસર સચવાશે. જરા ધીરજથી વિચારવા જેવું છે. ધીરજથી જોતાં બગડેલામા પણ કોઈ ને કોઈ સારું તત્ત્વ મળી આવશે.

કર્મના અકાટય ઉદય અને જડની તુચ્છતા :-

એ સારું તત્ત્વ શોધી કાઢવા માટે મન ફોરું રાખો, પણ આપત્તિથી ભારે ન થવા દો. પૂર્વે બાંધી મૂકેલા કર્મોનું અકાટય બળ અને જડવસ્તુની તુચ્છતા-બિનકિંમતીપણું, આ બે નજર સામે બરાબર તરવર્યા કરે તો આપત્તિ યાને અનિષ્ટ બાબત પ્રસંગ કે પદાર્થ આવી પડતાં મન ભારે નહિ થાય. આપત્તિના વિયોગની ગડમથલમાં ચિત્ત ન પડે, આર્તધ્યાન ન થાય. સમજી મૂકયું છે કે 'કર્મના ઉદય ટાળી શકાવાના નથી, તેમ જડનું એવું મહત્ત્વ નથી. માટે ચાલે એમ ચાલવા દો, આપણું મન મહાન છે, બહુ કિંમતી છે તો એને ભારે કર્યા વિના એનાથી આમા આત્મોપયોગી કોઇ સારું તત્ત્વ શોધી લેવા દે.' એમ વિચારી એ તત્ત્વની ખોજમાં પડવાથી આર્તધ્યાન ઊઠતું અટકી જશે.

આર્તધ્યાન રોકવાની આ મહાન ચાવી કે મન ફોરું રાખીને કર્મના અકાટય ઉદય અને જડની તુચ્છતા વિચારી સારું તત્ત્વ શોધી લઈ મનને એ સારામાં પરોવવાની જરૂર છે.

મનને કાંઇ ને કાઈ વિચારવા જોઇએ જ છે. તેથી જો એને સારું વિચારવાનું ન આપ્યું તો એ નરસામાં પડવાનું. માટે સારું તત્ત્વ શોધી કાઢવાનો કસબ શીખી રાખવાનો.

આપત્તિ ગમે તે આવો ને, અનિષ્ટ ગમે તે બનો ને, આપણે તો એમાં જરા ઝીણી નજર બનાવવાની, એ જ જોવાનું કે આમાં સારું તત્ત્વ શું મળે એમ છે? ત્યારે એ પૂછો કે

સારા તત્ત્વમાં શું શું આવે?:-

સારા તત્ત્વમા તો ઘણી ઘણી વસ્તુઓ છે.

મૈત્રી ભાવના, કરુણા ભાવના, વૈરાગ્ય ભાવ, ક્ષમાદિ ગુણની તક, પરિગ્રહની બલા પર કાપ, કોઇ હિંસા આરંભ-સમારંભથી બચાવ,....વગેરેમાંનું કોઇ ને કોઈ સારું તત્ત્વ શોધી કઢાય, ગોઠવી શકાય. મનને એમાં પરોવાય. એટલે નરસા નકામા અને નિરાશાજનક વિચારથી મનને આ રાખી શકાય. નહિતર તો આર્તધ્યાન ડગલે ને પગલે ઊભું જ છે; કેમકે પુણ્ય કાચુ છે એટલે અણગમતું કેટલુંય બનતું જ રહે છે. વળી જીવ નિઃસત્ત્વ નિર્માલ્ય તે સહેજ પણ ઓછું પડેલું સહી શકતો નથી; ચલાવી લેવા ખુશી નથી, પછી આર્તધ્યાનને કયા બોલાવવા જવું પડે એવું છે?

ત્યારે વિચારવા જેવું છે કે વારે ને વારે આર્તધ્યાન ચાલ્યા કરે એમાં કર્મો કેવાં બધાયા કરવાનાં? અશુભના ઢગ! તિર્યંચગતિને યોગ્ય પાપકર્મના બંધ! ખબર છે ને કે કર્મને ત્યાં ઉધારો નથી? હૃદયના જેવા ભાવ, જેવા અધ્યવસાય, તે જ સમયે તેવાં કર્મનો બંધ. લેવા-ખાવાનું ઓછું, માલ વિનાનું, પણ આર્તધ્યાન વારે વારે ચાલવાથી અશુભ કર્મોની કમાઈ ભારે થતી જ રહે. જીવની આ કેવી દુર્દશા! માપ કાઢો દિવસભરમાં આ કેટકેટલુ ચાલે છે? માટે જ આ ટાળવા-અટકાવવા સારુ એ ઓછું પડેલામાં કે અનિષ્ટ લાગેલામાં સારુ તત્ત્વ જોવાનું, દા. ત. 'પૈસા ઓછા મળ્યા કે ખોવાયા એ સારું થયું, પાપ ઓછા થશે,' 'ફલાણો ભારે બોલી ગયો સારુ થયું, આપણને ક્ષમા નમ્રતા કેળવવાણી....વગેરે.

પ્રકરણ ૧૩. આર્તધ્યાન,–વેદનાનુબંધી

હવે આર્તધ્યાનના બીજા પ્રકારનો વિચાર કરીએ, જીવન જીવતાં કોઈ રોગ, કોઈ વ્યાધિ, કોઇ નાનો–મોટો અકસ્માત વગેરે આવે છે ત્યારે એની પીડા વેદના મનને અકળાવી મૂકે છે. ત્યાં આ વેદનાનુબંધી આર્તધ્યાન આવીને ઊભું રહે છે. એટલે 'કયો વૈદ–ડોકટર પકડું, કઇ દવા ખાઉ, પથ્ય શું સાચવુ, દવાનો ટંક કયારે કયારે થાય છે? હજી દવાનો ફાયદો ન થયો? આવું કયાં સુધી ચાલશે....?' ઈત્યાદિ ઈત્યાદિ વલોપાત રહ્યા કરે છે.

માનવસ્વભાવ : પોતાનામાં જ રસ :–

કેમ જાણે પોતાનો આત્મા એ કોઈ વસ્તુ જ નથી, તે એનો કોઇ વિચાર જ નહિ! વિચાર માત્ર ખોખાનો, ને એની જ વ્યાધિ–વેદના પીડા ટાળવાનો! બીજાને વાત કરવાની હોય તો એની જ. બીજા પાસેથી સાંભળવાનું હોય તો એનું જ. એમાં ય પોતાની જ કાયાને અને પોતાની જ નીરોગિતાને એટલું બધુ મહત્ત્વ કે પેલો જો પોતાની જ કાયા–વ્યાધિ વગેરેની માંડે, તો એના પર સહાનુભૂતિ નહિ, પણ કંટાળો! એને તો રસ માત્ર પોતાની કાયામાં, પોતાની નીરોગિતામાં, પોતાના રોગ અંગેની વાતમાં. માનવસ્વભાવ કેવો છે? સૌને વધારેમાં વધારે રસ પોતાનામાં છે, પોતાના સ્વાર્થની વાત–વસ્તુમાં છે.

મહાત્માને રસ પરના ભલામાં :–

મહાન આત્માઓ આમાંથી બાદ છે; કેમકે એમના દિલ એવા ઉમદા છે કે એમને સ્વાર્થનું નહિ પણ પરાર્થનું

વ્યસન હોય છે, એટલે પરના ભલાની વાતમાં એમને વિશેષ રસ હોય છે. અવસરે પોતાની ભારે પીડાની ય પરવા નહિ, પણ સામાને થોડી પણ પીડા ન આવે એની જ ચિંતા!

ખંધક મુનિને રાજાએ મોકલેલા મારાઓ આવીને કહે છે કે 'અમારા રાજાના હુકમથી અમે તમારી ચામડી ઉતારી લેવા આવ્યા છીએ.'

ત્યારે મુનિ ખુશી થઇ કહે છે, 'ભલે, સારું કર્યું રાજાએ. એ તો મારે સગા ભાઈ કરતાં ભલેરો. હવે તમને તમારું કામ કરતાં હાથને તકલીફ ન થાય એ માટે તમે કહો એ રીતે હું રહું.'

આ કેટલો બધો ઉમદા વિચાર! પોતાની જીવતા શરીરે આખી ચામડી ઉઝરડાઇ જવાની પીડાનું દુઃખ નહિ, પણ ઉઝરડનારને તકલીફ થાય એનું દુઃખ! આ ઉચ્ચ કોટિની ઉમદાગીરી છે. **દિલ આપણું ઉમદા છે એનું માપ આપણી પીડા ભૂલી સામાની પીડાની ચિંતા કરીએ એના પર નીકળે છે.** એથી ઉલ્ટું પરપીડાની પરવા જ નહિ અને પોતાની પીડા અટકાવવાની કે પોતાની સુખસગવડ સમાલી લેવાની ચિંતા એ અધમતાનું લક્ષણ છે. અભક્ષ્ય ખાઇને બિમારી મિટાવે, મહાકર્માદાનના ધંધા કરી પૈસા કમાય,.... ઇત્યાદિમાં આવું જ છે.

માનવજીવન શા માટે?

(૧) ઉત્તમતામાંથી અધમતામાં જવા માટે?
(૨) અધમના અધમ બન્યા રહેવા માટે? કે
(૩) અધમતામાંથી ઉત્તમતા કેળવવા માટે?

જો આપણે પૂર્વભવે અલ્પ કષાય અને દાનરુચિ આદિ ગુણોથી મનુષ્ય-આયુષ્ય બાંધીને આવ્યા છીએ તો તો ઉત્તમતા લઇને આવ્યા કહેવાય. તો હવે શું એમાંથી ઊતરી અધમતામાં જવાનું ?

પરપીડાની પરવા વિના આપણી જ પીડા ટાળવાનો કે સગવડ મેળવવાનો રસ એ અધમતા છે.

અભક્ષ્ય દવાના રસિયા હરણખાઉ વાઘવરુ જેવા :-

જંગલી શિકારી વાઘવરુને એ આવડે છે. હરણિયાને જીવતાં ચવામણની થતી દારુણ પીડાની પરવા કર્યા વિના પોતાની ભૂખની પીડા ટાળવાનો જ એને રસ ! એવું આજે બિમાર માણસ ઇંડા વગેરે અભક્ષ્ય દવા સેવે એમાં શું છે? અભક્ષ્ય દવા બનવામાં જીવોને રેસાવાની કે છૂંદાવાની જે ઘોર પીડા થાય એની પરવા નહિ, ને માત્ર પોતાની પીડાને ટાળવાની તાલાવેલી.

ઉત્તમતા લાવવી હોય તો કદાચ પોતાને પીડા ન ગમતી હોય તોય,

(૧) પરને પીડવાની વાત ન જોઇએ; ને

(૨) પરને પીડીને ઊભી થતી સાધન-સામગ્રીનો રસ ન જોઈએ.

મહાત્માએ તો પોતાની જીવતાં ચામડી ઉઝરડાવાની ઘોર પીડામાં ય સામાને જરા હાથે તકલીફ ન થાય એની ચિંતા કરી, તો આપણે આપણી થોડી ય તકલીફમાં બીજા જીવોને રેસાઈ જવાનું દુઃખ ન થાઓ, એટલું ય ન વિચારીએ ? જો એ વિચાર ન હોય તો આપણે પૂર્વભવે કમાયેલી ઉત્તમતામાથી અધમતામા ઊતર્યા એમ કહેવાય.

પૂર્વભવે કદાચ માત્ર આયુષ્ય બાંધવાના કાળે જ આપણે કાકતાલીય ન્યાયે અલ્પ કષાય અને દાનરુચિ આદિ ગુણવાળા બન્યા હોઇએ, ને તેથી માનવ-આયુષ્ય ઉપાર્જી

લીધું હોય, પરંતુ ત્યાં જીવન આખું તો કષાયોના આવેશ અને કૃપણતા ક્ષુદ્રતા વગેરે દોષોમાં જ પસાર થયું હોય, એટલે સહજ છે કે એમાં પરપીડાની પરવા ન હોય. પછી એ અધમતા લઈને અહીં આવી તો ગયા, પરંતુ હવે આ સમજ્યા પછી શું કરવાનું? અધમતા ચાલુ રાખવાની? કે ઉત્તમતામાં જવાનું? અહીં જો ઉત્તમતા બરાબર ન કેળવ્યે ગયા, તો પછી કહો આગળ ઉપર કેવા ભવે એ કેળવાશે? અને અહીં અધમતા રાખી રહયે પછીના ભવો ય કેવા આવવાના? કુદરતનો કર્મસત્તાનો કાનૂન છે કે,

અહીં કેળવેલી અધમતાને યોગ્ય એવા હલકા ભવ મળે છે કે જેમાં સારી રીતે અધમતા કેળવાય–આચરાય.

એટલે તો પછી મામલો ખત્મ જ ને? આનું મૂળ અહીંની અધમ જીવનસરણી છે. એ અધમતા માત્ર પોતાની પીડા યેન કેન પ્રકારે ટાળવાની ચિંતાને લીધે થયેલી.

વાત એ હતી કે રોગ વ્યાધિ વેદના આવતાં આત્માની કોઈ યાદ જ નહિ! કાયામાં જ ચિત્ત તન્મય, તે વારે ને વારે ચિત્ત દવા–દારૂ, પથ્ય–આરામ વગેરેમાં જ વ્યાકુળ રહે છે, અને મનની ચોંટ 'આ રોગ પીડા કેમ ટળે? ટળે તો સારુ' એના પર રહે છે. આ બીજા પ્રકારનું આર્તધ્યાન છે. એ **વર્તમાન અંગેનું** આર્તધ્યાન.

એમ, રોગ પીડા ટળ્યા પછી મનની ચોંટ એ પર જો રહે કે 'હવે આવો રોગ, આવી પીડા ન આવે તો સારું,' તો એ પણ આ બીજા પ્રકારનું જ આર્તધ્યાન છે, કિન્તુ **ભાવભ્ય અંગેનું.**

એવી રીતે ભુતકાળ સંબંધી પણ આ બીજા પ્રકારનું આર્તધ્યાન થાય; તે એ રીતે કે ભુતકાળમાં વ્યાધી-વેદના ટળી એના પર અને પછી વ્યાધી વેદના ન આવ્યા એના પર હરખ સાથે ચિત્ત ચોટે, મનને એમ થાય કે 'હાશ! પેલી વ્યાધિ વેદના ટળી ને ફરી ન આવી એ સારું થયું,' આ **ભૂતકાળ અંગેનું** આર્તધ્યાન છે

આમ ત્રણે ય કાળ અંગે વ્યાધિ-વેદનાના વિયોગનું અને અનાગમનનું આર્તધ્યાન થઈ શકે છે. આ આર્તધ્યાનનું કારણ (૧) પોતાના આત્માને ભૂલી, (૨) પૂર્વકર્મને ભૂલી, અને (૩) ધર્મને ભૂલી એકલી કાયાનો રસિયો બન્યો રહે, તે છે માટે આ આર્તધ્યાનથી બચવું હોય તો આત્મા, પૂર્વકર્મ અને ધર્મ ત્રણે ય સતત નજર સામે રાખો

પ્રકરણ ૧૪. વેદનાના આર્તધ્યાનથી કેમ બચાય ?

(૧) વેદનાના આર્તધ્યાનથી બચવા આ ઉપાય છે, કે કાયા સાથે આત્માનો વિચાર જોઇએ. મનને એમ થાય કે, અરે! હું આ એક ભવની મૂડીરૂપ કાયાના રોગ-આરોગ્ય સુખ-દુઃખનો વિચાર કરું છું, પણ ભવો-ભવની મૂડીરૂપ મારા પોતાના આત્માનો વિચાર કેમ નથી કરતો? કાયાના રોગ કરતા આત્માના કર્મરોગ અને રાગાદિ વ્યાધિઓ તો ઘણી છે, ને એ મહાભયંકર છે. એને ટાળવાનો કેમ વિચાર નથી? ઉલ્ટું એ રાગાદિ તો પુષ્ટ થયે જાય એવા જ ધંધા ચાલી રહ્યા છે. **ખરી રીતે કાયાના રોગનું દુઃખ તો સામાન્ય છે, પણ કાયા પ્રત્યેનો રાગ, ને રોગ પ્રત્યે દ્વેષ, એ દુઃખને વધારી મૂકે છે.**

જો આ રાગ-દ્વેષ ન હોય તો તો કાયાના રોગનું કોઇ દુઃખ ન લાગે.

એટલે દુઃખ રોગનું નથી, પણ રાગ-દ્વેષનું છે. ઘરમાં દેરાણીને બહુ કામ કરવું પડતું હોય અને જેઠાણી શેઠાણી બની બેસતી હોય, ત્યાં જો દેરાણીને તાવ આવે તો એને એ દુઃખરૂપ નથી લાગતો, એને એ ગમે છે. એના મનને એમ થાય છે કે 'હાશ! મજુરીમાંથી બચી. હવે રોગ મોડો જાય તો સારું.' બોલો આમા રોગનું દુઃખ કયાં લાગ્યું? અત્યારે એને નીરોગી કાયા પર રાગ નથી, ને રોગ પર દ્વેષ નથી, તેથી રોગ દુઃખરૂપ નથી લાગતો.

કાયાના રોગને શું રૂએ? જન્મોજન્મ દુઃખ દેનારા આત્મરોગને રો :–

આત્માનો વિચાર હોય તો મનને એમ થાય કે 'જીવડા! કાયાના રોગને શું રુએ? અહીં અને જનમ જનમ દુઃખી કરનારા આત્મા કર્મરોગ અને રાગ–દ્વેષ, ઈર્ષ્યા–અસૂયા, લોભ–લંપટતા, હિંસા–અસત્ય–અનીતિના ભાવ, વગેરે વગેરે આત્મ-રોગની ચિંતા કર. એ ટાળનારા ઉપાયોમાં બહુ લાગ.' આમ આત્માના વિચારથી વ્યાધિ–વેદનાનું આર્તધ્યાન અટકે.

(૨) એમ કર્મના વિચારથી પણ આર્તધ્યાન અટકે. રોગ પીડા આવે ત્યાં મનને એમ થાય કે, 'શા માટે રોગને રોઉં છું? એ રોગને લાવનારા પૂર્વોપાર્જિત કર્મ પર રોવા જેવું છે કે 'મેં પૂર્વે ખરાબ કર્મ કેવાં ઉપાર્જ્યાં કે એથી આવા રોગ આપત્તિ વગેરે ઉપદ્રવ આવે છે? અરે! કર્મનો ય શો દોષ? એ કર્મ બંધાવનાર વિચાર–વાણી–વર્તાવનાં દુષ્કૃત્યો મેં કેવા કરેલાં? ધિક્કાર હો એ દુષ્કૃત્યોને અને એ દુષ્કૃત્ય કરનાર મારા આત્માને! હવે સાવધાન બની એવા દુષ્કૃત્યથી બચું રોગની

વ્યાકુળતાનું આર્તધ્યાન એ પણ દુષ્કૃત્ય છે, તો હું શા માટે એ કરી પાછા પાપકર્મ બાંધું ? જો આવો પૂર્વે બાંધેલા કર્મનો વિચાર હોય તો ય આર્તધ્યાન અટકે.

પ્ર૦– આ સમજાય છે તો ખરું પરંતુ રોગની પીડા વખતે એ ભૂલી જવાય છે; એનું શું થાય ?

ઉ૦– સમજવા માત્રથી અવસરે યાદ આવે, એવો નિયમ નથી; અને યાદ આવવા માત્રથી મનના ભાવ ફરી જાય એવું પણ નથી.

(૧) અવસરે યાદ નહિ એનું એક કારણ એ છે, કે

રોગ વગેરેમા જીવને જે વ્યાકુળતા થાય છે એ જુગજુના સસ્કારને લીધે બને છે. એટલે હવે એની સામે જો વ્યાકુળતા ન થવા દેતાં સમતાભાવ ઊભો કરવો હોય, તો એ માટે પણ તેવા સસ્કાર જોઈએ, ને એ ઊભા કરવા માટે સમતાભાવની વારે વારે ભાવના કરવી જોઇએ. આ ભાવના કરવાનુ, હવે એ જુઓ કે, તત્ત્વ સમજવાં છતા કયા થયા કરે છે ? મનમાં ગોટા તો બીજા ચાલતા રહે છે. એટલે સંસ્કાર એના જ પડે, પણ સમતાભાવના ક્યાંથી પડે ? એ તો વારંવાર મનમા લાવ્યા કરવું જોઇએ કે

‘બાહ્ય રોગ પીડા–આપત્તિ એ તો કર્મ–ગુમડાનું નસ્તર છે.’

ગુમડું હોય તો જ નસ્તરનો અવસર; અને નસ્તર મૂકાયે ગુમડા સાફ. ત્યાં નસ્તરની પીડા વધાવી લેવામા આવે છે; કેમકે નજર સામે બેઠું છે કે ‘આનાથી ગુમડું સાફ થઈ આરોગ્ય મળશે. તો પછી અશુભ કર્મ રૂપી ગુમડાં

પાકી જવાથી શરીરમાં રોગ-પીડા કે બીજી આપત્તિ આવી. પણ એ દ્વારા હવે એ કર્મો સાફ થવાના છે, તો એ રોગ વગેરેને અંતરથી કાં ન વધાવી લેવા?'

-આ ભાવના વારંવાર કરતા રહેવાય તો એના સંસ્કાર જામે. પછી અવસરે એ કામ લાગે. વ્યાધિ-વેદના-ઉપદ્રવ આવતાં કર્મશુમડાં સાફ થવાના આનંદમાં પેલા સંસ્કાર મનમાં સમતાભાવ ઊભો કરી આપે. સારાંશ,

તત્ત્વસમજને વારંવાર ભાવનામાં ઉતારવી જોઇએ.

'નિયમ છે કે પ્રતિપક્ષ ભાવનાથી રાગાદિનો હ્રાસ થતો આવે છે.'

તત્ત્વ-ભાવનાથી અતત્ત્વના સંસ્કાર ઘસાતા આવે; પછી અતત્ત્વની અસર મંદ પડી જાય. માટે અહીં સાંભળ્યા સમજ્યા પછી બહાર જાઓ ત્યાં એની ભાવના ચાલુ રહેવી જોઇએ. તો મોકા ઉપર એ ઉપયોગી થાય. બિમારી આવે એટલે આ વિચારવું,-

બિમારીમાં શું શું વિચારવું?:-

(૧) કર્મના નિર્ધારિત અનિવાર્ય ઉદય.

(૨) બિમારીમાં એ કર્મ ખપી જવાની મહાન કમાઈ.

(૩) કાયા કરતાં આત્માના રોગોની ચિંતા અને એના નિકાલનું મહત્ત્વ.

(૪) વેદનાના આર્તધ્યાનથી, ભોગવાતા કર્મ કરતાં, બંધાતાનો મોટો કર્મભાર ....

વગેરે વગેરેનો વિચાર આવીને જો ઊભો રહે, તો પછી

આર્તધ્યાનને વેગ ન મળે. પરંતુ આ ૪ બાબતો અવસરે યાદ આવે એ માટે એની ભાવનાને વિના રોગે પણ વારંવાર કરતા રહેવું જોઇએ. એ જો ન કરાય, તો એના સંસ્કાર દૃઢ ન થયા હોય; પછી અવસરે યાદ કયાંથી આવે?

(૨) 'અવસરે યાદ નહિ' નું બીજું કારણ એ,

કે જ્યારે સાંભળ્યું અને સમજયા ત્યારે એ સમજને હાડોહાડ ન લગાડી. યુક્તિસર કહેવાયું હોય, જીવંત દૃષ્ટાન્તો અપાયા હોય, સર્વજ્ઞવચનની સાક્ષી સારી રીતે અપાઈ હોય, એટલે મનમાં તો બેસી જાય, મન કબૂલ કરે કે વાત બરાબર છે. પરંતુ હૈયે હાડોહાડ ન લાગી જાય તો અવસર પર એ ભુલાય એમાં નવાઇ નથી. ત્યારે જો હાડોહાડ લગાડી દીધું હોય તો તો પછી હૃદય એની અસરથી બહુ વ્યાપ્ત હોય; એટલે અવસરે એ ઉપયોગી થાય અને આર્તધ્યાન અટકાવે.

બાકી, ઘણાં વ્યાખ્યાન સાભળ્યા એળે જેવા ગયા કેમ લાગે છે? **સાંભળેલું હાડોહાડ ન લગાડતા ગયા એ કારણે વ્યાખ્યાન એળે ગયા જેવું લાગે છે.**

વ્યવહારમા કોઇએ બહુ શબ્દોમા ઠપકો આપ્યો હોય, અને જો એ પગથી માથા સુધી ઝાળ ચડે એવો હાડોહાડ લાગી ગયો હોય છે ને, તો કેટલા ય દિવસ, મહિના અને કદાચ વર્ષો સુધી યાદ રહે છે. તો અહીં પણ આત્માને એના દોષ માટે અપાયેલ હિતશિક્ષા કેમ યાદ ન રહે? એને હાડોહાડ લગાડવી જોઇએ. માત્ર ઠપકો જ નહિ, કિન્તુ તત્ત્વવાણી પણ હાડોહાડ લગાડી શકાય. પૂછો,

પ્ર૦–ખાલી હકીકતની વાત હોય, દા. ત. 'જગતમાં ધર્માસ્તિકાયાદિ છ દ્રવ્ય છે,' એવી વસ્તુમાં હાડોહાડ

લગાડવાનું શું ?

ઉ૦–એવું પણ આ રીતે હાડોહાડ લાગે કે 'અહો ! પ્રભુએ આવાં મહાન વિશ્વવ્યાપી ષડ્દ્રવ્યો, એમાં અનંતા પુદ્ગલ અને અનંતા જીવ બતાવ્યા છે. તો પછી હું કૂપમંડૂકની જેમ નજરે દેખાતા ટૂંકા અલ્પ પદાર્થોમાં કેમ અટવાઇ ગયો છું ?' એમ ચોંકામણ થાય ! ત્યાં એ હાડોહાડ લાગે. પછી એની ભાવના એટલે કે વારંવાર ચિંતના સહેજે થયા કરે, કે તેથી અવસરે રોગ આપત્તિ આવી એ પર પણ એ ચિંતન આવીને ઊભું રહે અને આર્તધ્યાનથી બચાય.

મનને એમ થાય કે 'આત્મા પર ચોંટેલા અનંતા કર્મસ્કંધોના તો કેવા કેવા ય વિપાક છે! એમાં આ વિપાક શી વિસાતમાં છે ?' અથવા,

'છ દ્રવ્ય પૈકી આકાશ દ્રવ્યના અધોલોકના ભાગમાં તો નરકના જીવો મારી પીડા કરતાં કાપણ–કુટણ–છેદન–ભેદન વગેરેની અનંતગુણી પીડા જીવો વેઠી રહ્યા છે! એની સામે આ વેદના શી વિસાતમાં છે ?' અથવા

'છ દ્રવ્યમાંનું આત્મદ્રવ્ય શુદ્ધ સ્વરૂપે તો અરૂપી અમૂર્ત રોગરહિત નિર્વિકાર છે. પણ વર્તમાન રોગ દેખાય છે એ તો કર્મોદયની ઉપાધિના લીધે છે. સ્ફટિકની પાછળ લાલ કપડાની ઉપાધિ હોય ત્યાં સુધી સ્ફટિક લાલ દેખાય, ઉપાધિ ખસી જતાં કાંઇ નહિ. એમ કર્મોદય હોય ત્યાં સુધી રોગ, એ પતી ગયે રોગ નહિ. આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં કોઈ હાનિ નહિ માટે આકુળ વ્યાકુળ થવાનું શું કામ ? સમજી જ રાખવાનું કે 'કર્મ અને કાયા એ છ દ્રવ્યમાંનું એક સ્વતંત્ર પુદ્ગલ દ્રવ્ય છે. પુદ્ગલદ્રવ્યની

પણ ગજબનાક શક્તિ છે. જીવને એ વળગ્યુ છે એટલે એ એનું કામ કરે જ. તો રોગથી રોવું શું?'

પરદેશી તત્ત્વ ઘુસે ત્યાં ઉથલપાથલ થાય જ. એટલે ખરી રીતે આ કર્મ અને કાયારૂપ પરદેશી તત્ત્વથી જ સાવધાન બનવા જેવું છે; એને જ હટાવવા જેવા છે. કદાચ યેનકેન અનુચિત પ્રકારે રોગ હટાવ્યા, પણ નવાં કર્મ-પુદ્ગલ આત્મામાં ઘુસાડયા, તો દુઃખનો ને રોગનો કાયમી અંત કયાં છે?

શું પરદેશી તત્ત્વના પ્રવેશ અને સંબંધ ઉભા રાખી સુખી થવું છે? એમ દુઃખ-પીડા નથી જોઈતી? ન બની શકે.

માટે એ પરદેશી માલરૂપ કર્મને જ હટાવવાની સતત પેરવીમા રહું. શાંતિથી રોગ સહી લેવો, એ પણ પરદેશી તત્ત્વરૂપ કર્મને હટાવવાનો એક રસ્તો છે. રોગમાં તો પાપકર્મના કચરા સાફ થાય છે ત્યા નારાજી શી? ત્યા વ્યાકુળતા શી?

તત્ત્વની હકીકત પર પણ આવી આવી ભાવના બહુ કર્યા કરાતી રહે તો અવસર પર એ જરૂર ઉપયોગી થાય, રોગ-વેદનાનાં અને બીજાં આર્તધ્યાનને અટકાવે જો એ ભાવનાનો અભ્યાસ નથી, તો સહેજે ભૂતકાળની વેદના પરના વલોપાત યાદ આવવાના. એના રીઢ સંસ્કારો આર્તધ્યાન કરાવશે. એટલે કહો, વર્તમાન તો શું, પણ ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળ અંગેના પણ આર્તધ્યાન જીવને પજવે છે 'રોગ કેમ જાય, પૂર્વે ગયો તે સારુ થયુ; ભવિષ્યમા ન આવે તો સારું,' વગેરે ચાલ્યા કરવાનું બને છે, જો તત્ત્વની ભાવનાનો ખૂબ અભ્યાસ નથી રાખ્યો, ને તત્ત્વસમજનો સદુપયોગ નથી કર્યો એનો ડગલે ને પગલે સારો ઉપયોગ કરતા આવડવુ જોઈએ

તત્ત્વની સમજનો પહેલો સદુપયોગ આ, કે આત્મામાં અજ્ઞાનવશ જે અશુભ ભાવો જાગ્યા કરે છે, એને એ તત્ત્વસમજથી અટકાવતા જઈએ અને એને સારા ભાવમાં ફેરવતા જઈએ.

જીવની અનાદિથી આવી કંગાળ જ દશા ચાલતી આવી છે કે સારું મળે, કે નરસું ટળે, યા સારું ખોવાય, કે નરસું આવે, ત્યાં દિલના ભાવ ખરાબ કરવા જોઈએ છે, ધ્યાન બગાડવા જોઈએ છે. એમ કોઈ પણ રોગ આવે તો ય એ ભાવ બગાડવાની દશા છે. પાછી સ્થિતિ તો એ નજરે દેખાય છે કે અંતે તો મરી ખૂટવાનું છે, ત્યાં પછી ભાવ કેવા ? મૃત્યુનો સમય જ એવી ચીજ છે કે જ્યાં ભલભલાના ગાત્ર ઢીલાઢચ ! ભારે ભયંકર ખરાબ ભાવો પૂર્વે વારંવાર કર્યા હોય, આગ્રહથી એને છોડયા ન હોય, પછી મોત આવીને ઊભું રહેતાં એ અશુભ ભાવની કુટેવ મિટાવી શકતો નથી. તો પછી શું કામ જીવન જીવતાં એવા ઉગ્ર કષાય ને એવા ભયંકર ભાવની લત રાખવી ?

મૃત્યુ વખતે કરુણ અંતનું દૃષ્ટાન્ત :-

એક શહેરમાં એક સુખી માણસને અભિમાન એટલું બધું કે એ દીક્ષા અને સાધુઓની નિંદા ખૂબ કરે. દીક્ષાઓ થાય એ એનાથી જરાય સહન જ ન થાય. દુકાનપેઢી પ્રતિષ્ઠાવાળી, ઘરે ઘોડાગાડી, ઘોડો એવો અરબી ઘોડા જેવો કે લગામથી સહેજ ઈસારો થતાં ભરબજારના રસ્તે પવનની ઝડપે દોડે ભાઈ ગાડીમા બેસી નીકળે, શોખથી પોતે જ હાંકે, ત્યારે એની મુદ્રા જોઈ હોય તો અભિમાનનું પૂતળું દેખાય. એના મનને થતું હશે કે 'મારા ઘોડા જેવો ઘોડો કોની પાસે છે ? મારા જેવું પડછંદ શરીર કોનું છે ?' આવા ને આવા અભિમાનમા એ બીજાની

આગળ ચારિત્રદીક્ષાની અને મુનિઓની નિન્દા ભયંકર શબ્દોમાં કર્યે જાય. આની પાછળ દિલમા કેટલા ભયંકર અશુભ ભાવ અને દુર્ધ્યાન ચાલ્યા કરતા હશે એ વિચારો.

પરંતુ એકવાર પાપના નતીજા રૂપે બન્યું એવું કે એણે મોટા છોકરાનું લગ્ન લીધું, અને આખી નાતને જમવા નોંતરાં ફેરવ્યાં. જમણનો દિવસ આવ્યો, સવારે ઊઠીને નાસ્તાપાણી, નહાવા–ધોવા, વગેરેનું કામ પતાવ્યું. ત્યા સુધી પઠ્ઠા જેવા એના શરીરમાં નખમાંય કોઇ રોગ ન દેખાય. પરંતુ એકાએક શું થયું કે હવે જ્યા એને નાત–જમણની વાડીએ જવાની તૈયારી છે, ત્યાં જ બ્લડપ્રેશર વધી ગયું કહો કે એના અહીંના તીવ્ર પાપના ઉદયે શરીરમાં ગમે તે વિક્રિયા ઊભી થઈ, તે માથામાની નસ તૂટી, જીભ ખેચાવા લાગી; ભાઇને પીડાનું ને બીજું કેટલુ ય કહેવું હશે તે બોલવા ગયા, પણ બોલી શું શકે? 'ઓ.. ઓ....ઓ..' સિવાય બીજો અક્ષર જ ન કાઢી શકયા કારણ કે જીભ અંદર ખેંચાતી હતી ડાકટર આવીને ય શુ કરે? શાસ્ત્ર કહે છે 'અતિ ઉગ્ર પુણ્ય કે પાપનાં ફળ અહીં મળે છે.'

તીવ્ર અશુભનો ઉદય ઊભો થઇ ગયો હોય પછી ડાકટરે ય મરતા દેહમાં જીવ કયાંથી ઘાલી શકે?

બિચારો ત્રણ દિવસ 'ઓ ઓ ...' કરતો રહ્યો. દિલનું કશું કોઇને કહી શકયો નહિ, સગી બાઇડીને ય નહિ! ને સગા છોકરાને ય નહિ! ત્યારે કહો, પૂર્વે કરેલા ભારે અભિમાન અને ધર્મનિંદા–ગુરુનિંદાની પાછળના હૈયામા રમતા ઉગ્ર અશુભ ભાવ એ અહીં હવે આ મોતની ભારે પરાધીન દશામા શે ટકાવી શકે? અશુભના ઉદયે ઢીલીઢચ દશા કરી મૂકી. પણ આ વિષમ સંસારની દશા એવી કે એક ખરાબ અશુભ ભાવ મૂકવો પડયો તો બીજો અશુભ ભાવ

તૈયાર જ છે. એને બિચારાને ત્રણ ત્રણ દિવસની ઘોર પીડામાં શરીરની મૂર્ચ્છા, જીવવાની મમતા, કુટુંબની મૂર્ચ્છા, વગેરે મૂર્ચ્છા–ડાકણોનાં ટોળાએ એવો ઘેરી લીધો એવો, કે એ બધી મમતાના અંગે હાયવોયનો પાર નહિ! ને આંતર ક્લેશનો પાર નહિ! પેલા નિંદા–અભિમાનના ખરાબ ભાવ મૂકાયા, તો આ અશુભ ભાવ અશુભ ધ્યાન મગજ પર ચડી બેઠા! કરુણ હાલતે એ મર્યો.

બોલો, જીવન જીવતાં રાચીમાચીને સેવેલા એ અભિમાન ધર્મદ્વેષ અને ધર્મનિંદાના મહા મલિન અશુભ ભાવોનું શું ઊપજ્યું? ક્યાં ગયા એ રોફ મરણ વખતે? તો પછી જીવન જીવતાં રાત–દિવસ એવા અશુભ ભાવ કર્યે જવામાં ને ચિત્તને ભારે બગાડવામા જીવની કેવી પાગલતા ગણાય? શું શુભ ભાવનો ખોરાક નથી મળતો તે અશુભ ભાવના ઝેર ખાવાં?

પ્રકરણ ૧૫. તામસભાવનાં તાંડવ : સાધનામાં હોંશ–જોશ–પરિણતિ

અશુભ ભાવો તામસભાવમાથી જન્મે છે. શુભ ભાવો સાત્ત્વિક ભાવમાંથી જાગે છે. તામસભાવમા ન રમવું હોય તો જરાક પણ અશુભ ભાવ કરવા જેવો નહિ.

એક મુનિનો જરાક અશુભ ભાવ :–

એક મુનિ કાઉસ્સગ્ગ કરતા હતા કાઉસ્સગ્ગ કેટલો? 'ઇરિયાવહિય'નો એક લોગસ્સમાત્રનો, એટલે કે ૬। શ્લોક–માત્રનો. પરંતુ મુનિ એવા ઊંચા શુભ ભાવ અને પ્રબળ શુભ ધ્યાનમાં ચડયા કે ત્યા એમના અવધિજ્ઞાનાવરણ કર્મ તૂટયાં! ને એમને અવધિજ્ઞાન પ્રગટ થયુ; ઊંચે પહેલા દેવલોક સુધીનું પ્રત્યક્ષ દેખાડે એવું!

ધ્યાનમાં આ તાકાત છે કે અશુભ જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોને તોડે.

શુભ ધ્યાનનું આ મહત્ત્વ જીવ સમજતો નથી એટલે સાવ સસ્તું અને સહેલું છતાં શુભ ધ્યાન ચાલુ ચલાવ્યે રાખવાનું તો શું, પરંતુ ક્યારેક ક્યારેક પણ એ કરતા આવડતું નથી! મુનિને માત્ર કાયોત્સર્ગમાં જ શુભ ધ્યાનમા અવધિજ્ઞાન પ્રગટ થયુ છે હજી પોતે કાઉસ્સગ્ગમાં જ છે, ને અવધિજ્ઞાનથી બહુ ઊંચે અસખ્ય યોજન દૂર વૈમાનિકનો પહેલો દેવલોક દેખાયો! 'ત્યાં ઇન્દ્ર શું કરે છે' એ જોવાની જિજ્ઞાસા થતાં જ ખૂણામા ઈન્દ્ર ઇન્દ્રાણીને મનાવતો દેખાયો. ખોટી જિજ્ઞાસાય ભુંડી! એ મુનિને એવી જિજ્ઞાસામાં અવધિજ્ઞાનથી જે આ દેખાયું એના પર એમને હસવું આવ્યું કે 'હે હે હે....આવો અસખ્ય દેવોનો માલિક પણ આ ઈંદ્ર સ્ત્રીને મનાવવા બેઠો છે? આટલો ગુલામ?'

હાસ્યનો કરુણ અંત: તામસભાવનાં પોષણ :-

જુઓ, આ હાસ્ય, મજાક, મશ્કરી વગેરે એ અશુભ ભાવ છે, અને એનો દયાપાત્ર કરુણ કેજ કેવો! કે ત્યા જ અવધિજ્ઞાનના આવરણ કર્મ પાછા ઉદયમા આવી ગયા! અને અવધિજ્ઞાન ડુલ! ઊડી ગયુ! હવે અધારુ ઘબ! કશું ઉપર દેખાતું નથી ત્યારે કહો જોઉ, આવો અશુભ ભાવ કરવામાં મૂર્ખતા નહિ? મૂઢતા નહિ? સહેજ હાસ્યમા કેવા પડયા? કેટલુ ગુમાવ્યું? હવે એ હાસ્યમા હૈયું જે તુચ્છ તામસ ભાવવાળું બન્યું એમા ગમે તેવા શુભ ભાવ લાવવા જાય, શુભ ધ્યાન કરવા જાય, પરંતુ એમાં એવો પ્રબળ પાવર ક્યાંથી આવે? કોઈકવારના પણ એવા અશુભ ભાવથી આ ખરાબી ઊભી થાય છે કે હૈયું ક્ષુદ્ર તુચ્છ બની

જાય છે, ને ત્યાં પ્રબળ શુભ ભાવ ને શુભ ધ્યાનને જાગવા અવકાશ જ રહેતો નથી. માટે જ સાવધાન! હાસ્યાદિ અશુભ ભાવ લાવતાં ખૂબ વિચાર કરવા જેવો છે. આપણે માનીએ કે

પ્ર૦–જરા હસ્યા, જરા મશ્કરી કરી, જરાક કોઈનું ઘસાતું બોલ્યા, એમાં શું થઈ ગયું?

ઉ૦–પરંતુ એમાં થઈ ગયું એ, કે

આપણા દિલમાં ક્ષુદ્રતા–તુચ્છતા–તામસભાવ લાવ્યા. એ વિના હાસ્યાદિ ઊભા થતા નથી.

પણ તમને જરાક હસ્યા એટલે તામસભાવ કર્યો એવું લાગે છે જ કયાં? નહિતર એવા તુચ્છ ભાવ વારે વારે શાના થાય? મુનિને હસવામાં અવધિજ્ઞાન કેમ ગયું? હાસ્યાદિના મૂળમાં ક્ષુદ્રતાદિને પોષ્યા માટે. એ મહાન નુકશાન ઊભું કર્યું. ત્યારે સમજતા નહિ કે 'હાસ્યાદિ એ સાત્ત્વિકભાવમાંથી ઊભા થાય છે.' ભલેને મુનિ પોતે ગુણિયલ હતા, પહેલાં મોહમુક્ત હતા, પણ પછી ઈંદ્રની મોહમૂઢ દશા જોતાં મોહયુક્ત બની એના પર હસ્યા, એમાં સામાના દોષ પર એના પ્રત્યે તિરસ્કારનો, દુર્ભાવનો, હાંસીનો ભાવ આવ્યો એ તામસભાવના ઘરનો છે. **સાત્ત્વિક ભાવના ઘરના ભાવ તો તે. કે જે**

(૧) સામા પર ભરપૂર દયા ઊભરાય,

(૨) મોહની ભયાનકતાની પોતાને ભડક લાગે,....

(૩) આત્મા–કર્મ–સંસાર વગેરે ભાવોને યથાસ્થિત કહેનાર જિનવચન પર ઓવારી જવાય,

(૪) મનને એમ થાય કે 'પ્રભુ! તારી તારા શાસનની કેવી બલિહારી કે આવા સંનેપાતના સકંજામાથી મને બચાવ્યો....'

પેલા મુનિને આમાંનું કશું કયાં થએલું ? એમને તો ઇન્દ્ર પર 'અ રે રે ! બિચારો મોહથી કચડાઈ રહ્યો છે !' આવી દયા આવવાના બદલે 'હેં ? આવું કરે છે ? પાગલ !' એમ તિરસ્કારભાવ આવ્યો, હાંસી દુગછા થઈ ત્યાં સાત્ત્વિક ભાવ ડૂલ ! ને તામસભાવ ઝગમગતો ! એટલે પછી અવધિજ્ઞાન જાય એમાં નવાઈ શી ?

'ધ્યાન અને જીવન' નો વિષય સમજવામાં આ ખાસ ખ્યાલમાં રાખી લેવા જેવું છે કે 'અશુભ ધ્યાન ઢગલો કરવા જોઇએ છે, પણ એના પર જીવનમાં મહા ખરાબીઓ ઊભી થાય છે ! અને એ અશુભ ધ્યાન તીવ્ર રાગ–દ્વેષ પર તો શું, પણ મામુલી ગણાતા હાસ્યાદિ દોષો પર પણ નભે છે; કેમકે ત્યાં તામસભાવ પોષાય છે. પછી એના પર દુર્ધ્યાન આવવું કયાં મોંઘું છે ?

અસદ્ નિમિત્તોથી જે દૂર, એ તામસભાવથી બચે :–

એટલા જ માટે આ પણ લક્ષમાં રાખવાનું કે તામસભાવને પોષનારાં નિમિત્તો જેટલાં ઓછાં સેવો એટલું બચાય. પેલા મુનિ દેવલોક દેખાયો તો એના જિનમંદિર જોવાની જિજ્ઞાસા કરવાને બદલે ઇન્દ્ર શું કરે છે એ જોવાની જિજ્ઞાસા કરવા ગયા, એટલે આ અસદ્ નિમિત્તને સેવ્યું, તો હાસ્યના તામસભાવમાં પડયા, અને અવધિજ્ઞાન જેવી મહાન સંપત્તિ પળવારમાં ગુમાવી. જિનમંદિરની જિજ્ઞાસા કરી હોત તો એ જોતાં જ્ઞાનની વિશેષ નિર્મળતા થાત

બધે જ અસદ્ નિમિત્તોથી દૂર રહેવા જેવું યા જેટલા બચાય એટલું બચવા જેવુ છે. અરે ! જમવા બેસો ત્યાં ય

જો મળે એટલી ચીજો ખાવાની ખુલ્લી રાખી તો તામસભાવમાં તણાઈ જતાં વાર નહિ લાગે. માટે તો 'દ્રવ્ય-સંક્ષેપ' એટલે 'વૃત્તિ-સંક્ષેપ' કે ખાવાની ચીજોની વૃત્તિનું ચોક્સ માપ; અને 'રસત્યાગ' અર્થાત્ વિગઈઓ આદિનો ત્યાગ, એને તપ ધર્મ કહ્યો. શું કરે એ? માપની ઉપરની વસ્તુ અંગેનો રાગાદિ તામસભાવ રોકે.

નાના બાળનું સત્ત્વ :-

અમે મુંબાઈમાં હતા, ત્યાં એક ભાઈ પોતાના નાના આઠ વરસના પુત્રને લઈને દર્શનાર્થે આવ્યા એ છોકરો વંદન કરી અમને ચિઠ્ઠી આપે છે. શાની ચિઠ્ઠી? બાધાઓ લેવાની આઈટેમો લખેલી. એમાં લખી લાવ્યો હતો કે 'ચોરી ન કરવી, પિક્ચર ન જોવા, એક ભાણે સાતથી વધુ ચીજ ન ખાવી....' હું તો જરા આશ્ચર્યમાં પડયો કે 'આવો નાનો બાળ, ને આ નિયમો?'

એ કહે છે, 'બાધા આપો.'

મેં એના પિતાની સામે જોયું, પિતા કહે છે, 'હા સાહિબ! આપો બાધાઓ, એ પાળશે.'

બોલો આ શું કર્યું એણે? સુખી ઘરનો હતો હોં; એકનો એક. મા-બાપ Full fecilities (પૂરી સુખસગવડો) થી રહેનારા! છતાં પુત્ર કહે છે 'આ બાધાઓ આપો.... સાતથી વધુ ચીજ એક ભાણે ન ખાવી, સિનેમા ન જોવા....' સમજીને નક્કી કરી લાવ્યો હતો. કેટલું સત્ત્વ!

આઠ વરસનાસાં આટલું સત્ત્વ, તો અઢાર વરસનાસાં કેટલું? માંડો ત્રિરાશિ. તમે તો ૧૮-૧૯-૨૦ વરસના છો ને? રતિ-અરતિના તામસભાવ તથા દુર્ધ્યાન વગેરેના નિમિત્તો બંધ કરવાનુ કેટલું સત્ત્વ છે?

'એક ભાણે સાતથી વધુ ચીજ નહિ, સિનેમા નહિ....' એવા નિયમો તામસભાવો પર અંકુશ મૂકવાનું મહાન સાધન છે. સત્ત્વ જોઈએ, તો જ એ બને.

નિઃસત્ત્વને ગભરાટ બહુ :–

નિઃસત્ત્વ માણસ તો આવા ત્યાગની બાધાથી જ ગભરાય, 'હાય! પછી વધુ ચીજ મળે ને ચાટવાની રહી જાય તો? સારું પિક્ચર આવ્યું હોય એ જોવાનું રહી જાય તો?' જીવની આ કેવી કંગાલ દશા છે! સંસાર તો પ્રલોભક પદાર્થોનો ભરેલો રહેવાનો. બસ, ભોગનું માપ નથી એટલે એ ઢગલો ચીજો પર જીવની ચાલે ફેંકાફેંક! ચીજો જાણે રમતિયાળ છોકરા, તે જીવને ફૂટબોલના દડાની જેમ આમન સામન ઉછાળ્યા જ કરે. પૂરી કહે, 'જા કઢી પર,' કઢી કહે, 'જા શાક પર,' શાક કહે, 'જા ફરસાણ ઉપર,' એ વળી કહે, 'જા ચટણી પર!' ચાલ્યું,– 'આ સારું છે, આ બરાબર નહિ, આ તો હાઈકલાસ, આ ડેમ કલાસ' કેટલા રાગ? કેટલા દ્વેષ? આ બધા તામસભાવનાં તાંડવ છે.

બહુ રાગદ્વેષાદિથી ભવપ્રવાસનો પાસપોર્ટ :–

સંસાર આ રાગ-દ્વેષાદિ તામસભાવો પર જ ચાલ્યા કરે છે. એમાંય માનવ અવતારે જેણે એ બહુ સેવ્યા, એણે તો જાણે અનેક ભવોની મુસાફરીના પાસપોર્ટ ફડાવી લીધા! કેમકે આ ભવ કિંમતી છે, બુદ્ધિનો અવતાર છે **જનાવર કરતાં માણસની બહુ ખીલેલી બુદ્ધિ. એટલે એના પર કરેલા સારા નરસા વેપાર જોરદાર!** તેથી એનો પર ધૂમ કમાઈ! જનાવરનાં કરતાં કેઈ ગુણી! નાજુક ભવ છે આ. બે વાત છે,– (૧) જો આમાં સમજપૂર્વક ધર્મ કરો, તો પાપકર્મ-ક્ષય અને પુણ્યકમાઈ મોટા પ્રમાણમાં. (૨) ત્યારે

જો બુદ્ધિપૂર્વક પાપાચરણ સેવો, રાગ-દ્વેષ-મોહ કર્યા કરો, તો પાપકર્મની કમાઈ પણ જંગી!

મોક્ષ પામવા પર હક કોનો?:-

સંસાર રાગ-દ્વેષ-મોહ વગેરે તામસભાવો પર સર્જાય છે. કેમકે રાગાદિથી અશુભભાવ આર્તધ્યાન ડગલે ને પગલે; ને એથી આત્મઘરે ઢગલો અશુભ કર્મબંધનો પ્રવાહ સતત વહ્યો આવે માટે જેણે રાગ-દ્વેષ-મોહને જીત્યા, અર્થાત્ તામસભાવ બંધ કર્યા, એણે સંસારને જીત્યો. એ કલ્યાણ આત્મા હવે આમ ચાલ્યો મોક્ષ તરફ. પછી ભલેને બાળ હોય કે બુઢ્ઢો, માંદો હોય કે સાજો, સ્ત્રી હોય કે પુરુષ, પિતા હોય કે પુત્ર, ગુરુ હોય કે શિષ્ય, પણ જેણે રાગ-દ્વેષ-મોહને હફાવ્યા, એણે સંસારને દૂર ધકેલ્યો. અઇમુત્તા મુનિ બાળ હતા, પરંતુ એમની પ્રત્યે હસનારા મોટા મુનિઓ બાજુએ રહી ગયા, અને એ રાગાદિ જીતીને કેવળજ્ઞાન પામી ગયા! ઉપદેશક ગુરુ અને દીક્ષા આપનાર આચાર્ય અર્ણિકાપુત્ર બેઠા રહ્યા, ને એમના હાથે દીક્ષા લેનારી સાધ્વી પુષ્પચૂલા કેવળજ્ઞાન પામી ગયા! શાના પર? રાગ-દ્વેષને ધકેલી મૂકવા પર.

અર્ણિકાપુત્ર અને પુષ્પચૂલાનું દૃષ્ટાન્ત :-

પુષ્પચૂલા આમ તો રાજાની રાણી; પણ એ પતિ રાજા પોતાનો સગો ભાઈ જ પતિ બનેલો! અવિવેકી બાપે ભાઇ-બેનનો અગાધ પ્રેમ દેખી બન્નેને એક બીજા સાથે પરણાવી દીધેલા! તેથી પોતાના સંતાનમાં આ ન ઇચ્છતી માતાએ વૈરાગ્ય પામી ચારિત્ર લીધું. સારી સાધના કરી એ સ્વર્ગમાં ગઈ. ત્યાંથી આ સ્થિતિ જોઈ પુષ્પચૂલાને સ્વર્ગ-નરકનાં દૃશ્ય સ્વપ્નમાં દેખાડયાં છોકરીને કેમ બતાવ્યા, છોકરાને કેમ નહિ? એટલા માટે કે છોકરીના હૃદય કોમળ અને

વિનયભર્યાં. કૃષ્ણ વાસુદેવ શું કરતા હતા? છોકરીઓને સમજાવીને નેમનાથ પ્રભુ પાસે ચારિત્ર અપાવતા. 'છોકરાઓ તો ઉંમરમાં આવ્યા એટલે અહંત્વ વધ્યું, બુદ્ધિનું અભિમાન જાગ્યું, દિલ કઠોર બન્યા, એ શાના એમ સમજી જાય?' આવું કાંઈક જોયું હશે, એટલે છોકરાઓને સમજાવવાની માથાકુટમાં ન પડયા, પણ છોકરીઓને સહેજમાં સમજાવી સમજાવી ચારિત્રમાર્ગે ચડાવી દેતા ગયા. અહીં માતા દેવે પુત્રી પુષ્પચૂલાને બૂઝવવા નરકનાં સ્વપ્ન દેખાડયાં.

પુષ્પચૂલાએ નગરમાં બીજા-ત્રીજાને સ્વર્ગ-નરકનાં સ્વરૂપ પૂછયાં, પણ ખરો ઉત્તર ન મળ્યો. ત્યારે અર્ણિકાપુત્ર આચાર્યે, એણે જેવું દેખેલું, એવું સ્વરૂપ જૈનશાસ્ત્રાધારે કહી બતાવ્યું!

પછી તો પુષ્પચૂલાને ભારે શ્રદ્ધા થઈ, તેથી પૂછયું કે 'પ્રભુ! આવી ઘોર દુઃખભરી નરકમાં કયા કારણે જવાય?'

આચાર્ય મહારાજે, 'મહારંભ, મહાપરિગ્રહ, રૌદ્રધ્યાન, કૃષ્ણલેશ્યા, વિષયાંધતા, પરિગ્રહાંધતા,'... વગેરે કારણો બતાવ્યાં. સાંભળીને પુષ્પચૂલાને પોતાના લગ્ન પર અને એવા સંસાર પર તિરસ્કાર છૂટયો, તીવ્ર વૈરાગ્ય થયો, આગ્રહપૂર્વક રાજા પતિ પાસે દીક્ષાની રજા માગી. રાજાએ એક શરતે રજા આપી કે 'દીક્ષા લઈને જીવનભર આ નગરમાં જ રહેવાનુ; જેથી મને તમારાં દર્શન તો મળે'

પુષ્પચૂલા શું કરે હવે? પતિની રજા વિના કોઈ દીક્ષા આપે નહિ; ને દીક્ષા લીધા પછી સયમભાવ ટકાવવા એક સ્થાને બેસી રહેવું પાલવે નહિ. પણ પુષ્પચૂલા જુએ છે કે

'હજી ય દીક્ષા લીધા બાદ ભલે એક સ્થાને રહેવુ પડે, પણ રાગનાં નિમિત્તોથી આઘા રહેવાથી અને વિશેષ

સાવધાની રાખવાથી સંયમભાવ ટકાવી શકાશે, પરંતુ દીક્ષા વિના ઘરે બેસી રહેવામાં તો મોત જ છે.'

ઘરે કેમ મોત?

રાગનાં નિમિત્તોની વચ્ચે રહી રાગથી શે બચાય?

કામપાત્રોના સંગમાં વાસના કેમ ભૂલાય? ઘર એટલે તો પાપનું ઘર. ત્યાં સદા સત્તર પાપસ્થાનક ચાલુ! એમાં ય જો એ પાપો પર અંધ રાગ, એનું નિર્ભીક સેવન, તો અઢારમું ખતરનાક મિથ્યાત્વ–શલ્ય પાપ પણ આવતાં વાર નહિ. માટે એકવાર આ પાપઘરમાંથી તો નીકળી જવું. પછી બહારનાં નિમિત્તોથી તો પ્રયત્ન રાખીને બચી જવાશે.'

પુષ્પચૂલાને કેવળજ્ઞાનનું રહસ્ય :–

પુષ્પચૂલાએ આચાર્ય મહારાજ પાસે દીક્ષા લીધી. જુઓ એ કેવળજ્ઞાન પામવાની છે. કેમ? જો કે એ નગરમાં જ રહે છે, પણ એ સમજીને રહે છે, વિશેષ એવી સાવધાની રાખીને રહે છે કે 'એક સ્થાને બેસી રહેવામાં રાગ–મમત્વ–શિથિલતા–પ્રમાદ વગેરે અનેક દોષો સુલભ છે, ને તેથી સંયમ ભાવ ઘવાય;' માટે મન પર બરાબર કડકાઈ રાખીને સાધના કરે છે; ઊંચી ઊંચી પરિણતિથી ત્યાગ, તપ, સ્વાધ્યાય, શુભ ભાવો, શુભ ભાવનાની સાધના કરે છે.

ઊંચી ઊંચી પરિણતિથી સાધનામાં આગળ વધાય તો જ સંભવિત દોષોથી બચાય.

સાધનામાં આગળ આગળ વધવાનો ઉત્સાહ અને વેગબંધ પુરુષાર્થ શું કરે? તો કે એ દોષોને અનુકુળ થનારા મન–મંદવાડને દૂર જ રાખે છે. જુઓ, દા. ત. ઘરેથી દુકાને જવા ઉત્સાહ અને વેગિલા ઉદ્યમથી નીકળ્યા, તો

રસ્તામાં કોઈ પૈસા કમાવવા સિવાયની વાત કરવા મળે ત્યાં વાતમાં લોભાવાતું નથી, ઊભા નથી રહેવાતું, ઝટ દુકાન તરફ જવાય છે. પણ જો એમ જ શાક ખરીદવા બજારે ચાલ્યા, તો ત્યાં કોઈ મનનો એવો વેગ નથી કે આ ઝટ શાક ખરીદી ઘરે આવું. તેથી રસ્તામાં કોઈ હરિનો લાલ મળ્યો તો લલચાઈ જવાય છે, ને કચરાપટ્ટી વાતોમાં ય અડધો કલાક ઊભા રહી જવાય છે! બસ, એવું ધર્મસાધનામાં સમજવાનું છે. જો વેગબંધ પુરુષાર્થથી હોંશ અને જોસથી એમાં કામ ધપાવ્યે રાખ્યું, સાધનાની ઊંચી ઊંચી કક્ષામા જો આગળ આગળ વધતા ગયા, તો એ મનના પ્રબળ વેગ અને ઉત્સાહ સામે મન દોષોની લલચામણીમાં નહિ તણાય, એ તામસભાવમાં નહિ પડે દોષોનાં પ્રલોભનમાં પડતાં તામસભાવ માથે ચડી બેસે છે. માટે તામસભાવને રોકવા દોષોની લાલચ દબાવવી જોઇએ એ તો ધર્મસાધનામાં ઉત્સાહ અને વેગબંધ પુરુષાર્થથી બને પૂછે છે,

પ્ર૦– ધર્મ કરવા છતાં મન કેમ પાપમાં તણાઈ જાય છે?

ઉ૦– આ જ કારણે, કે ધર્મસાધનાને વધુ ને વધુ (૧) હોંશિલી, (૨) જોસિલી, ને (૩) ઉચ્ચ-ઉચ્ચતર ઉચ્ચતમ નથી બનાવાતી.

દેવદર્શનાદિ ધર્મસાધના આમ તો એની એ જ થતી હોય, પરંતુ

(૧) દિન–પ્રતિદિન એ દેવદર્શનાદિ વધુ ને વધુ હોંશથી થાય, એ હોંશ આગળ બીજા–ત્રીજાને મળવા કરવાની હોંશ મંદ પડી જાય, ફિક્કી પડી જાય, એવી

હોંશવાળી દેવદર્શનાદિ ધર્મસાધના એ હોંશિલી.

(૨) વળી એમાં તન-ધનની સાધનસામગ્રીનો વધુ ને વધુ ભોગ અપાય. દા. ત. દેવદર્શન-પૂજનમાં વધુ સારાં સારાં પોતાનાં પૂજનદ્રવ્યો લઈ જવાય...., વગેરે એ જોસિલી.

(૩) ત્યારે દેવદર્શનાદિમાં,- (૧) મનની વધુ ને વધુ તીવ્ર એકાગ્રતા રખાય, (૨) ભાવોલ્લાસ વધારતા જવાય, એ ભાવો-લ્લાસ એવા કે (૩) દુનિયા તદ્દન ભૂલી જવાય, (૪) સંસાર વધુ ને વધુ અકારો લાગતો જાય, (૫) એક બાજુ ધર્મસાધનાના ભાવમાં તન્મયતા વધે અને બીજી બાજુ સંસારના પદાર્થો પ્રત્યે આસગભાવ ઘટતો આવે, આનું નામ ઉચ્ચઉચ્ચતર ધર્મસાધના.

આમ વધુ ને વધુ હોંશિલી, જોસિલી અને ઉચ્ચ-ઉચ્ચતર ધર્મસાધના કર્યે જવાય એથી મનોબળ-મનઃશુદ્ધિ ખૂબ વધે.

ઘણા માણસો કહે છે કે 'અમે દેવદર્શન-પૂજા-સામાયિકાદિ બનતુ બધું કરીએ છીએ. હવે બીજું વધારે તો અમારાથી આ સંયોગોમાં શુ થાય ?'

પરંતુ એમને બિચારાને આ કયાં ખબર છે કે જેટલુ કરાય છે એમાં ય આગળ આગળ વધવાને કેટકેટલો અવકાશ છે? કેટલી બધી હોંશ, જોસ અને ઉચ્ચતર પરિણતિ એમાં વધારી શકાય છે? શુ તમે એમ માનો છો કે જેવું પ્રભુદર્શન શય્યંભવ બ્રાહ્મણે કર્યું, એવું તમે કરી રહ્યા છો? એને તો યજ્ઞના સ્તંભ નીચેથી પ્રભુપ્રતિમા મળી તો એનાં દર્શન પર ઓવારી જઈ પ્રભુનાં તત્ત્વ જાણવાની તીવ્ર જિજ્ઞાસા જાગી, તે યજ્ઞ પડતો મૂકી પહોંચ્યો આર્ય પ્રભવસ્વામી પાસે ! ને તત્ત્વ સાંભળી, એ જચી જતાં ત્યાં જ ચારિત્ર લીધું. કેવું કે એ

દર્શન હશે? તામસભાવનાં તાંડવો દિલને આવાં દર્શનમાં જવા નથી દેતાં.

ચાલુ સાધનામાં વધુ શું કરવા જેવું?:-

ત્યારે શું એમ માનો છો કે શ્રેણિકરાજા વીરપ્રભુનું જે સ્મરણ કરતા હતા, તેવું આપણે કરીએ છીએ? એ શ્રેણિક તો આ સ્મરણના જોસ અને હોંશ પર પ્રભુની સુખશાતા-આબાદીના સમાચાર લઇ આવનારને વધામણીમાં સુવર્ણદાનથી નવાજી દેતા. આપણે શું કરીએ છીએ? અર્થ-કામની મૂર્ચ્છાના હૈયે તામસ-ભાવ રમતા હોય ત્યાં આ શે બને? નવકારનું ચિંતન-સ્મરણ કરાય એમાં પરમેષ્ઠીનું ચિંતન કરતાં કયારેક અપૂર્વ આલ્હાદ આવ્યો ખરો? ને આવ્યો તો કોઇ ભારે ભોગ આપ્યો ખરો? ખાનપાન-રંગરાગના તામસભાવમાં ભોગ શી રીતે અપાય?

દેવદર્શન, નવકાર-સ્મરણ, વગેરેમાં દિનપ્રતિદિન હોંશ વધારાય, જોસ વધારાય, ઊંચી ઊંચી પરિણતિ વધારતા જવાય. હોંશથી ઉલ્લાસ ભારે વધતો ને વધતો રહે. જાપ, સ્મરણ કરવામાં જોસ એટલે શરીરનો અપ્રમાદ, દૃષ્ટિની સ્થિરતા અને કાનની અંતર્મુખતા વધુ ને વધુ જામે; તેમજ પરિણતિથી વીતરાગ દેવ અને નિર્ગ્રન્થ ગુરુ તરફ શરણ, ઝુકાવટ, અને મૂલ્યાંકન વધતાં ને વધતાં ચાલે. આમ પ્રયત્ન ચાલુ જોઇએ. તો ચાલુ સ્થિતિમાં ય આગળ વધાય. પરંતુ ધ્યાન રાખજો, બીજી બાજુએ અર્થ-કામની લાલસાનાં તામસભાવ ઓછા કરવાની તૈયારી હોય તો આ બને. એ તામસભાવ ઘટાડીને દરેક ધર્મસાધનામાં હોંશ-જોસ-પરિણતિ વધારતા જવાય એ જરૂરી છે. સાધના એની એ જ, પણ એમાં હોંશ, જોસ અને આંતર

પરિણતિ વધતી ને વધતી રહે, એ કાર્ય જિંદગીમાં છેડા સુધી યાવત્ વીતરાગ બનવા સુધી ચાલુ રહી શકે છે. 'હવે વધુ અમારાથી શું થાય ?' કહેવાનું અજ્ઞાનતાભર્યું છે, વધારે કરવું હોય તો કરવાનું આ ઘણું છે. જુઓ આ ત્રણમાં શું શું કરાય ?

(૧) વધુ ઉલ્લાસની પાછળ શું ?:-

સાધનામાં હોંશ ઉલ્લાસ વધુ આવ્યો એ શી રીતે માનીએ? કહો, એની પાછળ કોઈ વધારે ભોગ આપવાનું રાખીએ રાખો છો ? કોઈ તીર્થદર્શન થયું, ક્યાંક અપૂર્વ અદ્ભુત અંગરચનાયુક્ત પ્રભુનાં દર્શનનો લાભ મળ્યો, ઉલ્લાસ ખૂબ આવ્યો, તો એની પાછળ એની કદરરૂપે ઉપવાસ કે આંબેલ યા વિગઈત્યાગ કરવાની વાત ખરી ? એ આનંદ પાછળ શુભ ખાતે પાંચ પૈસા ખરચવાનું બને છે ખરું ? જો એવો કશો જ ભોગ આપવાનો નહિ, તો તો એનો અર્થ એ કે 'ઉલ્લાસ વધુ આવ્યો એટલે કે આ સાધના બહુ ગમી, ને એમાં બહુ આનંદ ઊછળ્યો એટલું જ, પરંતુ એના કરતાં મારાં ખાનપાન ને મારા પૈસા મને વધુ ગમેલા છે, એમાં વધારે આનંદ રહેલો છે.' દર્શન કરતી વખતે અંદરમાં ઊતરી હૈયું તપાસાય તો એ હૈયાનો આ ગુપ્ત અવાજ માલુમ પડે કે 'ભગવાન તમે બહુ વહાલા, પણ તમારા કરતાં મારા પૈસા ને મારાં ખાનપાન વધારે વહાલા.... હજી પૈસા ખાતર તમારો ઉપયોગ કરું, પણ તમારી ખાતર પૈસા ન તોડી નાખું,' શું આ જ હોંશ ને ઉલ્લાસ ને ? **પૈસા અને વિષયસુખોના વહાલના તામસભાવ સાચા ધર્મ-ઉલ્લાસ નથી જાગવા દેતા.**

અનંત ઉપકારી વીતરાગ પરમાત્મા મળવા છતાં જડના રાગ એના એ જ રહે ?

(૨) વધુ જોસ એટલે :-

ત્યારે સાધનામાં જોસ વધુ આવે ત્યાં શું અપ્રમાદ અને સ્થિરતા ખૂબ વધતી જતી ન હોય ? શું પહેલાની જેમ આંખ એનાં એ જ ડાફોળિયાં માર્યા કરે ? શું ચિત્ત એનું એ ચંચળ રહી આડાઅવળા ભૂસા કુટયાં કરે ? શરીર એવું ને એવું સુસ્ત મુડદાલ રાખ્યા કરાય ? સાધના પૂરી થઈ એટલે 'હાશ પત્યું' એવો છૂટકારાનો દમ ખેંચાય ? **બાહ્યની લંપટતાના તામસભાવ હોયે, સાધનામાં જોસ શી રીતે આવે ?**

એની એ જ સાધના છતાં આગળ વધવું હોય તો ઘણું ઘણું કરવા જેવું છે. હોંશ અને જોસ એવા વધારતા જવાય કે 'હોંશ'ની પાછળ નક્કર ભોગ આપવાનું કરતા રહેવાય, અને 'જોસ'ની પાછળ શરીર ઇન્દ્રિયો અને મનની એકાગ્રતા-સ્થિરતા-તન્મયતા અને અપ્રમાદ જોરદાર બનાવતા જવાય **રખડતા મનનો તામસભાવ પડતો મૂકયા વિના આ ન બને. ત્યારે,**

(૩) પરિણતિ વધારતા જવાય એટલે ? :-

બાહ્ય સાધનાને અનુરૂપ અંતરના ભાવમાં વૃદ્ધિ કરતા જવાય. દા. ત. દાન દીધું, ત્યાં હૃદયમાં ધનમૂર્ચ્છાનો ત્યાગ વધતો આવે, ધન પ્રત્યે ઘૃણા વધે, અભાવ વધતો જાય. એમ દા. ત તપ કર્યો ત્યાં આહારની પ્રત્યે કંટાળો વધે વ્રત લીધા ત્યાં વિષયો પર ગ્લાનિ વધતી જાય,....એ બધું પરિણતિ ઉચ્ચ-ઉચ્ચતર બનાવી કહેવાય.

પુષ્પચૂલાની સાધના કેમ વધતી ?

પુષ્પચૂલા સાધ્વી આ કરી રહી છે. એ સમજે છે કે 'ચારિત્ર આ ને આ જ નગરીમાં રહીને પાળવાનું છે. એમાં વળી નગરની રાણી તરીકે હતી એમાંથી સંસારત્યાગી સાધ્વી

બની છું તો લોકનાં માનઆદર ખૂબ રહેવાના; એટલે સંયમમાં શિથિલતા આવવા મોટો સંભવ છે. માટે સાધનામાં હોંશ, જોસ અને આભ્યન્તર પરિણુતિ વધારતા જ રહેવાનું, જેથી કયાય બાહ્યમાં લપટાઈ જવાય નહિ; અને 'મિયા ઠેરના ઠેર' જેવી સ્થિતિ ય ન રહે.' રાજાએ પણ રાણીને આ નગરમાં જ જીવનભર રહેવાની શરતે દીક્ષાની અનુમતિ આપી છે તે અહીં ને અહીં એનાં દર્શન મળ્યા કરે એટલા માટે. એટલે એ પણ દર્શનાર્થે આવતો હોય; તેથી સાધ્વીને એના પ્રત્યે રાગ વધવાનો કે ઊભો રહેવાનો સભવ છે. હવે જો ચારિત્રસાધનામાં ત્યાગ–વૈરાગ્ય–તપ–સ્વાધ્યાયમાં આંતર હોંશ-જોશ–પરિણુતિ વધારતા ન જવાય, તો બચવાનું શી રીતે બને?

એમ તો ચારિત્ર લઈને સંયમભાવમાં આગળ ને આગળ વધવાનું જ હોય, પરંતુ સામે પ્રલોભક કે બાધક સંયોગ હોય ત્યા તો ખાસ કરીને સંયમમાં હોંશ, જોશ અને પરિણુતિ વધારતા રહેવાનુ છે. કેવળજ્ઞાન પામવાની આ ભૂમિકા છે. સિદ્ધ થવું છે? તો સાધકે સાધનામાં આ રીતે આગળ ને આગળ વધતા જ રહેવું જોઇએ.

આણુકાપુત્ર આચાર્ય સાધ્વીના કેવળજ્ઞાનથી ચોંકયા:-

અહીં બને છે એવુ કે અર્ણિકાપુત્ર આચાર્યનું જંઘાબળ ક્ષીણ થઈ જવાથી ચાલવાની શક્તિ રહી નથી; તેથી અહીં જ પડયા રહેવામાં પોતાના સમુદાયના મુનિઓને સંયમમાં બાધ પહોંચે. એ સંયમ બાધા રોકવા માટે એ સમુદાયને વિહાર કરાવી દે છે, ને પોતે અહીં નગરમાં જ અપ્રમત્તપણે રહે છે. ગોચરી-પાણી પુષ્પચૂલા સાધ્વીજી મૂકી જાય છે. બને છે એવું

કે એકવાર સાધ્વીજી વરસાદમાં ગોચરી લઈ આવ્યા.

આચાર્ય મહારાજ એમને પૂછે છે,–'આવું કેમ કર્યું ? વરસાદમાં તો કાચા પાણીના અસંખ્ય અપકાય–જીવોની વિરાધના થાય; પછી એમાં ચાલી તમે ગોચરી કેમ લાવ્યા ?'

સાધ્વીજી કહે છે, 'હું અચિત્ત (નિર્જીવ) પાણીમાંથી લાવી છું.'

સૂરિજી ચોંકે છે! પૂછ્યું, 'અચિત્ત કયા જ્ઞાનથી જાણ્યું ?'

જ્યાં સાધ્વીજીએ કહ્યું કે–'અપ્રતિપાતી જ્ઞાનથી; કેવળજ્ઞાનથી.' ત્યાં આચાર્ય મહારાજને પારાવાર પસ્તાવો થયો ! કે,–

આચાર્યશ્રીનો પસ્તાવો :–

'અરે ! આ મેં શું કર્યું ? કેવળજ્ઞાની ભગવંત પાસે મેં સેવા કરાવી ? ગોચરી મંગાવી ? કોણ જાણે કેવળજ્ઞાન તો ક્યારે ય થયું હશે ? કેટલાક દિવસથી મારે ગોચરીમાં આહાર જોઈએ તેવો અને જોઈતા પ્રમાણમાં જ આવતો હતો. મને મૂર્ખને આ ખબર ન પડી. મેં માની લીધું કે આ તો રોજના ટેવાઈ ગયા છે, મારી પ્રકૃતિ સમજી ગયા છે, તેથી બરાબર માપસર અને જરૂરી લઈ આવે છે. પરંતુ ખરેખર તો કેવળજ્ઞાનથી જ બરાબર જોઈને એ પ્રમાણે થતું હશે ! તો કેવળજ્ઞાનીની સેવા કરીને તરી જવાને બદલે અ રે રે ! મેં કેવળજ્ઞાની પાસે સેવા કરાવી આ ડુબવાનો ધંધો કર્યો ? કેવી મારી આ નાલાયકતા ?'

આચાર્ય મહારાજ ઝટ ઊભા થઈ હાથ જોડીને પગે પડી કહે છે, 'ભગવતી ! આ હું કેવો નાલાયક કે આપ જ્ઞાની પાસે મજુરી કરાવી ? તો તો મારે હજી કેટલા ભવ ભટકવાનું છે ?'

પ્રકરણ ૧૬. રાગને કેમ હંફાવવો?

જૈનશાસનની નિષ્પક્ષપાત વાતો :-

જુઓ પુષ્પચૂલાને ઉપદેશ કરી મહાપાપમાંથી છોડાવીને સંયમમાં લાવનાર કોણ છે? આ આચાર્ય મહારાજ છે. શાસ્ત્રોના સમર્થ જ્ઞાતા અને દીર્ઘકાળ સંયમ પાળનાર આચાર્ય ભગવંત ગુરુ છે. છતાં ગુરુ આચાર્યદેવ રહ્યા છદ્મસ્થતાની ધરતી પર, અને શિષ્યા પુષ્પચૂલા સાધ્વી ઉપડયા વીતરાગ-સર્વજ્ઞતાના આસમાનમાં! શાના બળે? રાગ-દ્વેષ-મોહને હંફાવવા પર. એમણે (૧) તો પોતાના ભાઇને જ પતિ કરવાના ઘોર પાપના પશ્ચાત્તાપ અને પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે, તેમજ (૨) બીજું એક જ નગરમાં રહેવું પડવાથી સંયમને ખૂબ જ તેજસ્વી બનતું રાખવાના ઉદ્યમરૂપે, જ્વલંત વૈરાગ્ય, ત્યાગ, તપ વગેરેથી જે જે આંતરિક શુદ્ધ પરિણતિ વિકસાવી, અને એથી રાગ-દ્વેષ-મોહ વગેરે તામસીભાવોનું કૂટિયું કર્યે ગયા, એથી, ભલે એ નવા શિષ્યા સાધ્વી હતા, છતાં એમણે કેવળજ્ઞાન ઉપાર્જ્યું! ત્યારે ગુરુ અર્ણિકાપુત્ર આચાર્યને એવા આંતર પુરૂષાર્થની હજી વાર લાગી તો એ હજી છદ્મસ્થ છે! પહેલાં ગુરુ તરે? કે શિષ્ય તરે?

મળેલા હકનું આશ્વાસન અને પ્રોત્સાહન :-

જૈનશાસનની આ નિષ્પક્ષપાત રજુઆત જોવા જેવી છે. એ માણસને કોઈપણ અવસ્થામાં આશ્વાસન ને પ્રોત્સાહન આપે છે. એ કહે છે, 'તમે બાળ હો કે બુઢ્ઢા, સ્ત્રી હો કે પુરુષ, શિષ્ય હો કે ગુરુ, સાજા હો કે બિમાર, કીર્તિમાન હો યા નહિ, વિદ્વાન હો યા નહિ, આશ્રિત હો કે આશ્રયદાતા....

ગમે તે હો, પરંતુ તમને રાગ-દ્વેષ-મોહના તામસભાવોને પહેલા કચરવાનો સંપૂર્ણ હક છે. હકનો ઉપયોગ કરવો જોઇએ, શક્તિને કામે લગાડવી જોઇએ; તો તમે ગુણસ્થાનકના ઊંચા પગથિયાં ચડી શકો છો; ચડતાં ચડતાં ઠેઠ વીતરાગ-સર્વજ્ઞ થઇ શકો છો.' કેવું સુંદર આશ્વાસન! કેવું સુંદર પ્રોત્સાહન!

અર્ણિકાપુત્ર આચાર્ય પૂછે છે, 'હજી મારે કેટલા ભવ ભટકવાનું છે?'

સાધ્વીજી કહે છે, 'તમે ચરમ શરીરી છો, આ ભવમાં જ મુક્તિગામી.'

આચાર્ય મહારાજ આશ્ચર્ય પામે છે! કહે છે, 'હેં? હું ચરમ શરીરી? મને કયારે કેવળજ્ઞાન?'

કેવળજ્ઞાનીએ ઉત્તર કર્યો, 'ગંગા ઊતરતાં.'

કેવળજ્ઞાનમાં બધું પ્રત્યક્ષ જુએ છે એટલે કહી શકે. ફરીથી અહીં જોવા જેવું છે કે,

સાધ્વીજીને કેવળજ્ઞાન કયા બળ પર? :-

કહો, સાધનાના પ્રચંડ બળ પર.

(૧) એક બાજુ એ જુએ છે કે રાજા અતિ પ્રેમાળ છે અને મને અહીં ને અહી રાખી રોજ દર્શનાર્થે આવશે. ત્યાં મેં ફગાવી દીધેલો રાગ ફરી મારામાં ન ઊભો થાય એ માટે મારે વૈરાગ્ય અને ઉદાસીનભાવની સાધના વધુ ને વધુ જોરદાર બનાવવી જોઇએ. તે એ વિચાર જાગતો રાખીને બનાવાય કે,-

(૧) આવા રાગ કરી કરીને તો આ જીવ અનંતાનંત કાળથી સંસારમા ભટકતો રહ્યો છે. હવે એ સમજ્યા પછી

આવા ઉત્તમ પુરુષાર્થ શક્તિવાળા માનવ ભવે તો એને કચરવાનો જ હોય; નહિતર પછી બીજા કયા ભવમાં આ કાર્ય થઈ શકવાનું હતું?

(૨) ત્યારે ખરી રીતે, જેના પર રાગ કરીએ છીએ, એ આપણું શું લીલું વાળે છે? તેમજ,

(૩) રાગ ગમે તેટલો કર્યો, પરંતુ તે કેટલો ટકવાનો? મૃત્યુ થતાં અવશ્ય વિયોગ અને વિસ્મરણ. પછી પરભવે કયાંય એકલા ઊપડી ગયે રાગ કયાં રહેવાનો? વળી,

(૪) વીતરાગ બનવું છે તો અંતે રાગને સાથે જ છુટકો છે, તેય જે વસ્તુ કે વ્યક્તિ પર વળી રાગ વિશેષે ઊછળે છે ત્યાં તો વિશેષ પુરુષાર્થથી વૈરાગ્ય જ્વલંત બનાવીને રાગના વિશેષ નિગ્રહ સાથે વર્તવાનું. રાજાને તો જાણે કોઈ રસ્તે જનાર તદ્દન ત્રાહિત જ સમજવાનો; જેથી એની સાથે પોતાને કોઈ સંબંધ જ નથી એમ લાગે.

—આમ એ રાગથી ભારે અલિપ્ત રહેતા હતા.

(૨) સાધ્વીને તદ્દન અલિપ્ત રહેવા બીજું બળ આ છે કે એ જુએ છે કે 'જો આ ને આ જ નગરીમાં રહેવાનું છે તો પછી કયાંય મમત્વ ન બંધાય, શિથિલતા ન પેસે, એ માટે સંયમની સાધના વધુ ને વધુ હોશ, જોસ અને ઉચ્ચ ઉચ્ચતર સંયમ–પરિણતિવાળી બનાવતા રહેવું જોઈએ.' એમ એ આગળ વધી રહ્યા હતા.

(૩) વળી સાધ્વીજી હમેશા એ જુએ છે કે 'આવા પરમ ઉપકારી અને મહાગુણિયલ આચાર્ય ભગવાનની સેવા કરવાનો લાભ કયાથી મળે! જો એ મળ્યો છે તો મારાં એ મહાન અહોભાગ્ય સમજી સેવામાં કમીના ન રાખું, અને

સેવાનો લાભ આપવા બદલ આચાર્ય ભગવંતનો અધિકાધિક ઉપકાર માનું.' એ વિચારથી સેવામાં ભારે સજાગ છે અને આચાર્ય મહારાજ પ્રત્યે તેમ આ બધાના મૂળ દેવાધિદેવ અને એમના શાસન પ્રત્યે વધતા ને વધતા બહુમાનવાળા બન્યા રહે છે.

આ ત્રણે ય બળ પર એ આગળ ને આગળ વધતા જ રહ્યા. સંયમથી બહારના પદાર્થ પર નિરાસંગ ભાવ વધારતા જ ગયા.

પ્રશસ્ત રાગમાં પણ ફળની કોઇ આશંસા જ નહિ, તેથી એ રાગને ય અવસરે છુટતાં વાર નહિ એટલે જ્યાં ક્યારે ય સંયમાદિમાં એકતાનતા આવી અનાસક્ત યોગમાં ચડયા, કાયાની આસક્તિ અને અહત્વ તુટયા, કે પ્રશસ્ત પણ રાગ છુટીને તરત વીતરાગતા આવીને ઊભી રહી ! ને ક્ષણમાં કેવળજ્ઞાન થયું !

પુષ્પચુલા સાધ્વીજી આમ કેવળજ્ઞાની વીતરાગ સર્વજ્ઞ બન્યા, ત્યારે અર્ણિકાપુત્ર આચાર્ય મહારાજ પણ હવે જુએ છે કે 'આ કેવળજ્ઞાની મને કેવળજ્ઞાન થવામાં સમયમર્યાદા તો આપતા નથી. પણ માત્ર ગંગા ઊતરતાં કેવળજ્ઞાન થવાનું કહે છે; તો લાવને હવે એમાં ઉધારો શો ? હમણાં જ જઇને ગંગા ઊતરું. કેવળીનું વચન ફોગ જાય નહિ.' તે ઊઠયા, ચાલ્યા ગંગાના કિનારે. ત્યાં જઈ નાવડામાં બેઠા. નાવ ઉપડી પૂર્વના વૈરી દેવતાથી અધવચ્ચે નાવ ડોલ ડોલ કરાતાં નાવડામા બેઠેલા બીજા લોકોએ એમને અપશુકન માની પોટલાની જેમ ઊંચકીને બહાર ઊંચે ઉછાળ્યા ! ત્યાં એ વૈરી દેવતાએ એમને ભાલા પર ઝીલ્યા. શરીરમાં અણી જોરથી

ઘુસી ગઇ, એમાં પરોવાઇ ગયા, અને એમાંથી લોહી નીચે પડવા માંડયું!

જીવને કસોટી :– હવે અહીં જ જીવની કસોટી થાય છે.

(૧) સંયમનો અહિંસાનો રાગ અને પુરુષાર્થ વધારે છે? કે કોઈ કેવળજ્ઞાની જેવી ઊંચી પદવી પામવાનો રાગ વધારે?

(૨) કેવળજ્ઞાનને જ્ઞાનીના વચનમાત્ર પર લેવું છે કે સંયમના જ્વલંત પુરુષાર્થ પર?

(૩) જીવલેણ ઘા વખતે, પણ પોતાની કાયાનો વિચાર? કે જીવોનો વિચાર? હવે કાયા પર રાગ રહે છે? કે જીવો પરની દયામાં એ રાગના ભુક્કા થાય છે?

આચાર્ય મહારાજ કસોટીમાં પાર ઊતરે છે,– નાવડામાંથી ઊંચકીને બહાર ફેંકનાર લોકો પર કે ભાલામાં પોતાના શરીરને વીંધનાર ઉપર એ પોતાના દિલમાં જરા ય લેશમાત્ર પણ દ્વેષ નથી થવા દેતા. ઊલટું એ (૧) એમના પર ભાવકરુણા અને સ્વશરીર પર ઘૃણા વિચારે છે કે 'અરેરેરે! આ બિચારા જીવો પાપ બાંધે છે એમનું પરભવે શું થશે? ત્યારે એમના પાપમાં આ મારું શરીર નિમિત્ત થઈ રહ્યું છે, એ કેવું ગોઝારું! વળી (૨) પોતાના ભાલે વીંધાયેલા શરીરમાંથી લોહી નીચે પાણીમાં પડતું જોઇ એમને પાણીના જીવો પર દયા ઊભરાઇ આવે છે કે,–

આચાર્યશ્રીની ઉચ્ચ ભાવના :–

'અરેરે! આ પાણીના અસંખ્ય જીવો બિચારા મારા શરીરના લોહીથી મરી રહ્યા છે! કેવું મારું આ ગોઝારુ શરીર ને ગોઝારું લોહી કે એ અસખ્ય જીવોના નાશમાં વપરાઈ રહ્યું છે? ધિક્કાર હો આ મારા શરીરને! ધન્ય છે એ

સિદ્ધ ભગવંતોને કે જે દેહમુક્ત બની કોઈના ય નાશમાં નિમિત્ત બનતા નથી ! ક્યાં મારુ અહિંસાવ્રત ને સંયમ, અને ક્યાં આ અસંખ્યની હિંસામાં નિમિત્ત બનવાનું ? ધિક્કાર હો આ શરીરાદિ અધિકરણોને ?...'

અહીં આ ખાસ જોવા જેવું છે કે આચાર્ય મહારાજને એ વિચાર સરખો ય નથી કે 'કેવળજ્ઞાનીએ તો અહીં મને કેવળજ્ઞાન થવાનું કહ્યું હતું, ને આ મોત આવ્યું, પછી એ વચનનું શું ?' ના, આ વિચાર જ નથી. એનું શું કારણ ?

કેવળજ્ઞાનની ખોટી આતુરતા કેમ નહિ ? :–

એમને કેવળજ્ઞાન પામવાની ઇચ્છા હતી, પણ તે ખોટી આતુરતા નહિ. 'ખોટી' એટલે કે (૧) પોતાનું સંયમ વિસારીને, (૨) કાયાનો રાગ પોષીને, અને (૩) કાયા પર આક્રમણ આવ્યું તો હાયવોય કરીને કેવળજ્ઞાનની આતુરતા નહિ. આચાર્યને એવી ખોટી આતુરતા નથી; કેમકે કર્તવ્યનું પાકું ભાન છે તેથી જ **અહિંસાવ્રતનું શરીર હિંસામાં નિમિત્ત બની રહ્યું છે એનું એમને ભારે દુઃખ છે.** એટલે જ શરીર પર કોઇ જ રાગ ઊભો રહેતો નથી. આત્માને અતિ નિકટ અને અતિ સંલગ્ન પોતાના શરીર પરથી રાગ ઊડયો, અને સંયમ જીવદયા અને અહિંસા પર રાગ ઊછળ્યો ! પછી તો એ પ્રબળ પ્રશસ્ત રાગ જીવને તત્ત્વમાં એકતાન બનાવે છે. આચાર્ય મહારાજે આ એકતાનતામા શુક્લધ્યાન લગાવ્યું, ક્ષપકશ્રેણિ માડી, અને ત્યાં જ કેવળજ્ઞાન પામ્યા ! પછી આયુષ્ય ત્યાં જ પૂરું થઇ જવાથી સર્વ કર્મક્ષય કરી મોક્ષ પામ્યા !

આચાર્યે જો કેવળજ્ઞાનની ખોટી આતુરતા કરી હોત તો તો

કદાચ કેવળજ્ઞાનીનાં વચન પર શંકા પડત! અશ્રદ્ધા થાત! શરીર પર રાગ ઊભરાત! ને આક્રમકો પર દ્વેષ થાત! આ સૂચવે છે કે,–

સાધ્યની અભિલાષા આતુરતા જરૂર રાખો, પરંતુ તે સાધનાને વિસારીને નહિ. સાધનામાં ચુસ્તતા પહેલી જોઇએ. સાધનામાં પણ આપણા નિમિત્તે બીજા જીવોને પીડા ન થાય એ કરણા પહેલી જરૂરી. સાધનામાં દૃઢપણે આગળ વધે એને સિદ્ધિ તો અવશ્ય લખાયેલી છે. માટે જ શાસ્ત્રકારો ફળની ખોટી આતુરતા કરવાની મનાઈ કરે છે.

'.. फलाभिसन्धिरहितं संशुद्धमेतद्दीदृशम'

કોઈપણ સાધના વિશુદ્ધ કયારે કે એ જો ફળની આતુરતા વિનાની હોય. આ ત્યારે બને કે સાધનાનો રંગ જો અંગ અંગ વ્યાપી જાય એવી એ કરવામાં આવે. પછી તો એ સહજભાવે બનતી થઈ જાય.

સાધનાનો રંગ અંગ અંગ વ્યાપે :–

અર્ણિકાપુત્ર આચાર્ય ભગવાનને કાંઇ વિચાર કરવા નહોતું બેસવું પડ્યું કે 'મારે દયા ચિંતવવી જોઇએ, હિંસાનો ખેદ કરવો જોઇએ.' એમને તો જ્યાં પોતાનું લોહી પાણીમાં પડી પાણીના જીવોનો નાશ કરતું દેખાયું કે તરત સહેજે એ જીવોની દયા ઉભરાઇ આવી, અને સહેજે એમની થતી હિંસા અંગે સંહાર અંગે ખેદ થઈ આવ્યો, કે 'બિચારા આ જીવો મરી રહ્યા છે! અ રે રે! આ મારૂં કેવું દુઃખદ શરીર કે એનું લોહી આ જીવોનો સંહાર કરી રહ્યું છે!' સહેજે સહેજે આ દયા અને ખેદ બની આવવાનું કારણ એ કે

જીવનમાં એની સાધના એવી એકાકાર થઇ રહી છે કે એનો રંગ અંગે અંગમાં વ્યાપી ગયો છે. એમનો આત્મા એનાથી એવો ભાવિત થઈ ગયો છે કે મોકો આવતાં એ દયા અને ખેદનો ભાવ હૃદયમાં સહેજે ઊઠી આવે છે પોતે ભાલાથી વિંધાઇ ભયંકર વેદના પામી રહ્યા છે ત્યારે, (૧) એ પોતાની વેદનાનો આર્તનાદ સહજ? કે (૨) પેલા પાણીના મરતા જીવોની પીડાનો પોતાને આર્તનાદ સહજ? શું સહજ? કહો.

સહજ તે કે જે જીવનમાં ખૂબ ઘુંટાયું હોય. કાયર અને સ્વાર્થાંધ જીવોને માત્ર પોતાના જ દુઃખ પર 'અરે આ ક્યાં આવ્યું' એવો આર્તનાદ, હાયવોય–બળતરા અને 'ક્યારે આ જાય' એવું આર્તધ્યાન વારંવાર અને તન્મય થઈ ઘુંટાતું હોય છે. પછી એનો જ રંગ ચડે, દિલ એનાથી જ ભાવિત બને એમા નવાઈ નથી ત્યારે,

ધીર અને વીર એવા પરાર્થરસિક પુરુષોને બીજા જીવોનાં દુઃખ પર આર્તનાદ ને સંતાપ થાય છે, અને એ ટાળવાની દયા વારંવાર ઘુંટાતી હોય છે। એટલે એનો રંગ ચડે, દિલ એનાથી ભાવિત થાય, એમાં નવાઈ નથી. પોતાનુ દુઃખ ભારે પણ હોય તેની કિંમત નહિ, એના સંતાપ નહિ, પણ બીજાનાં દુઃખ અંગે 'અરેરે! આને ક્યાં આ દુઃખ આવ્યું;' એવો સંતાપ અને આર્તનાદ થાય છે, "એ કેમ ટળે' એવી દયા ઊભરાય છે! આ બતાવે છે કે,

જીવનમાં જે ગુણ કે દોષ બહુ ઘુંટશો એનો રંગ ચડશે, એ સહજ થઈ જશે.

ગમતું ચાલી ગયા પર, અણગમતું આવી પડયા પર,

કે વેદનાની પીડા ઉપર આર્તધ્યાન વારે ને વારે કરવામાં આવે છે, તેથી એનો રંગ ભારે ચડી ગયો હોય છે. પછી મોકો આવ્યો કે તરત એ આવીને ઊભું જ છે. એના બદલે મન મારીને પણ જો શુભ ધ્યાન વારંવાર લાવવામાં આવે તો એ ધ્યાન ઘુંટાય, આત્મા પર એનો રંગ ચડે.

ધ્યાનનો વિષય બહુ સમજવા જેવો છે; કેમકે એને જીવન સાથે ઘનિષ્ઠ સંબંધ છે. જીવનની ઉન્નતિ-અવનતિનો ખરો આધાર શુભ-અશુભ ધ્યાન પર છે, ઉન્નતિ-અવનતિનો સીધો સંબંધ ધ્યાન સાથે છે. **શુભ ધ્યાનમાં રહો કે નિશ્ચિત ઉન્નતિ; અશુભ ધ્યાન સેવો કે નિશ્ચિત અવનતિ.**

બાહ્ય વાણી-વર્તાવ પર ઉન્નતિ કે અવનતિ નહિ? ખરી, પરંતુ અંતરના ભાવ દ્વારા, અંદરના ધ્યાન દ્વારા. ધ્યાન કેવું કરો છો, શુભ કે અશુભ? હૈયાના ભાવ કેવા વર્તે છે, સારા કે નરસા? એના પર કર્મબંધનું જજમેન્ટ પડી પુણ્યબંધ કે પાપબંધ નક્કી થાય.

પ્ર૦- ત્યારે શું વાણી-વર્તાવની કશી કિંમત નહિ?

ઉ૦- કિંમત ખરી; કેમકે એ સારા પવિત્ર હોય તો ભાવ અને ધ્યાન શુભ રહે; ત્યારે જો એ નરસા મલિન હોય તો ભાવ અને ધ્યાન અશુભ રહે. સામાન્ય રીતે વાણી-વર્તાવની ભાવ ને ધ્યાન પર અસર પડે છે.

વાણીની ભાવ પર અસર :-

કઠોર ભાષા બોલનારને ભાવ કઠોર બને છે, મૃદુ સૌમ્ય વાણીવ્યવહાર રાખનારને ભાવ મુલાયમ બને છે, માયાવીની વાત જુદી. પણ આપણા જીવનમાં મુલાયમ સૌમ્ય ભાષાનો

અને સૌમ્ય વ્યવહારનો મંગળ અભ્યાસ કરી જુઓ તો હૈયામાં શુભ ભાવનો અનુભવ થશે. ત્યારે, કઠોર કર્કશ શબ્દો બોલીને દિલમાં અશુભ ભાવનો ને કષાયભર્યા ભાવનો અનુભવ ક્યાં નથી? એવું અર્થ–કામની વાતો કરવામાં, પરચિંતાના કે પરનિંદાના લેકચર કરવામાં હૈયે મલિન ભાવ અને અશુભ ધ્યાનના અનુભવ ક્યાં નથી? પણ એના બદલે ઉત્તમ જીવોના ગુણ જ ગાવા માંડો, મહાન પુરુષોના સારા જીવનપ્રસંગોની વાતો કરતા રહો, તત્ત્વોની શાસ્ત્રોની સદ્ આચારોની વાતો કરતા રહો, પછી જુઓ કે હૈયે કેવા કેવા સુંદર ભાવ ચકે છે! કેવા શુભ ધ્યાન ચાલે છે!

વર્તાવની ભાવ પર અસર :–

વાણીની આટલી અસર છે, તો વર્તાવની અસરનું તો પૂછવું જ શું? વર્તાવમાં શું આવે? એકે એક ઇન્દ્રિયનો વર્તાવ આવે, તેમજ શરીરના અવયવોનો વર્તાવ આવે. એ જો સારા ઠેકાણે સારા વિષયમાં હશે, તો ભાવ શુભ ચાલશે; નરસામાં અશુભ. આંખને સ્ત્રીનાં રૂપરંગ જોવામાં, દુનિયાના વૈભવ દેખવામાં, પરના દોષ નિરખવામાં કે ધનમાલ જોવામાં પ્રવર્તાવી, તો અશુભ ભાવ જાગવાના, ધ્યાન અશુભ ચાલવાનું. એમ કાનને મોહના શબ્દો, ગીતડાં, કે સમાચાર સાંભળવામાં પ્રવર્તાવ્યા, તો સમજી રાખો એના પર અશુભ ભાવ ને અશુભ ધ્યાન પોષાવાના. એમ જીભને સારા મીઠા મનગમતા રસમાં લગાવ્યા કરો તો ભાવ મલિન રાગમૂઢ ને મોહમૂઢ પોષાવાના. પ્રશ્ન થશે કે,

પ્ર૦– રાગ કરીએ એમાં શું ખોટું થઈ ગયું? એમાં ક્યાં હિંસાનો જુઠનો ચોરીનો વિચાર છે?

ઉ૦– બસ, ભલભલા ધર્મી ગણાતા પણ અહીં અટકી પડે છે. એમને એ ભડક નથી થતી કે,

જગતની ચીજ પર રાગ કરવો એ જીવનો મહાન ગુન્હો છે. શાથી?

રાગ એ મહાન ગુન્હો શાથી?: આત્માનું મમત્વ ભુલાવે માટે:–

જગતની ચીજ રાગ કરવા લાયક નથી; છતાં રાગ કરવો એ ગુન્હો છે જેમ પરસ્ત્રી એ રાગ કરવા લાયક ચીજ નહિ, છતાં જો રાગ કરે તો ગુન્હો ખરો ને? બસ, સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા કે જેણે વિશ્વના તત્ત્વોનું સમ્યગ્દર્શન કર્યું છે, એ તત્ત્વોના સ્વરૂપને ઓળખીને આ સમજી શકે છે કે આત્માને માટે જગતની ચીજો એ 'પર' છે, પરસ્ત્રી જેવી છે; એના પર રાગ કરાય એ ગુન્હો છે.

પ્ર૦–પરસ્ત્રી પર રાગ એ ગુન્હો એવું તો દેખાય છે, પરંતુ જગતની ચીજ ઉપરના રાગને ગુન્હો કેવી રીતે સમજવો?

ઉ૦– આ સહેલાઈથી સમજાય એવું છે. પહેલું તો એક વાત એ નક્કી કરો કે આપણા આત્માનો ઉદ્ધાર કરવો હોય તો

શું આપણા આત્મા પર મમત્વ કર્યા વિના એના ઉદ્ધારનો પ્રયત્ન થાય તેમ એના ઉદ્ધારક પરમાત્મા ઉપર મમત્વ કર્યા વિના એમણે કહેલ ઉદ્ધારનો માર્ગ અપનાવાય? ના, સ્વાત્મા અને પરમાત્મા પર મમત્વ કર્યા વિના ઉદ્ધારના માર્ગે પ્રયત્ન જ ન થઈ શકે. ત્યારે, હવે જુઓ કે જો જગતની ચીજ પર રાગ કરવા ગયા તો ત્યાં આત્મા અને પરમાત્મા સહેજે ગૌણ થઈ જવાના, ભુલાઈ

જવાના, એની પરવા નહિ રહેવાની.

જગતની ચીજનો રાગ આત્મા-પરમાત્માના મમત્વ પર ઘા કરે છે.

કારણ? બહારની વસ્તુનો રાગ કાયા અને ઇંદ્રિયોના રાગને લીધે થાય છે, અને આપણે એ કાયાદિ તરફ ખેંચાયા એટલે આત્મા તરફથી ખસ્યા! ને પરમાત્મા ભૂલાયા! એટલે જ તો પરમાત્માની ભક્તિમાં પોતાનાં દ્રવ્યોનો અને તે પણ ઊંચા કિંમતી દ્રવ્યોનો ઉપયોગ નથી થતો ને? કેમ નહિ? એટલા જ માટે કે કાયા-કુટુંબ-ઇન્દ્રિયો-કીર્તિ વગેરે પર રાગ હોઇ એ માટે દ્રવ્ય જોઇએ ને? પછી પ માત્માની ભક્તિમા દેવાનું કયાથી હોય? કુટુંબ માટે દોઢ શેર દૂધ, શેર શાક વગેરે વગેરે લાવવા શક્તિ છે, ને લવાય છે, પણ પ્રભુભક્તિમાં પાશેર પણ દૂધ, પાંચ ફૂલ વગેરે કયાં છે? કાયાદિના રાગ પોતાના આત્માના રાગને દબાવે છે, તેથી પર્વતિથિ જેવા દિવસે ય સ્વાત્માને હિતકર ઘીત્યાગ, દૂધ-સાકર વગેરે વિગઈત્યાગ, કે ઉપવાસાદિ તપ કયાં છે? સારા ખાનપાનાદિમા આત્માનું ગમે તે થાઓ એનું પૂર્વનું પુણ્ય વટાવાઈ જાઓ અને પાપનાં પોટલા ખરીદાઓ, પણ કાયાદિની તુષ્ટિ-પુષ્ટિ બરાબર રહેવી જોઇએ,-આવી જાતની જીવનપદ્ધતિ ચાલી રહી હોય, એ શું સૂચવે છે?

વિષયો અને કાયાદિ જગતની ચીજ પરના રાગમાં આત્મા-પરમાત્મા પરનો રાગ મમત્વ નહિવત્ બની જાય છે.

તો કહો, પરનો જે રાગ આત્મા પરમાત્મા અને ધર્મને ભૂલાવે, એ ગુન્હો નહિ? એની પાછળ પોતાને કર્મની ભારે સજાઓ, દુઃખ-દુર્ભાગ્ય-દુર્ગતિની જેલ વગેરે આવીને ઊભું

રહે કે નહિ ?

(૨) જગતની ચીજ પર રાગ એ ગુન્હો શાથી ? એટલા માટે કે પછી એના ઉપર અઢાર પાપસ્થાનકનાં આચરણ ચાલે છે. કાયા અને એના સંબંધી બહારના બધા પદાર્થ, એ જગતની ચીજ છે. એ ગમ્યા એટલે તો એની ખાતર ષટકાય-હિંસા, આરંભસમારંભ, જૂઠ, અનીતિ, વિષય, પરિગ્રહ, ક્રોધ, માન વગેરે પાપસ્થાનકો સેવાય છે. દુષ્કૃત્યો આચરાય છે અને સુકૃતો આઘાં રખાય છે. તો કહો દુષ્કૃત્યો સેવરાવનાર જગતની ચીજનો રાગ એ ગુન્હો નહિ ? મોટો ગુન્હો.

ધર્મ સમજ્યાની, તત્ત્વ સમજ્યાની, પરીક્ષા અહીં થાય છે કે પહેલું તો 'જગતની ચીજ પર રાગ કરવો એ મોટો ગુન્હો છે, મોટું અપકૃત્ય છે,' એવું મનને બરાબર લાગે છે ખરું ? એ રાગ કરવામાં મન ભડકે છે ખરું ? ભય લાગે છે ? જો એ રાગ કરવામાં કશું ખોટું કર્યું એવું લાગતું નથી, તો પછી આગળ પાપસ્થાનકો-દુષ્કૃત્યો સેવવામાં બાકી કયાં રહેવાની ?

માટે જ આ નજર સામે બરાબર તરવરતું રહેવું જોઇએ કે,

પોતાના જ આત્માને ભુલાવનારો, પરમાત્માને ભુલાવનારો, અને પાપસ્થાનકો આચરાવનારો એવો જે જગતની ચીજ પરનો રાગ, એ મોટો ગુન્હો છે, મોટી ભુલ છે, મોટું મૂળભૂત પાપ છે, અપકૃત્ય છે.

(૩) અહીં એક વખત પણ જેલ અપાવનાર કૃત્ય એ ગુન્હો ગણાય છે, તો ભવાંતરે દુર્ગતિના અનેક ભવોની ભયંકર જેલમાં ખોસી ઘાલનાર રાગ એ તો મહા ભયંકર ગુન્હો ગણાય જ. એ રાગના લીધે જ જીવ અનાદિ અનંતકાળથી આ

ભવજેલમાં ફસેલો રહ્યો છે, અને હજી આ ઉત્તમ અવતારે પણ આત્માને ભવમાંથી છોડાવનાર દાન-શીલ-તપ વગેરે ઉત્સાહભેર આચરાતા નથી. ત્યારે સવાલ થાય,

પ્ર૦-જગતની ચીજ પરનો રાગ કેમ હટે?

ઉ૦-આ રીતે એ હટે, કે (૧) અંદરના પોતાના આત્માની ચિંતા આકર્ષણ ઊભાં કરાય, (૨) તારક પરમાત્મા પર અથાગ રાગ-ભક્તિ-બહુમાન ઊભા કરાય, (૩) પાપસ્થાનકમાં ભય અરુચિ ગ્લાનિ ઊભી કરવામાં આવે, અને (૪) દાનાદિ સુકૃત-સદાચરણનો ભારે રાગ ઝગમગાવાય.

પ્રકરણ ૧૭. વલોપાત-આર્તધ્યાન કેમ મિટે?

વાત આ ચાલતી હતી કે વાણી વર્તાવ અશુભ ચાલવાના લીધે એમા રાગાદિ મલિન ભાવો પોષાય છે, અને એથી ચિત્ત દુર્ધ્યાન આર્તધ્યાનમાં પડે છે. વાણી-વર્તાવની ધ્યાન પર અસર પડે છે. રૂપાળી સ્ત્રીઓ પર આંખ ભટકાવ્યા કરવાથી મલિન ભાવો અને આર્તધ્યાન ચાલવાનાં; એથી ઉલ્ટું, પરમાત્મા અને સાધુ પુરુષો પર આખ લગાવ્યા કરવાથી શુભ ભાવો અને શુભ ધ્યાન ચાલશે. આ તો સામાન્ય નિયમ થયો કે શુભાશુભ વાણી-વર્તાવથી તેવા તેવા શુભાશુભ ભાવ અને ધ્યાન ચાલે છે, પણ વિશેષ અપવાદ આ છે કે આત્મા જો જાગ્રત્ હોય તો અનિવાર્યપણે કરવા પડતા સંસાર-વ્યવહારોમાં ય અંતરના ભાવ ઊજળા રાખી શકે, ધ્યાન શુભ પ્રવર્તાવી શકે. પૂછો,-

પાપપ્રવૃત્તિમાં શુભ ભાવ-ધ્યાન કેવી રીતે રહે?

આ રીતે, કે

(૧) પાપપ્રવૃત્તિની ઘૃણા રખાય,

(૨) વસ્તુતત્ત્વનો વિચાર જાગ્રત્ રખાય,

(૩) પરની વેઠ કરવામાં શરમ લાગતી હોય,

(૪) ટંકશાળી જિનવચન સતત નજર સામે રમતા રખાય,

(૫) આવી જ પાપપ્રવૃત્તિઓનાં કારણે પૂર્વના પોતાના દુર્ગતિના ભવોની વિટંબણા આંખ સામે દેખાયા કરતી રહે,

(૬) આત્મા પર થતી ખરાબ અસરોનો અત્યંત ખેદ રખાય,....

આવી આવી ચોકસાઈથી ભાવ અને ધ્યાન શુભ ચલાવી શકાય.

આ ચલાવવાનું જરૂરી એટલા માટે છે કે દિલના ભાવ અને ધ્યાનને કર્મબંધ સાથે સીધો સંબંધ છે. એના પર તરત જજમેન્ટ પડે છે કે કર્મ કેવાં બંધાશે,– શુભ કે અશુભ ?' આત્મા એક વસ્ત્ર સમાન છે, અને કષાયના ભાવ એ ચિકાશ રૂપે છે. વસ્ત્રની ઉપર તેલની ચિકાશ હોય તો વાતાવરણમાંથી તરત જ રજ ખેંચાયા કરવાની, ચોંટયા કરવાની. એમ કષાયના ભાવની ચિકાશને લીધે આત્મા પર કર્મરજ ખેંચાઈ ચોટયા કરે છે. જેવી ચિકાશ તેવો બંધ. ભારે ચિકાશથી ઘોર કર્મબંધ. એમાં ઉધારો નહિ. ભાવ થવાની સાથે જ બંધ. દિનભર અશુભ ભાવો અને અશુભ ધ્યાન ચાલ્યા કરતા હોય, તો દિનભર અશુભ કર્મો બંધાયા જ કરવાના. ત્યાં કોઈની શેહશરમ ન પડે, ઓઘો (મુનિનું રજોહરણ) અને ચોલ્લો બાજુએ રહી જાય; મંદિર અને ઉપાશ્રય કે ધર્મક્રિયા એમજ ઊભા રહી જાય; માનપત્ર ને મેળાવડા ય એમજ ચાલ્યા કરે અને જીવ અશુભ ભાવમાં ચડ્યો પાપકર્મો બાંધ્યા જ કરે, સમયે સમયે બાંધે.

મરુભૂતિ ક્યાં ભૂલ્યો ? :–

જુઓ, મરુભૂતિ એ પાર્શ્વનાથ તીર્થંકરનો જીવ હતો. જન્મે બ્રાહ્મણ છતાં જીવનમાં સુંદર શ્રાવકધર્મ પાળતો હતો, પરંતુ આયુષ્ય કર્મ બાંધવા ટાણે જ ભૂલો પડયો, તે આર્તધ્યાનમાં ચડયો, તો તિર્યંચગતિનું આયુષ્ય બાંધી મરીને તિર્યંચ થયો ! આમ જુઓ તો ગુન્હો ભાઈ કમઠનો એ મરુભૂતિની પત્ની સાથે પ્રેમમાં પડેલો. મરુભૂતિને એની જાણ થતા એણે રાજા દ્વારા શિખામણ અપાવવાનું કર્યું. પરંતુ શાંતિથી શિખામણ આપતા રાજા સામે ય કમઠ એલફેલ બોલ્યો, તેથી રાજાએ એને નગર બહાર કાઢી મૂકયો. એ રોષમાં તાપસ થયો. પાછળથી મરુભૂતિને પસ્તાવો થયો કે 'અરેરે ! મારા નિમિત્તે ભાઇ બિચારો કષ્ટમાં મૂકાયો,' તેથી પોતે એની ક્ષમા માગવા ગયો. કમઠને તો ભારે રોષ છે કે 'આ ભાઈએ જ મને આ કષ્ટમાં મૂકયો !' એટલે જેવો મરુભૂતિ એના પગમાં પડી માથું નમાવી હૃદયથી ખમાવે છે, કે તરત કમઠે પાસે પડેલી પત્થરની શિલા એના મસ્તક પર પછાડી. અહીં મરુભૂતિનું સુંદર શ્રાવકધર્મનું પાલન બાજુએ રહી ગયું, અને શિલાના આઘાતથી વેદનાના આર્તધ્યાનમાં મરીને ગયો વિંધ્યાચળની અટવીની હાથણીના પેટમાં હાથી તરીકે ! પાપબંધ અને દુર્ગતિને સારા શ્રાવકની પણ કયાં શરમ રહી ? જંગલી તોફાની હાથીનો અવતાર મળ્યો !

પ્ર૦–તો શું અહીં કરેલો ધર્મ બધો નકામો ?

ઉ૦–ના, નકામો નહિ, એના રુડા ફળ હવે આગળ જોવા મળશે. મરુભૂતિના એવા મૃત્યુથી રાજાને વૈરાગ્ય થઇ ગયો, ચારિત્ર લઈ ભારે તપ–સ્વાધ્યાય–ધ્યાનમાં ચડયો, ને અવધિજ્ઞાન (દિવ્યજ્ઞાન) ઉપાર્જ્યું ! એકવાર કોઈ સાર્થની સાથે

રાજર્ષિ એ જ જંગલમાંથી પસાર થઇ રહ્યા છે, ને હાથી ત્યાં સાર્થની સામે તોફાને ચડયો. લોકોની ભાગાભાગ થઇ, પણ રાજર્ષિ અવધિજ્ઞાનથી એને ઓળખી દયાથી ત્યાં જ ઊભા રહી ગયા. એમની પાસે આવતાં હાથી નરમઘેંસ! રાજર્ષિએ ૨–૩ વાર કહ્યું, 'બુજ્ઝ બુજ્ઝ મરુભૂતિ!' એ સાંભળતાં હાથીને પૂર્વજન્મનું સ્મરણ થયું, નમી પડયો, સમ્યકત્વ સહિત શ્રાવકનાં વ્રત લીધાં!

હવે જુઓ ધ્યાનનો ચમત્કાર. હાથી વ્રતો પાળે છે. એમાં એકવાર તરસ્યો થયેલો, એ કાદવિયા તળાવમાં પાણી પીવા જાય છે, પણ ત્યાં ઊંડી ગારમાં ખૂચી ગયો, નીકળી શકતો નથી. પેલો કમઠ મરીને અહીં જળચર સર્પ થયેલો, તે આવીને વૈરના સંસ્કારથી હાથીના મસ્તક પર ચડી જઇ ડસ મારે છે. કારમી પીડા ઊપજી! પરંતુ હવે તો પૂર્વભવે વેદનામાં ધ્યાન બગાડયાનું ફળ આ તિર્યંચગતિ નજર સામે છે, એટલે વેદનામાં આર્તધ્યાન ન કરતાં કર્મવિપાકનાં ધર્મધ્યાનમાં ચડે છે!–'અહો! આ પીડા એ તો મારાં જ પાપ કર્મનો ઉદય છે. તો દ્વેષ પાપ પર કરું, બિચારા સર્પ પર શો દ્વેષ કરવો? કર્મના વિપાક અકાટય છે, અવશ્ય ભોગવવાં પડે છે. પરંતુ એ કર્મો મેં જ ભૂલ કરીને ઉપાર્જેલાં છે, તો મારે ભોગવવા જ જોઇએ. તેમજ એ ભોગવવાથી કર્મકચરો સાફ થાય છે, તો ખેદ શા માટે કરું?'....એમ કર્મવિપાકનું ધર્મધ્યાન પકડી રાખ્યું, અને મરીને એ દેવલોકમાં જન્મ્યો!

મરણાન્ત કષ્ટ બંને ભવમાં આવ્યું, પરંતુ ક્રમશઃ અશુભ અને શુભ ધ્યાન પર તિર્યંચગતિ અને દેવગતિ મળી. ધ્યાનનો આ ચમત્કાર છે કે,

અશુભ ધ્યાન માનવ જેવાને ય તિર્યંચ બનાવે! ત્યારે શુભ ધ્યાન તિર્યંચને ય દેવ બનાવે!

માટે કદી ય ધ્યાન બગાડવું નહિ, પછી ભલે બાહ્ય સંયોગો ગમે તેવા બગડયા હોય, પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિની આરાધના-ગાડી મોક્ષ તરફ ધપી રહી હતી, પરંતુ ધ્યાન બગાડયું તો નરકનાં ભાતા ભેગા કરવા માંડયા, અને જ્યાં ધ્યાનમા સુધારો કર્યો, પશ્ચાત્તાપના ધોધમાં નાહ્યા, તો સ્વર્ગના પુણ્ય ને યાવત્ કેવળજ્ઞાન ઉપાર્જ્યું. બગડવામાં નિમિત્ત હતું માત્ર અમુક શબ્દ–શ્રવણ; શબ્દ–સંયોગ. પણ તેની ચિંતા પરવા જ્યાં મૂકી કે ધ્યાન સુધરવા માંડયુ

બાહ્ય સંયોગને મહત્ત્વ ન આપો તો આર્તધ્યાનથી બચાય. આર્તથી બચવાની આ ચાવી,–બાહ્યને અકિંચિત્કર લેખવા.

આ જગતના જીવનમાં ઇષ્ટ કે અનિષ્ટ સંયોગ તો મળતા રહેવાના, પરંતુ જો એને મહત્ત્વ આપ્યું અને એના પ્રત્યે રાગ–દ્વેષમાં એવા ચડયા કે–'આ ઇષ્ટ મળે તો સારું, મળેલા ટકી રહો, અનિષ્ટ ન આવો, આવેલા જાય તો સારું,' આવી અર્તિમાં યાને પીડામા પડયા કે આર્તધ્યાન લાગ્યુ. અર્તિમાંથી થાય તે આર્તધ્યાન એટલે મનનુ પ્રણિધાન, મનની ચોંટ, મન તન્મય કે કેન્દ્રિત એ અર્તિવાળુ માટે આર્તધ્યાન કહેવાય. ઇષ્ટનુ ય આર્તધ્યાન અને અનિષ્ટનુ ય આર્તધ્યાન; માત્ર રાગ કે દ્વેષથી મન એના પર કેન્દ્રિત થવુ જોઇએ, મન તન્મય થાય, મનની ચોટ એના પર લાગે, એટલે આર્તધ્યાન ઊભુ થયુ જ સમજો ખૂબી પાછી એ, કે એ વર્તમાન અંગે થાય, એમ ભૂતકાળની અને ભવિષ્યકાળની વસ્તુ અંગે પણ થઇ શકે.

ભૂત-ભવિષ્યના આર્તધ્યાન:-સંયોગની એકરસતા ભૂંડી.

ત્યારે વિચારો કે સંસારમાં રહેલા અને અજ્ઞાનતાથી ઇષ્ટ-અનિષ્ટ સંયોગમાં, દૂધમાં સાકરની જેમ, એકરસ થઈ ગયેલા જીવને કેટલી કઠણાઇ છે! જીવની સંયોગમાં એકરસતા ભૂંડી. એ બિચારો ભૂતકાળના કે ભવિષ્યના બનાવો અંગેના પણ આર્તધ્યાનથી બચી શકતો નથી! બની ગયેલી વાત અંગે વર્તમાનમાં છે કાંઈ લેવા-દેવા? ના, કશી નહિ, પણ ભલેને ન હોય લેવા-દેવા, તો ય રાગ-દ્વેષના લીધે ઇષ્ટ-અનિષ્ટ ગમતા-અણગમતાની કલ્પનાવાળું મન જંપીને બેસતું નથી; અતીતના આર્તધ્યાનમાં ચડે છે! દા. ત. મનને એમ થાય કે "પૂર્વે નોકર સારો મળ્યો હતો, કિન્તુ એ દેશમાં ચાલી ગયો. ન ગયો હોત તો ઠીક રહેતું." હવે કહો આ ભૂતકાળની ઘટનાને હાલ શું લાગેવળગે છે? નોકર કાંઇ આ વિચારવાથી આવવાનો નથી, છતાં એ ઇષ્ટના અવિયોગનું આર્તધ્યાન કર્યા વિના નથી રહેવાતું. એમ ● 'પહેલાં, બીજું બધું તો ઠીક મળેલું, પરંતુ એક સારો નોકર જો મળી ગયો હોત તો ઠીક રહેત.' આ પણ ભુતકાળના **ઇષ્ટ સંયોગ** અંગે આર્તધ્યાન છે. એવું ભૂતકાળના અનિષ્ટના વિયોગ કે અસંયોગ અંગે પણ બને. દા. ત. ● 'પૂર્વે નોકર ખરાબ મળેલો, પરંતુ એવો કે એ ચિટકી પડેલો, ખસે જ નહિ. ટળ્યો હોત તો સારું રહેત;' અથવા 'નોકર દેશમાં ગયેલો. પણ પાછો આવ્યો, ન આવ્યો હોત તો ઠીક રહેત.' અત્યારે એને કોઇ સંબંધ નથી, છતાં યાદ આવવાથી મન આર્તધ્યાનમાં પડે છે. ● 'નાનપણમાં મા મરી ગયેલી, ન મરી હોત તો આપણે સારું રહેત.' અત્યારે આ વસ્તુને શો સંબધ છે? કશો નહિ.

મરેલી માં કાંઈ પાછી આવે એમ નથી. પણ ભૂતકાળના ય ઇષ્ટના અવિયોગનું આર્તધ્યાન રાંક જીવ અત્યારે ય કરે છે.

માનવજીવન અને માનવમનથી આ જ કરવાનું? : ઈષ્ટ-અનિષ્ટ કેટલાં? :-

આમ વર્તમાન, ભૂત કે ભવિષ્યના ઇષ્ટસંયોગ કે અનિષ્ટ-વિયોગ, ઈષ્ટ ટકાવ કે અનિષ્ટ અનાગમન અંગેનાં આર્ત-ધ્યાન જો થતા રહે છે, તો એ માપ કાઢો કે દિવસભરમાં અને રાત્રિના નવરા પડયા પડયા કેટલી રકમનાં આર્તધ્યાન થયાં કરે છે? મોંઘેરા માનવજીવન અને માનવમનથી આ જ કરવાનું? પહેલુ તો એ તપાસો કે જીવને ઈષ્ટ-અનિષ્ટ કેટલાં? એક મોટું લિસ્ટ કર્યે ય નહિ પહોંચાય. ઇષ્ટ માનેલી એકેક વસ્તુમાં ય અનેકાનેક ઈષ્ટાનિષ્ટ હોય છે. સાફ ધોયેલું કપડું પહેરવા લીધું એ ઇષ્ટ છે. પરંતુ નવા કરતાં આ વપરાયેલાની સફેદાઈ અનિષ્ટ લાગશે. એમાં કયાંક બરાબર ઈસ્ત્રી ને કયાંક નહિ. વાળવામાં રહી ગયેલ કયાંક ગફલત, સીવવામાં કયાંક ઠીક કયાંક નહિ, કપડાનું પોત, રંગ, મુલાયમતા યા અક્કડતા, પ્રમાણમાં માપસરતા કે નહિ, કયાં ય ડાઘ નહિ તો કયાંક ડાઘો,....વગેરે વગેરે કેટલું ય ઈષ્ટ-અનિષ્ટ લાગે છે! આ હિસાબે જીવનપ્રસંગમાં આવતી ઢગલાબંધ વસ્તુઓમાં ઈષ્ટ અનિષ્ટનાં માપ ગણ્યા નહિ ગણાય. બસ, મનને રાગ-દ્વેષવશ ઇષ્ટ-અનિષ્ટ લગાડયા એટલે હવે 'એ આવો, જાઓ, ટકો, ન આવો,' એવા ભાવ થયા જ કરવાના! એમાં જ્યાં ક્ષણ પણ મન સ્થિર થયું કે એ આર્તધ્યાન બની ગયું. ત્યારે એકેક દિવસમાં ઢગલાબંધ ઇષ્ટ-અનિષ્ટ બનવાની

અપેક્ષાએ આર્તધ્યાન કેટલાં? અરે! પોતાના જીવનને જરાય નહિ સ્પર્શનારી એવી માત્ર નજરે ચડતી, કે છાપામાં વાંચવા મળતી, યા સાંભળવામાં આવતી બહારની વસ્તુ અંગે પણ વારંવાર આર્તધ્યાન આવી જાય છે. ત્યારે આર્તધ્યાનનું ફળ? સમયે સમયે તિર્યંચગતિને યોગ્ય અનેકાનેક ઢગલો અશુભ કર્મ જ બાંધ્યા કરવાના ને? સવારથી સાંજ પડયે એવા કેટલીવાર અને કેટકેટલા કર્મબંધ? ફરીથી યાદ કરો, '**ઉત્તમ માનવજીવન અને માનવમનથી શું આ જ કરવાનું?**'

જીવના વલોપાત :-

વલોપાતિયા અજ્ઞાની મૂઢ મૂર્ખ જીવને ભાન નથી કે 'કશી જરૂર વિના ફોગટિયાં આર્તધ્યાનથી હું અશુભ કર્મોને નોતરું છું!' ધોયેલું કપડું પહેરવા કાઢયું ત્યાં મનને થાય છે,- 'ઇસ્ત્રી બરાબર નથી થઇ.' ઇસ્ત્રી બરાબર છે તો એમ વિચારે છે, 'ચળકી સફેદાઈ કયાં છે?' બૂટ પહેરવા લીધા તો લાગે છે,- 'પોલીશ બરાબર નથી: આ કેમ ચાલે?' આવા ને આવા કેટલાય વલોપાત કરનાર જીવને દેહરામાં ઘાલો તો ત્યાં ય એનું ચિત્ત શાંત રહે? ત્યાં ય આર્તધ્યાનથી બચે? તમે કહો છો ને કે 'અમને દેરાસરમાં, ક્રિયામાં, નવકારવાળીમાં, ચિત્ત કેમ સ્થિર નથી રહેતુ?' કયાંથી રહે? બહારમાં વલોપાત અને આર્તધ્યાનના ખૂબ અભ્યાસથી એના જાલિમ સંસ્કારોથી વાસિત બનેલું મન એ સંસ્કારોવશ એવા વલોપાતિયા વિચાર કેમ ન કરે? દેરાસરમાં, માળા ગણવામાં, ધર્મક્રિયા કરવામાં, વીતરાગદેવનું સ્વરૂપ, પંચપરમેષ્ઠીનું સ્વરૂપ, ક્રિયાના મહા-મર્મ, વગેરેમાં ચિત્તને ઓતપ્રોત કરવું નથી, પછી ત્યાં ય

જડ ઇષ્ટ અનિષ્ટ કલ્પનારું મન આર્તધ્યાનમાં કેમ ન પડે? માટે બહારના વલોપાત ઓછા કરો. ત્યારે સવાલ થાય કે

બહારની ચિંતા-વલોપાત શી રીતે ઓછા કરવા?

(૧) એ માટે પહેલું આ કરવું પડશે કે બહારના ઇષ્ટ-અનિષ્ટ, ગમતા-અણગમતા પદાર્થ પર રાગદ્વેષ ઓછા કરવા. 'રાગદ્વેષ કાંઇ કર્યા થાય છે? એ તો એમજ સહેજે થઈ જાય છે,'-એવું કહેતા નહિ, કેમકે રાગાદિ એ કાંઈ આત્માનો સ્વભાવ નથી. સ્વભાવ હોય તો તો (૧) એમાં પલટા થાય નહિ કે રાગ મટીને દ્વેષ, ને દ્વેષ મટીને રાગ, તેમ (૨) મહાત્માઓને રાગાદિ ઓછા થતા દેખાય છે તે ન બને, ત્યારે (૩) રાગ ન મટતો હોય તો મોક્ષ તો થાય જ શાનો? વળી આપણને હમણાં એક વસ્તુ પર રાગ હતો તે મટીને એના પર જ દ્વેષ થાય છે. જો રાગ એ સ્વભાવ જ હોય તો ફેરફાર શાનો? મહાવીર પ્રભુ વીતરાગ હતા એવું માનો છો? જો હા, તો એમનો રાગ સ્વભાવભૂત હોત તો કેમ ઉડત? એ સ્વભાવ નથી. હા, અનાદિના ચાલ્યા આવે છે માટે સહેજે ઊઠતા દેખાય, ને લાગે કે અમારે રાગનો સ્વભાવ છે.

રાગદ્વેષ કેમ દબાવાય?:-

પરંતુ જો (૧) એના પર સાચી સમજ, (૨) પરલોકનાં એનાં નુકસાનનો ભય, તથા (૩) જીવની એથી વર્તમાનમાં ય થતી કંગાળદશાની ઘૃણા વગેરે ઊભી થાય, ને પંચ પરમેષ્ઠીને નજર સામે લવાય, તો એ રાગદ્વેષને દબાવવા સહેલા છે.

રાગમાં ઘૃણાનું દૃષ્ટાન્ત:-

એક માણસને બે પત્ની, પણ નવી પત્નીના કહેવાથી

જુનીને જુદું રસોડું આપ્યું. એકવાર એ ભાઈ બહારગામ ઉઘરાણીએ ગયેલો, ને મોડો બપોરે આવ્યો. જમવાનું માગે છે ત્યારે નવી રોફ–રુવાબથી કહે છે, 'અત્યારે જમવાનું? અહીં તો રસોડું સાફ થઇ ગયું.' પેલો કહે, 'પણ તે ભૂખ્યો રહું?' 'ના, જુઓને કોક વાર તમે કહો છો ને મારી જુનીની લાગણી–કાળજી સારી? તો જાઓ એ જમાડશે' પેલો ગયો જુની પાસે, જુનીએ એને આવકાર્યો-વધાવ્યો, જમવા બેસાડયો. પરંતુ આ ભાઈને ભાવતું નથી, તે મોં બગાડીને કહે છે, 'આ શું આવડે છે તને રાંધવાનું? રસોઇમાં કશો માલ નથી. જા નવીના હાથનું કાંક શાક–બાક લઈ આવ તો આ ગળે ઊતરે.'

જુની આવીને નવીને વાત કરીને કહે છે, 'કાંઇક તારા હાથનું શાક જેવું હોય તે આપ.' પેલી કહે, 'અહીં તો કાંઇ છે જ નહિ.' 'અરે! ન હોય તો કરી આપ. આ એમને રોટલો ગળે નહિ ઊતરે.' ત્યારે નવી છણછણ કરતી ઊઠીને ગઈ પાછલી વ ડીમાં. ત્યાં વાછડીનું દાણાવાળું છાણુ લઈ આવી! કડછીમા એને તેલથી વઘારી મસાલો નાખીને આપ્યું! જુની ચમકીને કહે, 'અરે ઘેલી! ધણીને આવું તે ખવડાવાય?' ત્યારે આ કહે, 'તું તારે લઇ જા ને ન ખાય તો મારું નામ કાઢી નાખજે.'

જુની એ લઈ ગઈ, આપ્યું, પેલો મૂઢ એને રોટલાના બચકા પર મૂકી મૂકી હોશે હોશે ખાય છે! ખાઇને પછી કહે છે, 'જોયુ? આનું નામ રસોઈ કહેવાય. કેવું સરસ શાક? તને ભઠ્ઠીને શું આવડે છે?' ત્યારે જુની કહે, 'હવે કહું તમે શું ખાધું? આ શાક નહિ પણ વાછડીનું છાણુ એણે રાંધી આપ્યું. મેં ના કહી, તો કહે તું તારે જોને, એ ખાય છે કે

નહિ.' ત્યારે આ ભાઈ ચોંકયા, 'હેં? નવીનું આટલું ઘમંડ? મને એણે છાણ ખવરાવ્યું? પણ એનો શો વાંક? વાંક મારો કે એના પર રાગમાં આંધળો થયો.' એમ એને રાગ કરવા પર ઘૃણા થઈ, તો તરત નવી ઈષ્ટ મટીને એના પરનો રાગ ઓછો થઈ ગયો. વલોપાત ટાળવા માટે આ પહેલો ઉપાય, ઈષ્ટ-અનિષ્ટ માનવું મૂકી એના પર રાગ-દ્વેષ ઓછા કરતા ચાલો. એ ઓછા થતાં મન બહારમાં ઓછું જશે.

(૨) નિરર્થક વિચારો રોકવા બીજો ઉપાય આ છે કે મન પર કાબૂ રાખો. મન બહારમા રખડવા જાય, ખોટી ચિંતા કરવા માડે કે તરત અંદરથી મનને કડક હુકમ કરો કે 'નાદાન! આ શું માડયું? બંધ કર આ જોવા વિચારવાનું પરમાત્મા મહાવીર પ્રભુનો ૧૬ મો વિશ્વભૂતિનો ભવ વિચાર' આમ હુકમ કરી એ વિચારવાનુ શરુ કરવાનું. એવું બીજું ય વિચારી શકાય, છેવટે કહિયે એને- '૧૨ નવકાર ગણ' એમ કહી ગણતરીબંધ ૧૨ નવકાર ચોકખા ગણવા માડો. એમ ધ્યાનથી ગણવા જતાં બીજા વિચાર અટકશે 'આપણો આત્મા માલિક છે, ને મન બાહ્ય ઇંદ્રિયોની જેમ આપણા તાબાની વસ્તુ છે, આપણે ચલાવીએ તેમ એ ઇંદ્રિય-વાણી-મન ચાલે,' એવો ભાવ ઊભો કરવાથી મન પર કાબુ આવશે.

(૩) વિકલ્પો-વિચારો-વલોપાતથી બચવા ત્રીજું આ જરૂરી કે બહારનાંને મહત્ત્વ ન આપવું. બહારનું તો નાશવંત છે, આવ્યું-ગયું છે, ત્યારે આત્મા અને એનો ઉદાસીન ભાવ વગેરે સંપત્તિ તો અવિનાશી છે અવિનાશી આત્માએ નાશવંતનું મહત્ત્વ શું આંકવુ? મનમા એક જ ભાવના રમ્યા કરે કે "આ બહારનું બધુ તુચ્છ છે, 'કુછ નહિ' છે." ગરીબ માણુસ પાડોશીને ત્યાં ઊડતા ઘી-કેળાંને કુછ નહિ ગણે તો જ સુખે ખાઈ-પી-રહી શકે. રોજ વિચારવું

કે 'આ બાહ્ય જડને મહત્ત્વ આપી આપીને તો અનંતાકાળથી ભવાટવીમાં ભટકતો રહ્યો છું. હવે એ ધંધો ન ખપે.' રામચંદ્રજીએ રાજ્યાભિષેકને મહત્ત્વ આપ્યું હોત તો વનવાસ કયાંથી સ્વીકારી લેત ?

દુનિયાના બધા ઝગડા જડને મહત્ત્વ આપવામાંથી ઊઠે છે.

એ મહત્ત્વ આપવાનું બંધ થાય તો ઝગડા અને જડના વિચારો તથા વલોપાત ઓછા થઈ જાય.

(૪) વલોપાતનું એક કારણ ઇષ્ટ વસ્તુ ગમે છે, અનિષ્ટ ગમતી નથી એ છે. માટે હવે ઊલટો રસ્તો લેવો. ઇષ્ટને અનિષ્ટ માનવું, ને અનિષ્ટને ઇષ્ટ માનવુ. આ જરા અઘરુ છે, પરંતુ એમાં તાત્ત્વિક સમજ ઘાલીએ એટલે સહેલું થાય. દા. ત. કોઈની બંગલો–મોટર–કમાણી–ઠકુરાઇ જોઈ મન લોભાયું, એ ઇષ્ટ લાગ્યું, ત્યા વિચારાય કે 'અરરર! આ કેટલા મોટા રાગનું સાધન! કેવા મહા આશ્રવ યાને પાપબંધના કારણ? આ જીવ બિચારો એમા કચરાઇ જશે!' અથવા 'આ સોનેરી માલ કેવો ભગવાનને ભૂલાવનારો! સત્સંગને ને ધર્મને કેવો ભૂલાવનારો! એથી ઉત્તમ માનવભવનું એમાં કેવું લીલામ?' અથવા 'આ પૈસા મોટર બગલા પાછળ કેવા ધૂમ પાપાચરણ? કેટલા ઘમંડ? કેટલી સુખશીલતા? કેવા મહા આરંભ–જૂઠ–માયા–પ્રપંચ?' આમ તત્ત્વથી વિચારવાથી ઇષ્ટ એ અનિષ્ટ લાગવાના. એમ અનિષ્ટ ગરીબી વગેરેમાં એ બધા દોષો નહિ, ને દેવ–ગુરુ–ધર્મની વિશેષ સગાઇ, તેથી ઇષ્ટ લાગવાની. આમ ઇષ્ટ ને અનિષ્ટ અને અનિષ્ટને ઇષ્ટ માનવાથી વલોપાત ઘટી જશે.

(પ) એક ઉપાય આ પણ છે કે ઇષ્ટને અનિષ્ટ માનવાથી ખસ નથી કરવાનું, પરંતુ ઇષ્ટની પ્રવૃત્તિ ઓછી કરતા ચાલવું

જોઇએ. બે મિનિટ બેઠા ન બેઠા ને પગ લાંબા કરવાનું ને ડાફોળિયાં મારવાનું મન થતું હોય, એમ નવરા પડયા વાતો કરવાની ખણુજ રહેતી હોય, બજારમાં નીકળ્યા જે તે જોવાનું દિલ થતું હોય,.... ઇત્યાદિ ઈત્યાદિ બધું ઇષ્ટ કહેવાય. એમાં હવે કાપ મૂકતા ચાલવાનું, એ પ્રવૃત્તિ ઓછી કરતા રહેવાનું, એના પર અંકુશ જ મૂકી દેવાનો.

(૬) ઇષ્ટની પ્રવૃત્તિ ઓછી કરતા ચાલો. દા. ત. ભાણા પર ચાર ચીજથી ચાલે એવું છે, તો વધારાની પીરસાયેલી ચીજ કાઢી નાખો, ન લો... એમ, અમસ્તા હરવા-ફરવા-મળવાનું બંધ કરો... દુનિયાનું જાણવાની આતુરતા જ ન રાખો.. .ડાફોળિયાંને બદલે આંખ મીંચી પ્રભુ દેખો.

સમજી રાખો, વધુ જરૂરિયાત અને વધુ સગવડમાં આર્તધ્યાનને વધુ અવકાશ રહે છે.

જેણે સગવડ ઓછી કરી. જરૂરિયાતો ઘટાડી, ઈષ્ટ કાપ્યાં, એણે એ વધુ ઈષ્ટના નિમિત્તે થતા આર્તધ્યાનને અટકાવ્યાં.

(૭) આર્તધ્યાન-વલોપાત અટકાવવા એક ઉપાય એ, કે સંસારની અસારતા અને નિર્ગુણતા ખૂબ ખૂબ અને ભિન્ન ભિન્ન રીતે વિચારતા રહો. સંસારની એકેક બાબતમાં રહેલી અસારતા-નિર્ગુણતા શોધો, ને એને હૃદયમાં ખૂબ ઠસાવો. પછી એમાં સારો વેપાર, સારા પૈસા, સારું સેવાકારી કુટુંબ, વહાલી પત્ની, પ્રતિષ્ઠા, જડ ચીજવસ્તુ; વગેરે વગેરે જે કાંઇ સંસારના ઘરનું છે એ દરેકે દરેકમાં ભારી અસારતા અને નિર્ગુણતા ભાવવાની. પ્રશ્ન થશે કે

સંસારના ઘરની વસ્તુ અસાર કેમ? કારણ આ,-

(૧) એ જ પરમાત્માને ભૂલાવે છે, પરમાત્માની સારા પૈસા-શક્તિ-સમય ખર્ચીને સારી પૂજા કરવાનું એ ભૂલાવે છે.

કેમકે એ બધું મનને સંસાર નભાવવા માટે જરૂરી મનાવે છે.

(૨) સંસાર જ અનેક પ્રકારના લોભ, રાગ, ક્રોધ, માન વગેરે દોષો સેવરાવે છે

(૩) સંસાર જ હિંસા, જૂઠ વગેરે દુષ્કૃત્યો સેવરાવે છે.

(૪) સંસારના જ યોગે અઢળક વલોપાત અને આર્તધ્યાન થાય છે

(૫) સંસારમાં જ અશુભ કર્મો ઢગલાબંધ બંધાય છે.

(૬) છેવટે, અંતસમય આવતાં સંસારની જ બધી વસ્તુના રાગના લીધે દુઃખનો પાર નથી રહેતો

આમ સંસારની વસ્તુએ વસ્તુની અસારતા ખૂબ ખૂબ વિચારી હોય, તો એ આઘી પાછી થવામાં વલોપાત નહિ થાય.

અસારના શા વલોપાત કરવા? વલોપાત નહિ તો આર્તધ્યાન નહિ થાય.

આર્તધ્યાન અટકાવવાનાં સાધન :–

(૧) ઈષ્ટાનિષ્ટના ઓછા રાગદ્વેષ, (૨) મન પર કાબુ, (૩) નાશવંતનું મહત્ત્વ ન આંકવુ, (૪) ઈષ્ટને અનિષ્ટ માનવું, અનિષ્ટને ઇષ્ટ, (૫) ઇષ્ટની પ્રવૃત્તિ ઓછી કરવી, અને (૬) સંસારની દરેકે દરેક વસ્તુની અસારતા ભાવવી.

આ બધું કરતા રહેવાથી આર્તધ્યાન ઓછાં થાય, અને પછી ધર્મપ્રવૃત્તિ વખતે એ બહુ ન પીડે, તેથી શુભ ભાવમાં ચિત્તની સ્થિરતા રહે. એ શુભમાં સ્થિરતા રહે તો જ ધર્મ સાધ્યાનું સુંદર ફળ આવે, ભવની મંજીલ કપાય.

શુભ ભાવની સ્થિરતા વિના ક્રિયા એકલી બિચારી શું કરે? ધર્મક્રિયા તો મનને શુભ ભાવમાં રાખવાનું પરમ સાધન છે. પણ પેલાં આર્તધ્યાન શુભ ભાવને

શાના ટકવા દે? આવું ચલાવ્યે રાખવામાં જીવની કેવી કંગાળદશા! કેવી સત્ત્વહીનતા! કેવી બુદ્ધિહીનતા!

(૧) જીવ કંગાળ છે કે એ નાની નાની ઇષ્ટ-અનિષ્ટ વાતોને મહત્ત્વ આપે છે;

(૨) જીવ સત્ત્વહીન છે તુચ્છના વલોપાતને અટકાવી નથી શકતો;

(૩) જીવ બુદ્ધિહીન છે કે એ વલોપાતનાં નુકસાનને સમજતો નથી, ને એ વલોપાત જતો કરવાની એને આવડત નથી.

ઇષ્ટ-અનિષ્ટ તો લલાટ સાથે લખાયેલાં છે. એટલે એનાં આર્તધ્યાન ઊઠતાં જ સાવધાન થવું જોઇએ, વિચારવું જોઇએ કે,

પ્રેરક વિચારણા :-

'આવી અસાર વસ્તુની ફજુલ ચિંતાથી મનને કાળું મેશ કરવા માટે મન નથી મળ્યું.

પશુઓ અને અનાર્ય મનુષ્યો કરતાં વિશિષ્ટ કોટિનું મન મળ્યું છે તે, અવિનાશી પરમાત્માને સોંપવા માટે, મળ્યું છે.

તુચ્છ અને નાશવંત જડ વસ્તુને તો પશુઓ અને અનાર્યો મન સોંપે. મારું મન તો તત્ત્વજ્ઞાનના રોપાઓ માટેનું ઉદ્યાન છે, આર્તધ્યાનનો ઉકરડો નહિ. માટે આર્તધ્યાન આવતાં જ ઇષ્ટને પડકાર કરું કે 'તારામાં ખરેખર મનગમતું છે જ શું? કશું જ નથી;' ને અનિષ્ટને કહું કે 'તું કાંઈ મારું બગાડી શકે એમ નથી.'

નાની વાતને મહત્ત્વ આપવાની કંગાળિયત, વલોપાત કરવાની નિઃસત્ત્વતા, ને વલોપાતનાં નુકસાન ન સમજવાની મૂર્ખતા હું ન કરું.'

વેદનાનાં આર્તધ્યાનમાંય સાવધ થઈ એ આર્તધ્યાનને હટાવવાનું. દવાની, ડાકટરની, પથ્યની, હવાની બહુ ચિંતા નિષ્ફળ છે; અને રોગની પીડાની હાયવોય નકામી છે. ચિંતા–હાયવોયથી કાંઈ સરતુ નથી. ફોગટ આર્તધ્યાન થઇ તિર્યંચગતિનાં પાપોનું ઉપાર્જન થાય છે. સારો ધર્મિષ્ઠ પણ જીવ આર્તધ્યાનમાં મરે તો એકવાર તો દુર્ગતિમાં ચાલ્યો જાય છે. જુઓ અહીં જરા ફરીવાર મરુભૂતિનો પ્રસંગ તપાસીએ. કંટાળશો નહિ, તીર્થંકરદેવનાં ચરિત્ર વારંવાર યાદ કરવા ગમે. આપણા પોતાનાં ગુણગાન વારંવાર સાભળવા ગમે છે ને ? પણ એ તો પાપ બંધાવે છે. પ્રભુનાં વારવાર ગુણગાનથી કર્મક્ષય થાય છે.

પાર્શ્વનાથ ભગવાનનો જીવ મરુભૂતિ એટલે ? સુંદર શ્રાવકનાં વ્રતો પાળનારો, ધાર્મિક જીવન જીવનારો, ને પવિત્ર વિચારોમાં રમનારો ! ઉપરાંત દુષ્ટ ભાઇ કમઠના દુરાચાર અને ઉદ્ધતાઇ પર રાજાએ એને નગર બહાર કર્યો, તો 'એના કષ્ટમાં પોતે નિમિત્ત બન્યો એ ખોટું થયું' માની એની ક્ષમા માગવા જનારો !.... વિચારો, એ કેટકેટલો ઊંચો જીવ ! કેવો આદર્શ ધર્માત્મા શ્રાવક ! એની દુર્ગતિ થાય ? ના, ઊંચી સદ્ગતિ જ થાય. છતાં જ્યાં એ કમઠના પગમાં પડી ક્ષમા માગે છે ત્યાં કમઠે રોષથી એના માથા પર પત્થરની શિલા ઝીકતાં ભારે વેદનામાં એ ધર્માત્મા મરુભૂતિ આર્તધ્યાનમાં પડ્યો, 'અરે !

હું આને ખમાવું છું. ને આ મને મારી નાખે છે? હાય કેવી પીડા!' તો એ એવા આર્તધ્યાનમાં મરીને ત્યાંથી અટવીની હાથણીના પેટે હાથી તરીકેનો અવતાર પામ્યો ને? તીર્થંકરનો જીવ છે, વર્ષોનો ધર્માત્મા છે, છતાં દુર્ધ્યાનને કોઇ શરમ પડે છે? ના, વિના શરમે એ દુર્ધ્યાને એને ઉંચકીને સદ્ગતિમાંથી ભ્રષ્ટ કરી દુર્ગતિમાં પટકયો! જીવનમાં, જો એકવાર પણ આવું દુર્ધ્યાન-હાયવોય કર્યાનું આ ફળ, તો જીવનભર એવું કર્યે જનારની કઇ દશા? પછી ત્યાં બચાવ કરાય કે 'સંયોગો એવા મળે ત્યાં એવું થાય એમાં અમારો શો વાંક? અમે શું કરીએ? તો એવો બચાવ કામ લાગે એમ છે? કર્મ તો જાણે કહે છે,-'બીજાના વાકે પણ તેં કેમ આર્તધ્યાન કર્યું? આર્તધ્યાન એ ગુનો છે, એ તારા ગુનાની સજા તું લઈ લે, પેલાને એના ગુનાની સજા મળશે, પણ તું તો તારી સજા ભોગવ' એ સૂચવે છે કે

બીજાના વાંકે પણ આપણને આપણું મન બગાડવાનો અધિકાર નથી. મન બગાડયું ત્યાં બચાવ નહિ મળે, ઉધારો ય નહિ, તરત કર્મ ચોંટયા જ સમજો. આર્તધ્યાન એ મનનો બગાડો છે, ને એના પર તિર્યંચગતિ-યોગ્ય અશુભ કર્મો આત્મા ઉપર ચોંટી પડે છે. ધર્માત્મા પણ મરુભૂતિ એમજ તિર્યંચ હાથીનો અવતાર પામ્યો! અલબત્ એની ધર્મસાધના ધર્મભાવના રદબાતલ નથી; કેમકે એના સુસંસ્કાર આત્મામાં પડેલા છે. એ વળી સારું નિમિત્ત મળતાં એને ઊંચે લઈ આવશે હાથી બનેલ મરુભૂતિને એવુ નિમિત્ત મળી આવ્યું અને એ ઊંચે આવ્યો પણ નિમિત્ત ન મળ્યું હોત તો શું થાત? એ તો સારું થયું કે,

રાજા અરવિંદ ધર્માત્મા મરુભૂતિના એવા દુઃખદ મૃત્યુ બાદ અત્યંત વિરક્ત થઈ સંસાર છોડી ચારિત્ર લે છે, સંયમ તપ સ્વાધ્યાય વગેરેની તન તોડીને સાધના કરે છે, ને શરીરનો કસ ખેંચાય એટલો ખેંચે છે! કેરીનો રસ કાઢતાં જેમ એને ઠેઠ ગોટલા સુધી નિચોવીને રસ ખેંચી લો ને? બસ, અરવિંદ રાજર્ષિ એ રીતે કાયા ને મનનો કસ ખેંચવા લાગ્યા. એમાં એમને અવધિજ્ઞાન થયું! એકવાર જંગલમાંથી સાર્થ સાથે પસાર થતા રાજર્ષિ સામે એજ હાથી મારવા દોડતો આવ્યો, પણ પૂર્વના સ્નેહથી ઊભો રહી ગયો તો રાજર્ષિએ એ અવધિજ્ઞાનથી એને ઓળખી બોધ આપ્યો, 'બુજઝ બુજઝ મરુભૂઈ!' એમ કહી કહી જાગ્રત કર્યો. હાથીએ પણ એના પર ચિંતન-ઉહાપોહ કરતાં, એને પોતાના પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ થયું ત્યાં એણે પૂર્વ જનમમાં સહેજ દુર્ધ્યાન કરેલું તેથી આ પોતાની થયેલી મહાદુર્દશા નિહાળી. એણે ફરીથી ત્યાં સમકિત પામી વ્રતો લીધા, અને તિર્યંચ હાથી છતાં ત્યારથી શ્રાવક ધર્મ પાળવાનું રાખ્યું.

એમાં ય હાથીએ મુખ્યપણે આર્તધ્યાનથી બચવા માટે ભારે કોશીશ રાખી.

કેમ વારુ?

(૧) એટલા જ માટે કે આર્તધ્યાન પર તરત જ કોઇ બીજી અપેક્ષા વિના ને ક્ષણના વિલંબ વિના અશુભ કર્મબંધની સજાનાં જજમેન્ટ પડે છે. દુર્ધ્યાન કરો કે તરત અશુભ કર્મો બાંધો. જો એ દુઃખદાયી કર્મબંધ જોઇતા નથી, તો પછી આર્તધ્યાન ન થવા દેવા માટે પાકી જાગૃતિ રાખવી જ પડે.

(૨) બીજું કારણ એ કે આગળ પરની ખબર નથી કે કર્મવશ કેવા સંયોગ આવે? કેવી પરિસ્થિતિ સર્જાય? કેવા ભારે દુઃખદ ઇષ્ટવિયોગ અનિષ્ટસંયોગ યા વેદના ખડી થાય? તેમજ અંતકાળે તો વળી કેવી ય પરિસ્થિતિ હોય? હવે જો અત્યારે સારા-સારીમાં યા સામાન્ય ઇષ્ટવિયોગ અનિષ્ટસંયોગ કે રોગમા આર્તધ્યાનથી બચવાનો અભ્યાસ જ ન રાખ્યો તો એવી ભાવી આપત્તિ વખતે આર્તધ્યાન કેમ અટકી શકે? ત્યાં ભારે આપત્તિ વખતે કેવું ભયંકર આર્તધ્યાન થવાનું?'

હાથી આ સમજીને અત્યારથી જ આર્તધ્યાન અટકાવે છે. એનું સુખદ ફળ એ આવીને ઊભું રહ્યું કે અંતકાળે મહાઆપત્તિની ભયંકર વેદનામાં ય આર્તધ્યાનને આઘું રાખી સુંદર સમાધિ અને સુંદર ધર્મધ્યાનમાં એ ઝીલ્યો! ગ્રીષ્મના તાપમાં તરસ્યો થયે તળાવમાં ઊતર્યો, પણ કીચડમાં ખૂંચ્યો, પેલા કમઠનો જીવ અહીં સર્પરૂપે થયેલ, તે એના શરીર પર ચડી જઈ મર્મસ્થાને ડસ દે છે. કારમી વેદના સળગી ઊઠી! પરંતુ આર્તધ્યાન અટકાવી અટકાવી શુભધ્યાનના સારા અભ્યાસી બનેલા આ તિર્યંચ પણ હાથીએ આ ભયંકર વેદનામાં ય શુભ ધ્યાનનો જ ખપ રાખ્યો 'મારા જ કર્મનો આ વિપાક છે. સાપને શો દોષ દઉં? એ બિચારો તો દયાપાત્ર છે કે પાપે પેટ ભરી રહ્યો છે, જેનું ફળ એને બિચારાને મહાદુઃખ આવશે! બાકી મારાં કર્મ તો અકાટ્ય છે, ભોગવ્યા વિના જાય જ નહિ, કપાય જ નહિ, તો આવી નિર્ધારિત અનિવાર્ય કર્મ-પીડાની શી ચિંતા કરવી? એ મૂકી પરમેષ્ઠી પરમાત્માનું જ ધ્યાન કરવા દે.' નમસ્કાર-

મહામંત્રના સ્મરણમાં મૃત્યુ પામી સ્વર્ગમાં પહોંચી ગયો.

મરુભૂતિના ઊંચા માનવભવમાં આર્તધ્યાને મરતાં તિર્યંચનો જનમ મળ્યો, હલકા તિર્યંચ હાથીના ભવમાં શુભ-ધ્યાને મરતાં દેવનો અવતાર મળ્યો; કેટલો મોટો ફરક? પરંતુ આટલું લક્ષ રાખવાનું કે જીવનમાં બહુ બહુ વાર શુભ ધ્યાનનો અભ્યાસ પાડ્યો હોય, વારે વારે આર્તધ્યાન અટકાવ્યાં હોય, તો એ અભ્યાસ અંતસમયે ઉપયોગી થાય, અને આર્ત-ધ્યાનને અટકાવી શુભધ્યાનમાં મન પરોવી દેવાય. પછી ત્યાં વેદનાનો હિસાબ નથી કે 'વેદના હોય પછી મન કેમ આર્ત-ધ્યાન ન કરે?' ન કરે, કેમકે જીવન જીવતાં રોગની સામાન્ય વેદના વખતે આર્તધ્યાન અટકાવવાનો અભ્યાસ પાડ્યો છે

વેદનામાં આર્તધ્યાન કેમ અટકે?:-

રોગની વેદના આવી, વૈદ-ડાક્ટરને શોધવો પડે છે, દવા પથ્ય વગેરેની ચિંતા રાખવી પડે છે, છતાં જો આવડત હોય તો આર્તધ્યાન અટકી શકે છે. એ માટે અહીં શાસ્ત્રમાં મુનિ અંગે જે વિચાર કરવામાં આવ્યો છે તે ઉપયોગી છે. પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો કે મુનિ બિમાર પડે છે તો તે ય વૈદનો આશ્રય લે છે અને દવા-ઉપચાર કરે છે, છતાં એમને આર્તધ્યાન કેમ નહિ?

પ્રકરણ ૧૮. મુનિને રોગમાં આર્તધ્યાન કેમ નહિ?

એનો ઉત્તર કર્યો કે મુનિ રોગ વખતે ય મધ્યસ્થ રહે છે માટે એમને આર્તધ્યાન નહિ. '**મધ્યસ્થ**' એટલે કે રાગ-દ્વેષની ઊંચી-નીચી ખાડા-ટેકરાની ભૂમિ પર ચડ-ઊતર

કરનારા નહિ, પણ એની મધ્યમાં સામ્યાવસ્થાની સપાટ ભૂમિ પર રહેનારા. અર્થાત્ એ શરીરના રાગમાં કે રોગના દ્વેષમાં તણાનારા નહિ.

પ્ર૦– જો રોગ પર દ્વેષ નથી તો એને કાઢવાનો પ્રયત્ન કેમ કરે છે?

ઉ૦– એ પ્રયત્ન આગળ કહેશે એવા સતત શ્રુતોપયોગ, શ્રુતવૃદ્ધિ, ગચ્છસંભાળ આદિ અર્થે કરે છે. શ્રુત એટલે શાસ્ત્ર, શાસ્ત્રે કહેલ તાત્ત્વિક પદાર્થ, એમાં ને એમાં ચિત્ત કેમ રહે, એની વૃદ્ધિ કેમ થતી રહે, ઈત્યાદિ–ઉદ્દેશથી પ્રયત્ન કરે છે. 'રોગ પીડે છે, ખરાબ છે, એ સહાતો નથી,' એવો વલોપાત નથી, એની કાયરતાથી યત્ન નથી, પરંતુ રોગમાં મન જવાથી શાસ્ત્રચિંતન તત્ત્વચિંતન ઘવાય છે, ત્રુટક પડે છે, તેથી રોગ ટાળવાનો પ્રયત્ન છે એવા બીજા પણ ઉદ્દેશ છે તે આગળ કહેશે એવા સારા ઊંચા ઉદ્દેશ છે માટે ચિકિત્સાનો પ્રયત્ન છતાં પીડાનો વલોપાત નથી! પીડા પર દ્વેષ નથી, અને સુખકારિતા પર રાગ નથી. આનું નામ મધ્યસ્થભાવ, કાયાની પીડા–અપીડાની શી બહુ કિંમત આંકવી હતી? કિંમત તો આત્માના સ્વાસ્થ્ય–અસ્વાસ્થ્યની છે. આત્મા સ્વસ્થ હોય, સમતા–સમાધિમાં હોય એની કિંમત છે. કેમકે આત્મા જો અસ્વસ્થ હોય અસમાધિમા હોય તો દીર્ઘકાળ પીડ્યા કરે એવા કર્મબંધનથી બંધાય છે સ્વસ્થ હોય, સમાધિમાં હોય તો કર્મબંધ અટકે છે, ઉપરાત જુનાં કર્મોનો નિકાલ થાય છે.

પ્ર–૦ આત્મા સ્વસ્થ યાને સમાધિમાં કેમ રહે?

ઉ–૦ એ રહે શાસ્ત્રચિંતનમાં પરોવાયેલા રહેવાથી.

મન શાસ્ત્રમાં લાગ્યું રહે એટલે બીજા-ત્રીજા રાગ-દ્વેષભર્યા વિચારો, સંકલ્પવિકલ્પો, અને કષાયોમાં જાય નહિ. આ નિયમ છે કે મન એક જ ઠેકાણે રહે. જો સારામાં રોકાયું, તો ખરાબમાં જતું અટકવાનું. સારું છે શાસ્ત્ર-પદાર્થોનું ચિંતન-મનન. મનને એમાં રોકી રાખો પછી ભૂંસા કુટવાનું બંધ. મનને ખોરાક જોઈએ છે, સારો ખોરાક આપો તો કચરો નહિ ખાય. બહુ સીધું કામ છે મનનું. એને સારા શાસ્ત્રાભ્યાસનું તત્ત્વચિંતનનું કામ આપી દીધું એટલે એ ખોટા વિકલ્પો-વિચારો નહિ કરે, અને સારામાં રોકાયું રહેવાથી સ્વસ્થતા સમાધિ રહેવાની. આ સ્થિતિ જાળવી રાખવા માટે મુનિ રોગમાં ચિકિત્સા કરે છે. 'રોગથી દુર્બળ કાયા, પીડાતી કાયા, શાસ્ત્રાભ્યાસમા એવું જોર મારી શકતી નથી, તો લાવ સહેજ દવા-ઉપચાર કરી લઉં, જેથી શાસ્ત્રાભ્યાસ સરસ ચાલ્યા કરે,'- આ ઉદ્દેશ છે. મુનિને એવા બીજા પણ સારા ઉદ્દેશો છે, તેથી ચિકિત્સા કરે છે, બાકી પીડા નહિ ગમવાનો સવાલ નથી, શારીરિક સુખાકારિતાનો રાગ નથી, પીડાનો દ્વેષ નથી, એનું નામ મધ્યસ્થભાવ

રાગ-દ્વેષના પ્રવાહમાં તણાઇ જવાનું નહિ, વચ્ચે મધ્યમાં ઊભા રહેવાનું એ મધ્યસ્થતા જો શરીરનો રાગ તાણે નહિ, તો એના પરની આપત્તિ-રોગ વખતે એના દ્વેષમાં તણાઈ જવાનું ન બને.

એક બાજુ રાગ થાય છે એટલે જ બીજી બાજુ દ્વેષ જાગે છે. પૈસા, કુટુંબ, દુકાન, બધા ય જીવને રાગમાં તાણે છે, રાગ કરવા પ્રેરે છે. પછી જો એના પર આપત્તિ આવી, તો દ્વેષને હાયવોય ઊઠવાના. રાગ છે એને દ્વેષ આવવાનો.

પૈસા પર રાગ છે એને ઓછી આવક અને મોંઘવારી પર દ્વેષ થવાનો. કુટુંબ ઉપર રાગ છે એને કુટુંબના માંદા કે આઘા-પાછા થવામાં હાયવોય થવાની. રાગમા તણાઓ તો દ્વેષમાં તણાવું પડશે. રાગની પીડા ઓછી, તો દ્વેષની પણ પીડા ઓછી.

પર પદાર્થો એના રાગમાં તણાનારાને અંતે દ્રોહ કરનારા છે. આત્મામાથી નીકળી બહારમાં તણાયા, બહારની ચીજ પર રાગ કર્યો, એટલે દ્વેષ હાયવોય આવવાનું સમજી રાખવાનું. પણ રાગ શું કામ કરો? સમજી રાખવું જોઇએ કે 'આ જેના પરના રાગમાં તણાઉં છું એ બહારની જમાત તો એવી છે કે અવસરે જીવનો દ્રોહ જ કરે છે સંયોગો નાશવંત છે, એટલે બહારના સંયોગ ટકવાના નથી તેથી એક અવસરે એ જવાના, જીવને રખડતો કરવાના. એ જાણે કહેશે, 'અમે તમારા નહિ, દુનિયા આખી તમારી નહિ તમે જાઓ, અમે તો અહીં રહેવાના.' જીવને આ બહારના જડ-ચેતન પદાર્થો એક દિ' શીખ આપી દેવાના. મરનારને કોઇ 'આવજો' એમ પણ કહેતું નથી. કેમ? કદાચ ભૂત થઇને આવે તો? એ જાણે ભય છે! આ ને આ રૂપે રહેવું હોય તો રહો, બીજા રૂપે નહિ કેટલા ય આજે પૂર્વ જન્મનાં સ્મરણવાળાને પૂર્વના સંબંધીઓ રાખવા તૈયાર નથી! તેમ આ જનમના થયેલા સંબંધીઓ એને છોડવા તૈયાર નથી! બહારના સયોગોની કેવી વિષમતા? માણસ મરતો હોય ત્યારે ઘર-દુકાન-તિજોરી, બાયડી-છોકરા-કુટુંબ; બધુ સલામત છે, પણ પોતે જ સલામત નથી બધા ય અહીં જ રહેવાના, કોઇ જ જીવની સાથે જવાનું નહિ

જડસંયોગો છણુછણુતી કરોડપતિની કન્યા જેવા :–

ગમે તેવા સારા સુખકારી લાગતા પણ પર પદાર્થો સંયોગમાં આવ્યા ત્યારથી જાણે જીવને કહે છે કે 'અમે એક વખતે તને તદ્દન મૂકી દેવાના, રખડતો કરવાના !' આ કેવું છે કે દા. ત. કોઇને એવી કરોડપતિની કન્યા પરણવા મળી હોય, પરણીને ઘરે લાવે ત્યારથી એ છણછણ કરતી હોય, ને કહેતી હોય કે "તમે આમ કરશો તો હું મારા બાપને ઘેર જઈશ. ભલે તમે મારી ચિંતા કરો, પણ હું કાંઇ તમારી પરવા રાખતી નથી; તમારા વિના ય જિંદગી ગાળી શકું છું," હવે એ કોઇ એવા અવસરે છણકીને ચાલી જાય, ને જો પેલાએ પહેલેથી જ ગોખી રાખ્યું હોય કે 'આ કાલે જ ચાલી જવાની છે, અને એને કાંઇ મારા પર રાગ નથી, તો હું રાગ કેમ કરું ?' એમ કરી પહેલેથી જ એના પર રાગ ન કરે, તો એના જવા પર એને કાંઈ બહુ દ્વેષ કે દુઃખ ન થાય. એ તો કહે કે 'હું તો જાણતો જ હતો કે આ બીજે જ દિવસે જવાની છે. પણ આટલા દિવસ રહી એ આશ્ચર્ય ! બાકી હવે એ ગઇ તો ભલે ગઈ. નિશ્ચિત જનારી માનેલી એના જવાનું મને દુ.ખ નથી. એ રહી ત્યાં સુધી એના બાપની લક્ષ્મી અને આબરૂના સહારે મે મારું સરખું કરી લીધુ છે હવે પહેલેથી જ છણુછણુતી હતી એ જાય એમાં મારે શું કામ દુઃખ માનવુ ?'

બસ, જગતના પદાર્થો આ કરોડપતિની કન્યા જેવા છે. એટલે એ મનગમતા પદાર્થના સંયોગો આવી મળ્યા ત્યારથી એનો છૂપો અવાજ સાભળે કે 'અમે તો જવાના, ભલે તમે અમારી ચિંતા કરો, પણ અમે કાંઈ તમારી

ચિંતા કરતાં જ નથી. તમારા વિના ય અમે અહીં ઊભા રહી શકીએ છીએ.' હવે એ પદાર્થો જો અણધાર્યા અવસરે ચાલ્યા જાય, તો એનું જવાનું પહેલેથી સમજી રાખનારા અને તેથી જ રાગ ન કરનારા ડાહ્યા માણસને દુઃખ ન થાય એ તો કહે કે "હું તો પહેલેથી જ જાણતો હતો કે આવતીકાલે જ કા તો આ જવાના, યા એમને છોડીને હુ જવાનો. આ તો આટલા દિવસ એમનો ને મારો સંબંધ ટકયો એ આશ્ચર્ય છે. હવે એ ગયા તો ભલે ગયા. 'નિશ્ચિત જવાના જ છે' એમ માન્યા પછી તો એ જાય એનું દુઃખ શુ ? એ રહ્યા ત્યાં સુધી મેં તો એ પર પદાર્થોના સહારા પર મારા આત્માનું હિત ખાસું સાધી લીધું છે. એ હવે તરછોડે એમા મારે શી ફિકર કરવાની હોય ?" આમ જો પહેલેથી જ રાગને અટકાવ્યો, તો પાછળથી કશો દ્વેષ, કે ખેદ કરવાનો રહે નહિ. આવા જ માણસો સુખે જીવી શકે ને સુખે મરી શકે.

ડાહ્યા બનવું જોઇએ. ડહાપણ આ કે 'જગતના પદાર્થો અણધાર્યા જવાના છે.' એ સમજી એના પર જરા ય રાગ ન રાખે, અને એની હયાતીમાં પોતાનું આત્મહીત સાધી લે.

શરીર પર સુંદર વિચાર :–

પછી એ ગયા તો બલા ગઇ માને. શરીર પણ એમાંની જ એક ચીજ છે. એ છે ત્યાં સુધી એના દ્વારા શકય આત્મહિતનું કામ સાધી લેવાનું છે. પછી એ બલા જવા બેસે એનું દુઃખ નહિ, નહિતર તો શોક ને પોક ભારે ! 'હાય ! મારે મરવાનું ?' એમ થાય. એ શરીર તો લેભાગુની જમાતનું છે, માટે એ છે

ત્યાં સુધી આપણે તો વિચારની મક્કમતા યાને સ્થિતપ્રજ્ઞતા રાખી એની પાસેથી કામ કાઢી લેવાનું.

રોગમાં આર્તધ્યાન ન થવાનાં બે કારણ,–(૧) મધ્યસ્થતા, ને (૨) કર્મફળવિચાર :–

(૧) મુનિ રોગમાં ચિકિત્સા કરાવે છે છતાં એમને આર્તધ્યાન કેમ નથી એની આ વાત ચાલે છે, એમાં એક કારણ બતાવ્યું કે મુનિ મધ્યસ્થ છે. એમને શરીર પર રાગ નથી, રોગ પર દ્વેષ નથી. એ સમજે છે કે 'શરીર પણ એક દિ' જનારૂં, રોગ પણ જનારો. એવા નાશવંત પદાર્થ પર રાગ–દ્વેષ શા રાખવા ?'

(૨) મુનિ રોગ–વેદનામાં આર્તધ્યાન ન કરે એનું બીજું કારણ આ, કે રોગના મૂળમાં એમને પોતાના કર્મ–વિપાકનો વિચાર છે, ખ્યાલ છે. એ જુએ છે કે 'આ જે રોગ–વેદના–આપત્તિ આવી એ મારાં પોતાનાં બાંધેલા પૂર્વ કર્મના ઉદયને લીધે જ છે. અશુભ કર્મના ઉદય વિના આપત્તિ આવે નહિ મારા અશુભોદય વિના મારું શરીર ખરાબ થાય નહિ. દુનિયામાં કોઈ એવી સત્તા નથી કે જે જીવના અશુભ કર્મ વિના, એનું બગાડી શકે.'

પ્રકરણ ૧૯. શ્રીપાલ–ધવલ : જીવને હુંફ શેનાથી ?

ધવલ શેઠે ઘણા ય ફાંફા માર્યા પણ શ્રીપાલકુમારનું કશું બગાડી શકયા નહિ. ઊલ્ટું એમાં તો શ્રીપાલનું સારું સારું જ થતું ગયું ! શ્રીપાલનાં વહાણ અને એની બે રાજકન્યા-પત્નીઓ કબ્જે કરી લેવા ધવલે શ્રીપાલને વહાણમાંથી નીચે દરિયામા પાડયા, ત્યારે શ્રીપાલના શુભોદયે તરાપાની જેમ નીચે

મગરમચ્છની પીઠ બેસવા મળી! ને એ મગરમચ્છે એમને એવા થાણાબંદરે ઉતારી દીધા કે જ્યાંના રાજાએ પોતાની કુંવરી નિમિત્તિયાનાં વચનથી આ અજાણ્યા ને એકલવાયા પણ શ્રીપાલને પરણાવી! શ્રીપાલકુમારને અશુભ કર્મ ઉદયમાં નહોતા તો ધવલ એમનું શું બગાડી શકયો? ભલે ને બગાડવા ગયો પણ શ્રીપાલના શુભોદયે ઊલ્ટું સારું થયું. એક તો થાણાના રાજાની કન્યા પરણવા મળી, ને બીજું, ધવલ પાછો થાણા જ આવતાં શ્રીપાલને પોતાનાં વહાણ અને બે પત્નીઓ સુરક્ષિત મળી ગઈ! આવું સારું બનવાનુ એકવાર નહિ, અનેકવાર બન્યું! કેમકે શ્રીપાળનાં કર્મ ઉદયમાં સારાં હતા.

દુનિયામાં કોઇ એવી સત્તા નથી કે જે, આપણાં શુભ કર્મ ઉદયમાં હોય તો, આપણું બગાડી શકે.

ધવલશેઠ શ્રીપાળનુ ઘણું ય બુરું કરવા ગયો, પણ શ્રીપાળનાં કર્મ સારા, તેથી બુરું શાનું થાય? ઉલ્ટું એમનુ સારું જ થતું ગયું! શ્રીપાળ ઘરેથી એકાકી જ નીકળેલા, તે ભરૂચમાં આવેલા. સસરાના નામથી પોતાની ઓળખ ન રુચી તે પુરુષાર્થ કરવા નીકળ્યા હતા. ત્યાં ધવલશેઠે પોતાના થભી ગયેલા વહાણ ચલાવવા માટે દેવીને બત્રીસલક્ષણા પરુષ તરીકે શ્રીપાળનો ભોગ આપવા તજવીજ કરેલી. ભરૂચના રાજા પાસેથી કોઈ પરદેશીનો ભોગ આપવાની મંજુરી મેળવી, અને પોતાના સુભટોને નગરમાં તેવા કોઈ પુરૂષને પકડી લાવવા મોકલ્યા. સુભટોએ શ્રીપાલને સુલક્ષણો ને એકાકી દેખી પૂછ્યું,–'કોણ છે ભાઈ તું? કયાંનો વતની?'

શ્રીપાળ કહે, 'હું પરદેશી છુ.'

'એમ? ચાલ ત્યારે તારો કાળ આવી લાગ્યો છે. રાજાની

મંજુરીથી અમારા શેઠને દેવી આગળ તારો ભોગ આપવો છે.'

ભાગ્ય બચાવે, હોશિયારી નહિ :–

જોજો ધવલના સેંકડો સુભટો છે. વધારામાં જોઈએ તો શ્રીમંતાઈના જોરે એને રાજાના સૈનિકો મળે એમ છે. હવે શ્રીપાળકુમારને એકલવાયાને બચાવ મળે? માણસની હોશિયારી કેટલે સુધી કામ કરે? પરંતુ કહો ભાગ્યની ઓથ હોય એ બચાવનું જબરું કામ કરી જાય છે. શ્રીપાળનું ભાગ્ય જોરદાર છે, તે એને રસ્તામાં વિદ્યાધરે મંત્રિત જડીબુટ્ટી બાંધી આપેલી, એવી કે એનાથી કોઈનું શસ્ત્ર એને લાગે નહિ હવે સુભટો એના પર બાણુ ફેંકે કે તલવાર ચલાવે, પરંતુ શ્રીપાળને ઘા શાનો લાગે? ત્યારે શ્રીપાળ શસ્ત્ર ચલાવે એના પ્રહાર તો સુભટો પર ચાલવાના જ છે. છતાં એ દયાળુ છે એટલે કોઇને મારી નાખવાના પ્રહાર કરતા નથી, માત્ર હેઠા પડે કે ભાગી જાય એટલો જ ચમત્કારો બતાવે છે. સુભટો બિચારા હારી ગયા, તે ભાગીને શેઠ ધવલને બોલાવી લાવ્યા ધવલશેઠે પણ જોયુ કે 'માન ન માન. પણ આ કોઇ દેવી સહાયવાળો મહાન પુરુષ છે. માટે હવે તો એજ મારા વહાણ રોકનારી શિકોતરી દેવીને હટાવી શકે. માટે લાવ એને પ્રાર્થના કરું.'

એકાકી શ્રીપાળને ધવલશેઠ ચાટુ કરે છે :–

ભાગ્ય જોર કરતું હોય તો મોટો માતબર વૈભવી પણ વૈભવ વિનાનાને પગે પડતો આવે! મોટા વૈભવી ધવલશેઠ એકલદોકલ એવા શ્રીપાળનું હવે ચાટુ કરવા લાગે છે!–'હેં ભાઇ! તમે તો મહાપુરુષ છો. અમે તમને ઓળખ્યા નહિ, તેથી અમારી ભૂલ થઇ, માફ કરજો. ઓહો! આ જગતમાં મહાન પુરુષો કેવા

ઉદાર હોય છે! તમને શી વાર હતી? ધાર્યું હોત તો આ મારા બધા સુભટોને પરલોક પહોંચાડી દેત. પણ આપની કેવી ઉદારતા ને મહાનતા કે એકને પણ માર્યો નહિ! ધન્ય જીવન! ધન્ય અવતાર! તમારુ કેવું મોટુ મન! ત્યારે હેં ભાઇ! મારાં વહાણ દેવી શિકોતરીએ અટકાવી દીધા છે, તે તમે ન ચલાવી આપો? હું તમારે પગે પડુ છું, આજીજી કરુ છું, આટલું મારું કામ કરી આપો. તમે તો દેવતાઈ પુરુષ છો'

ચાલ્યું ચાટુ. કેવો ગરીબડો થઇને ધવલશેઠ કાલાવાલા કરી રહ્યો છે! શ્રીપાળનું ભાગ્ય જોર કરે છે, એટલે એમની સામે મોટી સમૃદ્ધિ અને સુભટોવાળો તથા રાજાની હુંફવાળો પણ ધવલશેઠ એમનું કાંઈ જ ખરાબ કરી શકતો નથી; ને અંતે પગે પડી ચાટુ કરે છે ત્યારે વિચારો.

જીવન જીવતાં કોનો સહારો લેવા જેવો?
વૈભવ–સામગ્રી અને જાતવડાઇનો? કે
ભાગ્ય મજબુત કરી આપે એવા ધર્મનો?

ધવલશેઠ પાસે ઘણો ધનવૈભવ અને સુભટ–સામગ્રી હતી, પણ એનો જ સહારો રાખીને એનું શું વળ્યું? એને અંતે શું મળ્યું?

મહાવીર ભગવાનનો જીવ ત્રીજા ભવે મરીચિ, તે દાદા ઋષભદેવ પ્રભુનાં સમવસરણની સમૃદ્ધિ જોતાં જ વિચારે છે કે 'મારા પિતા ભરત મહારાજા મોટા ચક્રવર્તી, એમના ય ઘેર આ સમૃદ્ધિનો જોટો નથી! ને આવી અનુપમ સમૃદ્ધિ મારા દાદા પ્રભુ ઋષભદેવને છે તે ધર્મના પ્રતાપે છે સંસારમા સમૃદ્ધિમાત્ર ધર્મને પરતંત્ર. તો પછી

હું ધર્મને પરતંત્ર એવી સમૃદ્ધિના શરણે બેસી

રહેવાને બદલે મૂળ ધર્મનું જ શરણ કાં ન લઉં? મૂળને છોડી ડાળને સાચવતો કોણ બેસે?

બસ, 'જીવનમાં ધર્મનો જ સહારો લેવા જેવો છે, ધર્મને જ શરણે જવા જેવું છે,' એ વિચાર પર મરીચિ વૈરાગ્ય પામી ગયો! અને ચક્રવર્તીના ઘરનાં સમૃદ્ધિસુખ છોડી એણે પ્રભુનું ને પ્રભુના ધર્મનું શરણું લીધું એટલે? સંસાર છોડી પ્રભુ પાસે ત્યાં જ ચારિત્ર લઇ લીધું! સહારો કોનો લેવા જેવો? 'હાય પૈસા! હાય દુકાન!' નો? કે ધર્મનો?

તમને હૈયે હુંફ શાના પર? પૈસાથી હુંફ? કે ધર્મથી?

ભાગ્યના જોર વિના તો ફાંફા મારવાના છે, અને ધર્મ વિના ભાગ્ય જોરદાર બનતું નથી.

શ્રીપાળકુમારનું ભાગ્ય તો જોર કરે જ છે, પણ એની સાથે એમના દિલમાં ધર્મ તરીકે ક્ષમા–ઉદારતા–પરોપકારવૃત્તિ પણ જોર કરે છે. મૂળથી આ ગુણો; એમાં વળી નવપદની આરાધનાએ એના શ્રદ્ધાબળના ગુણ સાથે ક્ષમા–ઉદારતાદિ ગુણોમાં વિશેષ વૃદ્ધિ કરેલી

'નવપદ' એટલે? અરિહંત–સિદ્ધ–આચાર્ય–ઉપાધ્યાય-સાધુ એ દેવ–ગુરુના દર્શક પાંચ પરમેષ્ઠિપદ, અને સમ્યગ્દર્શન–જ્ઞાન–ચારિત્ર–તપ એ ચાર ધર્મના દર્શક પદ, એમ કુલ નવપદ. એની શ્રીપાળે સુંદર આરાધના કરી છે. એમાં પ્રેરક બની છે પત્ની મયણાસુંદરી. એ ખરેખર ધર્મપત્ની છે.

ધર્મમાં પ્રેરે એ ધર્મપત્ની. બાકી તો કર્મપત્ની, દગો દેનારી પત્ની.

મોહરૂપી વિષના કટોરા પાઈ પાઇને પાપકર્મનાં પોટલા બંધાવનારી હોય એ કર્મપત્ની. ઋષભદાસ કવિ કહે છે,–

**'વિશ્વાસે વહાલા કીધા, પિયાલા ઝેરના પીધા,
પ્રભુને વિસારી દીધા રે. સંસારિયામાં૦
કામિનીએ વશ કીધો, ઘરને ધંધે ઘેરી લીધો.
ઋષભદાસ કહે દગો દીધો રે, સંસારિયામાં૦
સગું તારૂં કોણ સાચું રે, સંસારિયામાં'**

જે પતિ-પત્નીને પરસ્પર ધર્મના સંબંધ નથી, ધર્મની પ્રેરણા નથી દેવાની, એ એક બીજા પર ભારે વિશ્વાસ મૂકી અન્યોન્યને વહાલા કરે છે, અને મોહરૂપી કાતિલ ઝેરના પ્યાલા પીએ છે, ને પાય છે. એ પીવામા એવા ગાઢ મગ્ન છે કે ત્યાં પ્રભુને યાદ કરવાની વાત નથી પછી જીવનભર આ ઝેર પી પીને બાંધેલા કર્મના પોટલાં સાથે મરીને રવાના થયે દશા કઈ? અહીં એક-બીજાથી બહુ હુંફ માનેલી, તે મરણ સમયે ને પછી પરલોક સિધાવ્યે ત્યાં પરસ્પરની હુંફ મળે ખરી? પતિ કે પત્ની માનવ છતાં જો જનાવર કુતરા-કુતરીની જેમ એકલા મોહવિષના કટોરા પાવા-પીવાનું જ કરે, ને ધર્મનાં અમીપાન કરવા-કરાવવાની કોઈ વાત જ નહિ, તો એ કર્મપતિ-કર્મપત્ની જ બને ને?

મયણાસુંદરી સાચી ધર્મપત્ની છે, પતિ શ્રીપાળ કુમારને ધર્મગુરુ પાસે લઈ જઈ નવપદની સમજ અપાવનારી બની છે, સાથે રહીને નવપદની આળેલ તપથી આરાધના કરાવનારી બની છે. એ પવિત્ર અને ગુણોથી યુક્ત આરાધનાએ શ્રીપાલના કોઢ રોગને નાબૂદ કર્યો છે! પછી નવપદ ઉપર શ્રદ્ધા કેટલી બધી બળવાન બની જાય? ભાગ્યનો ચમકારો હુંફ આપે એના કરતાં પણ એ શ્રદ્ધાબળ અધિક હુંફ આપનારુ બન્યું છે. બોલો

હુંફ કોની રાખશો, પુણ્યોદયની? કે ધર્મ-શ્રદ્ધાની? ધર્મની?

શ્રદ્ધાબળની આ કસોટી છે કે એ ધર્મશ્રદ્ધા ભાગ્ય કરતાં વધુ હુંફ આપે.

ભાગ્યબળે શ્રીપાલે ધવલના સુભટોને જીત્યા એમાં જે હૈયે હુંફ હતી, એના કરતાં એમને ધવલે દરિયામાં નાખ્યા, ત્યાં નવપદની શ્રદ્ધાના બળે અધિક હુંફ હતી. 'મારી પાસે નવપદનું શરણ છે, મારે શી ચિંતા છે?' આવી ઘોર આપત્તિમાં હુંફ, એ કેટલી બધી મોટી હુંફ? એ હુંફમાં કદાચ કર્મવશ ડુબવાનું થાય તો ય ચિંતા-સંતાપ જરા ય નહિ.

તમે સુખસંપત્તિમાં પુણ્યની હુંફ માણતા હશો, પણ આપત્તિમાં દેવ-ગુરુ-ધર્મની હુંફનો અનુભવ છે?

માણસ ત્રણ પ્રકારના.-

(૧) મૂઢ માણસ તો જડ-સંપત્તિથી હુંફ માને છે.

(૨) જરાક સમજુ માણસ એનાં કારણભૂત પુણ્યથી હુંફ માને છે ત્યારે,

(૩) ખરો વિવેકી માણસ દેવ-ગુરુ-ધર્મનાં શરણથી હુંફ માને છે.

હવે ત્રણની દશા જુઓ,-

(૧) જડ સંપત્તિ વગેરેથી હુંફ માનનારો એમાં આંધળો થઈને દોડે છે. પોતાનું પુણ્ય પહોંચે છે કે નહિ એ જોવાની વાત નહિ તે આંધળી દોટમાં પુણ્ય ખુટયે એવી પછાડ ખાય છે બીજાઓ પર ભારે દ્વેષ ને કલ્પાતનો પાર નહિ! ત્યાં આર્તધ્યાનનાં અઢળક આંદોલનોથી પીડાય છે પરિણામ? પેલું પુણ્ય ચટણી કર્યું તો કર્યું, પણ નવી સિલકમાં પાપની જ ભરતી! પહેલાં આંધળી દોટ વખતે કરાતા અને પછી કલ્પાંત વખતે કરાતા

અઢળક આર્તધ્યાનથી તિર્યંચગતિના ભરચક પાપ-ભાતાંની ભરતી ન થાય તો બીજું શું થાય? વધારે મૂઢતા હોય તો રૌદ્રધ્યાનથી નરકનાં ભરપૂર ભાતાંની કમાઈ!

(૨) પુણ્યથી હુંફ માનનારો મનમાં એટલું વિચારે છે કે 'આ સંપત્તિનો ભરોસો કરવા જેવો નથી એ તો પુણ્યનો ઉદય છે એટલે એના પ્રતાપે આ સંપત્તિ છે.' પછી પુણ્ય કાચું પડચે સંપત્તિ જાય, તો બીજા ત્રીજાને ગાળ નહિ દે,- પોતાના કર્મને રોશે; પણ રોશે ખરો, 'હાય! મારે પાપનો ઉદય, તે સંપત્તિ ગઇ. અરેરે! હવે શું કરું?' એમ દીન દુઃખીયો થશે; પુણ્યની હુંફ હતી, પુણ્ય ગયું હુંફ ગઈ એટલે હિંમત હારી જશે. આર્તધ્યાનમાં પડશે. એમા જો વળી પુણ્ય વધારવા ધર્મનુ આલંબન કરે તો તો ભાગ્યશાળી. પણ સુખની લીલામા અને દુઃખ-આપત્તિની પીડામાં ધર્મ વધારનારા કેટલા? કોક વિરલા જ!

દુઃખમાં ય ધર્મ કેમ નહિ?:-

બોલો, આજે તમારે મોંઘવારી, અછત, વગેરેની આપત્તિ આવી છે ને? તો ધર્મ વધાર્યો? 'ચાલ, પહેલાં પ્રભુપૂજામાં મારું દૂધ, મારુ સુખડ, મારું કેસર, મારી અગરબત્તી-વરખ...વગેરે નહોતો લઈ જતો, તે હવે ધર્મ વધારવો છે માટે લઈ જાઉં,' એવું કરો છો ને? ના, કેમકે પુણ્ય નબળું પડચે ખાનપાનાદિ માટે તો પૈસા પહોંચે છે પણ 'ધર્મ માટે મારી પાસે પૈસા કે સમય કયાં પહોંચે છે?' એવાં દંભી રોદણાં જ આવડે છે પુણ્ય વધારવાનું ધર્મ વધારવાનું આવડતુ નથી!

શું ખબર નથી કે પુણ્ય પાપને ઠેલે?

દુઃખ આવ્યું એ પુણ્ય ખુટયાની નિશાની છે, ને પાપોદયની સુચક છે. તો હવે શું કરવાનું? પુણ્ય વધારવાનું? કે પાપ?

ધર્મને આજે શ્રીમંતાઇમાં ય કયાં જગા છે?:-

(૧) પુણ્યના ઉદયમાં એની હુંફે છકેલપણુ છે તે ત્યાં ય પાપો સૂઝે છે! આજના પુણ્યશાળીઓ રાત્રિભોજન કરે છે ને? મદ-રોફ-રોષ કરે છે ને? જુઠ, અનીતિ-દંભ? ધર્મની બેપરવાઇ? દેવાધિદેવના ય શેઠ બનવાનું? ગુરુનો ખપ નહિ? કહો પુણ્યના ઉદયમાં ધર્મને જગા છે?

(૨) ત્યારે, પાપના ઉદયમાં ધર્મને જગા ખરી? ના, કેમકે 'શું કરીએ સાહેબ? નોકરી છે એટલે રાત્રિભોજન કરવું પડે છે,' આ બહાનું છે. પછી એમ રાત્રિભોજન ખુલ્લું એટલે ભોજન ઉપરાંત રાતના ૧૦-૧૧-૧૨ વાગ્યા સુધી ચાહપાણી ચેવડા ખુલ્લા! પાપના ઉદયમાં જિનભક્તિમાં પોતાના થોડામાંથી થોડું ય રોજ વાપરવાનું ખરું? સામાયિક-પ્રતિક્રમણ ખરું? ના, 'શું કરીએ? નોકરીમાં થાકી જઇએ છીએ, પછી પ્રતિક્રમણ શી રીતે થાય?' 'આવક પહોંચતી નથી, એટલે જિનભક્તિ કયાંથી થાય?' આ બહાનાં છે. હમણાં ઓવર ટાઇમ કામના પૈસા મળતા હોય તો વધારે કલાક ભરવા તૈયાર! ત્યાં થાક નથી નડતો. નડે છે થાક માત્ર ધર્મની વાતમાં! કહો, ધર્મને ક્યાં જગા છે? પુણ્યના ઉદયમાં? કે પાપના ઉદયમાં? પુણ્યની જ હુફવાળાને ધર્મ માટે બિચારાને જગા જ નથી દેખાતી?

(૩) એ તો દેવગુરુનાં શરણુમાં હુંફ માનનારને ત્યાં ધર્મને જગા છે. એને સુખસંપત્તિ હોય તો ય એ સમજે છે કે,–

ધર્માત્માની સમજ : શ્રદ્ધાની હુંફ કેવી? :–

"આ તો બધાં સંપત્તિ-સુખ ચાર દિવસનાં ચાંદરણાં છે! આ સંપત્તિ–સગવડની હુંફ રાખી ન બેસાય. આ કાંઈ જીવનું ભાવી લીલું વાળે નહિ. તેમ વર્તમાનમાં ય કેઈ ચિંતા વ્યગ્રતા અને દુર્ધ્યાનથી દુઃખદ રિબામણુ આપે! ત્યાં શું શું લીલું વળ્યું? ત્યારે સુખ સંપત્તિને લાવનાર પુણ્યની ય હુંફ મનાય નહિ. કેમકે,

(૧) પુણ્ય તો ઠગારું! કયારે એ અટકી પડે એનો ભરોસો નહિ; તેમ

(૨) પુણ્ય હોવા માત્રથી નવાં પુણ્યની ભરતી ન થાય; પણ પુણ્યનો માલ ધર્મમાં જતો કરાય તો જ પુણ્ય વધે.

(૩) પુણ્ય તો ઉદયમાં આવી આવીને રવાના થનારી જાત!

એમાં શી હુંફ માનવી? હુંફ તો દેવ-ગુરુ-ધર્મનું શરણુ પકડવામા છે સાચી હુંફ દેવ-ગુરુથી છે. દેવ-ગુરુનો પ્રભાવ જ એવો છે, એમની કૃપા જ એવી વરસી રહી છે, કે શું આફત-પ્રતિકૂળતા કે શુ અનુકૂળતા, બંનેમાં મારું સારું જ થઈ રહ્યું છે.'

આફતમાં, મારા દેવ-ગુરુ એમનાં પોતાના જીવનથી અને ઉપદેશથી મને શીખવી રહ્યા છે. કે, 'આપત્તિથી પાપકચરો સાફ થવાનુ ચાલે છે, ત્યાં ચિંતા શી? વળી આફત છતાં દિલમાં દેવગુરુ સલામત છે, પછી ફિકર શી? રોદણું શું? આફતના આશીર્વાદ કે દેવ-ગુરુ-ધર્મ પર ભાવ વધે છે. ત્યારે,

અનુકૂળતામાં દેવ ગુરુની કૃપા હોઈ એમની વિશેષ આરાધના થાય છે. એટલે હુંફ તો દેવ-ગુરુ ધર્મનાં શરણમાં છે. એ જે મારી પાસે છે એ અમૂલ્ય અનુપમ નિધાન છે; પછી મારે શી ફિકર? એમના ધ્યાનમાં મારું કદાચ અકાળે ય મૃત્યુ પણ થઈ જાય તો એ મારે અનંતકાળમાં ય નહિ મળેલી એક ધન્ય ઘડી ગણાય! એથી મારી સદ્‌ગતિ જ થાય.

"અહીંનું જવાનું તો વહેલું કે મોડું જવાનું જ હતું. પછી એ વહેલું ય જાય છે તો ય એની ચિંતા શી? દિલમાં દેવગુરુ છે એ અમર છે, એજ તારણહાર છે."

દેવગુરુની આવી હુંફ પર જીવતાં આવડે તો જીવનમાંથી કેઈ વલોપાત. કેઈ મદ, કેઇ ધમધમાટ ચાલ્યા જાય, ને આર્તધ્યાનને જગા જ નહિ.

(૧) કોઇ ગાળ દઈ ગયું, અપમાન કરી ગયું, અને સામે આપણું કાંઇ ચાલે એવું નથી, છતાં વલોપાત નહિ, રોદણું નહિ કે 'હાય! શું કરૂં? મારું પુણ્ય નથી તે આવું અપમાન આવે છે.' ના, એવી કશી દીનતા જ નહિ; કેમકે મનમાં બેઠું છે,–'માન તો એ પૈસાની ચીજ, પણ મારી પાસે મારા હૃદયમાં લાખ રૂપિયાના દેવ-ગુરુ છે, મારે શી કમીના છે? એ શીખવે છે કે 'જો, આવા માણસો બિચારા અજ્ઞાન છે, કર્મથી પીડાઈ રહ્યા છે, સવ્વે જીવા કમ્મવસ, એમ કરી એમની દયા ખાજે.'

(૨) ત્યારે ગાળ દેનારા સામે આપણું ચાલે એવું હોય તો ય સામે ગાળ કે રોફ નહિ, કેમકે દેવ-ગુરુની હુંફ સામાની ગાળ કે અપમાનને અકિંચિત્‌ ગણાવે છે. દેવ-ગુરુ જે મારું સારું કરી રહ્યા છે, એની આગળ સામાના સન્માન પણ કશી વિસાતમાં નથી, એનાં સન્માન મારું શું બહુ ભલું કરવાનાં હતાં? મારું ભલું તો દેવ-ગુરુ કરે છે."

સંપત્તિ મિજાજી શ્રીમંત કન્યા જેવી :-

એમ સારી સંપત્તિ-સગવડ-સન્માન મળે એના પર મદ પણ ન થાય; કેમકે દિલમાં દેવ-ગુરુની હુંફ એટલી જોરદાર છે કે પેલાની કોઇ એવી હુંફ નથી કે 'હાશ! ઠીક થયું આ સંપત્તિ મળી....' ત્યારે જેની હુંફ નહિ એના પર મદ શો? પરણવા કરોડપતિની કન્યા મળી હોય, પરંતુ જો એ તુંડમિજાજી અને બીજાની સમક્ષમાં આપણું અપમાન કરનારી હોય તો એવી પત્નીથી હુંફ નથી રહેતી. તેમ એ મળ્યા પર મદ પણ નથી થતો. એવું સંપત્તિ-સગવડ-સન્માન મળ્યા પર મદ નહિ; હુંફ નહિ.

સ્વાત્માનું અનંતકાળનું હિત દેવ-ગુરુથી થાય છે, તેથી એ મળ્યા પર હૈયે હુંફ, હાશ અને હોંશ હોય.

દેવગુરુનું શ્રદ્ધાબળ આ, કે હૃદયમાં હુંફ દેવગુરુની હોય. પછી આપત્તિ આવો તો ય આત્મા મસ્ત રહે, બેપરવા રહે; સમજે કે સંપત્તિ-આપત્તિ તો બહારની આ ભવની ચીજ છે. અંદરની પરભવે સાથે ચાલનારી ચીજ તો દેવ-ગુરુ છે. મારે તો અંદરની વસ્તુ સાથે સંબંધ હોય. બહારની વાત-વસ્તુ પર શા લેખાં માંડવાં? મનની મસ્તીમાં સહાયક દેવ-ગુરુ અને એમનાં સિદ્ધાન્તો છે એમનાથી ગમે તેવા સયોગોમાં હું મસ્ત રહી શકું છુ.

આમ દેવ-ગુરુનો જ સહારો માનનારને આપત્તિમાં ય હુંફ છે. એટલે જ શ્રીપાળ દરિયામાં ફેંકાતી વખતે ય નવપદનું સ્મરણ કરી નિશ્ચિંત રહે છે! જાણે કાંઈ ખરાબ બન્યું જ નથી! કશું આર્તધ્યાન નહિ. આપત્તિમાં તમને આવડે આ? આવડે તો ન્યાલ થઈ ગયા! ત્યાં કોઈ જ દુર્ધ્યાન નહિ, બાહ્યનું

કોઈ લેખું જ નહિ. કોઈ રોદણું થાય નહિ, નવપદનાં શરણમાં સર્વ કાળે નિશ્ચિન્તતા.

નવપદની ખરી આરાધનામાં શું આવે ? :-

શ્રીપાળને નવપદ પર અથાગ અનન્ય શ્રદ્ધાબળ છે, ઉપરાંત ગુરુએ બતાવ્યું હતું કે 'નવપદની ખરી આરાધના ક્ષમા-ઉદારતા-ઇંદ્રિયસંયમ-મનોદમન વગેરે રાખીને થાય;' એટલે શ્રીપાળકુમારે એ ગુણો સાથે જ રાખ્યા છે. તેથી, જુઓ કે, ભાગ્યના જોરે ધવલના દાવમાંથી બચાવ તો મળી ગયો છે છતાં પણ, પછી મારવાની પેરવી કરનારો એ ધવલ જ્યાં ક્ષમા માગી વહાણ ચલાવી આપવા કરગરે છે ત્યાં આ ગુણોના લીધે શ્રીપાળ ક્ષમા આપી દે છે! ને ધવલ સાથે એનાં વહાણ ચલાવી આપવા જાય છે! જો એ ક્ષમાદિ ગુણો ન હોત તો તો એકલા ભાગ્યની હુંફ પર રહી ધવલને ક્ષમા શું કામ દેત? ધવલે તો મારી નાખવાની પેરવી કરી હતી, તો શ્રીપાળ એનાં વહાણો જ કબ્જે કરત ને? અથવા મોટો માણસ એવું બીજાનું પડાવી લેવાનું ન કરે તો પણ ધવલને ધુત્કારી તો કાઢત. શું કહે નહિ કે 'નાલાયક! કયા મોઢે વહાણ ચલાવી આપવાનું મને કહેવા આવ્યો છે? ઊઠ ઊઠ હાલતો થા અહીંથી;' પણ ના, **શ્રીપાળ પાસે ભાગ્યના જોર ઉપર હુંફ નથી, નવપદની શ્રદ્ધા પર હુંફ છે.** એથી શ્રદ્ધા-ભક્તિ અને ક્ષમા-ઉદારતાદિ ગુણો એમનામાં એવા છે કે એને એવું કાંઈ કરવા-કહેવાનું મનમાં ય આવતું નથી, તે ધવલને ક્ષમા ય દે છે, અને વહાણ ચલાવી આપવા ઉદાર પણ બને છે!

પ્રકરણ ૨૦. મહાન કેમ થવાય? મનના રંગ ન ફરે.

બીજાની ઉદારતા ક્યારે જચે? :–

ક્ષુદ્રતા એ ભાગ્ય પર વિશ્વાસ ને ક્ષમાદિની કિંમત ન કરવા દે :–

ક્ષુદ્ર દિલના માણસોને શ્રીપાળની ધવલ પ્રત્યેની ક્ષમા–ઉદારતાની પ્રવૃત્તિ જચે નહિ. દિલમાં ભારેલા અગ્નિની જેમ તીવ્ર કષાયો પડેલા હોય એને એ ક્યાંથી જચે? એ તો, એમજ કહે 'જોયું ફળ ક્ષમાનુ? ધવલથી કેટકેટલી વાર શ્રીપાળને હેરાન થવું પડ્યુ?' એવા કષાયભર્યા દિલ ક્ષુદ્ર હોય છે

(૧) એને ભાગ્યની સત્તા પર કોઈ વિશ્વાસ નહિ; તેમ,

(૨) એને ક્ષમા–ઉદારતાનાં મહામૂલ્યની કશી ગમ નહિ.

માટે બીજાની ઉદારતા પચાવવી હોય તો ભાગ્યની સત્તા પર વિશ્વાસ ધરો, ને બીજાની ઉદારતાનાં મહામૂલ્ય આંકો.

હજી ય આપણે જાતે એવી ક્ષમા–ઉદારતા કરવાની વાર હોય, પરંતુ બીજાની એ ગુણની પ્રવૃત્તિને સારી ને વ્યાજબી ય ન માની શકીએ? પણ કહો, એટલું માનવા માટે ય દિલમાં કાંક વિશાળતા જોઈએ છે, ક્ષુદ્રતાની ને કષાયની કાંઇક મંદતા જોઇએ છે. આ ઉચ્ચ માનવભવ પામીને આ કરવાનું છે કે આપણા દિલને ક્ષુદ્ર–તુચ્છ નહિ, પણ કાંઈક માલવાળુ બનાવીએ, વિશાળ બનાવીએ, કષાયો પર કાંઈક અંકુશવાળુ કરીએ.

દિલ આપણું છે ને? એમાં કેવી લાગણીઓ ઉઠાડવી કે ન ઉઠાડવી એ આપણા હાથની વાત છે.

લાગણીઓ અને શુભ ધ્યાન પર આપણો અધિકાર છે. આ અધિકાર બજાવતાં ન આવડ્યો અને પૂર્વના અનંતા કાળની રમત મુજબ કષાયોની બેફામ લાગણીઓ તથા

આર્તધ્યાન કર્યે ગયા, તો સમજી રાખો કે એક અંતિમ કાળ એવો આવી લાગવાનો છે કે જ્યારે એ બધી મેલી લાગણીઓ નિષ્ફળ જતી દેખાશે! જેની ખાતર એ લાગણીઓ તથા આર્તધ્યાન કર્યાં, એ બધુ છૂટી જતુ દેખાશે, અને આપણે ઊઠીને એકલા ખાલી હાથે પેલી મેલી લાગણીઓ ને દુર્ધ્યાનના કુસંસ્કારોના અને પાપકર્મોનાં પોટલાં સાથે અહીંથી ચાલી જવું પડશે!! ત્યાં ચિત્તની અશાંતિનો પાર નહિ હોય. એટલે જ જીવનના અંત સમયની શાંતિ માટે, અને કષાયોની નિષ્ફળતા પર રોવું ન પડે એ સારુ, પહેલેથી જ આ અધિકાર બજાવતાં શીખવું જોઈએ કે "મારા દિલમાં મેલી લાગણીઓ ને આર્તધ્યાન ન ઉઠાડવા માટે અને એની ભયાનકતા નજર સામે રાખવા માટે હું અધિકારી છું. 'દુર્ધ્યાન તથા કષાયો ભયંકર છે, અને ક્ષમાદિ ઉત્તમ છે,'– એ દૃષ્ટિ અને ક્ષમાદિ ભાવની રુચિ મારા દિલમાં જાગતી રહે એવુ કરવા હું સ્વતંત્ર છું, એનો મને અધિકાર છે. આગળ વધીને ઉચ્ચ કોટિની ક્ષમા–ઉદારતાની લાગણી તથા શુભ ધ્યાન ઝગમગાવવા હું સ્વતંત્ર છું, હકદાર છું."

આપણા દિલ પર અને આપણી લાગણીઓ પર આ અધિકાર બજાવવાની જરૂર છે.

મહાન કેમ થવાય છે? અધમ જીવો કરે એવી અધમ લાગણીઓથી દિલને ખરડીને મહાન ન થવાય. 'ના, અમારા પૈસા વગેરે લુંટાઈ જતા હોય ત્યાં એવી ક્ષમાદિની લાગણીઓ નથી રાખવી, ભલે મહાન ન બનાય;'– એવું કહેતા નહિ. કેમકે, **લુંટાવા ન લુંટાવાનું તો ભાગ્ય મુજબ બનશે, ત્યાં આ મેલી લાગણીઓનું કશું ચલણ નથી.** કષાયો કરવાથી બગડેલું સુધરતું નથી; કે બગડતુ અટકતુ નથી. એ તો ભાગ્ય

પર અવલંબે છે. બહુ તો કદાચ આપણો કાયિક, વાચિક પુરુષાર્થ બચાવ આપે. પરંતુ માનસિક મેલા ભાવ અને દિલમાં ઉઠાડેલા કષાયો તો માથે જ પડે છે તો શા માટે એ ઉઠાડવા? બહારનું ધાર્યું બનવા પર આપણો અધિકાર નથી કે એમજ બને. ભાગ્ય અવળું હોય તો વિપરીત પણ બને કિન્તુ **અંતરમાં ધાર્યા સારા ભાવ ચલાવવા પર આપણો અધિકાર છે.** એને આપણે આપણા દિલમાં જગાવી શકીએ

જીવ બે જાતના,–(૧) અધમ માણસો એકલા બહારના વૈભવ–પરિવાર પર અધિકાર બજાવવામાં મગ્ન રહે છે; ત્યારે (૨) મહાન પુરુષો પોતાના મન પર હકુમત ચલાવતા હોય છે.

બાહ્ય ગમે તે સંયોગો આવો, એ વખતે મહાન પુરુષો મનમાં કેવા ભાવ ઉઠાડવા એના પર પોતાનો અધિકાર અજમાવીને સારા જ ભાવ મનમાં મહેકાવાનું કરે છે. તેથી જ ગમે તેવા વિકટ સંયોગોમાં પણ એ શાંત સ્વસ્થ પ્રસન્ન રહી શકે છે.

એટલે જ મુનિ વેદનામાં આર્તધ્યાન નથી કરતા એ જુએ છે કે બહારના સંયોગ અને બહારની ઊભી થયેલ રોગની પરિસ્થિતિ કર્મને આધીન છે; એના પર આપણો અધિકાર બજાવ્યો નિરર્થક છે. કિન્તુ આપણા મન પર અધિકાર ચાલી શકે એને આ વિચાર કરાવી શકીએ કે 'આ રોગ કર્મજન્ય છે, માટે કશી આકુળવ્યાકુળતા કરીશ નહિ.' મન પર અધિકાર બજાવીને મનને ખરાબ થતું અટકાવી શકાય. શરીરના રોગનો વિચાર તો આવે, પરંતુ એને 'હાય! વોય! શું કરું?' વગેરેના વિચારમાં ચડતું અટકાવી

'આ રોગ એ મારાં પૂર્વ કર્મનો વિપાક છે. પણ એ તો જડ શરીરને બગાડનારી ચીજ છે, કિન્તુ મારા ચેતન આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણને બગાડનારી ચીજ નહિ. પછી ચિંતા શી? બસ,

મન ન બગડવા દેવા આટલું જ કરવાનું,-(૧) જડના રંગ પર મનમાં હરખ-શોકની લાગણી ઊઠતી દબાવી દેવાની; (૨) વસ્તુતત્ત્વની નિર્મળ વિચારણાને જગાવવાની; ને (૩) જડની પ્રત્યે ઉદાસીનભાવ ઊભો કરવાનો.

શ્રીપાળ પણ મન પરના અધિકારને બજાવતા હોવાથી, ગમતું બનો કે અણગમતુ, આર્તધ્યાનથી બચી મનને શાંત-સ્વચ્છ-પ્રસન્ન રાખી શકતા ધવલના સુભટો પર જીત થઈ તો એ હરખઘેલા ન બન્યા, ધવલ પર ભારે દ્વેષવાળા ન થયા, અને એનું પરિણામ આ કે ધવલે શ્રીપાળને મારી નખાવવાની કોશીશ કર્યા પછી વહાણ ચલાવી આપવા એ હવે કરગરે છે, તો એને શ્રીપાળે રીસથી ધુત્કારવાનુ ન કર્યું! ક્યારે આ બને? જડના રંગ પર મનમાં બહુ રાગ-દ્વેષના રંગ ઊઠવા દેવા ન હોય; જડ ભલે સારું-નરસું થાય, મન રાગી-દ્વેષી નહિ કરવાનું.

જડના રંગ ફર્યે મનના રંગ ફરે? :-

કઠિન લાગે છે ને આ? બાહ્ય જડના રંગ ફરે, એમ આપણા મનના રંગ ફેરવવાનો અનંતાનંત કાળનો અભ્યાસ છે. શું આપણા પર કોઈનો ફોર્સ (દબાણ) છે કે આપણે આપણાં મનના રગ ફેરવવા જ જોઈએ? ના, કોઈનું ય દબાણ નથી, કોઈ નિયમ નથી કે જડના રંગ પર મનના રંગ ફેરવવા જ પડે પાડોશીને ત્યાં પૈસા સારા આવે કે ખોટ જાય, તો તમારા મનમા હરખ-ખેદ થાય છે? ના, કેમકે તમે માન્યું

છે કે 'એના નફા–તોટા સાથે મારે શો સંબંધ?' એટલે નિયમ ન રહ્યો કે જડના રંગ પર મનના રંગ ફેરવવા જ પડે.

પ્ર૦– પણ એ તો પારકાને ત્યાંના પૈસા પર નહિ; કિન્તુ પોતાને ત્યાંના પદાર્થ ઉપર તો રંગ ફરે જ ને? ફેરવવા જ પડે ને?

ઉ૦– ના, પોતાના પણ પારકા જેવા માનો તો એના પર પણ મનના રંગ ફેરવવાની જરૂર નહિ. જુનીનો છોકરો, જો નવી પત્ની કર્યા પછી પતિને નવીના મોહમાં અને એની રીતરસમમાં, પારકા જેવો લાગી જાય છે તો પછી એ છોકરાની કમાણી કે ખોટ પર યા એના આરોગ્ય કે મંદવાડ પર બહુ કાંઈ હરખ શોક થતો નથી. બસ આ ચાવી છે,–

મનના રંગ ન ફેરવવા હોય તો જડને પરાયું માની એના પરથી મમતા ઉઠાવો, 'આ મારું પોતાનું છે' એવી લાગણી ઉઠાવી લો.

દેખો છો કે બહાર દુનિયામાં જે ચીજ પોતાની નથી માની, એના સુધરવા–બગડવામાં આપણા મનને હરખ–ખેદ નથી થતો; તો પછી જે આપણી છે એને પણ આપણી ન માનીએ તો એના રંગ ફરવા પર શા સારુ મનના રંગ ફરી હરખ–ખેદ થાય? તમને લાગશે કે

પ્ર૦– વસ્તુ આપણી હોય, ને 'આપણી નથી' એવું કેમ મનાય?

ઉ૦– આ રીતે માની શકાય કે વિચારાય કે 'જીવ! તું આ વસ્તુને ક્યાં સુધી ખરેખર 'મારી' કરી શકવાનો? માણુસ પોતાના કમાયેલા પૈસાને, છોકરો ઘરમાં અધિકારી બની

બેઠા પછી, પહેલાં જેવા પોતાના નથી માની શકતો. પહેલાં જેમ કોઈને પૂછયા વિના ઉદારતાથી ખરચતો હતો, એમ હવે નથી કરી શકતો. છોકરાને પૂછવું પડે છે, એનો રાજીપો જોવો પડે છે. આમાં એ પૈસા ક્યાં પહેલા જેવા 'પોતાના' રહ્યા ? ઘેલછા છે કે નાશવંત વસ્તુને અવિનાશી આત્મા પોતાની માને.

પોતાની ન માની તો સાચવે કેમ ? :-

પ્ર૦- પણ પોતાની ન માને તો પછી એને રાખવાનું-સાચવવાનું કેમ થાય ?

ઉ૦- કર્મવશ એ તો થાય, પૈસા કમાય, લાવે, સાચવીને મૂકે, બધું થતું હોય છતાં પાકો ખ્યાલ રાખી શકાય કે આ મારી ચીજ નહિ. ધાવમાતા રાજકુમારને કેવો રાખે છે, સાચવે છે ? કર્મવશ એ કરવું પડે છે. પણ અંતરમાં પાકો ખ્યાલ છે કે આ કાંઈ મારો દીકરો નહિ. ત્યારે તો સમકિતદૃષ્ટિ જીવ માટે કહે છે ને કે,

'સમકિતદૃષ્ટિ જીવડો, કરે કુટુંબ-પ્રતિપાળ;
અંતરસે ન્યારો રહે, જિમ ધાવ ખેલાવત બાળ.'

-શરીર, પૈસા, કુટુંબ બધું ય રખાય-સચવાય, પણ દિલમાં સચોટ બેઠું હોય કે 'આ ફરેબી પદાર્થો મારા નહિ;' ને એમ માન્યા પછી એના રંગ ફરે તેથી આપણા મનના રંગ ફેરવવાની શી જરૂર ?

પારકા પદાર્થ પર પણ રંગ કયા ફરે ? :-

પ્ર૦- એમ તો પારકા માનેલા કોઇના બંગલા, મોટર કે શરીર રુડારૂપાળા દેખાતાં રાગ થાય છે, ને ખરાબ દેખાતાં અરુચિ થાય છે ને ? પારકા પર મનના રંગ ન ફર્યા ?

ઉ૦—ફર્યા, પણ રાગ-દ્વેષ થયા એટલું જ, હરખ-ખેદ નથી થતા. કોઇ સારી મોટર લાવે એટલે આપણે ખુશીખુશી નથી થતા, કે 'ચાલો મોટર આવી ઠીક થયું.' કોઈનો બંગલો કે એનું શરીર-રૂપ બગડી ગયું તેથી કાંઈ આપણે ખિન્ન નથી થતા કે 'હાય! બંગલો બગડી ગયો.' હરખ-ખેદના મનના રંગ 'આપણી' માનેલી ચીજ પર થાય છે, 'પારકી' માનેલી પર નહિ. હા, રાગ-દ્વેષ થાય છે ખરા, કિન્તુ ત્યાં પણ જો ડહાપણથી વિચારાય કે,—

'મારે આ ફરેબી પદાર્થો પર ફરેબી થવાની શી જરૂર છે?

મારે જગતના પદાર્થો પર 'આ સારું, આ ખરાબ' એવા મફતિયા સિક્કા મારવાની કે ફોગટિયા સર્ટિફિકેટ આપવાની શી જરૂર? એથી મને શું મળે? કોઈની મોટર સારી માની તેથી કાંઇ,

(૧) એ મને એ વાપરવા નથી આપવાનો; વળી
(૨) મોટર ખરાબ નથી થવાની એવું પણ નથી; તેમજ
(૩) એ બહારનાને 'સારુ-ખરાબ' 'સારું-ખરાબ,' માનતો ફરીશ એમાં મારા આત્માનું હિતાહિત વિચારવાનો અવકાશ જ નહિ રહે.

નિયમ છે કે બહારમાં ફરે એ ઘરમાં ન હોય.

જગતના જડ પદાર્થોનું જ વિચાર્યા કરવું હોય, એને જાતનો પોતાના આત્માનો વિચાર કયાંથી આવી શકે? એને ફુરસદ જ ન હોય. પેલામાંથી ઊંચો આવે તો આના સામું જુએ ને? દુનિયાના કાજી બનેલા માણસોની દશા

જુઓ. એ બહારમાં જ પડેલા હોય છે એટલે ઘરના છૈયા-છોકરાની સંભાળ લેવાની એમને ફુરસદ જ નથી. તમારું જ જુઓને. તમને બહાર વાતોચીતો ને હરવાફરવામાં છોકરાના આત્માની સંભાળ લેવા ફુરસદ જ નથી ને? એવું આમાં છે,

જગતનું જોતા ફરો એટલે જાતનું ભૂલાવાનું. માટે,

જો પોતાના આત્માની જાગતી ચિંતા રખાય તો બહારના પદાર્થ પર 'સારા-ખરાબ' ના વિચારમાં નહિ પડાય. જાતની પહેલી ચિંતા આ, 'રાગ-દ્વેષના વિકારથી બચું.'

ત્યાં ખ્યાલ રહેશે કે જો આ બહારમાં મન ડહોળ્યું તો સ્વાત્માનું વિસરાઇ જશે; ઉલ્ટું એ રાગ-દ્વેષની ખરાબીઓ વહોરશે; અને તત્ત્વચિંતન તથા સંવેગ, વિરાગ, ક્ષમા, દયા વગેરે નિર્મળ ગુણોની કેળવણી કરવાનું ભૂલશે.

જુઓ જડના રંગ પર મનના રંગ ન ઊઠવા દેવા માટે એ વાત આવી,-

(૧) પોતાની ગણાતી કિંમતી ચીજ પણ પોતાની નથી ગણવાની. નાશવંત જડ એ અવિનાશી આત્માનું હોય નહિ. પછી જે પોતાની નહિ, એના હરખ-ખેદ શા કરવા? એમાં મૂર્ખતા છે, અવિનાશીને બગાડવાનો ધંધો છે.

(૨) બહારની સારી નરસી ચીજમાં મન ઘાલવા જતાં અને રાગ-દ્વેષ કરવા જતાં સ્વાત્માની ચિંતા ભૂલાય છે, અને આત્મા એ વિકારોથી ખરાબીવાળો બને છે.

શ્રીપાલકુમારને

(૧) એક બાજુ શ્રીનવપદજીની આરાધનાનું શિક્ષણ છે

કે નવપદનો ઉપાસક શમ-દમવાળો હોય; '**શમ**' એટલે ક્રોધાદિ કષાયોનું શમન, અને '**દમ**' એટલે વિષયોમાં ખેંચાતી ઇન્દ્રિયોનું દમન, નિયંત્રણ. તો જેમ પોતે નવપદજીની ભક્તિ અને એનાં સ્મરણનો ખપ રાખ્યો છે એમ આ શમ-દમને સાથે જ જરૂરી માની એનો પણ ખપ રાખ્યો છે.

(૨) બીજી બાજુ એમની પાસે આ તત્ત્વજ્ઞાન પણ છે કે 'અવિનાશી આત્માએ નાશવંત જડના ગમનાગમન પર પોતાના રંગ ન બગાડાય; હરખ-ખેદ યા નાશવતના સારા-નરસાપણા પર રાગ-દ્વેષ કરવાના હોય નહિ' આ રાગ-દ્વેષ-હર્ષખેદ નહિ, પછી ઇષ્ટસંયોગ કે અનિષ્ટવિયોગનાં આર્તધ્યાન શું કામ એ કરે? આમ કહો,

શમ-દમ અને આત્મતત્ત્વના ખ્યાલથી આર્તધ્યાન અટકે.

પ્રકરણ ૨૧. શુભ ધ્યાન કેમ લાગે?

જોજો હોં; આવા આર્તધ્યાનનું અને હર્ષ-ખેદ યા રાગ-દ્વેષનું જોર નથી, માટે જ શ્રીપાળકુમાર શ્રીનવપદજીનું શુભ ધ્યાન કરી શકે છે. જો આર્તધ્યાન અને હર્ષ-ખેદ વગેરેની મેલી લાગણીઓમાં એ મરતા હોત, સડતા હોત, તો કાંઇ શુભ ધ્યાન લાગત નહિ, શ્રીનવપદના ધ્યાનમાં લીનતા લાવી શકત નહિ. પછી દરિયામાં ફેંકાતી વખતે નવપદજીમાં નિશ્ચિંત મન ક્યાંથી રાખી શકત? 'હાય! મારે શરીર પર આ આપત્તિ? મારે દરિયામાં ડુબી મરવાનુ?' એ લોથ મનમાં લાગી હોય ત્યાં નવપદમાં શાનું મન જ રહે?

'ફિકર નહિ, પાસે જો હૃદયમાં અરિહંત આદિ નવપદ છે તો, જીવન ટકો યા જાઓ, અવિનાશી આત્માને કોઇ વાંધો નથી આવવાનો.' નવપદ ઉપર આ શ્રદ્ધાબળ અને એનું જ નિર્મળ ધ્યાન એ શાને આભારી હતું ? પેલા આર્તધ્યાનની પીડા નહિ, મનમાં જડના હરખ-ખેદ કે રાગ-દ્વેષની ખરાબી નહિ, એને આભારી હતું.

ભવી જીવને શુભ ધ્યાનનો અભખરો થાય છે, સારો અભખરો છે, ખરાબ નહિ; કિન્તુ એનો અધિકાર મેળવવા માટે આ જરૂરી છે કે આર્તધ્યાનનું જોર દબાવાય, એ માટે જડની પાછળના હરખ-ખેદ અને રાગ-દ્વેષને અટકાવાય. નહિતર મન જો એમાં તણાયું, તો ઇષ્ટસંયોગ-અનિષ્ટ-વિયોગના આર્તધ્યાન થયા વિના રહેશે નહિ. ઇષ્ટ પર રાગ છે, ને ઇષ્ટ મળ્યાનો હરખ છે, પછી 'આ ઇષ્ટ મળો; મળ્યું છે તો ટકો,'-એવુ આર્તધ્યાન કેમ નહિ થાય ? એમ અનિષ્ટ પર દ્વેષ છે, ને એ મળ્યાનું દુઃખ છે, પછી 'આ કેમ ન આવો; આવેલું કેમ ટળો,' એવું આર્તધ્યાન કેમ નહિ થાય ? ત્યારે,

આર્તધ્યાનમાં ગુંથાયેલું મન શુભ ધ્યાનમાં શી રીતે લાગી શકવાનું ?

દમયંતીને નળરાજા રાજ્ય હારી જંગલમાં જવાના અવસરે કહે છે, 'જુઓ, આ તમે મને જુગારથી વારવાનું કરવા છતાં, મારી અવળચંડાઇએ જુગાર ન છોડયો, તો બધું ગુમાવ્યું. તો હવે મારી ભૂલે તમે કાં વનમાં રખડતા થાઓ ? જાઓ તમે તમારા પિયેર. તમે અત્યંત સુકોમળ છો, જંગલમાં ભટકવાનું તમારું કામ નહિ.'

ત્યાં દમયંતી શું કરે છે? 'આ તમારા પાપે રાજ્યસુખ ગયું....' એવાં ટોણુંમેણું મારવાનું કામ નહિ. એ તો કહે છે, 'આ શું બોલ્યા? પતિ વનમાં ભટકતા, અને પત્ની મહેલમાં લહેર કરે? એ ના બને.

તમારી સાથે જેવું સુખ ભોગવતાં આવડતું હતું, તેવું દુઃખ ભોગવતાં પણ આવડવું જોઇએ. મને આવડે છે.'....ખાવાનાં પાપ હોંશથી તો એ પાપ ધોવા તપ હોંશથી :-

પાપ દુષ્કૃત્ય રાચી-માચીને કરતાં આવડ્યું, પણ શું હવે પાપને ખતરનાક સમજ્યા પછી ય એને હોંશપૂર્વક ધોતાં કે એનો સહર્ષ ત્યાગ કરતા નથી આવડતું? એ કેમ ચાલે? ઉપવાસ શા માટે કરવાનો? 'ખાવાનું પાપ બહુ કર્યું છે, પણ એ બહુ ખોટું થયું છે માટે લાવ આજે એને છોડું, એ માટે આજે મારે ઉપવાસ' **શું? ખાવાનું પાપ ધોવા સારુ ઉપવાસ.** તો એ ઉપવાસ કેટલી હોંશથી થવો જોઇએ? ખાવાનું રાચી-માચીને કરતાં આવડે, અને ઉપવાસ એ રીતે નહિ. ઉપવાસમાં હોશ-હરખ નહિ, તે માંદલાપણે અને પરાણે પ્રીત જેવુ થાય, એ કેમ ચાલે? પાપ રાચી-માચીને કરતાં આવડયાં, તો પાપત્યાગ પણ રાચીમાચીને કરતાં આવડવું જોઇએ.

પૈસા કમાવવા પાપો હોંશથી કર્યાં, તો પાપ ધોવા દાન પણ હોંશથી રાચીમાચીને કરવાં જોઇએ.

દમયંતીનો આ હિસાબ છે કે 'પતિની સાથે જો મહેલવાસનાં સુખ ભોગવતાં આવડયાં, તો વનવાસનાં દુઃખ પણ ભોગવતાં આવડવું જ જોઇએ.' એટલે નળના કહેવા છતાં એ પિયર જવા તૈયાર નથી. નળને એ કહે છે,

'તમે ચિંતા ન કરશો, વનમાં પણ તમારી સાથે જ હું છું. તેથી મને આનંદ છે, દુઃખ નથી. પિયર મહેલમાં જાઉં તો દુઃખી થઈ જાઉં, માટે મને એવું કહેશો નહિ, સુખ પણ કર્મના વિપાક છે. અને દુઃખ પણ કર્મના વિપાક જ છે, આપણાં અશુભ કર્મ આપણે આનંદથી ભોગવવાનાં.'

પતિના વિયોગનાં ભારી દુઃખમાં ય આર્ત-ધ્યાન કેમ નહિ? :-

દમયંતીને કર્મવિપાકનું શુભ ધ્યાન છે, પણ તે ક્યારે? 'હાય ઈષ્ટ ગયું, અનિષ્ટ આવ્યું!' એવુ આર્ત-ધ્યાન નથી તો જ. એટલે જ જ્યારે નળરાજાને દમયંતી વનવગડામાં ભટકવાનાં કષ્ટ ભોગવે એ વસ્તુ પર ધીરજ ન રહી, અને અડધી રાતે એને છોડીને નળ ચાલી ગયો, ત્યારે દમયંતીને વનવાસનું જે દુઃખ નહોતું લાગ્યું એ હવે પતિના વિયોગનું દુઃખ લાગે છે. કહો આમા આર્તધ્યાન નહિ? ના, જુઓ એની વિચારધારા, જુઓ એનું પગલું.

દમયંતી એ વિચારે છે કે,-

'પતિએ મને પિયર મોકલવા આ રસ્તો લીધો છે. પણ શું હું કષ્ટની કાયર અને મહેલના સુખોની ભૂખી છું? હવે તો મારે મોટી આપદા આવી. મારું યૌવન થનમનાટ કરી રહ્યું છે. તો પતિના વિયોગમાં એ કામરાગનાં તોફાન નહિ જગાવે એની શી ખાતરી? તો પછી મારે મારા શીલનું રક્ષણ કેવી રીતે કરવાનું?'

જુઓ પતિના વિયોગનું દુઃખ પતિસુખ લુંટાઈ જવાના વિચાર પર નથી, કિન્તુ શીલરક્ષાની ચિંતા પર છે.

આને આર્તધ્યાન ન કહેવાય શીલરક્ષાની ભાવના એ મહાન ગુણ છે. એનું સાધન ખોવાવા પર ચિંતા થાય, દુઃખ થાય, એ તો શુભ ધ્યાન છે, શુભ વિચાર છે.

અશુભ ધ્યાનને શુભમાં ફેરવવાની ચાવી :-

બસ, ખૂબી આ છે કે પ્રસંગ એકનો એક,

એ જ પ્રસંગને જડ સુખદુઃખનાં કાટલે જુઓ તો આર્તધ્યાન;

અને ગુણરક્ષા-અરક્ષાના હિસાબે જુઓ તો શુભધ્યાન.

એટલે શુભધ્યાન બનાવવા આ ઉપાય થયો કે પ્રસંગને ગુણરક્ષાની દૃષ્ટિથી જુઓ, સુખદુઃખની દૃષ્ટિથી નહિ.

શરીર બગડી ગયું, માંદા પડયા, ત્યાં જો એમ વિચાર આવે કે 'હાય, શરીરસુખ અને ખાનપાન વગેરેના સુખ ગયાં! રોગની ભારે વેદના આવી!,' તો એ આર્તધ્યાનમાં જાય. પરંતુ જો એમ વિચાર આવે કે 'અરે! શરીર સારું હતું ત્યારે ત્યાગ તપસ્યા વગેરે આરાધના કરી નહિ, હવે આ માંદલા શરીરે કેવી રીતે આરાધના થશે? ફિકર નહિ, આભ્યન્તર તપ કરવા લાગું;' તો આ શુભધ્યાનમાં જાય. કેમકે પછી એના પર તો સૂતાં સૂતાં ય હવે નવકાર-જાપ, મહાપુરુષોની સહનશીલતાનું ધ્યાન, અરિહંતનું ધ્યાન, કષાયોનો ઉપશમ, વિષયવૈરાગ્ય, વગેરે જે જે આરાધના શક્ય હશે એ કરવા તરફ લક્ષ રહેશે. તો બોલો ત્યારે, જે ધ્યાન આવી આરાધનાની પ્રેરણા આપે એને સારું ધ્યાન કહેવાય કે નરસું? એ દુર્ધ્યાન કે શુભધ્યાન?

એમ, જુઓ, પૈસા ગુમાવ્યા ત્યાં જો મનને એમ થાય કે 'હાય! સુખનું સાધન ગયું હવે લહેર શી રીતે ઉડાવાશે? લોકમાં માન શી રીતે મળશે?' તો આ દુર્ધ્યાનમાં જાય

પૈસા જતાં શુભ ધ્યાન કેવું ?:-

પરંતુ જો એમ વિચારાય કે 'અરે! પૈસા ગયા, આજીવિકાની ચિંતા ઊભી થઇ, તો હવે દેવદર્શનાદિ-ધર્મ, ચિત્તની સમાધિપૂર્વક શી રીતે થશે! પણ શા માટે ફિકર કરું? પૈસા એ ભાગ્યની વસ્તુ છે, દેવ-દર્શન-આદિ એ પુરુષાર્થની ચીજ છે. નબળું ભાગ્ય પણ સુધારવું હશે, તો તે ધર્મ-પુરુષાર્થથી સુધરશે. માટે દેવદર્શનાદિ-ધર્મમાં અધિક શ્રદ્ધા-સંવેગથી ઉદ્યમ કરવા દે. **ભાગ્યના વાંકે પુરુષાર્થની વસ્તુ આત્મકલ્યાણ શા માટે ગુમાવવું?** એમા શા સારુ ચિત્તની અસમાધિ અસ્વસ્થતા રાખવી? ચિત્તની સમાધિ શું કામ ખોવી?

દમયંતીની શીલરક્ષા માટે ચાર મહાપ્રતિજ્ઞા :-

ચિત્તની સમાધિ એ મહાન ગુણ છે. એની રક્ષાનો વિચાર શુભ ધ્યાનમાં જાય છે. દમયંતીને શીલરક્ષાનો વિચાર છે. એટલે જો કે હવે પતિના અદૃશ્ય થવામાં પિયરનો રસ્તો લેવો પડે એમ છે, કિન્તુ એટલેથી એ પતાવતી નથી, એ તો હવે પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે,-પતિ ન મળે ત્યા સુધી મારે,

(૧) દૂધ-દહીં-ઘી-તેલ-ગોળસાકર-કઢા (તળેલુ) એ ૬ વિગઇનો ત્યાગ.

(૨) રંગીન વસ્ત્રનો ત્યાગ,

(૩) પથારીનો ત્યાગ,

(૪) શણગાર-વિભૂષાનો ત્યાગ.

શા માટે આ ત્યાગ? આર્તધ્યાનથી યા પતિના મોહથી નહિ કે 'હાય! મારા પતિ મને છોડી ગયા? બળ્યું, હવે ખાવા-પીવા વગેરેની લહેર કરવાનું શું કામ છે? બળ્યા એ રસ! બળી સાડીઓ, શય્યા ને શણગાર!' ના, મોહથી આ નથી છોડયા, પણ શીલની રક્ષાર્થે છોડયા છે. ત્યારે શીલરક્ષાની કેટલી તમન્ના? એ આર્તધ્યાન નથી. ત્યાગ પણ કેવા જોરદાર? પતિ બાર વર્ષે મળવાના છે તો ત્યાં સુધી છએ વિગઇ બંધ ને? ચાલે દૂધ વિના? ગોળ-ખાંડ વિના? ઘી વિના? રોજ માત્ર એક વિગઇનો ત્યાગ પણ મોંઘો પડે છે ને? પર્વ તિથિએ બ્રહ્મચર્ય પાળવું છે તો ત્યારે ગદેલું ત્યાગ ને? ટાપટીપ-શોભા ત્યાગ ને? ૧૨-૧૨ વરસ સુધી આ બધું કેવી રીતે છોડયું હશે? પણ શીલને પરમ ધન અને સદ્ગતિ-પ્રાપ્તિના પ્રાણ માન્યા છે, પ્રાણ સલામત તો દેહ-જીવન સલામત, એમ શીલ સલામત તો આત્મજીવન સલામત; સદ્ગતિ પ્રાપ્તિ સલામત એની આગળ વિગઇરસ અને શય્યા-શણગારની શી વિસાત હતી?

જ્ઞાનદૃષ્ટિ-તત્ત્વદૃષ્ટિની આ જ ખૂબી કે કોઇપણ પ્રસંગને આર્તધ્યાનમાં ન ઉતારતાં ધર્મધ્યાનમાં ઉતારે

કેમ બને એ?

પ્રસંગ પામીને ઇષ્ટ-અનિષ્ટના હરખ-ખેદમાં તણાવાને બદલે આત્મગુણ અને ધર્મની પ્રાપ્તિ-રક્ષા-વૃદ્ધિના વિચારમાં ઊતરી જાય, તો દુર્ધ્યાનને બદલે શુભ ધ્યાન લાગે

દમયંતીના શીલ-શ્રદ્ધાના બળનો પ્રભાવ :-

દમયંતીએ આ કર્યું. પતિનો વિયોગ થતા ઇષ્ટવિયોગના ખેદના કલ્પાંતને બદલે શીલરક્ષાના વિચારમાં એ ઊતરી,

એથી જ એ અશુભ ધ્યાન આર્તધ્યાનમાં ન પડતાં શુભ ધ્યાનમાં ચડી. સાત સાત વરસ તો ગુફામાં રહેવું પડ્યું ! છતાં ત્યાં કલ્પાંત કર્યા નથી, શુભ ધ્યાનમાં રમતી રહી છે. શાંતિનાથ ભગવાનના શાસનકાળમાં છે તેથી જંગલમાં એ પ્રભુની માટીની મૂર્તિ બનાવી રોજ પુષ્પપુજા અને ભગવાનનું ધ્યાન-જાપ-સ્મરણ કરે છે, ભગવાન પર શ્રદ્ધાબળ વધારતી જાય છે. એ બળ એવું વધ્યું કે ભારે વરસાદની હેલીમાં તાપસો તણાઈ જાય એવું હતું તો દમયંતીએ તાપસોની આસપાસની જમીન પર એક મોટું કુંડાળું કરી તાપસોને એમાં રાખી એટલી જગામાં પોતાના શીલ-શ્રદ્ધાના બળે પાણી ઉપરથી પડતું કે વહી આવતું અટકાવ્યું ! !

શીલ-શ્રદ્ધાનો આ પાવર ક્યાંથી આવ્યો?

કહો, જ્ઞાનદૃષ્ટિ-તત્ત્વદૃષ્ટિ અને શુભ ધ્યાનના સામ્રાજ્ય પર.

દમયંતીએ દિલમાં એનું સામ્રાજ્ય સ્થાપી દીધું હતું.

તમારે જ્ઞાનદૃષ્ટિ-શુભ ધ્યાનનું સામ્રાજ્ય સ્થાપવું છે? તો જડ વસ્તુને ગમતી-અણગમતી યાને 'આ ઈષ્ટ, આ અનિષ્ટ' એવી મુર્ખ લાગણીઓ કરવાનું રહેવા દો. જડ પ્રત્યેના રાગ-દ્વેષ અને જડથી હરખ-ખેદ કર્યા કરવાનું પડતું મુકો.

મન જ્યાં સુધી ઇષ્ટ-અનિષ્ટના રાગદ્વેષ અને હર્ષ-ખેદમાં દટાયેલું રહેશે ત્યાં સુધી જ્ઞાનદૃષ્ટિ, તત્ત્વદૃષ્ટિ અને શુભ ધ્યાન નહિ સાંપડે.

એવું મન તો મોહદૃષ્ટિ અતત્ત્વદૃષ્ટિ અને આર્તધ્યાનમાં પકડાયેલુ રહેશે. પણ એમાં શી મઝા? એથી જીવન ચિંતા-

સંતાપ-વિહ્વળતાભર્યું જ ને? અવિનાશી આત્માએ નાશવંત જડની પાછળ રાગ-દ્વેષ અને હર્ષ-ખેદ કરી શા સારુ આ વિટંબણા વહોરવી?

શ્રીપાળકુમારે એ કરવાનું રાખ્યું નથી એટલે એમણે ધવળશેઠના વહાણ ચલાવી આપ્યા પછી એનું મહેનતાણું ન માગ્યું. ઉલ્ટું ધવળ એમને નોકરીમા રાખવા આતુર છે, પરંતુ મોટો પગાર આપવા તૈયાર નથી તો કાંઇ નહિ; શ્રીપાળકુમાર કહે,

'વહાણમાં ભાડું લઇને તો મુસાફરી કરવા દેશો ને?'

ધવળ શેઠ કહે, 'હા.'

એને છે કોઇ લાજ શરમ? કોની પાસેથી ભાડું મગાવાનું? પણ શ્રીપાળકુમાર સ્વસ્થ છે, 'ભલે ભાડું માગે છે તો આપવાનુ,' પોતે કરેલા મહાન ઉપકારના બદલાનો વિચાર નહિ! પોતાની પાસે રહેલી અદ્ભુત જડીબુટ્ટીનો લેશમાત્ર ગર્વ નહિ!

જડના રાગ-દ્વેષ ઓછા કર્યા વિના આ મહાઉત્તમ દિલ અને સંત-વ્યવહાર આવી શકે નહિ.

શ્રીપાળની સંતતા અને મહાઉત્તમતા કેવી?

બબ્બરદ્વીપમાં શેઠ દાણચોરીમાં પકડાયા, તો પોતે રાજાને મહાત કરી શેઠને છોડાવે છે. સંત-વ્યવહાર કેવો? શેઠે શ્રીપાળના વહાણ અને બે રાણીઓ ચાંઉ કરવા એમને દરિયામાં પટક્યા, અને વધારામાં થાણામાં આવી ધવળ શેઠે એમના પર ચંડાળ કુળના હોવાનો આક્ષેપ ચડાવ્યો, છતા થાણાના રાજાને પાછળથી સાચી હકીકતની ખબર પડતાં એ ધવળશેઠને મારી નાખવા ઊભો થયો, તો શ્રીપાળકુમારે સંત-હૃદયથી એને બચાવ્યો!

આ મહાઉત્તમતા અને સંત-વ્યવહાર શાના ઉપર?

ઈષ્ટ-અનિષ્ટની બહુ કિંમત ન આંકવા પર, એની પ્રત્યે રાગ-દ્વેષ અને હરખ-ઉદ્વેગમાં ન ફસવા પર.

સંપત્તિ મળ્યાનો ઉન્માદ નહિ, આપત્તિ આવ્યાનો કલ્પાંત નહિ. કેવી રીતે?

એ સમજે છે કે–

(૧) સંપત્તિ–આપત્તિ નાશવંત છે. પોતાનો આત્મા અવિનાશી છે. અવિનાશી આત્માને નાશવંતના હરખ–ખેદ શા? કેમકે આત્માને તો એ મૂકીને ચાલતું થવાનું છે.

(૨) બાહ્ય સંપત્તિ આપત્તિ પૂર્વ કર્મનું ફળ છે કર્માધીન વસ્તુમા રાગ-દ્વેષ કે હર્ષ ખેદની દરમ્યાનગીરી શા સારુ લાવવી? એને વચમાં લાવવાસાં કઇ બુદ્ધિમત્તા? કેમકે આપણા રાગ દ્વેષ કરવા પર કાંઈ કર્મ અનુકુળ નથી વર્તતાં એ તો એનું સ્વતંત્ર-પણે ચલાવ્યે જ જાય છે. પછી આપણા ફુલાવા–કરમાવાનો શો અર્થ? અનુકુળતા પર ફુલાઓ, પણ પછી કર્મ વાંકા ચાલે તો અનુકુળતા ઊપડી જાય ને પ્રતિકુળતા આવીને ઊભી રહે; ત્યાં ફુલાવાનુ ડૂલ! તો ફુલાવાનુ શું કામ લાગ્યું? એમ, પ્રતિકૂળતા પર કરમાઓ, રુઓ, કિન્તુ શુભ કર્મ ઉદયમાં આવીને ઊભા, તો પ્રતિકૂળતા પલાયન, ને અનુકૂળતા અણધારી આવી ચડે; ત્યારે પેલું કરમાયા, રોયા, એ મફતનું જ ને? ધવળ શેઠે શ્રીપાળને દરિયામાં પાડયા હતા, પરંતુ શ્રીપાળ જરા ય કરમાયા નહિ, રોવા ન બેઠા; તો શું અનુકુળતા ન આવી?

(૧) શું એવો નિયમ ખરો કે આપત્તિમાં ખેદ કરે, રુએ,

એને આપત્તિ ઝટ ચાલી જાય? અને ન રુએ તો ન જાય? ના. એમ,

(૨) શું એવો નિયમ બાંધી શકાય ખરો કે સંપત્તિ-અનુકુળતામાં ખુશી થાય એને એ ટકી જ રહે? ના,

બેમાંથી એકેય નિયમ નહિ. કેમકે એવું બને કે (૧) જીવ સંપત્તિ અનુકુળતામાં હરખાતો રહે અને એ ચાલીય જાય! ધવલ ૫૦૦ વહાણ પર બહુ હરખાતો હતો અને બબ્બરદ્વીપના રાજાના સિપાઇઓએ એનું બધું જપ્ત કરી એને પકડી કેદ કર્યો! કયાં રહી હવે ૫૦૦ વહાણની માલિકી?

(૨) ત્યારે, માણસ આપત્તિમાં રોતો રહે છતાં એ ન ખસે; અને ન રુએ છતાં એ ચાલીય જાય! કેમ એમ? કહો,

સંપત્તિ-આપત્તિનો મુખ્ય આધાર શુભ-અશુભ કર્મના ઉદય પર છે.

શ્રીપાળકુમારને દરિયામા પડી જવાની ઘોર આપત્તિ આવી, પરંતુ જેનાં શુભ કર્મ સાબૂત એને આપત્તિ કેટલો વખત રહે? ઝટ ત્યાં મગરમચ્છ ઝીલી લેવા તૈયાર છે! કેમ જાણે 'હું નવપદના સેવકનો સેવક છુ' એ રીતે શ્રીપાળને એણે પીઠ પર ઝીલ્યા, અને મછવાની જેમ એ ચાલ્યો આગળ થાણા-બંદરના કિનારા તરફ! કિનારે જઈ ઊભો અને શ્રીપાળ ઊતરી ચાલ્યા થાણા તરફ વિશ્રાન્તિ માટે; વચમાં સૂતા ઝાડ નીચે

કર્મખેલના પ્રેક્ષક અને ધર્મના શ્રદ્ધાળુ બનો :-

નવપદજી પર અથાગ શ્રદ્ધાવાળા અને કર્મના ખેલના પ્રેક્ષક શ્રીપાળને કોઈ ચિંતા છે? કોઈ હરખનો ઉન્માદ પણ છે? ના, પોતાનાં વહાણ ને બે પત્નીઓ ગુમાવી છે, હવે

ક્યાં જાશું એની લેશ ચિંતા નથી. ત્યારે જેનાં શુભ કર્મ સાબૂત, એને સબ સલામત. શ્રીપાળ જાગ્યા પછી જુએ છે તો થાણાના રાજાનો માણસ ઘોડા સાથે ત્યાં રાહ જોતો એમને આવકારવા ઊભો છે! રાજા તરફથી વિનંતી કરીને ઘોડા પર બેસાડી લઈ ગયો રાજા પાસે; અને રાજાએ નિમિત્તિયાનાં વચનથી પોતાની રૂપાળી કન્યા એમને પરણાવી દીધી! ક્યાંથી આવું બને છે? કહો, શ્રીપાળના શુભ કર્મ બળવાન છે.

આપણું સારું કરનાર આપણાં શુભ કર્મ છે; ને આપણું બગાડનાર પણ આપણાં જ અશુભ કર્મ છે. મુનિને વેદનામાં આર્તધ્યાન કેમ નહિ? એ આ સમજે છે કે આપત્તિ–પીડા એ આપણાં અશુભ કર્મના જ ઉદય છે.

અશુભના ઉદયે પીડા આવે જ; તેથી બીજા પર દ્વેષ નકામો.

પણ પીડા ભોગવતાં એટલાં અશુભકર્મ નષ્ટ જ થાય; તેથી રોવાનું ય નકામું.

આમાં જેને ઉપરનું અશુભના ઉદયનું અડધીયું જ યાદ હોય એ રોતડ બને છે કે 'હાય! મારે કેવો પાપનો ઉદય ચાલે છે!' પણ અશુભના ક્ષયનું બીજું અડધીયું નજર સામે રાખનારને રોવાની જરૂર નહિ; એ તો ખુશી હોય 'હાશ! ચાલો અશુભ ઓછા થાય છે'

ગોખી રાખો,– **પાપ વિના પીડા આવે નહિ, ને પીડા પછી પાપ ઊભાં રહે નહિ;** કેમકે પીડાને આપનાર પાપરાશિનું કામ પૂરું થયું એટલે એ હવે કુચા બને. શેરડીનો રસ ચાખી લીધા પછી શેરડી બને કુચા એમ પાપકર્મોનો રસ પીડારૂપે ચાખી લીધો, પછી એ કર્મ

કુચા જ બને ને? કુચા એટલે ખત્મ; આત્મા પરથી ઊતરી ગયાં હેઠા. જીવનમાં હંમેશા આ સૂત્ર નજર સામે જ રહેવું જોઈએ કે 'દુઃખ–પીડા જેટલી ભોગવાય એટલાં પાપકર્મ જાય છે; કચરો નાશ પામે છે; ને એવી જ રીતે જેટલી સુખ–સગવડ ભોગવીએ એટલાં પુણ્યકર્મ ઓછાં થાય છે; આત્મરૂપી તિજોરીમાંથી એટલું ઝવેરાત ઊપડયું.'

આપણે શેમાં રાજી? કચરો સાફ થાય એમાં? કે ઝવેરાત ઓછું થાય એમાં?

દુઃખ આવે એમાં પાપનો કચરો સાફ થાય છે, તો નારાજ શું થવાનું?

દુઃખમાં પાપની હોળી, અને કચરો સાફ થવાથી આત્માને દિવાળી. સુખસંપત્તિમાં પુણ્યની હોળી, ને આત્માને પુણ્યધન જવાથી દેવાળું.

જગતનાં આ ત્રિકાળસત્ય તત્ત્વનું મનન કરે એ 'મુનિ' રોગ આવો, પીડા આવો, અપમાન–આપત્તિ આવો, મનમા નક્કી બેઠું હોય કે 'આપણાં જ અશુભ કર્મના ઉદય વિના આપણું કોઈ બગાડનાર નથી; ને આપણાં અશુભ કર્મ ઉદયમાં આવ્યા હોય તો રોગ આપત્તિ આવ્યા વિના રહે નહિ' સાથે આ પણ મુનિ સમજે છે કે 'કર્મના ઉદયે રોગ વેદના ભોગવવા જ પડે; પણ એમાં કર્મ ક્ષય પામે છે. માટે એમને વેદનાનું આર્તધ્યાન નહિ.

પ્રકરણ ૨૨. પ્રતિક્રમણથી પાપ નાશ.

'મુનિ' કોને કહેવાય? શાસ્ત્ર આ બતાવે છે કે **मन्यते जगत्–त्रिकालावस्थामिति मुनिः** જગતની ત્રણે કાળની

અવસ્થાનું મનન કરે, એને હૃદયથી માન્ય કરે તે 'મુનિ' કહેવાય. 'જગત્' એટલે વસ્તુમાત્ર એના સ્વભાવનો ખ્યાલ કરાય એટલે એની વર્તમાન અને આગળ-પાછળની અવસ્થા પર ધ્યાન દેવું પડે. આ જગતની વસ્તુમાત્રના સ્વભાવ જોઈને જે એના પર થતી ભૂત–ભવિષ્ય–વર્તમાન અવસ્થાઓનો વિચાર કરે, એને ખોટા ખેદ કે હર્ષ શાના કરવાના હોય?

જીવ જે જડ કાયા–માયા પાછળ હરખ ઉદ્વેગ કરે છે એ શાથી કરે છે? કારણ, એ વસ્તુના નાશવંત સ્વભાવને જોતો નથી, એની પલટાતી અવસ્થાઓ યાને ત્રણે કાળનું એનું સ્વરૂપ ધ્યાનમાં લેતો નથી, માટે ખોટા હરખ–ખેદ કરે છે. મુનિ કર્મનું ત્રણે કાળનું સ્વરૂપ વિચારે છે એટલે રોગમાં શું કામ ખેદ કરે? એ તો ટંકશાળી શાસ્ત્ર-વચન યાદ કરે છે.

શાસ્ત્ર કહે છે કે–

'पुव्विं खलु भो गोयमा! कडाणं कम्माणं दुच्चिण्णाणं दुप्पडिक्कंताणं नत्थि अवेयइत्ता मोक्खो, तवसा वा झोसइत्ता।'

અર્થાત્ 'હે મહાનુભાવ! પૂર્વે ઊભા કરેલાં કર્મ જે ખરાબ રીતે ભેગાં કર્યાં અને જેનું પ્રતિક્રમણ યાને જેનાથી પાછા હટવાનું બરાબર કર્યું નહિ, તેનો નિશ્ચે ભોગવ્યા વિના કે તપથી ખપાવ્યા વિના છુટકારો થાય નહિ.'

આમાં ત્રણ વાત કરી,–

પાપકર્મ ત્રણ રીતે નાશ પામે.

(૧) પાપનું પ્રતિક્રમણ કરવાથી,

(૨) પાપનો ઉદય ભોગવી લીધાથી, અને

(૩) બાહ્ય–આભ્યન્તર તપથી.

(૧) પાપનાશનો સીધો પહેલો ઉપાય પ્રતિક્રમણ.

'પ્રતિક્રમણ' એટલે પાછા હટી જવું. પાપથી પાછા હટવું અર્થાત્ પાપ કર્યાનો તીવ્ર સંતાપ–પશ્ચાત્તાપ અનુભવતાં, સદ્ગુરુ આગળ એનું માયા રહિત નિવેદન કરી (આલોચન કરી) પ્રાયશ્ચિત્ત લેવું અને તે વહન કરવું, એ પ્રતિક્રમણ થયું કહેવાય; અને એથી પાપ નાશ પામે. અહીં પૂછો,

પ્ર૦–દુષ્કૃત્ય કર્યું એટલે પાપકર્મ તો આત્મા પર ચોંટી જ ગયાં, હવે તે પ્રતિક્રમણથી નાશ કેમ પામે?

ઉ૦–પ્રતિક્રમણમાં પેલાં દુષ્કૃત્યથી વિપરીત ભાવ છે. હિંસાદિ ખોટું કામ જાણીને કર્યું એમાં રાજીપો છે, કદાચ ન છુટકે કર્યું, તો ય એમા બીજી વસ્તુની લાલચ છે માટે એ કર્યું; અથવા અજાણતાં થઇ ગયું તો એમાં પ્રમાદ છે, બિનસાવધાની છે, બેકાળજી છે. હવે પ્રતિક્રમણ કરે છે એમાં પસ્તાવો છે; એ પૂર્વે દુષ્કૃત્યમાં આવેલી હોંશનો છે, યા દુષ્કૃત્ય ન છૂટકે ય કરાવનાર બીજી વસ્તુની જે લાલચ હતી એનો ય પસ્તાવો છે, અથવા જે પ્રમાદનું સેવન થયું, બેકાળજી બિનસાવધ ની રહી, એનો પસ્તાવો છે. આમ હોશ, લાલચ અને પ્રમાદ, એ ત્રણે ય દોષનો પશ્ચાત્તાપ, એ દોષના અશુભ ભાવથી વિપરીત શુભ ભાવ છે. એ સહેજે પેલા મેલા ભાવથી લાગેલાં કર્મનો નાશ કરે. ભેજવાળી હવાથી લાગેલી શરદી ગરમાટથી નાશ પામે છે ને? માત્ર ત્યાં સાવધાની રાખવાની આ, કે કોરો ઉપલકિયો પસ્તાવો ન ચાલે; ગુરુ આગળ પસ્તાવા સાથે એનું બાળભાવે સ્પષ્ટ નિવેદન કરી પ્રાયશ્ચિત્ત લેવું પડે.' એમા જ પેલા દુષ્કૃત્ય કરતાં ખરેખરો વિપરીત શુભ ભાવ આવે. જો ગુરુ આગળ કહેવું

નથી તો ત્યાં તો દિલમાં ચોરી ઊભી રહી, પછી ખાલી પસ્તાવામાં ખરેખર નીતરતો શુભભાવ શી રીતે આવ્યો ગણાય ? એમ પ્રતિક્રમણ વિના કેમ ચાલે ?

પ્રતિક્રમણ ક્રિયાનું મહત્ત્વ :–

હાં, જે સૂક્ષ્મ પાપો થયાં હોય એનો સંતાપ અને 'મિચ્છામિ દુક્કડં' કરવાથી એ પાપ નાશ પામે છે. માટે તો ઉભય કાળ 'પ્રતિક્રમણ' નામનું આવશ્યક કરાય છે– રોજિંદા જીવનમાં દિવસ–રાત જાણ્યે અજાણ્યે આપણાથી એવાં કેટલાંય સૂક્ષ્મ દુષ્કૃત્યો આચરાઈ જાય છે; તો એનાથી આત્મા પર ચોંટેલા પાપકર્મોના નિકાલ માટે દિવસ–રાતના અંતે પ્રતિક્રમણની ક્રિયા છે. જો એ પ્રતિક્રમણ ન કરો તો, વિચારો કે, એ સૂક્ષ્મ પાપો શી રીતે નાશ પામવાના ? એકલા મનના જ પાપ જુઓને, દિવસ–રાત ખોટા વિચારો, આરંભ–વિષય–પરિગ્રહના અને કષાયોના વિચાર કેટકેટલા ચાલ્યા કરે છે ? એવું વાણી અને વર્તાવથી કેટલાં પાપ ? હવે જો પ્રતિક્રમણ નથી કરતા, તો પ્રતિક્રમણનાં સૂત્રોમાં જ્ઞાનીએ જે ઝીણવટથી એકેક પાપની ગણતરી કરી એના પશ્ચાત્તાપ–'મિચ્છામિ દુક્કડં' કરાવ્યા છે, એવી ઝીણવટથી વિના–પ્રતિક્રમણે એ પાપ ક્યાં યાદ આવવાના ? અને ક્યાં સંતાપ થવાના ? ત્યારે પ્રતિક્રમણ વિના આત્મા પર રહી ગયેલાં પાપોના જંગી જુમલાનું ફળ કેટકેટલું ભોગવવાનું ?

પ્રતિક્રમણ વિના રહી ગયેલા પાપોથી પરલોકે શું ? :–

આજનો જમાનો વિચિત્ર આવ્યો છે. માણસ ધર્મમાં પાંચ પૈસા ખરચીને કે દેવદર્શન કરીને સંતોષ માને છે ! અલ્યા પણ ઉભય ટંક પ્રતિક્રમણ વિના પાપોનાં જંગી જુમલાનો

નિકાલ શી રીતે થવાનો? ભલે ને એકાદ વેળા ઉપધાન પણ કરી લીધાં, કે પજુસણમાં ૮-૧૫ ઉપવાસ વગેરે કરી લીધું, પરંતુ પછી રોજિંદા પાર વિનાના મન-વચન-કાયાનાં દુષ્કૃત્યોથી પ્રતિસમય આત્મા પર લાગ્યા કરેલા પાપોના ગંજ શી રીતે ઊખડશે? ન ઊખડયાં તો શું પરભવે પાર વિનાની પીડાઓ, પ્રતિકુળતાઓ ભોગવ્યા વિના ચાલશે? અહીં જરા-જરાકશી પ્રતિકુળતાઓ મનને દુભાવી નાખે છે, તો પરલોકમાં ઢગલો પ્રતિકુળતા-પીડાઓમા મનના સંતાપ કેટકેટલા રહેવાના? સંતાપ કેટલા બધા દીર્ઘ કાળ ચાલવાના? એના કરતાં અહીં બે ઘડીનું પ્રતિક્રમણ કરી લેવું શું ખોટું? એથી એ પાપ-કર્મોના થોક ઊખડી જાય એ કેવો મહાન લાભ! અને ભવિષ્યમાં કેવો સુંદર બચાવ! પ્રતિક્રમણની અગત્ય સમજો છો?

મદનસિંહ શ્રાવક ઉભય કાળ પ્રતિક્રમણ કરવામાં ચુસ્ત હતો. દિલ્હીના બાદશાહ આગળ કોઈકે આની વાત કરી. બાદશાહને પારખું કરવાનુ મન થયું, તે ગમે તે ગુનો ઊભો કરીને મદનસિંહને બેડીએ જકડીને જેલમા નાખ્યો. હવે અહીં જુઓ કે સમય થતાં મદનસિંહને પ્રતિક્રમણ કરવું છે, પરંતુ એમ બેડીમાં રહીને બેઠા બેઠા લોચા-લાપશીથી પ્રતિક્રમણ થોડું જ થાય? આ તો મહાન શ્રદ્ધાળુ શ્રાવક છે. તે બેઠા કાઉસ્સગ્ગ ને બેઠા ખમાસમણાં વગેરેથી પડિક્કમણુ કર્યું ન માને. ત્યારે અહીં તો બેડી છે, શું કરવું? તે એણે જેલરને કહ્યું, 'મને એક પ્રતિક્રમણ કરવા બે ઘડી બેડીઓ છોડી નાખવાનું કર, તને એક ટાંક સોનું અપાવીશ. આમ રોજ બે પ્રતિક્રમણ માટે ૨-૨ ટાંક સોનું.' પેલાએ બેડી

છોડી. રોજનાં બે પ્રતિક્રમણનાં બે બે ટાંક સોનું આપીને પણ પ્રતિક્રમણ કર્યાં. એ તો સસ્તીવારીનો જમાનો; ત્યાં બે ટાંક સોનું એટલે કેટલી બધી કિંમતનું ? 'સોનું ભલે કિમતી પણ પ્રતિક્રમણ એના કરતાં લાખોગણી કિંમતનું છે.'

ટાંક સોનું બચાવેલું પાપોના ગંજ નહિ ઉરાડે; ત્યારે સોનું ખર્ચી કરેલ પ્રતિક્રમણમાં એ તાકાત છે.

એમ પાપો ઊડયા પછી ભવિષ્યમાં દીર્ઘ કાળ કેટલી બધી નિરાંત ? મદનસિંહ આ સમજે છે માટે રોજ સોનું આપીને પણ પ્રતિક્રમણ કરે છે. બાદશાહને આ ખબર પડી એટલે મદનસિંહને શાબાશી દઈ છોડી મૂક્યો.

ડાહ્યા હો તો બીજું બધું પડતું મૂકી ઉભય કાળ પ્રતિક્રમણ કરો. જુઓ,

પ્રતિક્રમણમાં કેટલા લાભ ?

(૧) પહેલું તો સામાયિક લેવાનું, એમાં અનંતા જીવોને અભયદાન દેવાનો લાભ તથા સર્વ નવા પાપ-વ્યાપારના ત્યાગનો લાભ.

(૨) દિનભર કે રાતભર કરેલાં દુષ્કૃત્યોથી બંધાયેલ પાપોના જુમલાનો પ્રતિક્રમણથી નિકાલ થાય.

(૩) પાપો પર સાચો તિરસ્કાર ભાવ આવે

(૪) ઉભય ટંકનો ધર્મ નક્કી થઈ જાય.

(૫) જિનેશ્વર ભગવંતની આજ્ઞાનું પાલન થાય.

(૬) વિગતવાર દુષ્કૃત્યોના સ્મરણ અને પશ્ચાત્તાપથી સારું સંસ્કરણ ઊભું થાય.

(૭) પ્રતિક્રમણ ક્રિયામાં સાથો સાથ આચરાતા દેવવંદન-

ગુરુવંદન કાયોત્સર્ગ વગેરેથી અનેક ગુણોનો અને સુસંસ્કરણનો ય લાભ મળે; તેમ કેઈ બીજાં કર્મોનો નાશ થાય.

પ્રતિક્રમણ અદ્ભુત ક્રિયા છે. ભાગ્યવાન જીવો એની આરાધના કરી શકે; અભાગિયા શું કરે ? એને તો 'હાય પૈસા, હાય સુખ, હાય પરિવાર....' વગેરેની જ લત હોય. એ બિચારાને પ્રતિક્રમણના અદ્ભુત લાભોની જાણે ગમ જ નહિ; તે રાત ને દિવસ અર્થ અને કામની આંધીમા જ ફસેલો રહી એને જ જીવન સર્વસ્વ માને છે! અને પ્રતિક્રમણને મામુલી લેખે છે!

તમે જીવન કેવુ જીવવાના? ભાગ્યશાળીનું કે અભાગિયાનું ? ભૂલશો નહિ,—

માનવજીવન યોગ માટે છે, ભોગ માટે નહિ; અને પ્રતિક્રમણ એ મહાન યોગસાધના છે.

યોગથી ભાગ્યશાળી, ને ભોગથી અભાગિયા.

મનુષ્ય જન્મ પામી યોગ સાધી જાય તે ભાગ્યશાળી. ભોગમાં જ ડૂબ્યો રહે તે અભાગિયો. ભાગ્યશાળી થવું હોય તો નક્કી કરો 'રોજ ઉભયટક પ્રતિક્રમણ કરવાનું, ન બને તો એક ટંક પણ કરવું, અથવા મહિનામા આમ કુલ ૬૦ પ્રતિક્રમણ થાય, એમાથી આટલા અમુક પ્રતિક્રમણ તો કરવા જ.'

ધર્મક્રિયામાં ટાઇમ કેમ સફળ ? :—

મુંઝાતા નહિ કે 'હાય! કેટલો બધો ટાઇમ જાય?' ના, આ ટાઈમ તો મહા લાભદાયી નીવડશે. પ્રતિક્રમણથી જે અંતરાયકર્મ તુટે છે એથી પછી વેપારાદિની થોડી મહેનતમાં ય લાભ થઈ જાય છે! દા. ત. ગુરુસેવાથી જે જ્ઞાનના આવરણ તોડે છે, એને પછી ભણવાની થોડી મહેનતમાં ય સારું

આવડે છે. કર્મ તુટયા વિના સારું જ્ઞાન કે બીજી સારી પ્રાપ્તિ થાય નહિ; અને કર્મ તોડવાની તાકાત જિનપૂજન, સાધુસેવા, ગુરુભક્તિ, તપસ્યા, પ્રતિક્રમણાદિ પવિત્રક્રિયા વગેરેમાં અદ્ભુત છે એ જ્ઞાનાવરણ, લાભાંતરાય વગેરે કર્મોનો જબરદસ્ત ક્ષય કરે છે.

પ્રતિક્રમણથી કયા પાપ નાશ પામે?:-

વાત આ હતી કે પ્રતિક્રમણથી પાપકર્મોનો નાશ થાય છે. પરંતુ ગમે તેવાં ઉગ્ર કે મોટા પાપ કર્યાં હોય અને માત્ર ચાલુ પ્રતિક્રમણની ક્રિયા કરીને એ સાફ થાય એવો નિયમ નહિ. સ્થુલ પાપોનું પ્રતિક્રમણ, ગુરુ આગળ પશ્ચાત્તાપ સાથે એ પાપો પ્રગટપણે બાળભાવે કહેવાથી, થાય પાપો ગુરુને કહેવા પડે, અને એમની પાસેથી પ્રાયશ્ચિત્ત યાચવું પડે, ને એ કરી આપવું જોઈએ.

ઈતર ધર્મોમાં યોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત ખરાં?:-

જૈન શાસ્ત્રો એવાં કેઈ પ્રકારનાં દુષ્કૃત્યોની ઓળખ કરાવી એના દરેકનાં યોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત બતાવે છે. આ પ્રતિપાદન માત્ર જૈન ધર્મમાં જ મળે છે. દુનિયામાં બીજા કોઈ ધર્મનાં એવાં શાસ્ત્ર નથી કે જે એટલી ઝીણવટથી અને એટલા બધા વિસ્તારથી મન વચન કાયાનાં એવા દુષ્કૃત્યોની પહેલી તો ઓળખ જ આપતાં હોય. જો એ જ નહિ તો પછી એનાં મુદ્દાવાર અલગ પ્રાય-શ્ચિત્તની તો વાતે ય શી? ત્યારે જેને એ દુષ્કૃત્ય તરીકે સમજે છે એનાં પણ જે પ્રાયશ્ચિત્તની વાત કરે છે તે કલ્પનાથી, મનમાન્યા તર્કથી, પણ પ્રત્યક્ષ દર્શનથી જોઈને નહિ. કેમકે સર્વજ્ઞ નહિ હોવાથી પ્રત્યક્ષથી એ જોઈ શકતા નથી કે 'આત્મા કેવો? એના દુષ્ટ ભાવો કેવા? એ ભાવોથી કર્મ કેવા બંધાયા? ને કેવાં કેવાં પ્રાયશ્ચિત્તથી એ કર્મો નાશ

પામે છે?' આમાંનું કશું પ્રત્યક્ષથી એ જોઈ શકતા નથી. પછી શી રીતે યોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત બતાવી શકે?

તીર્થંકર ભગવાન વીતરાગ સર્વજ્ઞ છે, તેથી સર્વ કાળનાં સર્વ દ્રવ્યો અને એના સમસ્ત ભાવો પ્રત્યક્ષ જુએ છે, અને એના આધારે આ બધું યથાર્થ કહે છે. એમણે પ્રતિક્રમણથી પાપકર્મોનો નાશ જોયો અને કહ્યો, એમાં ગુરુ આગળ બાળભાવે પાપનિવેદન અને પ્રાયશ્ચિત્ત-ગ્રહણથી પાપનાશ બતાવ્યો છે તેથી જ ભવ્ય જીવો એની શ્રદ્ધાથી પોતાનાં જીવનનાં સર્વ દુષ્કૃત્યો શાસ્ત્રજ્ઞ સદ્‌ગુરુ આગળ કહી દે છે, અર્થાત્ ભવઆલોચના કરે છે, અને એનું પ્રાયશ્ચિત્ત લઈ વહન કરે છે પૂછો,–

ભવ-આલોચના શા માટે?

આનું કારણ સ્પષ્ટ છે કે જો ભવ-આલોચના ન કરી, તો પાપકર્મ ઊભાં રહી જવાનાં હવે એનો ભવાંતરે કાં તો એનાં દુઃખદ ફળ ભોગવી ભોગવીને નાશ કરવાનો રહેશે, અગર એ કર્મ તપથી ખપાવવાનાં રહેશે. પરંતુ દુષ્કૃત્યો હૃદયની અંદર છુપાવી રાખ્યાં અને ગુરુની આગળ માનહાનિ થવાના ભયથી આલોચના ન કરી, તો એનો અર્થ એ કે મનને જેટલી માનહાનિ ખરાબ લાગી એટલાં દુષ્કૃત્યો ખરાબ ન લાગ્યાં! ને એટલું પાપકર્મ રહી જવાનું ખરાબ ન લાગ્યું! તો આનું દુઃખદ પરિણામ એ પાપશલ્ય રહી જવાના; એ દુષ્કૃત્યના ભાવ તથા પાપકર્મ અનુબંધવાળા બની જવાનાં! 'અનુબંધ' એટલે બીજશક્તિ અર્થાત્ પાપાનુબંધવાળાં પાપ જ્યારે ભોગવાશે ત્યારે સાથે નવાં પાપ જન્માવશે કેમકે એ વખતે દુષ્ટ બુદ્ધિ યાને દુષ્કૃત્યોના ભાવ પાછા પ્રગટવાના.

અહીં આલોચના ન કરનારને ભવાંતરે દુષ્ટબુદ્ધિ કેમ ? :-

અહીં દોષ–દુષ્કૃત્યોને એટલા પ્રતિક્રમણ–આલોચના–પ્રાયશ્ચિત્તથી નાશ કરવા જેવા ખરાબ ન માન્યા. પણ ગુરુની આગળ થતી માનહાનિ એટલી ખરાબ માની; એટલે સહજ છે કે જો દુષ્કૃત્ય એવાં ખરાબ ન લાગે, ભયંકર ન લાગે, તો તેથી એ દુષ્કૃત્યનાં આત્મામાં બીજ પડી જાય, અને ભવાંતરે એ પાછો દુષ્ટ ભાવ જગાડે. **દોષ–દુષ્કૃત્ય પાકા ખરાબ લાગે તો જ એનાં બીજ ન પડે, ને આગળ દુષ્ટબુદ્ધિ ન જાગે.** ત્યારે પરલોકે જયાં દુષ્ટભાવ જ જાગતા રહે, ત્યાં તપધર્મ કરવાનું મન જ શાનું થાય કે જેથી પૂર્વનાં કર્મ નાશ પામે ? એટલે છેવટે એ રહ્યું કે 'એનો તો દુઃખ ભોગવીને નાશ કરો' પરંતુ એટલેથી છુટકારો નહિ, કેમકે પાપકર્મ પોતે તો ભોગવાઇને નષ્ટ થવા છતાં, એ પાપાનુબંધવાળા હોવાથી દુષ્ટભાવ થવાને લીધે નવાં પાપકર્મ બંધાવાનાં.... અને એમ આગળ આગળ દુઃખદ ભોગવટો કરતા રહેવાનું થશે ! ત્યારે ડહાપણ આ છે કે એમ પ્રતિક્રમણ વિના દુષ્ટ ભાવ અને પાપકર્મની અનેક દુઃખદ ભવોમાં પરંપરા ચાલે, એના કરતાં અહીં એનું પ્રતિક્રમણ કરી અર્થાત્ ગુરુની આગળ નિવેદન–આલોચના કરી પ્રાયશ્ચિત્તને લઇને વહન કરી એનો નાશ કરવો શો ખોટો ?

પ્રતિક્રમણથી કર્મનો નાશ થાય, આ કર્મનાશની એક રીત.

(૨) બીજી રીત એ કે કર્મ ભોગવાઇને નાશ પામે. પૂર્વે ઉપજેલા પાપકર્મો ઉદયમા આવે, દુઃખ આપે, અને એ રીતે ભોગવાઇને એ નાશ પામે. કહ્યું જ છે કે પાપકર્મ વિના દુઃખ આવે નહિ, અને દુઃખ આપીને પછી એ પાપકર્મ ઊભાં રહે નહિ. પરંતુ ખૂબી એ કે જો એ ભોગવતાં ન આવડે તો પાછાં નવાં પાપકર્મ ઊભાં થઈ જવાનાં.

'કર્મ ભોગવતાં ન આવડે' એનો અર્થ એ કે દુઃખની વખતે આકુળવ્યાકુળ થવાય, દુર્ધ્યાન અને ખોટા કષાયો કરાય, દુઃખ કાઢવા માટે ગેરવ્યાજબી પ્રવૃત્તિ કરાય, દા. ત. કેઈ હિંસા–જુઠ–અનીતી વગેરે પાપો આચરાય. દા. ત ગરીબીનુ દુઃખ આવ્યુ ત્યાં સીધે સીધો પ્રામાણિક મજુરી વગેરેનો ધધો કરે, એ તો ગેરવ્યાજબી ધંધો નહિ, પરંતુ જુઠ, માયા–કપટ, અનીતિ વગેરેથી ધંધો કરે, યા ભારે હિંસા આરંભ–સમારંભવાળો ધધો કરે, એ ગેરવ્યાજબી પ્રવૃત્તિ કહેવાય. એનાથી નવાં થોકબંધ પાપકર્મ ઊભાં થવાનાં! એમ દા. ત. રોગનું દુ ખ આવ્યું ત્યાં હાયવોય કરાય, અભક્ષ્ય–દવા–ખોરાક લેવાય, એ ગેરવ્યાજબી. એમાં ય નવાં ભારે પાપકર્મ ઊભા થાય. આ રીતે દુઃખ ભોગવતાં ન આવડ્યું કહેવાય પછી અહીંના દુઃખ ભોગવવાથી માત્ર પૂર્વોપાર્જિત કર્મ નાશ પામે તેથી શું? બે પાપ કાઢયાં અને બાર ઘુસાડયા! અહીં દુઃખ એવું ભયકર નહોતું એટલે એના દેનાર પાપ 'બે.' પરતુ હવે અહીં જે ભારે દુષ્કૃત્યો કરે છે એનાં પાપનું દુઃખ નરક યા તિર્યંચ ગતિમા ભોગવવું પડે એવું ભયંકર! તેથી એ દેનારાં પાપ 'બાર' કહેવાય.

બે પાપ કાઢીને બારને ઘાલવાનું થાય! બકરું કાઢી ઊંટ પેસાડવા જેવું થાય! અશુભ કર્મ ભોગવતાં ન આવડે એટલે બકરા જેવું કર્મ કાઢ્યું અને ઊંટ જેવું કર્મ ઘાલ્યું, એવું થાય.

માટે પાપકર્મ ભોગવાઈને નાશ પામતા હોય ત્યાં એને ભોગવતાં આવડવું જોઈએ.

'પાપકર્મ ભોગવતાં આવડે' એનો અર્થ એ કે એ ઉદયમાં આવે ત્યારે એને આનંદથી વધાવી લેવું જોઈએ, એની સામે દાંતિયા ન કરાય. દુઃખ – અગવડ આવે, કે અણગમતું બને, ત્યાં તરત સમજી લેવાય કે,–

(૧) 'આ મારાં પૂર્વબદ્ધ અશુભ કર્મનું ફળ છે. મારાં કર્મ ઉદયમાં આવ્યાં માટે આ દુઃખ–આપત્તિ આવી અનંત ગુણસંપન્ન તીર્થંકરદેવથી માંડી અનંત દોષભર્યા મહા અનાડી માણસ સુધીના માટે આ સનાતન નિયમ, કે એમને જે દુઃખ આવે એ પોતાનાં જ પૂર્વે ઉપાર્જેલાં અશુભ કર્મને લીધે જ આવે. માટે દુઃખમાં એના અંગે બીજાને શો દોષ દેવો? દોષ વાંક પોતાનો જ છે. પોતે એવાં અશુભ કર્મ ન ઉપાર્જ્યાં હોત તો દુઃખ આવત નહિ. બીજાઓ દુઃખ આપતાં દેખાય એ તો નિમિત્તમાત્ર છે; મૂળ કારણ પોતાના જ અશુભ કર્મ છે પોતાના અશુભ વિના દુઃખ દેવાને કોઈ શક્તિમાન નથી. નરકના જીવનાં એ કર્મ પૂરા થઈ જાય અને ત્યાંથી બહાર નીકળી જાય, પછી પરમાધામી દેવો એને કશું કરી શકતા નથી. એટલે જ

(૨) બીજી સમજ આ જોઈએ, કે 'મોટા તીર્થંકર ભગવાન શું કે મહાઅનાડી જીવ શું, એમને દુ.ખ ભોગવાય તેમ તેમ

એ દુઃખને દેનારાં કર્મ ઓછાં જ થવાનાં. તો મારે પણ દુઃખ, રોગ, પ્રતિકુળતા જેમ જેમ ભોગવાય છે તેમ તેમ કર્મ ઓછાં જ થતાં જાય છે, પછી રોવાનું શા માટે? કચરો જાય એમાં કોણ રુએ? નસ્તરની પીડા છતાં ગુમડું જો મટે છે તો ત્યાં કોણ રુએ છે? **દુઃખ એ તો કર્મગુમડાને ખત્મ કરનારું નસ્તર છે.** ત્યાં મન બગાડવાનું કામ શું?'

(૩) ત્રીજી સમજ આ, કે 'જો દુઃખ વખતે પણ ભાવના સારી રાખી, તો નવી પુણ્યકમાઈ થશે! ગોશાળો મહાઅનાડી હતો, જગતદયાળુ મહાવીર પરમાત્મા પર તેજોલેશ્યા છોડનારો અને પ્રભુને બાળી નાખવા મથનારો હતો. પરંતુ એ જ મૂકેલી તેજોલેશ્યાએ પ્રભુને બાળી નહિ શકવાથી ગોશાળાના જ શરીરમાં ઘુસી એને બાળ્યો. પ્રભુને તો કર્મક્ષયરૂપી પુણ્યાઇ વધી; એક પણ પાપ નહિ.

હવે આડીં કર્મનો અટલ સિદ્ધાન્ત જુઓ.

સામાન્ય રીતે તીર્થંકર ભગવાનને કેવળજ્ઞાન પછી ઉપસર્ગ અશાતાનાં કર્મ બાકી હોય નહિ, છતાં મહાવીર પ્રભુને અશુભકર્મ અશાતા વેદનીય બાકી હતા તેથી જ એના ઉદયે આ તેજોલેશ્યાથી દાહની પીડા ભોગવવી પડી. પરંતુ એ ભોગવતાં આવડી, ગોશાળા પર લેશ પણ દ્વેષ-દુર્ભાવ ન કર્યો, એને દુઃખ દેનારો જરા પણ ન માન્યો, તેમ પોતે મનથી જરા પણ દુઃખી ન થયા, સ્વસ્થપણે પીડા ભોગવી,–તો કર્મનું આગળ પુંછડું ન ચાલ્યું. ભોગવાઇને કર્મ રવાના થઇ ગયા.

ગોશાળાનો પસ્તાવો : મોટું ઈનામ :–

ત્યારે ગોશાળાને હવે તીવ્ર અશુભનો ઉદય છે, તેથી

તેજોલેશ્યાએ એનાં શરીરને બાળવા માંડયું ! ભયંકર અંત-દાહની પીડા ઊભી થઇ ! સાત દિવસ સુધી એ બિચારો બળુ બળુ થયો. પહેલાં તો, 'પોતે સર્વજ્ઞ નથી એવી લોકમાં નાલેશી થયા'ના જરા દુઃખ વખતે, દુઃખ દેનાર તરીકે પ્રભુને ગણી પ્રભુને ઠપકો આપતો હતો, પરંતુ હવે અહીં એના મનને લાગી ગયું કે. 'આ દાહનું દુઃખ મારા જ પાપને લીધે છે મેં ધર્માચાર્યની અવગણના કરી તેથી મારી જ તેજોલેશ્યાએ મારે બળવાનું દુઃખ આવ્યું. ધિક્કાર છે મારા એ દુષ્કૃત્યને ! લાવ મારા શિષ્યોને ને લોકને શીખવું કે 'જે પોતાના ધર્માચાર્યની અવગણના કરે છે, એને આવાં દુઃખ આવે છે. માટે કોઈ ધર્મગુરુની હીલના કરશો નહિ.'

–આમ સારો ભાવ આવ્યો ને શીખવ્યું તો મરીને ૧૨ મા દેવલોકે ગયો. દુ.ખ ભોગવતાં છતા એને આટલા અંશે વધાવ્યુ કે એમાં પોતાની નાલાયકીને જવાબદાર ગણી, તો ઇનામમાં બારમો દેવલોક ! તો પછી દુઃખને સર્વાંશે વધાવે તો કેટલું મોટુ ઇનામ ! ગોશાળે સર્વાંશે ન વધાવ્યુ કેમકે એણે જો કે શિષ્યોને એમ કહ્યું કે,–

'હું સાચો જિન નથી, સર્વજ્ઞ નથી, સાચા જિન સર્વજ્ઞ શ્રી મહાવીર પ્રભુ છે. હું એમનો પૂર્વે શિષ્ય હતો અને એમની પાસેથી જ આ તેજોલેશ્યાની વિદ્યા ભણ્યો હતો. પરંતુ મેં એ મારા ધર્માચાર્યની અવગણના કરી, એમનો દ્રોહ કર્યો, એનુ આ હું ફળ પામ્યો છું. તેથી તમે કોઇ ધર્મગુરુનો દ્રોહ કરશો નહિ; અને મારા મરી ગયા પછી મારા મડદાને દોરડીથી બાંધી એના પર થૂંકતાં થૂંકતાં શ્રાવસ્તિ નગરીના રાજમાર્ગો પર કૂતરાના મડદાની જેમ

ઘસડીને ફેરવજો, અને લોકોને કહેજો કે 'જે કોઇ ધર્માચાર્યની અવગણના કરે એના આવા હાલ થાય.'– આમ જો કે કહ્યું તો ખરું, પરંતુ એ ન કહ્યું કે 'મને મહાવીર પ્રભુ પાસે લઇ જાઓ, અને હું એમની આગળ મારાં સર્વ પાપોની આલોચના કરું, પ્રાયશ્ચિત્ત લઉં, અને નિર્મળ થાઉં,'–આ ન સૂઝ્યું, ને એમ ન કર્યું, એ અધુરાશ રહી, ક્રુર કૃત્યોના સંસ્કાર તથા ઉપાર્જેલાં પાપકર્મના અનુબંધ ઊભા રહી ગયા, એટલે જો કે અંતે પશ્ચાત્તાપના શુભ ભાવથી ઊભા થયેલ પુણ્યે બારમો દેવલોક મળ્યો ખરો, પરંતુ પછી કેમ? તો કે એ સિલિકનો માલ આગળ આવશે, પાપકર્મો અને કુસંસ્કારો ભારે પીડશે.

પુણ્યોદય વખતે પાપના ઉદયને વિલંબ કેમ?:–

પ્ર૦– એ પાપકર્મો તો આત્મામાં પડેલા જ હતાં, તો કેમ તરત પછીના ભવમાં ફળ ન દેખાડ્યું?

ઉ૦– કેટલાં ય કર્મ અને કુસંસ્કારોને ફળ દેખાડવા માટે અનુકુળ દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર–કાળ–ભાવ–ભવના સંયોગ જોઇએ છે.

અંતર આત્મામાં ક્રુરતાના સસ્કાર પડયા હોય, પરંતુ ભવ કબૂતર જેવો મળ્યો હોય તો એ ક્રુરતા જાગ્રત્ ન દેખાય. એમ અહીં ગોશાળાને બારમા દેવલોકમાં જન્મ મળ્યો છે એટલે ત્યાં ઉગ્ર કુસંસ્કારો ઉદય ન પામે, અને આયુષ્ય તો જીવનમાં એક જ વાર બંધાય, તે ય એ બંધાતી વખતે મનના પરિણામ જેવા શુભ કે અશુભ હોય, તે પ્રકારનુ આયુષ્ય બધાય. પછી તો કેમ? તો કે જીવનમાં ગમે તેટલા સુકૃત કર્યાં હોય

પરંતુ જો આયુષ્ય તત્કાળના અશુભ ભાવને લીધે દુર્ગતિનું બંધાઈ ગયુ હોય, તો મરીને એ ગતિમાં જ જવાનું થાય. એથી ઉલ્ટુ જીવનમાં દુષ્કૃત્યો બહુ કર્યા હોય પરંતુ આયુષ્ય તત્કાળના શુભ ભાવને લીધે સદ્ગતિનું બંધાયું હોય, તો મરીને તરત સદ્ગતિમાં જવાનું થાય; ને પ્રાયઃ એ ગતિના સંયોગના હિસાબના જ સંસ્કારો જાગ્રત્ થાય અને કર્મવિપાક બતાવે.

ગોશાળાને આવું બન્યું. જીવનમાં દુષ્કૃત્યો બહુ આચર્યા છે, એનાથી અશાતા વેદનીય આદિ અશુભ કર્મો અને કુસંસ્કારો સારા પ્રમાણમાં ઉપાર્જ્યા છે, પરંતુ આયુષ્ય બાંધવા ટાણે ભાવ સારા હતા, તેથી દેવલોકનું આયુષ્ય અને શાતા વેદનીય આદિ સારાં કર્મ તથા પાપપશ્ચાત્તાપના સુસંસ્કાર પણ ઊભા કર્યા છે. હવે જ્યારે મરીને બારમા સ્વર્ગનો દેવ થાય છે ત્યારે ત્યાંના સંયોગના હિસાબે શુભ કર્મ અને સુસંસ્કાર ઉદય દેખાડે છે, ને અશુભ કર્મ તથા ઉગ્ર કુસંસ્કારો ફળ દેખાડી શકતા નથી. પરંતુ એ ત્યાં જ હોં. ત્યાંથી મરીને મનુષ્ય થશે એટલે એ અશુભનું કામ શરૂ થશે. આ સૂચવે છે કે,–

સંયોગને આધીન શુભાશુભનો ઉદય :–

આત્મામાં બંને જાતનાં કર્મ હોય, પરંતુ દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર–કાળ–ભાવ ને ભવના સંયોગ–પરિસ્થિતિના હિસાબે જો પુણ્યકર્મ જોર પકડે, તો પાપકર્મ દબાઈ જાય. એટલે? પુણ્ય એના વિપાક દેખાડે અને પાપ એના વિપાક ન દેખાડી શકે. એથી ઉલ્ટું જો તેવા ભવ આદિના સંયોગોએ પાપકર્મ

જોર પકડે તો એના વિપાક ભોગવાતા રહે અને ત્યાં પુણ્યના વિપાક બંધ પડે, ભોગવવામાં ન આવે.

વાત આ હતી કે જો પૂર્વભવનાં લાવેલાં પાપકર્મ ભોગવતાં આવડે, અર્થાત્ પાપના ઉદયે આવેલાં દુઃખની વખતે જો ભાવના સારી રખાય, તો નવાં પુણ્યની કમાઇ થાય. ગોશાળો પોતાની જ તેજોલેશ્યાના તાપથી બળતો રહેવાના દુઃખમાં મર્યો. એ પાપકર્મના ઉદયને લીધે જ; પરંતુ એ વખતે ભવિતવ્યતાવશ ભાવના સારી આવી તો મરીને એકવાર તો બારમા દેવલોકે ગયો.

(૪) કર્મ ભોગવવાની આવડતમાં ચોથી સમજ આ, કે 'મારો આત્મા મૂળમાં શુદ્ધ જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્રમય છે. એને એમાં પુણ્યોદયે સ્વર્ગની સમૃદ્ધિ મળો તેથી કશો લાભ નથી. એના ગુણમાં કાંઈ વધતું નથી. તેમ પાપોદયે આપદા આવે, એથી જ્ઞાનાદિ ગુણમાં કાંઈ ઘટતું નથી. તો પછી પુણ્યના ઉદયમાં યાને સુખ–સગવડ મળી જવામાં મારે ઘેલા–ઘેલા થવાનું શું કામ? અને પાપના ઉદયમાં એટલે કે દુઃખ–આપત્તિ–અગવડ આવે ત્યાં કરમાવાની અને ખિન્ન દીનહીન થવાની શી જરૂર? આ બધાથી મારા અસલી શુદ્ધ સ્વચ્છ જ્ઞાનમય સ્વરૂપમાં કોઇ વિકાસ–વિકાર થતો નથી, તો પછી મારે સુખ–દુઃખની મારા મન પર ખરાબ અસર લેવાનું શું કામ છે? હું નિર્વિકાર શુદ્ધ જ્યોતિ સ્વરૂપ છું. દુનિયાના સંયોગાધીન સુખ–દુઃખ એ તો મારી ચીજ નહિ, એ તો કર્મના ખેલ છે. મારે તે તટસ્થપણે માત્ર જોવાના, સારું–નરસું કશું માનવાનું નહિ. કશું હરખાવા–રોવાનું

પરંતુ જો આયુષ્ય તત્કાળના અશુભ ભાવને લીધે દુર્ગતિનું બંધાઈ ગયું હોય, તો મરીને એ ગતિમાં જ જવાનું થાય. એથી ઉલટું જીવનમાં દુષ્કૃત્યો બહુ કર્યા હોય પરંતુ આયુષ્ય તત્કાળના શુભ ભાવને લીધે સદ્‌ગતિનું બંધાયું હોય, તો મરીને તરત સદ્‌ગતિમાં જવાનું થાય; ને પ્રાયઃ એ ગતિના સંયોગના હિસાબના જ સંસ્કારો જાગ્રત્ થાય અને કર્મવિપાક બતાવે.

ગોશાળાને આવું બન્યું. જીવનમાં દુષ્કૃત્યો બહુ આચર્યા છે, એનાથી અશાતા વેદનીય આદિ અશુભ કર્મો અને કુસંસ્કારો સારા પ્રમાણમાં ઉપાર્જ્યા છે, પરંતુ આયુષ્ય બાધવા ટાણે ભાવ સારા હતા, તેથી દેવલોકનું આયુષ્ય અને શાતા વેદનીય આદિ સારાં કર્મ તથા પાપપશ્ચાત્તાપના સુસંસ્કાર પણ ઊભા કર્યા છે. હવે જ્યારે મરીને બારમા સ્વર્ગનો દેવ થાય છે ત્યારે ત્યાના સંયોગના હિસાબે શુભ કર્મ અને સુસંસ્કાર ઉદય દેખાડે છે, ને અશુભ કર્મ તથા ઉગ્ર કુસંસ્કારો ફળ દેખાડી શકતા નથી. પરંતુ એ ત્યાં જ હો. ત્યાંથી મરીને મનુષ્ય થશે એટલે એ અશુભનું કામ શરૂ થશે. આ સૂચવે છે કે,–

સંયોગને આધીન શુભાશુભનો ઉદય :–

આત્મામાં બંને જાતનાં કર્મ હોય, પરંતુ દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર–કાળ–ભાવ ને ભવના સંયોગ–પરિસ્થિતિના હિસાબે જો પુણ્યકર્મ જોર પકડે, તો પાપકર્મ દબાઈ જાય. એટલે? પુણ્ય એના વિપાક દેખાડે અને પાપ એના વિપાક ન દેખાડી શકે. એથી ઉલટું જો તેવા ભવ આદિના સંયોગોએ પાપકર્મ

હતો, પછી બાહ્ય સંપત્તિના લેપડાની શું કામ અસર લે ?

આત્મસ્વરૂપ ભાવવા પર સુદર્શન અનાસક્ત :-

સુદર્શન શેઠને પ્રપંચથી અભયા રાણીએ મહેલમાં આણ્યા. શેઠના રૂપ પર ઓવારી જઇ ભોગની પ્રાર્થના કરે છે, હાવભાવ કરે છે. અહીં જુઓ રાત્રિનો કામોત્તોજક સમય છે, વળી ખૂબસુરત રાણી કામચેષ્ટાઓ સાથે આજીજી કરે છે, પણ શેઠનું રુવાડું ય ફરકતું નથી. ત્યાં રાણીએ હાવભાવ-ચેષ્ટાઓ કરવામાં શી કમીના રાખી હોય ? છતાં શેઠને લેશમાત્ર કામનો વિકાર નથી થતો ! શી રીતે બન્યું હશે ? કહો, શેઠ પોતાના આત્માના શુદ્ધ જ્ઞાનમય નિર્વિકાર સ્વરૂપનાં હાર્દિક ચિંતનમાં લયલીન બન્યા હોય. પછી આ કામોત્તોજક સંયોગોની મજાલ શી કે શેઠને જરા વિકાર કરી શકે ? મનથી નક્કી કરી લીધું કે મારું આત્મસ્વરૂપ બિલકુલ વિકારરહિત છે, શુદ્ધ જ્ઞાનમય છે. મારે આ ચામડાના વિષયો સાથે લેવાદેવા શી ? એ તો મારા આત્માની આસપાસ મોહની સેનાનો ઘેરાવો છે, પણ એને લેશ પણ મારા આત્માની અંદર પેસવા ન દઉ; કામરાગ-સ્નેહરાગ-વિષયરાગરૂપી કચરાને જરીકે અંદર ઘુસવા ન દઉં.'-આવી સજ્જડ માન્યતા અને સચોટ ભાવના પર સુદર્શન શેઠ એવા મહાકપરા સંયોગોમાં અલિપ્ત રહ્યા ! આવા સંયોગ આપનારા કર્મના ઉદયને પડકારતાં આવડ્યું; એ ઉદયથી પ્રાપ્ત સંયોગની જરા ય અસર ન લીધી, ખુશી ન માની કે 'ચાલો રાણી મળી.'

આત્મસ્વરૂપ ભાવવા પર ઉપસર્ગમાં મોક્ષ :-

ખંધક મુનિની રાજાએ મોકલેલા મારાઓ ચામડી

નહિ.' એટલે આ આવ્યું કે,–

સુખ–દુઃખમાં અલિપ્ત રહેવાની ચાવી: 'આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ ભાવો.'

આ સમજને ચિત્તમાં મમરાવવામાં આવે, હૃદયમાં વારંવાર ચિંતવવામાં આવે, તે પણ એ રીતે કે 'જાણે આપણે અત્યારે મોક્ષના જીવ જેવા શુદ્ધ જ્ઞાનમય નિર્વિકાર બની ગયા છીએ' એવી ભાવના કરીને, જો આ રીતે એનો ખૂબ અભ્યાસ થાય, તો એક એવો સુંદર સંસ્કાર ઊભો થાય છે કે જેથી પછી મામુલી સુખ–દુઃખ વખતે તો એ ભાવનાના પ્રતાપે સહેલાઈથી સુખ-દુઃખથી અલિપ્ત જેવા રહી શકીએ; અને પછી આગળ અભ્યાસ વધતાં મોટાં સુખ–દુઃખમાં પણ અલિપ્ત જેવા રહી શકીએ. બોલો છો ને,–

'ભરતજી મનહી મેં વૈરાગી,
ચાર ક્રોડ મણુ અન્ન નિત સીઝે,
લૂણુ લાખ દસ મણુ લાગી;
તિન ક્રોડ ગોકુળ નિત દુઝે,
તો ભી ન હુઆ અનુરાગી ...ભરતજી'

કેટલી બધી સંપત્તિ? ૯૬ કરોડ પાયદળ લશ્કર નભાવે છે! રોજ ૪ ક્રોડ મણુ અન્ન રંધાય છે! જેમાં રોજનું ૧૦ લાખ મણુ તો મીઠું (લૂણુ) વપરાય છે! એ ૯૬ ક્રોડના લશ્કરને પગાર આપવા ધન કેટલુ? આવા સમૃદ્ધ પણ ભરત ચક્રવર્તી એ સમૃદ્ધિમાં 'અનુરાગી' યાને પ્રેમવાળા ન બન્યા. કારણુ? એમના મનમા વૈરાગ્ય ઊછળતો હતો, પોતાના જ શુદ્ધ જ્ઞાનમય નિર્વિકાર સ્વરૂપનો ખ્યાલ

'તપ વિના સિદ્ધિ નથી.'
'તપ વિના લોટબંધ કર્મનો ક્ષય નહિ.'

આ સચોટ સમજ સાથે, 'મારે સિદ્ધિ જોઇએ, મારે મોક્ષ મેળવવો છે, કર્મક્ષય કરવો છે, મારે આહારસંજ્ઞા કચરવી છે, લાવ અશનનો ત્યાગ કરું,'– એ ઇચ્છાથી અશન છોડે એ અનશન તપ ગણાય, પછી ભલે ને ઉપવાસ ન કર્યો, એકાસણું બેસણું કર્યું, અરે! પોરિસી કે નવકારશી જ કરી, પણ આ ઇચ્છાએ, તો એ અનશન તપ થયો. એથી કર્મક્ષય થાય.

નવકારશી–પોરિસી તપ વગેરેથી કેટલાં પાપ તુટે? :–

શાસ્ત્ર કહે છે,–સો વરસ સુધી એક નરકનો જીવ નરકની પરમાધામીની ઘોર પીડા ભોગવે, કપાય, છુંદાય, છોલાય, બળાય, લોખંડી મોઘરથી કૂટાય,....વગેરે કારમી પીડાઓ લગાતાર સો વરસ ભોગવે, અને એ ભોગવવામાં જે રકમબંધ ઘોર અશાતાવેદનીય કર્મો ભોગવાઇને નાશ પામે, એટલાં કર્મ એક શ્રદ્ધાળુ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ નવકારશી તપથી ખપાવે! ક્ષીણ કરે! પછી પોરિસી કરે તો ૧૦૦૦ વર્ષનાં કર્મનો ક્ષય કરે. સાઢપોરિસી કરે તો ૧૦,૦૦૦ વર્ષનાં કર્મનો ક્ષય કરે....ચાલ્યું, આગળ આગળના તપમાં દસ–દસગુણો લાભ થાય. બોલો, જેને સવાર પડી ત્યાં દાતણનો ડાચો ને ચાહનો કટોરો મોંમાં ઘાલવાનું કરવું છે, એને ભાન છે ખરું કે 'જીવડા! જરાક ખમ; માત્ર સૂર્યોદય પર બે ઘડી છોડ, પછી દાતણ કરજે, તો નવકારશી તપ થશે, અને એમાં પેલા સો વરસની નરકની કારમી વેદનાનાં પાપ નાશ પામશે!' ત્યારે નિત્ય નવકારશી–વાળાને ભાન ખરું કે 'રોજ નહિ, તો પર્વ દિવસે જરા પોરિસી

ઊતારે છે. પાલક પાપી ખંધક સૂરિના ૫૦૦ શિષ્યોને ઘાણીમાં પીલે છે. એમાંના કોઈ જ સાધુ દુઃખી થયા? ના, કપરા કર્મના ઉદયને ભોગવતાં એમને આવડ્યું, ને એમાં જરા ય દુઃખ ન માન્યું; કેમકે એ પોતાના આત્માના શુદ્ધ નિર્વિકાર જ્ઞાનમય સ્વરૂપના ચિંતનમાં લયલીન બની ગયેલા! પરિણામ? સર્વ કર્મનો અંત કરી મોક્ષ પામી ગયા!

શાસ્ત્ર કહે છે, (૧) કર્મનો નાશ પ્રતિક્રમણથી થાય, એમ (૨) કર્મને ભોગવી લેવાથી થાય. પણ જો ભોગવતાં આવડે તો આ ઉદય પામેલ કર્મનો નાશ કરવા સાથે બીજાં કેઇ કર્મનો ચુરો કરે; અને ભોગવતાં જો ન આવડ્યું તો આ ઉદિત કર્મ તો ભલે જાય, પરંતુ બીજાં કેઇ કર્મ નવાં ઊભાં કરે! એને કાઢી બારને ઘાલવાનું થાય.

આ કર્મનાશની બીજી રીતની વાત થઇ.

પ્રકરણ ૨૪. તપથી કર્મનાશ : ૬ બાહ્ય તપ

(૩) કર્મનો નાશ કરવાની ત્રીજી રીત તપ છે. પૂર્વ જન્મનાં કર્મ ભોગવાઇને જ નાશ પામે એવો નિયમ નથી. તપ આચરો તો પણ કર્મક્ષય થાય છે. તપ બે પ્રકારે,–૧, બાહ્ય, અને ૨, આભ્યન્તર.

બાહ્ય તપમાં શું શું આવે?

અનશન, ઊનોદરી, વૃત્તિસંક્ષેપ, રસત્યાગ, કાયકષ્ટ, અને સંલીનતા, આ બાહ્ય તપ છે.

આ તપ સ્વેચ્છાએ કરવાનો છે. બાંધ્યો ભૂખે મરે એ અનશન તપ નહિ.

જીવન જીવતાં ઘણા ય વિષયો સામે આવવાના કે સ્મરણમાં આવવાના. સામે ઇન્દ્રિયોના વિષય તરીકે શબ્દ-રૂપ વગેરે વિષયો, ને મનના વિષય તરીકે ક્રોધ, માન, વગેરે કષાયો આવવાના. જેટલા જેટલા એને રોકતા જાઓ, ઇન્દ્રિયો અને મનને એ પકડતાં અટકાવો, એટલો તપ થાય, મહાન કર્મક્ષયનો લાભ આપે. જુઓ,-

(૩) **વૃત્તિસંક્ષેપ તપ.** ભાણા પર જમવા બેઠા, ૮ ચીજ પીરસાઈ, એમાંથી કર્મક્ષયના લાભાર્થે ૧-૨ ચીજ કાઢી નાખી, તો આ વૃત્તિસંક્ષેપ તપ થયો. મનની લાલચવૃત્તિનો સંક્ષેપ કર્યો, મનની વૃત્તિને આઠમાંથી છ ખાવા પર સંકોચી. હમેશ માટે દા. ત. પ્રતિજ્ઞા કરી કે 'એક ભાણે સાતથી વધુ ચીજ ન ખાવી;' અથવા 'રોજના માટે ૨૦ થી વધુ ચીજ ન ખાવી,' યા 'રોજના ૩ ધાન્ય, ૨ શાક, ૪ વિગઈથી વધુ ન ખપે;' તો એ વૃત્તિસંક્ષેપ તપ થયો. એથી પેટ ભરાય કે નહિ? ભરાય. એમાં જરૂર લાગ્યે દહાડામાં ૪ વાર પણ ખાવા મળે કે નહિ? મળે. છતાં તપનો લાભ થાય, મહાન કર્મક્ષયનો લાભ થાય, ભરપૂર પુણ્ય-ઉપાર્જન થાય.

એક ભિખારીના તપનું દૃષ્ટાંત

એક ભિખારી હતો. જેવું તેવુ એંઠુ જુઠુ મળતું તે ખૂબ ખાતો. શરીરે ફોલ્લા ઊઠયા છે, રસી ઝરે છે, બળે છે, ત્રાહિ ત્રાહિ પોકારે છે. છતા ખા-ખા ચાલુ! એને એકવાર સાધુ મળ્યા. હાથ જોડીને કહે છે,-

'બાપજી! જુઓને આ કેવો રોગ થયો છે? કાંઇ જડીબુટ્ટી હોય તો બતાવોને, જેથી સાજો થાઉ.'

કરું, ને ૧૦ ગુણો લાભ યાને ૧૦૦૦ વરસની વેદનાનાં કર્મનો ભુક્કો થશે.' પોરિસી કરવામાં સહવાનું કેટલું મામુલી! અને લાભ કેવો જંગી કર્મક્ષયનો! પણ અનાદિની ખાઉં-ખાઉંની રાક્ષસી આહારસંજ્ઞામાં બિચારાને આ સૂઝે જ શાનું? ખબર નથી કે ભેંસ થઈને આ તપ નહિ કરી શકાય. માલિક ગુસ્સે થઈને ચારો મોડો નાખશે તો ભૂખ્યા રહેવું પડે છતાં તપ નહિ. એ તો આ માનવજીવનની લ્હાણુ છે કે કર્મક્ષયની ઈચ્છાથી નવકારશી પોરિસી વગેરે અનશન તપ થઈ શકે. અરે! કશું ય પચ્ચક્ખાણ નહોતું, ઊઠ્યા ત્યારથી બપોર સુધી ખાધું, પણ પછી કર્મક્ષયાર્થે 'ચાલ હવે, આજે કશું ખાવું નથી,' એમ નિયમ કરે, 'આજથી મારે રોજ ૪ ૮ કથી વધુ ખાવું ન ખપે,' એમ અભિગ્રહ કરે, તો ય તે અનશન તપ છે.

(૨) **એમ, ઊનોદરિકા તપ;** જમતાં ૨-૪ કોળિયા ઓછું ખાય. શા માટે? ભગવાને એને પણ તપ કહ્યો છે, એથી ય કર્મક્ષય થાય એ માટે; તો એ ઉનોદરી તપ થયો. શરીર સારું રહે એવો ઉદ્દેશ નહિ, ઓછું ખાતા બીજાને સારા લાગીએ માટે ઊનોદરી નહિ, કિન્તુ જિનની આજ્ઞા છે, કર્મક્ષય થાય છે, માટે ઊનોદરી; એ તપ છે કેવી મઝા? ખાવા છતાં તપ! કેમ? ૨-૪ કોળિયા પણ ઓછું ખાતા એટલી ખાવાની લાલચ દાબી માટે. ઉદ્દેશ શુદ્ધિ સાચવવાની છે. ઉદ્દેશ આ, કર્મક્ષયનો જિનાજ્ઞાપાલનનો, આહારસંજ્ઞાને દબાવવાનો.

આ સૂચવે છે-

કર્મક્ષયાર્થે ઇન્દ્રિયો અને મનના વિષયોની જેટલી લાલચ દબાવો એટલો તપ થાય.

તપ કોઈ લાલસાથી નહિ, કોઇ ધન-માલ મળવાની આકાંક્ષાથી નહિ, એટલે જ એમાં એનાં કર્મ એવા ખપી ગયા કે એ પછીથી સાજો ય થયો, નોકરી ય મળી, એમાંથી આગળ વધતાં વેપારી ય થયો, અને શ્રીમંત પણ બન્યો ! હવે તો મનમાન્યાં ધાન્ય-શાક-વિગઇઓ મળી શકે છે. પરંતુ એને તો રોજ એક જ અનાજ, એક જ શાક, અને એક જ વિગઈ ખપે છે! ઉપકાર માને છે મુનિનો કે 'ભલું થજો એ મહાત્માનું કે મને આ સ્થિતિમાં ચડાવ્યો, અને સાથે બહુ ધાન્ય, બહુ શાક, બહુ રસના પાપમાથી બચાવી લીધો ! લાવ ત્યારે, નિયમ ન હોત તો જે ખાઇને આત્માનું બગાડત, એ દૂધ ઘી વગેરેનાં ભરપૂર સાધનોનો સુપાત્રદાનમાં લાભ લેવા દે!' મંડયો દાન દેવા.

જુઓ, એક વખતનો મૂઢ ભિખારી ગુરુ-ઉપદેશથી કડક વૃત્તિસંક્ષેપ ને રસત્યાગના તપમાં ચડી દાનવીર બન્યો! અને એણે એટલાં બધા અંતરાયકર્મનો ક્ષય કર્યો ! તેમજ એટલું બધું પુણ્ય ઉપાર્જ્યું ! કે ત્યાંથી મરીને જે દેશમાં મનુષ્ય તરીકે જન્મ પામ્યો, ત્યા એના જનમવા પહેલ રાજાને નિમિત્તિયાએ દુકાળ પડવાની સાચી આગાહી કરેલી, તે આગાહી આ પુણ્યશાળીના જનમવાથી ફોક ગઈ! જાય? પણ ત્યાં આના પ્રબળ પુણ્યે ભારે વરસાદ પડયો ! સુકાળ થયો ! કેવળજ્ઞાની ભગવંત પાસેથી રાજાએ આ જાણીને આ બાળને માથે છત્ર ધરી એને રાજા તરીકે જાહેર કર્યો ! જોયુ કે 'જેનું આટલું બધું પુણ્ય તપે છે કે દુકાળને ફેડી નાખે, તો એ જ પ્રજાનો પાલક ખરો રાજા હોઈ શકે.'

એક અબૂઝ અને-જૈનેતર ભિખારીનું આ પરાક્રમ જાણ્યા

મુનિ કહે, 'ભલા માણુસ! જડીબુટ્ટી તો તારી પાસે જ છે, અમારી પાસે શું માગે?'

પેલો કહે, 'મારી પાસે? ના રે ના, બાપજી! હું તો ભિખારી છું. ભીખ માગીને જીવું છું. મારી પાસે એક રાતી પાઈ નહિ, તો વળી જડીબુટ્ટીની વાત શી?'

મહારાજ કહે છે, 'મહાનુભાવ! તો આ જો ખાઇ ખાઇને તો રોગ ઊભો થયો છે. હવે જો એના પર કાપ મૂકી દે, તો એ જડીબુટ્ટીનું જ કામ કરે; રોગ મટી જાય, માત્ર શરીરનો જ નહિ, આત્માનો કર્મરોગ પણ કેટલો ય નાશ પામી જાય. શાસ્ત્ર કહે છે,

ઇન્દ્રિયો અને મનની વૃત્તિ પર કાપ મૂકે એથી તપ થાય; તપથી કાયા અને આત્મા નીરોગી થાય.'

ભિખારી કહે. 'મને મળે છે જ કેટલું? એમાં શો કાપ મૂકું?'

મુનિ કહે, "અરે નાદાન! તને ભીખમાં ધાન્ય કેટલા મળે? શાક કેટલા મળે? દૂધ, દહીં વગેરે વિગઈઓ કેટલી મળે? ન મળે તો ન ય મળે, પણ મળે તો કેટલી લઇલે? આટલું જ લેવું એવો કોઈ નિયમ ખરો? ના; પછી એ લેવામાં ખાવામાં નિયમ ખરો કે 'ગમે તેટલું મળે, પણ આટલું જ લેવું, આટલું જ ખાવું?' ના, તો જો આ.... આ....વિગઇઓ છે. એના પર કાપ મૂકી શકાય."

ભિખારીને એ ગળે ઊતરી ગયું. એ કહે, 'ભલે મહારાજ! મને રોજ એક જ ધાન્ય, એક જ શાક, અને એક જ વિગઈનો નિયમ કરાવો. એથી વધુ મારે ન લેવું.' લીધી પ્રતિજ્ઞા.

ત્યાગનો લાભ :–

શું કર્યું આ? વૃત્તિસંક્ષેપ તપ, અને રસત્યાગ તપ, એ

રાખવાથી થાય. સવારથી નક્કી કરાય કે આજે દૂધત્યાગ, યા દહીંત્યાગ....વગેરે. અથવા બાંધેભારે નક્કી થાય કે 'આજે ત્રણથી કે ચારથી યા પાંચથી વધુ વિગઇ ન વાપરવી,' વર્ષ માટે કે જીવનભર 'અમુક વિગઇનો સર્વથા ત્યાગ,' યા 'રોજ અમુક ત્યાગ'—એમ પણ નિયમ થાય.

કુમારપાળ મહારાજા ૧૮ દેશના ધણી સમ્રાટ રાજા, છતાં પ્રતિજ્ઞા કરતા કે 'ચોમાસામાં ઘી સિવાય ૫ વિગઇઓ બંધ' કેવો રસત્યાગ! કેટલો બધો લાલચ ને સુખશીલતા પર કાપ! ત્યારે ગણધર થવાનું મહાપુણ્ય શી રીતે ઊભું કરી ગયા હશે? આમ જ, પણ લાલચોને પરવશ બન્યા રહીને નહિ.

ભરચક આર્તધ્યાનથી બચવું છે? તો મનની લાલચો પર આવા ટંક નિયમ, વૃત્તિ સંક્ષેપ—રસત્યાગનો નિયમ, વગેરેથી કાપ મૂકો. નહિતર જો કોઈ નિયમ જ નહિ, લાલચોના ચારે દરવાજા ને બારે ભાગોળ ખુલ્લી, તો ભરચક ઇષ્ટ વિષયોની છૂટને લીધે તો ભરચક આર્તધ્યાન ચાલ્યા કરવાની અનુકૂળતા રહેવાની.

આર્તધ્યાન શાનું હોય છે? ઇષ્ટના સંયોગનું, ને અનિષ્ટના વિયોગનું ને? ઇષ્ટ—સંયોગ એટલે 'ગમતું બન્યુ રહે, ગમતું મળે,'—આ લાલચ. એમ 'અનિષ્ટ—વિયોગ એટલે અણગમતું ટળે, અણગમતું ન આવે' આ લાલચ. હવે જો કોઇ ત્યાગનો નિયમ જ નથી, પ્રતિજ્ઞા જ નથી, તો તો બધાયની લાલચ ઊભી છે. આ લાલચના લીધે આર્ત-ધ્યાન શું કામ નહિ ચાલે? જો અમુક અમુક પણ ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા છે. દા. ત. મહિનામાં ૧૦–૧૫, કે, ૨૦ દિવસ મિઠાઇ ત્યાગ,' તો એટલો વખત એ ચીજની અપેક્ષા જ

પછી તમને વૃત્તિસંક્ષેપ કરવાનું ક્યાં પૌરુષ ચડે ખરું? જોજો હાં, 'પણ અહીં ખાસું મળે તે ખાવાનું રહી જાય ને?' કેમ? આ જ ગણતરીમાં ચાલો છો ને? યા 'ખાધું એટલું આપણું,' એ ગણતરીમાં? ખાધેલું રહે છે? ભૂલશો નહિ, પેટ તો એક કાણી કોઠી છે. એમાં લાખો મણ નાખો છતાં ખાલી ને ખાલી! ગોલો આ જિંદગીમાં જ આજ સુધી આ કાણી કોઠીમાં કેટલું નાખ્યું? રોટલી કેટલા હજાર? એ બધું છે અત્યારે સલામત? શા સારુ મળે એટલું ને મળે એટલી વાર ખાવાની પૂંઠે પડયા છો? એ તો મોહરાજાની લાલચો છે. એને સર્વથા પરવશ પડવામાં તમારા પોતાના આત્માનું સત્ત્વ હણાતું જાય છે.

આત્માનું સત્ત્વ આ, કે મળતી લાલચો પર કાપ મૂકે કે 'મારે આટલી જ ચીજ ખપે, આટલા જ ટંક ખપે, નક્કી કરેલ ટંકથી વધુ ખાવાનું નહિ, સોપારીની કટકી ય નહિ, ને ચાહની અડધી રકાબી ય નહિ પીવાની; માત્ર પાણી સિવાય કશું નહિ,' એ પણ અનશન તપ થયો. એમ ચીજની સંખ્યાનું નિયમન એ દ્રવ્યસંક્ષેપ તપ થયો. આમાં તો કેટલી ય લાલચ રોકી; એથી આત્માનાં સત્ત્વનો વિકાસ થયો.

ત્યારે માનવજીવનની સફળતા સત્ત્વ-વિકાસમાં છે, પણ પશુની જેમ લાલચવશ અને વિષયમગ્ન થઈને સત્ત્વને હણવામાં નહિ.

લાલચના માર્યા નિયમ વિનાનું જીવન જીવવામાં તો માણસના ખોળિયે પશુહૃદયની જ રમત થાય.

(૪) **રસત્યાગ તપ,** એ દૂધ–દહીં–ઘી–તેલ–ગોળ–સાકર–તળેલું, એ છ વિગઈઓમાંથી અમુક વિગઈનો ત્યાગ

નફરત થોડી પણ લાલચ દબાવીને થોડા પણ પ્રમાણમાં ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા કરવાથી આવે. જેને આ કાંઈ કરવાની ઈચ્છા જ નથી એ તો ઉલ્ટું મનમાં માનશે કે 'ચાલો, ચીજ સારી મળી! આ જેટલી વધુ ને વધુ મળે એટલા આપણે વધુ ભાગ્યશાળી.' જોયું ? પેલો એના ત્યાગમાં ભાગ્યશાળીપણું માને છે, ત્યારે આ એના ભોગમાં જાતનુ ભાગ્યશાળીપણું માને છે! કેટલો બધો ફરક ? બોલો,

ભોગમાં ભાગ્યશાળીપણું કે ત્યાગમાં? ભોગમા તો પુણ્યની ચટણી થઈ જાય છે. ત્યારે ત્યાગમાં પુણ્યની ભરતી થાય છે. બોલો ભાગ્યશાળી કોણુ? પુણ્ય સફાચટ કરનારો ? કે પુણ્યની કોઠી ભરનારો ?

સુરસુંદરીના ગણિતવાળા ન થજો; મયણાસુંદરીના ગણિતવાળા બનજો. સુરસુંદરીને બાપે પૂછતાં એણે એ કહ્યું કે 'પુણ્યથી ધન–યૌવન–ચતુરાઇ–તગડી કાયા અને મનગમતા સ્નેહી મળે' અર્થાત્ ધન–યૌવનાદિ મળે-ભોગવે એ પુણ્યશાળા. એટલે કે 'પુણ્ય સફાચટ કરે એ પુણ્યશાળી.' ત્યારે મયણાસુંદરીએ કહ્યું, 'વિનય–વિવેક–સુપ્રસન્ન–પ્રશાત મન, શીલ–સુશોભિત દેહ, અને મોક્ષમાર્ગનો યોગ મળે, એ પાળે એ પુણ્યશાળી.' કેમ એમ? એટલા જ માટે કે આ બધાથી પુણ્યની કોઠી ભરાય. 'પુણ્યની કોઠી ભરે એ પુણ્યશાળી'–આ મયણાસુંદરીનું ગણિત એથી જ ભવાંતરે સલામતી, ને મોક્ષની નિકટતા.

નિયમ–પ્રતિજ્ઞા કરીને એ દ્વારા જેટલી પરની લાલચને દાબો એટલું પુણ્ય વધે, અને આત્માનું સત્ત્વ ખીલે, રસત્યાગમાં

નથી તેથી 'એ મળી તે ઠીક,' અગર 'મળે તો સારું,' એવું આર્તધ્યાન નહિ થાય.

થોડા પણ ત્યાગમાં ખૂબી :–

ખૂબી તો પાછી એ છે કે થોડી પણ લાલચ રોકીને ભલે અમુક થોડા પણ ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા કરી, તો તે સમજીને જ કરી છે કે 'આ ત્યાગ કરેલી ચીજ મિઠાઇ વગેરે સારી તો નથી જ. એટલું જોમ નથી તેથી અમુક પ્રમાણમાં ત્યાગ કરું છું. પરંતુ ખરેખર તો તે જીવનભર માટે છોડવા જેવી છે.' આમ મનમાં એ ચીજ પ્રત્યે નફરત ઊભી થઇ. એનો લાભ એ કે એના ત્યાગ વિનાના ખુલ્લા દિવસમાં પણ એને ખરાબ માન્યાથી એની એવી જોરદાર લાલચ નહિ રહે, એટલે એનું તેવું પ્રબળ આર્તધ્યાન નહિ ચાલે.

થોડા પણ ત્યાગથી પાપ પ્રત્યે નફરત :–

મહિનામા બે આઠમ, બે ચૌદશ એમ ચાર દિવસ પણ ઘી–દૂધ–દહીં–સાકર બંધ કરો ને, તો ય એની અસર આખા મહિના પર પડશે. કેમકે આ થોડું પણ બંધ રાખ્યું એ સમજીને જ બંધ રાખ્યું છે કે 'આ ચીજ ખોટી છે, માટે જેટલો એનો ત્યાગ થયો એટલો હું ભાગ્યશાળી!' પછી બાકીના દિવસોમાં એ ખાતાં ખાતાં ય મનમાં આ ભાવ રહેશે કે 'આ ચીજ ખોટી છે, ક્યારે સર્વથા ત્યાગ કરવાનું જોમ આવે?' આમ ઇષ્ટ વિષયો પ્રત્યે નફરત ઊભી થાય એ મોટી વસ્તુ છે, વીતરાગતાનો પાયો છે. આગળ નફરત-વધતાં વધતાં કાયા સુદ્ધાં પ્રત્યે અનાસક્તભાવ જાગતાં વીતરાગ બનાય છે.

મૂળમાં પાપવસ્તુઓ પ્રત્યે નફરતની જરૂર છે. એ આવ્યા પછી તો જ્યારે ક્યારે ય ત્યાગ સહેલો છે આ

સુધી પહોંચવાનું અને એ આદરવા-પાળવાનું શક્ય છે.

બીજી ગતિમાં કેમ શક્ય નહિ ?:-

દેવગતિમાં તો ભોગની લીલા છે. પશુ-પંખીપણામાં વિવેક જ નથી. નરકમાં પરાધીનપણે ઘોર દુઃખ સહવાનાં છે. સ્વાધીનપણે સ્વેચ્છાએ વિવેકપૂર્વક આત્મહિતાર્થે ઉગ્ર ચારિત્ર સુધીનાં કષ્ટ સહવાનું માનવકાયાએ બની શકે છે. 'આવી મહા મોઘેરી કાયાને સંસારની લાલચો માટે તો, જોઈએ તેટલાં કષ્ટમા ગદ્દરાય, અને ધર્મ માટે આત્મહિતની વાત આવે ત્યા સુવાળી રખાય! કષ્ટથી ભાગેડુ બનાવાય!' એ ભાગ્ય ફોડી નાખવાનો ધંધો છે, સરાસર મૂર્ખાઇ જ શું, આડાઈ છે, દીર્ઘાતિદીર્ઘકાળના આત્મવિનાશ સર્જવાનો ધંધો છે! માટે કાયકષ્ટ-તપ અહીં ખાસ આદરવા જેવો.

(૬) **સંલીનતા-તપ** એ છેલ્લો છઠ્ઠો બાહ્ય તપ છે. એમાં મન-વચન-કાયાને પાપથી બને તેટલાં ગોપવી રાખવાનું આવે, હલનચલન બંધ રાખવામાં આવે. દા ત બોલવાનું આવ્યું ત્યાં મનને એમ થાય કે 'બોલીશ તો કદાચ જૂઠું બોલવાનો, કોઇની નિંદા કરવાનો, કે પાપવચન બોલવાનો અવસર આવશે, માટે મૌન રાખવા દે, યા ઓછું બોલવા દે;' એમ વિચારી મૌન રાખે, તો એ વાણીનો સંલીનતા-તપ થયો અથવા જેટલું ઓછું બોલાયું એટલો સંલીનતા-તપ થયો એવું કોઇ વસ્તુ કે બનાવ પર ક્રોધ-લોભાદિભર્યો વિચાર કરવા જતાં પાપના ડરથી એ વિચાર જ માંડી વાળે, યા એના પર અમુક પ્રમાણમાં અંકુશ મૂકે, તો એ મનનો સંલીનતાતપ થયો. એમ માળા ગણવા બેઠા, કે વ્યાખ્યાન સાંભળવા બેઠા, ત્યાં કાયાને બરાબર સ્થિર એક

આ લાભ મળે છે. આ ચોથા બાહ્ય તપની વાત થઈ.

(૫) **કાયકષ્ટ તપમાં** કાયાને ધર્મના અર્થે અને કર્મક્ષયના અર્થે જેટલી કષ્ટિ આપો, એટલાં કર્મ ખપે. મંદિરે ગયા, સીધા જ પ્રભુની આગળ જઈ દર્શન કરવા ઊભા રહેવાને બદલે પહેલાં પ્રભુને ત્રણ પ્રદક્ષિણા આપો એટલું આ કાયકષ્ટ થયું. પણ ત્યાં જો માંડવાળ કરી કે 'કોણ આ લાંબી લાંબી પ્રદક્ષિણા ફરવા જાય ? ચાલો સીધા દર્શન, સ્તુતી, નમસ્કાર કરી લઈએ.' એમ કરી જો પ્રદક્ષિણા ટાળી તો એટલો કાયકષ્ટ-તપ હાથવેંતમાં છતાં ગુમાવ્યો ! એટલી પ્રદક્ષિણા ફરવામાં શો બહુ સમય લાગે છે ? કે કયાં બહુ ટાંટિયા દુઃખી જાય છે ? આમ તો કોઇની સાથે વાતે લાગ્યા કેટલો ય સમય કયાં ફોગટ નથી ગુમાવતા ? શરમના માર્યા ય ઈચ્છા નહિ છતાં વાતમાં ઊભા રહેવું પડે છે ને ? ત્યાં કયાં સુકોમળ પગ દુઃખવા લાગી ગયા ? અહીં એક ૩ પ્રદક્ષિણા માત્રના કષ્ટથી, પરમાત્માની પ્રત્યે મહાન વિનય બતાવવાનો અવસર આવ્યો, ત્યાં કાયકષ્ટથી ગભરાવાનું ? સમયનો હિસાબ ગણવાનો ?

માનવકાયાનો શો ઉપયોગ ? :-

દેવભક્તિ, સાધુ-સેવા, સંઘ-સાધર્મિક વૈયાવચ્ચ અને ધર્મના અનુષ્ઠાન તથા જીવજયણા વગેરેમાં કાયાને જેટલું કષ્ટ આપો એટલો એ તપ થાય, અને તે વિપુલ કર્મક્ષય કરી આપે ! માનવકાયાનો બીજો શો સદુપયોગ છે ? એક દિ' એ લાકડામાં જવાની છે. એમાંથી કસ કાઢી લો, સત્ત્વ ખેંચી લો, એટલું કમાવાનું થશે. ભૂલતા નહિ,-માનવકાયાથી જ આ કર્મક્ષયાર્થે કષ્ટ સહી સહીને સર્વવિરતિ ચારિત્ર

સુધી પહોંચવાનું અને એ આદરવા-પાળવાનું શક્ય છે.

બીજી ગતિમાં કેમ શક્ય નહિ ? :-

દેવગતિમાં તો ભોગની લીલા છે પશુ-પંખીપણામાં વિવેક જ નથી. નરકમાં પરાધીનપણે ઘોર દુઃખ સહવાનાં છે. સ્વાધીનપણે સ્વેચ્છાએ વિવેકપૂર્વક આત્મહિતાર્થે ઉગ્ર ચારિત્ર સુધીનાં કષ્ટ સહવાનું માનવકાયાએ બની શકે છે. 'આવી મહા મોઘેરી કાયાને સંસારની લાલચો માટે તો, જોઇએ તેટલાં કષ્ટમા ગદરાય, અને ધર્મ માટે આત્મહિતની વાત આવે ત્યાં સુંવાળી રખાય ! કષ્ટથી ભાગેડુ બનાવાય !' એ ભાગ્ય ફોડી નાખવાનો ધંધો છે, સરાસર મૂર્ખાઇ જ શું, આડાઈ છે, દીર્ઘાતિદીર્ઘકાળના આત્મવિનાશ સર્જવાનો ધંધો છે ! માટે કાયકષ્ટ-તપ અહીં ખાસ આદરવા જેવો.

(૬) **સંલીનતા-તપ** એ છેલ્લો છઠ્ઠો બાહ્ય તપ છે. એમાં મન-વચન-કાયાને પાપથી બને તેટલાં ગોપવી રાખવાનું આવે, હલનચલન બંધ રાખવામાં આવે. દા. ત. બોલવાનું આવ્યું ત્યા મનને એમ થાય કે 'બોલીશ તો કદાચ જુઠું બોલવાનો, કોઇની નિંદા કરવાનો, કે પાપવચન બોલવાનો અવસર આવશે, માટે મૌન રાખવા દે, યા ઓછું બોલવા દે;' એમ વિચારી મૌન રાખે, તો એ વાણીનો સંલીનતા-તપ થયો અથવા જેટલું ઓછું બોલાયું એટલો સંલીનતા-તપ થયો. એવું કોઇ વસ્તુ કે બનાવ પર ક્રોધ-લોભાદિભર્યો વિચાર કરવા જતાં પાપના ડરથી એ વિચાર જ માંડી વાળે, યા એના પર અમુક પ્રમાણમાં અંકુશ મૂકે, તો એ મનનો સંલીનતાતપ થયો. એમ માળા ગણવા બેઠા, કે વ્યાખ્યાન સાંભળવા બેઠા, ત્યાં કાયાને બરાબર સ્થિર એક

જ આસને રાખી, યા ઓછામાં ઓછી હલાવી, પગ કેડ હાથ બહુ ઊંચા–નીચા ન કર્યા, તો એ કાયાનો સંલીનતાતપ થયો. એમ આંખથી ડાફોળિયાં મારવાનું બંધ કર્યું, તો એ પણ કાયસંલીનતા ઇન્દ્રિય સંલીનતા તપ થયો. એમ રાતના જાગી પડયા, અને ૦।–૦॥ કલાક કાયોત્સર્ગમાં બેઠા, તો એ પણ મન–વચન–કાયાનો સંલીનતાતપ છે.

આવા બાહ્ય તપથી પણ કર્મનો સારો ક્ષય થાય છે. કર્મ પ્રતિક્રમણથી ક્ષય પામે, તેમ ભોગવાઇને પણ ક્ષય પામે. કિન્તુ આત્મા પર અસંખ્ય જનમનાં થોકબંધ કર્મ લદાયેલાં પડયાં છે, એનો ભોગવીને શે છુટકારો થાય? એ કર્મ તો આવા તપની સાધનાથી જ થોકબંધ ક્ષય પામવા માંડે. આ કર્મનાશની ત્રીજી રીત થઇ.

પ્રકરણ ૨૫. મોક્ષાર્થીને બાહ્ય તપનું મહત્ત્વ.

ખાઉકલા રોગી જેવી જીવનદશા!:–

અજ્ઞાન મૂઢ જીવ પૂર્વ ભવોનાં કેઈ પાપકર્મોને લીધે કેટલી ય પ્રતિકુળતા ભોગવતો હોય છે. મનનું ધાર્યું કેટલુંય નથી નીપજતું. કેટલીય અણગમતી આપત્તિઓ આવી પડી ભોગવવી પડે છે. છતાં એ પામરને એ કર્મો તરફ દૃષ્ટિ જ નથી જતી! કર્મોનો કોઇ વિચાર જ એને નહિ! ખાઉકલા માણુસને રોગો ચાલ્યા કરે છતાં એને એ ખાઉકલાપણા પર દૃષ્ટિ જ નહિ કે 'આના લીધે હુ રોગી બન્યો રહુ છું.' એ તો કહેશે,– 'આપણું પુણ્ય ઓછું એટલે શરીર સારું ન રહે.' અથવા કહેશે,– 'આજના ઘી–દૂધ–અનાજ વગેરેમાંથી કસ ગયા, તકલાદી

માલ બની ગયા, એટલે પછી એના પર શરીર શી રીતે સારું રહે ?' કેવી અજ્ઞાન દશા છે? 'અલ્યા ખાવાનું ઓછું કર, ભારે ચીજ ખાવાની બંધ કર, પછી જો શરીર સારું ચાલે છે કે નહિ?' આ એને કોણ કહે? અને કોઇ કહે તો ય એ માને શાનો? બસ મૂઢ જીવની પણ આવી જ દશા છે. એ કર્મથી દુ:ખી છતાં કર્મ સામે જોવા તૈયાર નથી! ગુરુઓ સમજાવે તો ય તે માનવા તૈયાર નથી! પરંતુ ભૂલશો નહિ,–

કર્મના થોક સામે આંખમિચામણા કરવા માત્રથી કર્મ એનું કામ છોડી નહિ દે.

કર્મ તો જીવને ચારે બાજુથી ઘેરી લે છે. એક વાતની નહિ, અનેક વાતની અગવડ તકલીફ કષ્ટ ઊભા કરે છે. માટે કર્મ સામે જોવાની જરૂર છે ને અસંખ્ય જનમના આત્મા પર લદાયેલ કર્મ તપથી હેઠા ઉતારવા જેવા છે. એ તપ અહીં થઇ શકે.

પ્ર૦–તપથી કર્મ નાશ પામે એમાં પ્રમાણ શું?

ઉ૦–તપની વિરુદ્ધ દશામાં ચાલવાથી કર્મ ઊભાં થયાં છે, તો સહજ છે કે તપથી એનો નાશ થાય. દા. ત. ખાવાની ભૂલથી તાવ આવ્યો તો એ ખાવાનું બંધ કરવાથી ચાલ્યો જાય છે ને? એમ ખાઉં ખાઉંની સંજ્ઞાથી કર્મ ઉભાં થયાં તો હવે અનશન–વૃત્તિસંક્ષેપ વગેરે તપથી નાશ પામે એ સ્વાભાવિક છે. બાકી તો જુઓને કે જીવો આ સંસારથી છુટીને મોક્ષ શી રીતે પામ્યા?

મહાવીર પ્રભુનો તપ.

ભગવાન મહાવીર સ્વામી જેવાએ પણ ઘોર તપ કેટલો કર્યો! પ્રભુનો સાડા બાર વરસનો સાધનાકાળ એમા

ઉપવાસ કેટલા? અને ખાવાના દિવસ કેટલા? પારણાના યાને ખાવાના દિવસ માત્ર ૩૪૯! એટલે એક વરસ જેટલા પણ દિવસ નહિ. તો ઉપવાસ ૧૧॥ વરસથી ય વધુ થયા ને? ૬–૬ મહિના સુધીના પણ સતત ઉપવાસ પ્રભુએ કર્યા! ૧૨॥ માંથી ૧૧॥ વર્ષ અનશન એટલે કેટલો તપ?

એટલા ઉપવાસ જ, એટલે એમાં સંપૂર્ણ ઊનોદરી, સંપૂર્ણ વૃત્તિસંક્ષેપ અને સંપૂર્ણ રસત્યાગ તો થઇ જ ગયો ને? ત્યારે

મહાવીર પ્રભુએ કાયકષ્ટ કાયક્લેશ કેટલો કર્યો? ૬–૬ મહિનાના સતત ઉપવાસ છતાં નિયતક્રમ મુજબનો વિહાર ચાલુ! એમાં વળી ક્ષુધાપરિસહ, તૃષાપરિસહ, શીતપરિસહ, ઉષ્ણપરિસહ વગેરે પરિસહોના કષ્ટ સાડા બાર વરસ સુધી ચાલુ! એમાં ય દુષ્ટ દેવતાઓ, અનાડી માણસો, અને અજ્ઞાન કુતરા વગેરે તામસી પશુઓના ભયંકર ઉપસર્ગ–ઉપદ્રવનાં ઘોર કષ્ટ પણ પ્રભુએ આવકાર્યાં!

ત્યારે પ્રભુએ સંલીનતા–તપ કેવો કર્યો?

'સાડા બાર વરસ જિન ઉત્તમ
વીરજી ભૂમિ ન ઠાયા હો.'

૧૨॥ વર્ષ સુધી શું દિવસ કે શું રાત, વીર ભગવાન જમીન પર પલાંઠી માંડીને બેઠા ય નહિ, પછી સુવાની તો વાત જ ક્યાં? માત્ર દિવસના ત્રીજા પ્રહરમાં આહાર–વિહાર–નિહાર સિવાય દિવસ–રાત કાઉસ્સગ્ગ–મુદ્રાએ રહ્યા! ખડા ખડા જ ધ્યાનમાં! શરીર બહુ થાકે તો થોડીવાર ગોદોહિકા–આસને; તે પણ સ્થિર ધ્યાનમા જ રહ્યા. વિચારો સંલીનતા કેવી! મન–વચન–કાયાને સંગોપી રાખવાનું કેવું અદ્‌ભુત!

બાહ્ય તપ જો નિરર્થક હોત તો પ્રભુ એ શું કામ કરત ? યા તપથી જો માત્ર પુણ્ય અને સ્વર્ગીય સુખ–સમૃદ્ધિ જ મળતી હોત, તો પ્રભુને તો એ જોઈતી નહોતી, પછી શું કામ તપ કરત ? માટે કહો, પ્રભુને તો સર્વકર્મ–ક્ષય કરી સ્વાત્માને તદ્દન નિર્મળ અને મુક્ત કરવો હતો; એ કામ તપથી સિદ્ધ થાય; માટે એમણે જગી તપ કર્યો. તેમાં ય ધ્યાનાદિ આભ્યન્તર તપની સાથે ઉપવાસાદિ બાહ્ય તપ એટલા માટે કર્યા કે

બાહ્ય તપથી આભ્યન્તર તપને પુષ્ટિ મળે છે.

પ્ર૦–સંયમ–સામાયિક–ચારિત્રથી કર્મ નાશ ન પામે ?

ઉ૦–કર્મ નાશ પામે, પરંતુ તે તો તેમા રહેલા નિર્જરાતત્ત્વ યાને બાહ્યાભ્યન્તર તપ અશના લીધે બાકી ચારિત્ર મુખ્યત્વે તો સવરતત્ત્વ છે. એમાં કર્મ આવવાના દરવાજા બંધ થાય. 'સંવર' એટલે આશ્રવ–નિરોધ, અર્થાત્ કર્મબંધના હેતુઓની અટકાયત, એથી નવાં કર્મ બંધાતા અટકે પણ આત્મા પર ચોટીને રહેલાં જુનાં કર્મોનું શુ ? એ કાઇ ભોગવી ભોગવીને કાઢ્યે પાર ન આવે. અસંખ્ય કાળનાં કર્મો આ ટુંકાશા જનમમા માત્ર ભોગવાયે શે ખૂટ્યે ? તેથી કહો,–

કર્મોનો વિશેષ નિકાલ તો તપથી જ થાય.

માટે શાસ્ત્રે 'ધમ્મો મંગલમુક્કિટ્ઠં, અહિંસા–સંજમો-તવો' ધર્મ અહિંસા–સંયમ–તપ એમ ત્રણ પ્રકારે કહ્યો. માત્ર અહિંસા અને સંયમ એમ બે જ પ્રકારનો ધર્મ ન કહ્યો. એની સાથે તપ પણ જોઇએ જ.

પ્ર૦–અહિસા જુદી કેમ કહી ? સંયમમાં અહિંસા ન આવે ?

ઉ૦– આવે; પણ અહિંસાને પ્રધાન બનાવવા એને જુદી કહી. બધો ય સંયમ અહિંસાના ઉદ્દેશથી છે; અહિંસા માટે છે. જો અહિંસાનું પાલન નહિ, તો સત્ય એ પણ સંયમ નહિ, ને બ્રહ્મચર્ય એ પણ સંયમ નહિ સાચું તો બોલે પણ એ જો જીવઘાતમાં નિમિત્ત બનતું હોય તો એ સંયમ શાનું ? એમ બ્રહ્મચર્ય તો પાળે, પરંતુ રોગિષ્ઠ છે અને ડાકટરવૈદ્ય કહે છે કે 'બે વરસ બ્રહ્મચર્ય પાળો તો રોગ જશે, સશક્ત થશો, પછી સારી રીતે જીવી શકશો, ને સંસારસુખ ભોગવી શકશો,' એટલે બ્રહ્મચર્ય પાળે; તો એ સંયમધર્મ શાનો ? સારી રીતે સંસારસુખ ભોગવવાં એટલે હિંસા–આરંભ–સમારંભ સારી રીતે ચાલવાનાં. આના માટે હાલ બ્રહ્મચર્યપાલન કરે એને સંયમધર્મ શી રીતે કહેવાય ? એમ બહારમાં સારા દેખાઈ સારા સ્વાગત મેમાનગીરી મેળવવા માટે ઇન્દ્રિયનિગ્રહ કરે, તો એ સંયમધર્મ શાનો ? એમાં તો હિંસાને પોષણ મળવાનું. માટે કહો સંયમધર્મ અહિંસાનો પોષક જોઇએ.

ધર્મ ૩ પ્રકારે,—અહિંસા, સંયમ અને તપ. આમાં અહિંસા-સંયમ ઉપરાંત તપને પણ ખાસ સ્થાન આપ્યું, તે એ હિસાબે કે જેમ અહિંસા–સંયમથી નવાં કર્મ આવતાં અટકે, તેમ તપથી જુનાં જંગી કર્મોનો ફેંસલો થાય, નિકાલ થાય ! બોલજો, તમારા જીવનમાં તપને સ્થાન કેટલું ? તપને અગત્ય કેટલી અપાય છે ?

તમે સાધુ હશો તો કહેશો,–" અમે આભ્યન્તર તપ સ્વાધ્યાય કરીએ છીએ ને ? અને શાસ્ત્ર પણ કહે છે, કે સ્વાધ્યાય જેવો તપ થયો નથી, થવાનો નથી. આભ્યન્તર તપ બાહ્ય કરતાં વધુ મહત્ત્વનો છે."

પરંતુ આટલું જ જુઓને કે પ્રભુ મહાવીર ભગવાનને શું એકલો સ્વાધ્યાય કરવાનું ને ખાઇપીને ધ્યાન ધરવાનું નહોતું આવડતું? એમણે શા સારુ ૧૧ાા વર્ષનાં અનશન-વૃત્તિસંક્ષેપ-રસત્યાગ કર્યાં? શા સારુ ઘોર પરિસહનાં કષ્ટ ચાહીને સહ્યાં? કેમ સતત કલાકોના કલાક કાયોત્સર્ગમાં રહી સંલીનતા કરી? ભૂલશો નહિ, સ્વાધ્યાયના ઓઠા હેઠળ એ બધું બાજુએ મૂકી સુંવાળું જીવન જીવશો એમાં ઠગાશો.

સુંવાળાશથી કર્મ છુટવાને બદલે કેઇ કર્મોના ઝુંડ વળગતાં ચાલશે. કર્મને શરમ નથી. એકપણ દરવાજો ખુલ્લો રહ્યો કે એ પેસી જવાના. '**અનશન** વગેરેને બદલે છુટથી ખાવાનું રાખ્યું, દ્રવ્યસંક્ષેપ ને રસત્યાગને બદલે મળે એટલા દ્રવ્ય ખાવાનું ને મળે એટલી વિગઇઓ ઉડાવવાનુ રાખ્યું ઇરિયાવહિય-પડિક્કમણું વગેરે બેઠા બેઠા કરી **કાયકષ્ટને** આઘો રાખવાનું કર્યું, વાતોચીતો-છુટથી ને બેઠક આરામથી રાખી **સંલીનતા** આઘી રાખવાનું કર્યું જો આ બધું કર્યું તો ભારોભાર કર્મોને આવવાના એ દરવાજા છે, એટલે આત્મામાં ભારોભાર કર્મ આવ્યા વિના રહે?

એકલા સ્વાધ્યાયમાં કયા આશ્રવ ખુલ્લા?

ઇન્દ્રિયોની અવિરતિ બાહ્ય તપથી અટકે :-

જોજો હોં, સ્વાધ્યાય એ તપ છે, નિર્જરાતત્ત્વ છે, એથી કર્મક્ષય થશે; પરંતુ એકલા સ્વાધ્યાયમાં પેલા આશ્રવતત્ત્વો, ખાવાની છુટ, રસની છુટ, આરામી, વાતોચીતો, ધર્મકષ્ટ-પરિસહને બદલે સુંવાળાશ....વગેરે આશ્રવો ખુલ્લા છે. એથી તો ભરપૂર કર્મો બંધાતા રહેવાના! તેનું શું? શાસ્ત્રે હિંસાદિની અવિરતિ કહી છે, એમ ઇન્દ્રિયોની પણ અવિરતિ કહી છે, અને બાહ્ય તપ મુકીને સુંવાળાશ-સુખશીલતા

ભોગવવી, એ ઇન્દ્રિયોની અવિરતિ છે. એથી જંગી કર્મોની અને અશુભ અનુબંધોની આવક થાય, એનાથી કેમ બચાશે? એકલો સ્વાધ્યાય કાંઈ એને અટકાવી નહિ શકે; તેમ એ બંધાયેલાં પાપકર્મો અને અશુભાનુબંધોનો નાશ નહિ કરી શકે. માટે ભરોસે રહેતા નહિ.

ભગવાન જેવાને તો સ્વાધ્યાય-તત્ત્વચિંતન આપણા કરતાં જબરદસ્ત ચાલેલું છતાં બાહ્ય તપની એમને ય જરૂર લાગી. શા માટે? આટલા જ માટે કે બાહ્ય-આભ્યન્તર તપથી જુનાં કર્મોનો નિકાલ તો કરવાનો જ છે, પરંતુ

નવાં કર્મ ન આવે એ માટે પણ બાહ્ય તપ દ્વારા અશુભ યોગ અને ઇન્દ્રિયોની અવિરતિને રોકવાની જરૂર છે.

બાહ્ય તપ રાખે તો અશુભ-યોગરૂપ-આશ્રવ અને ઇન્દ્રિય-અવિરતિરૂપ આશ્રવ રોકાય.

બાહ્ય તપ દ્વારા આહારાદિ સંજ્ઞાઓને કચડી નાખી શકાય. તેથી પછી એ સંજ્ઞાઓ ઉપર ઊઠતાં દુષ્કૃત્યોને ય તિલાંજલિ મળી જાય.

આત્મા પર પાપકર્મ ચોંટતા અટકાવવા માટે અહીં બે કામ કરવાના છે,–

(૧) પાપપ્રવૃત્તિઓ બંધ કરવાની: ઇન્દ્રિયોની અવિરતિ (છુટ) ને પોષે એવી પ્રવૃત્તિ પ્રતિજ્ઞાથી બંધ; જેથી નવાં કર્મ આવતાં અટકે.

(૨) આ પાપપ્રવૃત્તિઓ ભવિષ્યમાં પણ ન ઊઠે એ માટે એના મુળમાં કામ કરતી આહારસંજ્ઞા, વિષયસંજ્ઞા વગેરે સંજ્ઞાઓ કચરી જવાની; જેથી ભાવી પાપો અટકે.

ભગવાને બાહ્ય તપથી આ બંને કામ કર્યાં. તેથી જ એ

વીતરાગ સર્વજ્ઞ થયા;

માટે આ ખૂબ યાદ રાખો કે,

બાહ્ય તપ માત્ર કર્મના ક્ષય માટે જ નથી, કિન્તુ નવાં કર્મોને લઈ આવનાર જે આશ્રવો-ઇન્દ્રિયની આસક્તિ, હિંસાદિની અવિરતિ, શરીરમમત્વ અને આહાર-મમત્વરૂપી કષાય. તથા અશુભ મન-વચન-કાયયોગ,- એ આશ્રવોને રોકવા માટે પણ છે.

બાહ્ય તપથી કેવી કેવી રીતે આશ્રવો રોકાય? :-

આશ્રવો પાંચ છે,- '૧. ઇન્દ્રિય, ૨. કષાય, ૩. અવ્રત, ૪. જોગ, ૫. કિરિયાઓ' (૧) ઇન્દ્રિયોને એના વિષયોમાં જવા-રાચવાની જેટલી જેટલી છુટ, એટલો આશ્રવ છે. વૃત્તિસંક્ષેપ અને રસત્યાગથી એના પર કાપ પડે. જો એ તપ નહિ, તો એનો અર્થ એ કે ઇન્દ્રિયોને છુટી રાખવી છે. (૨) 'કષાયો' એટલે રાગ-દ્વેષ વગેરે થાય તે. 'અનશન' એટલે કે ઉપવાસ એકાશન આદિ તપ, રાત માટે ચોવિહાર આદિ પચ્ચક્ખાણ, અને દિવસના ખાનપાનના ટંકનું નિયમન એનાથી ખાવા પર રાગ અંકુશમાં આવે. જો એ નહિ, તો એનો અર્થ એ કે એ રાગની બોલબાલા છે. એમ 'ધર્માર્થે કાયકષ્ટ'થી કાયા પરનો રાગ-કષાય કંઈક દબાય જો એ કાયકષ્ટથી ભાગેડાપણું હોય, તો એનો અર્થ એ કે એ રાગકષાય સારી રીતે મહાલતો છે. 'સંલીનતા'થી મન-વચન-કાયાના અશુભ યોગ (પ્રવર્તન) દબાય. પણ જો સંલીનતા નહિ, તો એ અશુભ યોગો મહાલતા રહેવાના એમ બાહ્ય તપ આ આશ્રવોને રોકનારા બને છે; તેથી નવાં કર્મો બંધાતા અટકે, અને સંજ્ઞાઓ-વાસનાઓ જરૂર મોળી પડતી જાય. જીવનમાં જો આ બાહ્ય તપ કરતો નથી, ને સ્વાધ્યાય-ધ્યાન-

જાપ કરે છે, તો એને એ આશ્રવો ક્યાંથી અટકવાના? ઇંદ્રિય-અવિરતિ શે છૂટવાની? અહીં બે પ્રશ્ન થાય,–

(૧) બાહ્ય તપ એ સંવર કેમ?

(૨) સ્વાધ્યાયમાં ભાવ આશ્રવ કેમ અટકે?:–

પ્ર૦– જો બાહ્ય તપથી આશ્રવ અટકે છે, તો એને નિર્જરા તત્ત્વમાં કેમ ગણ્યો? સંવરમાં કેમ નહિ? આશ્રવ-નિરોધ એ સંવર.

ઉ૦– તપને સંવરતત્ત્વમાં પણ ગણેલો જ છે. જુઓ સંવરમાં ક્ષમાદિ ૧૦ પ્રકારનો યતિધર્મ આવે છે, એમાં તપનો પણ સમાવેશ છે. 'ખંતિ મદ્દવ અજ્જવ, મુત્તી તવ સંજમે અ બોધવવો....' એમાં 'તવ' એટલે તપ લીધો છે. એટલે બાહ્ય તપ એ સંવર પણ છે જ. અહીં બાહ્ય તપ ઉડાવનાર કહે છે,–

પ્ર૦–સ્વાધ્યાય આદિથી ભાવ–આશ્રવ રોકાય ને? તો પછી બાહ્ય તપ નહિ તેથી દ્રવ્ય–આશ્રવ ન રોકાયા તેથી શો વાંધો?

ઉ૦– ભાવ આશ્રવ એ આત્માના પરિણામરૂપ છે. સ્વાધ્યાય-જાપ-ધ્યાનથી એ રોકાવાને અવકાશ છે, પરંતુ તે બાહ્ય તપના સહારે રોકાય. જો બાહ્ય તપ નથી, તો ઇંદ્રિયોની અવિરતિ ખુલ્લી છે; આહારમમત્વ–કાયમમત્વ વગેરે લોભ કષાય ખુલ્લા છે; અને સંલીનતાના અભાવે પ્રમાદ ખુલ્લો છે. આ અવિરતિ, કષાય અને પ્રમાદ એ આત્માના પરિણામરૂપ ભાવઆશ્રવ જ છે; તેથી તો ભાવઆશ્રવ ખુલ્લા રહ્યા; બંધ ક્યાં રહ્યા? પછી એકલા સ્વાધ્યાય–ધ્યાનથી શો સંતોષ રખાય? કર્મપ્રવાહ આવતો કેમ અટકે?

બાહ્ય તપ નહિ; તો શાનું જોર?:–

માટે બાહ્ય તપની ઉપેક્ષા કરવામાં બચાવ મળે એમ નથી.

વિચારવાનું તો એ છે કે જો બાહ્ય તપની પરવા નથી, તો સ્વાધ્યાય-ધ્યાન-જાપ કયા જોરદાર થઈ શકવાના હતા? કેમકે બાહ્ય તપ નથી એટલે (૧) ખાનપાનની, ઇષ્ટ દ્રવ્યોની, અને મનગમતા રસોની વૃત્તિઓ જાગતી રહેવાની! એમ, (૨) કાયાની સુખશીલતા, આરામી અને કષ્ટમાંથી ભાગેડુ વૃત્તિ પણ સચેત રહેશે. (૩) એના અંગેના વિચારો મનને ડહોળ્યા કરવાના. ત્યાં માનેલો સ્વાધ્યાય કે જાપ-ધ્યાન સબળ ક્યાંથી ચાલવાના? **એ તો છએ પ્રકારના બાહ્ય તપના ચાલુ અભ્યાસથી ઇંદ્રિયો અને મનને શાંત કર્યું હોય, આત્માને નિયંત્રિત કર્યો હોય, તો જ સ્વસ્થ મન સ્વસ્થ આત્મા સ્વાધ્યાય-જાપ-ધ્યાનમાં નિશ્ચળપણે અને તન્મય થઇને પ્રવર્તી શકે.**

બાહ્ય તપ નિંદનારાને પ્રશ્નો :-

માટે બાહ્ય તપ અતિશય જરૂરી છે. એને પશુના જેવું કાયકષ્ટ કરી નિંદનારા અને નિરુપયોગી કહેનારાને એક સવાલ છે કે જો તમે આત્મતત્ત્વનું ચિંતન અને ધ્યાનના ખરેખરા ખપી છો તો આત્મા તો મૂળ સ્વરૂપે રાગાદિ વિનાનો છે. એને સારા-ખોટા, કડવા-મીઠા, સુંવાળા-બરછટ વિષયોની પરવા ન હોય. તો પછી તમે (૧) દૂધ-પૂરી જ કેમ લો છો, કરિયાતુ-પૂરી કેમ નથી લેતા? (૨) મોટરમા જ કેમ ફરો છો? પગે ચાલીને જ કેમ નથી પ્રવાસ કરતા? (૩) ઝુંપડિયા મકાન કે શિલા ઉપર જ કેમ નથી બેસતા? આલીશાન ઇમારતમાં જ કેમ રહો છો?.... તમારો આવો આવો ઢગલાબંધ એકપક્ષીય વ્યવહાર તમારો રાગ સૂચવે છે. એ હટયા વિના આત્મા શુદ્ધ થશે? અને

રાગને હટાવવો–મિટાવવો હશે તો રાગના ચાળા કરાવનાર એ બાહ્ય ઇષ્ટ વિષયો પર કાપ મૂકયા વિના ચાલશે? એ તો એના પર કાપ મૂકવો જ પડશે; ને એ બાહ્ય તપથી જ થશે. નહિતર તો અનિષ્ટ વિષય મૂકીને ઇષ્ટ તરફ મન જાય છે, ઇષ્ટ વિષયો તરફ ઇંદ્રિયો જાય છે, ઇષ્ટ લેવા કાયા જાય છે, એ ઇષ્ટના રાગ અને અનિષ્ટના દ્વેષને લીધે છે, એ સમજી જ રાખવું પડે.

બાહ્ય તપના અભાવે આર્તધ્યાન :–

ત્યારે આર્તધ્યાનનું જન્મસ્થાન રાગ–દ્વેષ છે, એ વાત તો વિચારાઈ ગઈ છે. એટલે ભલે ને નિશ્ચયનય પકડવાનો ચાળો રાખ્યો અને આત્મચિંતન–આત્મલક્ષ રાખવાનું માની લીધું, છતાં જો બાહ્ય તપ નથી, ભોજનટંક પર કાપ નથી, રસત્યાગ નથી, દ્રવ્યસંકોચ, વૃત્તિસંકોચ અને ધર્મક્રિયાનાં કષ્ટ કરવા નથી, એટલે તો પછી સુખશીલતાથી ઇષ્ટ–અનિષ્ટના રાગ–દ્વેષ ઊભા જ રહેવાના, અને એના પર આર્તધ્યાન થયાં જ કરવાનાં.

બાહ્ય તપ નહિ છતાંય આર્તધ્યાનથી બચાવ કમમાં કમ બાહ્ય તપને મહત્ત્વ આપવાથી જ મળે.

એમાંય ખૂબી આ, કે હજીય જે ભવી જીવ આ બધા બાહ્ય તપને કર્તવ્ય માનતો હશે, એને અતિ આવશ્યક સમજતો હશે, અને પોતે એ ન આચરવા બદલ ભારે ખેદ અનુભવતો હશે, એ તો જોયા કરશે કે ‘આ અહીં મારો રાગ કામ કરે છે, ને તહીં દ્વેષ ઊભો છે; અને એ જ બે રાગ અને દ્વેષ સંસારના મૂળ કારણ છે. એ ભવવર્ધક છે, ચારે ગતિમાં ભમાવનારા છે. માટે એ રાગ–દ્વેષ પોષાતા જાય એવાં આર્તધ્યાન મારે કરવાં નથી. આર્તધ્યાન શું કામ કરું?

એથી કાંઈ મનગમતી વસ્તુ મળી જતી નથી, તેમ કાંઈ ગમે તેટલી અણગમતી વસ્તુ ટળી જતી નથી, કે આવતી અટકતી નથી એ બધું તો કાંઇક પુરુષાર્થને આધીન અને મુખ્યપણે તો ભાગ્યને આધીન છે. ત્યા વચમાં ફોગટિયાં આર્તધ્યાનને શું કામ ઘાલું ? છતાંય જે આર્તધ્યાન નડી જાય છે એ ઇષ્ટની ગુલામીના કારણે છે. માટે એનો શક્ય ત્યાગ કરવાનું કરું ?' આમ નજર રહેવાથી આર્તધ્યાનથી શકય બચવાનો પ્રયત્ન રહેશે.

ઢોંગી અધ્યાત્મી કયાં ભૂલે છે ?

પણ જેને બાહ્ય તપ ઉપયોગી જ લાગતો નથી અને એકલી નિશ્ચયની અને આત્મસ્વરૂપના લક્ષની મોટી મોટી વાતો કરવી છે, એવા ઢોંગી અધ્યાત્મીને ઇષ્ટથી બચવાનો પ્રયત્ન જ શાનો ? અરે ! એનું લક્ષ પણ કયા ? એ તો માનતો જ નથી કે 'આ ઉપવાસાદિ તપ કરવો જોઇએ, આ દ્રવ્ય સંકોચના અને શકય રસત્યાગના નિયમ રાખવા જ જોઇએ, આ ધર્મક્રિયાના કષ્ટ ઉઠાવવાં જ જોઇએ. અમુક સમય મૌન; પાપનું બોલવાનો આટલો આટલો ત્યાગ, પાપની કાયિક ક્રિયા આટલી આટલી ત્યાગ ...વગેરેથી સંલીનતા કરવી જ જોઇએ.' આ બધું જરૂરી જ ન માને પછી એ ન આચરે અને એથી વિરુદ્ધ અશન, નિઃસંકોચ દ્રવ્યોપભોગ, રસલ્હાણ, સુખશીલતા વગેરે યથેચ્છ ઉડાવતા રહેવામા એને ખેદ શાનો ? ત્યા રાગ-દ્વેષ અને આર્તધ્યાન વળગ્યા જ રહેવાના.

બકરાને કૂતરું માનવાની મૂઢતા :-

વળી મૂઢતાને લીધે એને રાગાદિનું ભાન પણ નહિ

રહેવાનું. એ રાગાદિ ચોરોની એને ખબર જ નહિ પડે. ત્રણ ધુતારાથી ઠગાયેલા પેલા બ્રહ્મણની જેમ બાહ્યતપરૂપી બકરાને નુકસાનકારી કે આભડછેટ કરનારું કૂતરું માની છોડી દેશે, અને જાલિમ કરડી ખાનારા કૂતરાતુલ્ય યથેચ્છ ખાનપાન-રસમોજ વગેરેને વળગ્યો રહેશે!

સારાશ આ છે કે,–**આર્તધ્યાન અને એને કરાવનારા રાગ-દ્વેષથી કંઇકે બચવું હોય તો વિવિધ બાહ્ય તપ-નિયમ-કષ્ટ અત્યંત જરૂરી છે.** એના વિના એકલા સ્વાધ્યાય-જાપ-ધ્યાનના ભરોસે ચાલવામાં રાગાદિ ચોરો એમજ મહાલ્યા કરશે, અને એ ચોરો એમનું કડુ ફળ દેખાડવાના.

જુઓ, આચાર્ય આર્ય મંગુ મહાન પ્રભાવક આચાર્ય હતા, સંયમી હતા, અનેકોના ઉપર ભારે ઉપકાર કરનારા હતા. છતાં જો વૃત્તિસંક્ષેપ અને રસત્યાગ ચૂકયા, તો ચોર જીભડીને અને એના ચોર વિષયોને મહાલવાનું થયું! પરિણામ? મરીને ઊંચા વૈમાનિક દેવલોકમાં જવાને લાયક એવા મહાન ધર્માચાર્ય હલકી જક્ષની યોનિમાં ગયા. અહીં સવાલ છે,–

પ્ર૦–ચારિત્ર, ધર્મપ્રભાવના, પરોપકાર વગેરે સુકૃતોએ એમને કેમ બચાવ્યા નહિ?

ઉ૦–અહીં એક મહાન તત્ત્વ ધ્યાનમાં લો કે,

સુકૃતથી દુષ્કૃત્યનાં ફળ રદ થતા નથી.

જૈનશાસન બતાવે છે કે ધર્મ મોટો આચરો, પણ જો સાથે નાનું પણ દુષ્કૃત્ય આચરશો, તો પેલા સુકૃતથી આનું પાપ માફ નથી થતું, આનું કડુ ફળ રદ નથી થતું.

સુકૃતથી દુષ્કૃત્યનો બચાવ ન મળે :-

સુકૃત કરો છો તો ઇનામ લેજો; પણ સાથે દુષ્કૃત્ય જો કરો છો તો એની સજા ય લેજો. એક માણસ દાન મોટું દેતો હોય, પણ યાચકને ધુતકારતો હોય, તો પેલા દાનથી આ ધુત્કારવાનું પાપ માફ ન થાય. દાનનાં ફળ તરીકે વૈભવાદિ મળશે, પરંતુ સાથે ધુતકારવાનાં ફળરૂપે અપયશ, દૌર્ભાગ્ય નામકર્મ, અનાદેય નામકર્મ વગેરે કર્મ જડબેસલાક બંધાવાનાં, અને એ બંધાયેલા પાપથી અપકીર્તિ–દૌર્ભાગ્ય–અનાદેયતા વગેરે ફળ પણ મળવાનાં.

'**દૌર્ભાગ્ય**' એટલે એવી કમનસીબી કે પોતે બીજાની સેવા કરતો હોય છતાં એનાં પગલાં બીજાને ગમે નહિ! એ બીજાની પાસે બેઠો હોય એ બીજાને ગમે નહિ! ત્યારે

'**અનાદેયતા**' એટલે પોતાનું યુક્તિયુક્ત પણ વચન બીજાને માન્ય થાય નહિ. બીજા ઝટ એ ઉઠાવી લે નહિ.

આ કેવી કમનસીબી? એક બાજુ ઋદ્ધિ–સમૃદ્ધિ હોય, પણ બીજી બાજુ આ દૌર્ભાગ્યાદિની સ્થિતિ હોય! શાથી એમ? કારણ એ જ કે પૂર્વે સારાં સુકૃત કરેલાં એનું ફળ ઋદ્ધિ અહીં મળી, પરંતુ પૂર્વે અભિમાનથી કોઈના ધૂત્કાર–તિરસ્કાર કે બીજું દુષ્કૃત્ય કરેલું એના યોગે દૌર્ભાગ્ય વગેરે અહીં સાથે આવીને ઊભું રહ્યું! અરે! કદાચ તિર્યંચનો અવતાર પણ આવીને ઊભો રહે!

જિનપ્રતિમા ભરાવ્યાનું સુકૃત છતાં ઘોડો કેમ થયો?:-

ભગવાન મુનિસુવ્રત સ્વામીએ જે ઘોડાને માટે ભરુચમાં પધારી એને પ્રતિબોધ કરેલો એને પૂર્વે શું થયું હતું? એણે એક બાજુ વિધિસર જિનમૂર્તિ ભરાવવાનું અને ઠાઠથી

એની અંજનશલાકા–પ્રતિષ્ઠાવિધિ કરાવવાનું મહાન સુકૃત કરેલું! તો શું એથી બીજી બાજુ વેપાર–રોજગારની કરાતી મોટી ધાંધલનાં પાપ રદ થયાં? ના, એ પાપોએ તો એને ઘોડાનો અવતાર અપાવ્યો! સુકૃત હતાં તેથી પુણ્યબળે રાજાના ખાસ ઘોડા તરીકેનાં માન-વૈભવ મળ્યાં. પણ તેથી શું? અવતાર તો જનાવરનો ને? માટે કહો,

સુકૃત–દુષ્કૃત્ય બંને આચરાય ત્યા સુકૃતથી દુષ્કૃત્યો માફ નહિ થાય.

ધર્મ અને પાપ બંને સેવો ત્યાં ધર્મથી પાપ રદ નહિ થાય, સિવાય કે પાપનાં પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ ધર્મ કરો.

માટે જ જિનેશ્વર ભગવંતે સર્વ પાપના ત્યાગપૂર્વકના જ ધર્મને મુખ્ય કર્તવ્ય કહ્યા છે.

પ્રતિક્રમણથી પાપની છુટ નહિ :–

પ્ર૦– પ્રતિક્રમણ ધર્મથી પાપ નાશ થાય છે ને?

ઉ૦– એનો અર્થ એ નથી કે 'પાપ ગમે તેટલાં કરો એની છુટ છે, અને પછી પ્રતિક્રમણ કરજો, એટલે પાપ નાશ પામી જશે.'

જૈન શાસન પાપની છુટ આપતું નથી, 'પાપ કરવામાં વાંધો નહિ' એમ કહેતું નથી. એ તો પાપને ત્યાજ્ય જ કહે છે. નવ તત્ત્વ જુઓ એમાં પાપતત્ત્વ આશ્રવ (પાપજનક) તત્ત્વ, અને બંધ (પાપકર્મ–સંબંધ) તત્ત્વને હેય યાને ત્યાજ્ય તત્ત્વ જ કહ્યાં છે. એટલે પાપને આચરવા જ નહિ જોઇએ. એટલા માટે તો કહ્યું,

'પ્રથમ પદે પડિક્કમણું ભાખ્યું,
પાપતણું અણ-કરવું.'

'પ્રથમ પદ' એટલે ઉત્સર્ગ-માર્ગ અને 'દ્વિતીય પદ' એટલે અપવાદ-માર્ગ.

ઉત્સર્ગ-માર્ગે પાપત્યાગ એ પ્રતિક્રમણ; પછી

અપવાદમાર્ગે પાપપશ્ચાત્તાપ, પાપઆલોચન (ગુરુને નિવેદન), **અને પાપનો 'મિચ્છામિ દુક્કડં' એ પ્રતિક્રમણ.**

ત્યારે પૂછો,

પ્રતિક્રમણથી ક્યાં પાપ રદ ?

પ્ર૦-એમ છતાં પ્રતિક્રમણ ધર્મથી જો પાપનાશ થાય છે તો ધર્મથી રદ થવાનું તો આવ્યું ને ?

ઉ૦-તે તો પૂર્વનાં અમુક જ પાપ રદ; પણ પ્રતિક્રમણ-ધર્મ સાથે કરેલાં ને બીજાં બધાં પાપ રદ નહિ અલબત્ત સૂક્ષ્મ દોષો પ્રતિક્રમણથી રદ થાય, પરંતુ જે દોષો ગુરુ આગળ કહી એનું પ્રાયશ્ચિત્ત લેવા જેવા હોય, એ એકલા પ્રતિક્રમણથી નાશ ન પામે. એમ પાપો છોડવાની તાકાત છે છતાં પાપો આચર્યે જાય એ કાંઇ પ્રતિક્રમણથી કે પ્રાયશ્ચિત્ત માત્રથી રદ ન થાય.

પ્રતિક્રમણ-પ્રાયશ્ચિત્તથી બધાં પાપ રદ થતાં હોય તો પાપત્યાગની જરૂર શી ? બ્રહ્મચર્યવ્રત લેવાની જરૂર જ શી ? વિષયસેવનનાં પાપ જીવનભર કર્યે જાય અને એનું પ્રતિક્રમણ-પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યે જાય, એમાં વાંધો શો ? અરે ! એકલું આ જ પાપ શા માટે, ઘરવાસનાં બધાં પાપો સેવ્યે જાય પછી પ્રતિક્રમણ-પ્રાયશ્ચિત્તથી એ પાપો રદ થતા

હોય, તો તો પાપત્યાગની જરૂર જ શી ? ઘરવાસ છોડી સર્વ પાપ-ત્યાગપૂર્વક સાધુદીક્ષા લેવાનું ય શું કામ ? એમજ ઘરમાં બેઠે બેઠે પ્રતિક્રમણ કરવાથી પાપ રદ થઇ મોક્ષ થઇ જાય ! પણ ના, ચારિત્રથી સર્વ પાપત્યાગ કર્યા વિના મોક્ષ થતો જ નથી. એ સૂચવે છે કે પ્રતિક્રમણ-ધર્મ કર્યે રાખો અને સાથે પાપ આચર્યે રાખો, એમાં કાંઇ એ ધર્મથી બધાં પાપ રદ થાય નહિ.

એમ કહેતા નહિ કે,

પ્ર૦-તો પછી પ્રતિક્રમણ-પ્રાયશ્ચિત્તનો ઉપયોગ શો ?

ઉ૦-ઉપયોગ એ છે કે પાપ સેવાઇ ગયાં હોય એનાથી બંધાયેલ કર્મમાંની બીજશક્તિ (અનુબંધ)નો તથા સૂક્ષ્મ પાપથી બંધાયેલ કર્મોમાંનાં કેટલાંયનો પ્રતિક્રમણથી નાશ થાય છે. પણ પાછું જો એમ માનતા રહેવાય કે 'તો પાપ કરવાનો વાંધો નહિ, પ્રતિક્રમણ પ્રાયશ્ચિત્તથી એ રદ થઇ જશે,' તો તો એ નિઃશૂકતા ધિઠ્ઠાઇ આવી જવાથી એટલો ય પાપાનુબંધ પાપનાશ-કર્મનાશ થાય નહિ, તેથી સાચું પ્રતિક્રમણ જ થાય નહિ. ત્યાં તો પહેલું મિથ્યાત્વ જ લાગી જાય.

પ્રતિક્રમણ પછી પાપસેવનનો વાંધો ન માને તો મિથ્યાત્વ.

કેમ ? મિથ્યાત્વ શું છે ? હેય (ત્યાજ્ય) તત્ત્વને ઉપાદેય માને કે ઉપાદેયને હેય માને, એ મિથ્યાત્વ. એટલે પાપમાત્ર છોડવા જેવાં જ છે; પરંતુ જો 'એ આચરવામાં વાંધો નહિ' એમ માને તો એનો અર્થ તો એ થયો કે, 'એ ખુશીથી આચરાય' એમ માન્યું, તો તો એને ત્યાજ્ય ન માન્યાં. આવું મિથ્યાત્વ જ્યાં બેઠું હોય ત્યાં પછી એ ભલે ને લાખ પ્રતિક્રમણ

કરે કે પ્રાયશ્ચિત્ત લે, તો પણ પાપ નાશ ન પામે. મિથ્યાત્વની હાજરીમાં અભવીના અનંતીવારનાં ચારિત્ર નિષ્ફળ જાય છે.

પ્રતિક્રમણ-પ્રાયશ્ચિત્તથી પાપનાશ થવા માટે સમ્યક્ત્વ તો પહેલું જોઇએ.

'દાનાદિક કિરિયા નવિ દીએ, સમકિત વિણ શિવશર્મ.'

સમ્યક્ત્વ વિના જ્યારે દાનાદિ ધર્મક્રિયાઓ મોક્ષસુખ ન આપી શકે, તો પછી પ્રતિક્રમણ-પ્રાયશ્ચિત્ત ક્રિયા પણ સમ્યક્ત્વ વિના કર્મનાશ અને મોક્ષ શી રીતે કરી શકે?

'સમ્યક્ત્વ' એટલે સર્વજ્ઞ ભગવાને જે તત્ત્વને જેવાં સ્વરૂપનું કહ્યું હોય, તેને તે રૂપે સ્વીકારી તેના તરફ એનાં સ્વરૂપને યોગ્ય વલણ ધરવું. દા. ત. જ્ઞાનીએ પાપત્યાગને ત્યાજ્ય સ્વરૂપનું કહ્યું છે, તો તેને ત્યાજ્ય રૂપે સ્વીકારવું, અને પાપ પ્રત્યે તે સ્વરૂપને અનુરૂપ (યોગ્ય) માનસિક વલણ ધરવું, અરુચિ-અકળામણનું વલણ ને ભયનું વલણ રાખવું. વલણ એટલે મનનો ઝોક. એ પાપ પ્રત્યે મનનો ભયનો ઝોક હોય, ગ્લાનિનો ઝોક હોય, અરુચિ-અકળામણનો ઝોક હોય. પછી એવાં વલણ પર તો એનુ ચાલે તો એ પાપને સદંતર છોડી જ દે.... યાવત્ સર્વ પાપત્યાગ પર ચડી જાય. ન ચાલે ત્યાં પાપ કરવુ પડતું હોય છતાં હૈયે એનો ક્લેશ હોય.

ત્યારે જો એમ માને કે 'પાપો કરવામાં વાંધો નહિ, પ્રતિક્રમણ-ધર્મથી એ ધોવાઇ જશે, રદ થઈ જશે,' તો આનો અર્થ તો એ થયો કે પાપ પ્રત્યે ગ્લાનિ નથી, પાપને મૂળથી જ ત્યાજ્ય માન્યા નથી, પછી તો સમ્યક્ત્વ જ શાનું હોય?

तो ए विना तो प्रतिक्रमण ए धर्म ज न बने; ए पापनाश न करी शके.

સારાંશ પાપની સાથે સાથે ધર્મ ગમે તેટલો કરાય, પરંતુ તેથી પાપને બચાવ ન મળે, પાપ છોડવા જ જોઈએ. એમાં ઇન્દ્રિયોની અવિરતિનાં પાપ યાને વિષયાસક્તિનાં પાપનો ત્યાગ કરવા માટે ૭ પ્રકારનો બાહ્ય તપ અમૂલ્ય સાધન છે. એનાથી આત્મા પર નવાં પાપ ચોંટતાં અટકે છે; એટલું જ નહિ, પણ નિરાશંસભાવના પ્રખર તપથી જુનાં રકમબંધ પાપકર્મોનો ક્ષય થાય છે, ને એમાં લબ્ધિઓ ય ઉભી થાય છે.

સનત્કુમાર ચક્રવર્તી મહામુનિએ ૭૦૦ વરસ રોગિષ્ઠ સ્થિતિમાં પણ જોરદાર બાહ્ય તપ આચર્યો. એમાં નવા પાપ તો અટક્યાં જ; ઉપરાંત એવી લબ્ધિ ઊભી થઈ કે દા. ત. પોતાનું થુંક લગાડી પોતાનો કોઢ રોગ મટાડી શકે પણ ખૂબી એ, કે એમણે એમ રોગ મટાડ્યો નહિ. એમની એવી તત્ત્વસમજ હતી કે,

રોગ પર ચક્રવર્તી મુનિની તત્ત્વસમજ :–

'આત્માના મોટા ખજાને અશાતાવેદનીય પાપકર્મ પડ્યા હોય તો જ એ ઉદય પામી રોગ–પીડા લાવે. એટલે રોગની પીડા જ્યાં સુધી ચાલે ત્યાં સુધી એ સૂચવે છે કે અંદરમાં પાપકર્મ પડ્યા જ છે. પોતાના પૂર્વબદ્ધ પાપના ઉદય વિના પોતાને પીડા આવે નહિ. માટે રોગને બળાત્કારે કાઢવાની જરૂર નથી. અંદરમાંથી પાપકચરો સાફ થઇ ગયે, કોઇ પીડા નહિ રહે. માટે રોગ દ્વારા પાપકચરાને ખત્મ થવા દેવો. જેટલી પીડા સહી લેવાય, એટલા પાપકચરા સાફ જ થાય છે. જેમ બાંધેલા કર્મ ઉદયમાં આવીને પીડા

આપે છે, એમ પીડા ભોગવતાં એટલાં કર્મ નાશ પામતા જાય છે.

કર્મ વિના પીડા આવે નહિ, અને પીડા આપ્યા પછી કર્મ ઊભાં રહે નહિ.

સૂળ કર્મરોગની જ ચિંતા રાખો :-

કર્મ ઉદય પામી પામીને ક્ષય પામી જ જાય. એટલે શારીરિક રોગનું મૂળ આત્માનો કર્મરોગ છે. એ મૂળ રોગ સાફ થવાની જ ચિંતા રાખવી. બાહ્ય રોગ સહતાં સહતાં એટલા કર્મરોગ નાબૂદ થયે જાય છે; એની સાથે બાહ્ય તપથી બીજાં પણ કેઈ કર્મરોગનો નાશ થતો આવે છે.'

સનત્કુમાર મહામુનિની આ તત્ત્વસમજ હતી. તેથી કઠોર બાહ્ય તપ કરવા સાથે રોગ સહ્યે જતા હતા. રોગ દવાથી કાઢવાની એમને કોઈ તત્પરતા નહિ. તેથી જ જ્યાં દેવતા ધન્વંતરીનું રૂપ કરી એમના રોગ કાઢવાનું કહેવા આવ્યા ત્યારે એમણે હસીને ના પાડતાં સ્પષ્ટ કહ્યું,-

બાહ્ય રોગ એ મિત્ર શાથી? :-

'તમે તો મારા મિત્રને કાઢવા આવ્યા છો. રોગ તો મારો મિત્ર છે. એ મારો કર્મરોગ કાઢવામાં યાને કર્મશત્રુને હટાવવામાં સહાયક છે. એને કેમ મિટાવવા દઉં? બાકી જો રોગ એમજ મિટાવવા હોત તો હું જાતે મિટાવી દેત.' પરંતુ એમ જો બાહ્ય રોગ અધરસ્તે મિટાવી દઉં, તો અંદરમાં કર્મરોગ બાકી રહી જાય એનું શું? જુઓ.' એમ કહીને પોતાના થુંકનો એક કણિયો પોતાની કોઢરોગથી વ્યાપ્ત આંગળી પર લગાડ્યો, ને કોઢ મટી આંગળી કંચનવર્ણી થઈ ગઈ! આમ રોગ સહર્ષ સહવા સાથે પ્રચંડ બાહ્ય

તપની સાધના હતી, તેથી એવી લબ્ધિ ઉત્પન્ન થઇ ગયેલી

બાહ્ય તપ વિવિધ લબ્ધિઓ ઉત્પન્ન કરે છે :–

ઋષભદેવ પ્રભુ પૂર્વના ત્રીજા ભવમાં ચક્રવર્તી. એ ચક્રવર્તીના વૈભવ વગેરે છોડી મુનિ બનેલા, અને ચૌદ પૂર્વોનાં મહાજ્ઞાનને મેળવવાની ભગીરથ મહેનત સાથે બાહ્ય તપની એમણે જોરદાર સાધના કરેલી! તેથી એમને એવી અચિંત્ય લબ્ધિઓ ઊભી થઈ ગયેલી કે એનાં વર્ણન સાંભળતાં ચમત્કાર પામીએ કે 'અહો! આત્મામાં કેવી કેવી અચિંત્ય શક્તિઓ ભરેલી છે!' માત્ર એને રોકનારાં કર્મોને હટાવવાની જરૂર છે; અને તે બાહ્ય–આભ્યન્તર તપથી હટી શકે. પ્રભુના જીવને એક લબ્ધિ એવી ઊભી થયેલી કે એમના શરીરને અડીને ગયેલો પવન બીજા રોગીને અડે તો એનો રોગ દૂર થઇ જાય! તપ વિના કોની તાકાત કે આવી લબ્ધિ પ્રગટ કરી આપે?

બાહ્ય તપથી સત્ત્વ પ્રગટે : સત્ત્વથી ક્ષપકશ્રેણી :–

ત્યારે જે તારણહાર બાહ્ય તપથી લબ્ધિઓ ઉત્પન્ન થાય છે, એ બાહ્ય તપ આપણો એવો જોરદાર ન હોય તો એવી લબ્ધિ ઉત્પન્ન ન કરે, છતાં એની મૌલિક શક્તિના હિસાબે આત્માની અંદર જરૂર કાંઇક ને કાંઈક તાકાત તો ઊભી કરે જ છે, સત્ત્વને ખીલવે જ છે. કોઈ પણ મુમુક્ષુએ આ વિશ્વાસ અને ધીરજ રાખીને છએ પ્રકારના બાહ્ય તપમાં આગળ ને આગળ ધપાવવું જોઇએ. એવો અટલ વિશ્વાસ રાખવાનો કે 'જેમ જેમ અનશન ને ઊનોદરી, દ્રવ્યસંકોચ અને રસત્યાગ, તથા કાયકષ્ટ ને સંલીનતા કરતો જાઉં તેમ તેમ અંદરખાન કર્મોનાં આવરણ તુટીને એવી શક્તિ અને

સત્ત્વ ઉત્પન્ન થતાં જ જાય છે, સંગૃહીત થતાં જ જાય છે, કે જેના મહાસંગ્રહે ક્ષપકશ્રેણિ લાવનાર ઉચ્ચ કોટિનાં સત્ત્વ, ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન ઊભાં થઇ જશે! નિરાશંસ ભાવે અને હોંશપૂર્વક કરેલ છએ પ્રકારનાં બાહ્ય તપ નિષ્ફળ જતાં જ નથી. એ અંદરખાને ભવ્યશક્તિ–સત્ત્વ ઉત્પન્ન કર્યે જ જાય છે, અને બાહ્ય તપથી જે પુણ્ય ઉત્પન્ન થાય એના કરતાં આ શક્તિ–સત્ત્વ ઉત્પન્ન થતું જાય એનું બહુ મહત્ત્વ છે.

સત્ત્વનું અતિ મહત્ત્વ :–

કેમકે ગુણસ્થાનકમાં ઊંચે ચડવાનું શેના પર થાય? તો કે સત્ત્વ પર થાય, યાવત્ ક્ષપકશ્રેણીના તથા વીતરાગ બનવાના મહાસત્ત્વ સુધી પહોંચવા માટે એવી શક્તિ એવા સત્ત્વનો સંચય જ ઉપયોગી થાય છે. માટે એ કરવાની ખાસ જરૂર છે. તો પછી છએ પ્રકારનાં બાહ્ય તપ વિના કેમ ચાલે?

છએમાંના એકેક બાહ્ય તપથી આત્મામાં તે તે જાતનું એવું સત્ત્વ ઉત્પન્ન થાય છે, કે જે સત્ત્વ ઉત્કૃષ્ટ ભેગું થવાથી રાગાદિનો સંપૂર્ણ નાશ કરવામાં ઉપયોગી થાય છે.

અનશન યાને ઉપવાસ, એકાસણું, બેસણું, ટંકનિયમ વગેરે હોંશપૂર્વક, જ્યાં જેવો અવસર ત્યાં તે પ્રમાણે કર્યે જાઓ, તેથી અંદરમાં આહારસંજ્ઞાને કચરનારું સત્ત્વ ઊભું થશે.

સત્ત્વના અભાવે યોગભંગ :–

આ સત્ત્વને મામુલી ન સમજતા. સત્ત્વના અભાવે ભજનમાં ભોજનની સંજ્ઞા ઊભી થઇને ભજનને ડહોળી નાખે છે. મન પ્રભુમાંથી પુદ્ગલમાં દોડી જાય છે. એમ સત્ત્વ નહિ

હોવાથી સ્વાધ્યાયાદિ બીજી ધર્મસાધનાઓને અને તત્ત્વ-વિચારણાને આહારસંજ્ઞા અને વિષયસંજ્ઞા અટકાવી દે છે. ત્યાં શુભ યોગનો ભંગ થાય છે. યોગભંગ મનને નબળું પાડી ઉચ્ચ સાધના માટે અસમર્થ કરી નાખે છે. આવી મોટી નુકસાની અટકાવવી હોય તો, સત્ત્વથી અટકાવી શકાય. આહારસંજ્ઞાને દાબવાનું સત્ત્વ પ્રગટાવ્યું હોય તો એ ભજનયોગ સાધનાની વચમાં ટપકી પડતી ભોજનસંજ્ઞાને અટકાવશે. તેથી યોગભંગ નહિ થાય, મન નબળું નહિ પડે, અને એમ ઉચ્ચ સાધના માટે મન સશક્ત રહેશે. અનશનના તેમજ દ્રવ્યસંકોચ-રસત્યાગ-કાયકષ્ટ-સંલીનતા વગેરે બાહ્ય તપના સારો અભ્યાસ રાખીને પ્રગટ કરેલા સત્ત્વના આવા બધા યોગ-અભંગ વગેરે સુંદર લાભો છે. **બાહ્ય તપથી સત્ત્વ. સત્ત્વથી યોગસ્થિરતા. એથી મનની સબળતા. સબળ મનથી ઉચ્ચતર યોગ પર આરોહણ! એમ કરતાં મહાસત્ત્વ અને ક્ષપકશ્રેણિ!** આમ બાહ્ય તપની સાત્ત્વિક ઉચ્ચ સાધના અલૌકિક પ્રભાવ ઊભો કરે છે. આના પર એક સુંદર દૃષ્ટાન્ત જુઓ.

પ્રકરણ-૨૬ લલિતાંગ મુનિ અને અસંમત નાસ્તિક

લલિતાંગ રાજકુમાર મુનિ અને અસંમત નાસ્તિકનો સુંદર પ્રસંગ છે, જેમાં એ મુનિના જંગી તપથી પ્રગટેલા સત્ત્વ પરની સાધનાનો અદ્ભુત ચમત્કારિક પ્રભાવ જોવા મળે છે. ત્યારે પહેલાં એ જુઓ કે આવા તપનું બળ અને ખગશ ક્યાંથી આવ્યાં ?

બન્યું છે એવું કે લલિતાંગ રાજકુમાર એકવાર વસંત–ઉત્સવમાં નગર બહાર ફરવા નીકળ્યો છે. ત્યાં યુવાન મંત્રીપત્ની પણ આવી છે. લલિતાંગ એને જોઈ એના પર ઓવારી જાય છે, મોહી પડે છે, અને મિત્રને મોકલી એને પૂછાવે છે કે તારો સમાગમ કેમ થાય? જુઓ યુવાનીનો ઉન્માદ.

આત્મામાં જનમ જનમના દૃઢ કરેલ વિષયલાલસાના જોરદાર સંસ્કાર સૂતા પડેલા જ છે. માટે તો એ લાલસા અહીં સહજ જાગતી રહે છે, અને નાદાન જીવની ઇન્દ્રિયોને જાણે સ્વાભાવિક રીતે વિષયો તરફ ઘસડી જઈ એમાં લીન બનાવે છે. આત્માનો મૂળ સ્વભાવ નથી કે એ વિષયોમાં લીન થાય. કુસંસ્કારોનું એ તોફાન છે. એ લીનતા હજી કદાચ તેવું નિમિત્ત મળવા પૂર્વે મર્યાદિત વિષયોમાં હોય, પરંતુ જો ખતરનાક નિમિત્ત મળે તો તો પછી પેલા કુસંસ્કાર જોરમાં ખળભળી ઊઠી મર્યાદા–બહારના વિષયની લાલસા ઊભી કરી એમાં લીન બનાવે છે! અહીં મંત્રીપત્ની અને રાજકુમારને એવું બને છે. રૂપાળી મંત્રીપત્નીને ઉદ્યાનમાં રૂપાળા રાજકુમારે નિરખવી, અને પેલીને નિમંત્રણ મળવું, એ નિમિત્ત તરીકે મળ્યું, એટલે બંને પરસ્પરની પ્રત્યે આકર્ષાયા. રાજકુમારને પરસ્રીનું રાગથી દર્શન, એ નિમિત્ત, અને યુવતીને રાજકુમારની પ્રાર્થના નિમિત્ત તરીકે મળી, એને એણે વધાવી. બંને ભૂલા પડયા. અનર્થનાં આંધણ મૂકાયાં.

માટે જ સમજી રાખો, આત્મખજાને વિષયલાલસાના કુસંસ્કારો સુષુપ્ત પડેલા જ છે; એમાં જો એવું કોઈ અસત્ નિમિત્ત વધાવ્યું, દા. ત. જરાક પરપુરુષ કે પરસ્રીનાં નિરીક્ષણમાં પડયા તો એ વિષયલાલસાના સંસ્કાર જાગતા થઈ જવાના, ને

લાલસા ઊભી થવાની. એમાં વળી જો સામાની માગણી મન પર લીધી તો તો મર્યા જ સમજો.

નંદીષેણ મુનિ મોહને દબાવવા મથનારા મહા તપસ્વી હતા. એ ભિક્ષાર્થે અજાણતા વેશ્યાના ઘરમાં પેઠા, પણ પછી વેશ્યાની માગણી પર કાન ને મન ધરવા ગયા, તો સુષુપ્ત સંસ્કારો જોર કરી ગયા એણે મુનિનું ઘોર પતન કરાવ્યું. ત્યાં ભલે વેશ્યાએ માગણી કરી, પણ પોતે જો સાંભળવા વિચારવા ન ઊભા હોત અને ચાલી નીકળ્યા હોત, તો બચી જવાને જગા રહેત. પણ ના, ખોટાં નિમિત્તને વધાવ્યું, તો પૂર્વે શીલભંગથી બચવાની ગજબ જહેમત છતાં, પળવારમાં પડયા.

નિમિત્ત મારે છે, ને નિમિત્ત તારે છે. જીવનમાં ખરાબ નિમિત્તો સેવનાર મરે છે; ત્યારે સારા સત્સંગ, સદ્વાચન વગેરે નિમિત્તો સેવનાર તરી જાય છે. ૦।-૦।। કલાક સમય મળ્યો, જાઓ ભગવાન પાસે જઈ બેસો, યા સંયમી સાધુ કે કોઇ ધર્માત્મા સ્નેહી પાસે જઇ બેસો, તો એ સારું નિમિત્ત વધાવ્યું; એથી સુંદર આત્મિક હિતનો લાભ થવાનો. એથી ઉલ્ટું, કોઇ વાતોડિયાની પાસે કે કોઇ નિંદાખોરની પાસે જઇ બેઠા, યા કોઇ સિનેમામાં પેઠા કે બજારમાં જરાક અમથી લટાર મારવા નીકળ્યા, તો એ અસત્ નિમિત્ત સારા સંસ્કાર પર ઘા કરી વિષય-કષાયની એક યા બીજા પ્રકારની લાગણી ઊભી કરશે. એનો અર્થ, ખોટાં નિમિત્તથી મરવાનું.

નિશ્ચયમૂઢ સોનગઢમતી કહે છે કે, **'નિમિત્ત કશું કરતું નથી!'** પણ એમ કહેનાર અસત્ય બોલે છે; કેમકે પોતે જ શ્રોતાનું નિમિત્ત પામીને જ ભાષણ ઠોકે છે, પણ એકાંતમાં એકલા

બોલવા નથી બેસતા. શ્રોતા પણ કલાક ભાષણ ચાલે ત્યાંસુધી એ નિમિત્તથી બેસે છે, પણ ભાષણ બંધ થયા પછી ત્યાં એમજ કલાક બેસી નથી રહેતા. શું આ ? નિમિત્ત છે તો કાર્ય થાય છે, નહિતર નહિ. એ સૂચવે છે કે નિમિત્ત કશું કરતું નથી એમ નહિ, પણ નિમિત્ત કાર્ય કરે છે. સારું નિમિત્ત સારું કાર્ય કરે, નરસું નિમિત્ત નરસું કરે,– આ સામાન્ય નિયમ.

નિમિત્તે પતન :–

મંત્રીપત્નીને રાજકુમારની પ્રાર્થનાનું નિમિત્ત નહોતું મળ્યું ત્યાંસુધી એ ડાહી હતી; પણ એ નિમિત્ત મળતાં પાગલ થઇ. એમ રાજકુમારે રૂપાળી મંત્રીપત્નીનું દર્શન વધાર્યું, તો પહેલાં જે એ શાણો સદાચારી હતો તે હવે મુઢ દુરાચારકાંક્ષી બન્યો.

નિમિત્તની ભયાનકતા હજી આગળ જુઓ. મંત્રીપત્નીને એકવારની પણ પ્રાર્થનાનું નિમિત્ત મળ્યું, તો એને ય વાસના જાગતી થઇ, અને એના ઘરે ખાનગી મુલાકાત ચાલી. પરંતુ હવે એ રાજકુમારને કરગરતી કહે, ‘ તમે મને બહુ ગમો છો. પણ પતિ મને એકલી મૂકતા જ નથી, તેથી આપણો યોગ ક્યાથી બને ? માટે એક કામ કરો, જેથી કાયમી યોગ થઈ જાય.’

રાજકુમારે તો એકવાર ખોટી પ્રાર્થનાનું નિમિત્ત ઊભું કર્યું છે ને ? એ એને ય હવસ લગાડે છે મંત્રીપત્નીના દીનતાભર્યા બોલનું નિમિત્ત મળ્યું, પછી એવું નિમિત્ત એને કેમ ન પછાડે ? એ ય ઘેલો થઇ કહે છે, ‘ બોલ, શું કરું ? જે કહે તે કરવા તૈયાર છું પરંતુ જોજે હોં, અહીંથી ભાગી જવાય એમ નથી અહીં રહીને જે કાંઇ થતું હોય તે જરૂર કરીશ.’

મંત્રીપત્ની કહે, ‘ હા, એવું જ અહીં રહીને જ કરવાનું છે.’

બને કયાં ઉપડયા? કાયમી અપકૃત્યના ઉપાય તરફ કેમ? એકવાર નાનું પણ અપકૃત્ય આચર્યું હતું માટે. કાયમી પતનનું એ નિમિત્ત બની ગયું. પહેલાં બંને ડાહ્યા. પરંતુ એકવારનું નિમિત્ત ઊભું કરવાથી પછીથી બંને ગાંડા બન્યા. આ સૂચવે છે કે,

ભાવી અપકૃત્ય–અસદ્વચનની પરંપરાથી બચવું હોય તો જીવનમાં એકવાર પણ એને સ્થાન ન આપો.

એકવારના પણ અકાર્યથી હવસ જાગશે, હરામચસકો લાગશે. આજના જે છોકરા ખરાબ સંસર્ગે એકવાર પણ સીગરેટની ફૂંક મારે છે, યા કામની ખોટી ચેષ્ટામા પડે છે, એનાં પછી જીવન પાયમાલ થાય છે. એમ સામાની અયોગ્ય લલચામણ તરફ મન દે છે એય કાયમી કુટેવનાં ભોગ બને છે. બંને નિમિત્ત ખોટાં. બંનેમાં મરો. એકવાર પણ અપશબ્દ કે જુઠ બોલ્યા, કોઈની નિંદા કરી, તો પછી એની પરંપરા લમણે લખાશે એમ ખોટામાં લલચાયા, તો એની પરંપરા ચાલવાની. માટે

પતનથી બચવા અપકૃત્ય–અસદ્વચનને કે લલચામણને પહેલે તબકકે જ અટકાવો. નહિતર એકવારનું પતન અસત્ નિમિત્ત બની જશે, ને એ પતનની પરંપરા સરજશે.

નિમિત્ત બળવાન છે. નંદીષેણ વેશ્યાની લલચામણથી પડયા.

આષાઢાભૂતિ મુનિનું દૃષ્ટાંત

આષાઢાભૂતિ મુનિ નાટકિયાની બે પુત્રીઓના હાવભાવ

અને પ્રાર્થનાનાં નિમિત્તથી પડયા. એ નિમિત્ત પણ પોતાની લાડવાની લાલસાના નિમિત્ત પર ઊભું થયું હતું.

અજાણતાં એ નાટકિયાને ત્યાં ગોચરી ગયા. ભિક્ષામાં એક લાડુ મળ્યો. બહાર નીકળી ચાલ્યા, પણ વિચાર આવ્યો કે 'આ લાડવો તો આચાર્યના પાત્રે જશે. મને શું રહે?' એટલે વેશ બદલી ફરીથી એ ત્યાં જ વહોરવા ગયા બીજો લાડવો મળ્યો, લઈ ચાલ્યા. પાછો વિચાર આવ્યો કે 'આ તો ઉપાધ્યાયને પાત્રે જાય. મને શું મળે?' ફરીથી વેશ–વાણી–મુદ્રા બદલીને ત્યાં જ ગોચરી ગયા. નાટકિયાએ મેડી પરથી આ વેશ–વાણી–મુદ્રાના પરિવર્તન જોયાં. એને થયું કે 'આ માણસ નાટક સારાં કરી શકે.' તેથી નીચે આવી મુનિને વિનંતિ કરે છે, 'રોજ લાભ આપજો.' કહીને ૨–૪ લાડવા વહોરાવી દીધા મુનિ ખુશી થઈને ગયા.

બીજી બાજુ નાટકિયાએ પોતાની બે દીકરીઓને સમજાવી દીધું કે 'જુઓ, આ તો એના એ જ મુનિ વેશ-વગેરે ફેરવી ફેરવીને આવેલા. મેં મેડી પરથી એમને વેશ–પરિવર્તન કરતા જોયેલા. એટલે આ તમારે નાટક માટે બહુ કામનો માણસ છે, કુશળ કારીગર છે. તેથી રોજ એ આવે એટલે સારું સારું વહોરાવજો, અને સાથે હાવભાવ વગેરેથી લલચાવજો, વશ કરતા જજો. પછી એક દિ' એ સાધુપણું મૂકી તમારે ત્યાં આવ્યો સમજો' મુનિ રોજ આવતા ગયા, ને પુત્રીઓએ કામણ કરવા માડયા. એવાં કામણ કર્યાં કે ક્રમશઃ મુનિ તદ્દન ઢીલા ઘેંસ થઈ ગયા. સંયમની ભાવના મટી ગઈ. મોહની વાસના સજાગ થઈ ગઈ.

બોલો, કેમ આ બધું ? કહો, એકવાર પણ લાડવાની લાલસા જાગી તો એને સદ્ભાવનાથી દાબી દેવી જોઇતી હતી. એના બદલે ફરી ફરી વહોરવા જઇને લાલસાને પોષી. એ એકવાર પણ લાલસાપોષણનું નિમિત્ત સેવ્યું, તો ચાલ્યા પતનના માર્ગે.

રોજ ને રોજ મેવા–મિઠાઇ અર્થે એકના એક જ ઘેર જવું એ પતનનો માર્ગ છે, પતનનું નિમિત્ત છે.

યુવતીઓના હાવભાવ જોવા એ પતનનું નિમિત્ત પતનનો માર્ગ છે.

અરે ! એમ ને એમ પણ યુવતીનાં નિરીક્ષણમાં પતન છે, પછી એનાં ચેનચાળા જોવામાં તો પૂછવાનું જ શું ? ભારત સામે ચીનની મોરચાની તૈયારી ચાલી રહી છે ને ? એમ બ્રહ્મચારી–સદાચારીની સામે મોહરાજાનો આ મોરચો છે કે એની સામે યુવતીઓને લાવી ખડી કરે. એમાં વળી આજે તો સ્ત્રીઓના ઉદ્ભટ વેશ, અંગોપાંગ–પ્રદર્શનના ખુલ્લા બજાર, અને એ સ્ત્રીઓની ય છાપા–સિનેમા–રેડિયોથી ઉત્તેજિત વાસના, પછી એ શીલ સામે મોહના કેવા મોરચારૂપ બને ? ત્યાં સદાચારીએ સમજી જ રાખવું પડે કે 'મારી સામે આજની દુનિયામાં રહીને મોહના આ મોરચા ચાલુ જ રહેવાના; પણ મારે કડક મનથી એની સામું જ નહિ જોવાનું. જો એકવાર પણ નિરીક્ષણ કર્યું છે તો મોત થશે, હરામચસકો લાગશે, અને નિરીક્ષણ–માત્રમાં પણ વીર્ય ખત્મ થતું જશે.'

સ્ત્રીદર્શનમાં વીર્યનાશ કેમ ? :–

આયુર્વેદ–શાસ્ત્રીઓ કહે છે કે રાગથી પરસ્ત્રીનું નિરીક્ષણ કરવામાં અંગમાં વિકાર જાગે છે, લોહી ગરમ થાય છે, અને

એ ઉષ્ણુતા વીર્યને પાતળું પાડી મૂળ સ્થાનમાંથી ચલિત કરી દે છે. પછી એ ખળમાં ભળી જઇ શરીરમાંથી એક યા બીજા દ્વારે વહી જાય છે. વીર્ય તો છેલ્લી ધાતુ છે, શરીરનો રાજા છે. રાજા બળવાન, તો પ્રજા સુરક્ષિત; એમ વીર્ય બળવાળું ઘટ્ટ, તો શરીર–ગાત્ર–ઇંદ્રિયો સુરક્ષિત સારાં. રાજા નબળો પડે તો પ્રજા લૂંટાય. આજે રાષ્ટ્રપતિ અને વડાપ્રધાનની નબળાઇમાં પ્રજાને લૂંટાવાનું ચાલી રહ્યું છે ને? એમ વીર્ય નબળું, તો (૧) શરીરશકિતઓ લૂંટાય, (૨) ગાત્રો ઢીલાં પડે, (૩) ઇન્દ્રિયોનાં તેજ લોપાય. પછી ત્યાં (૪) સહેજ સહેજમાં તાવ, ખાંસી, શરદી વગેરે રોગો ઊઠે, (૫) યુવાનીમાં ઘડપણ આવે; (૬) ઘડપણમાં સાવ નિસ્તેજ નખાઇ ગયેલા બનવું પડે; (૭) સ્મરણશકિત બુઠ્ઠી થઈ જાય; ને (૮) ઉત્તમ સાત્ત્વિક ભાવનાઓ મોઘી બને. એકલાં પરસ્ત્રીદર્શનનાં કેટકેટલાં નુકસાન! સજ્જનતા–સાધુતા તો ગઇ જ. દર્શનથી અંતરમાં છબીલીઓ રમતી થઈ જાય ત્યાં પછી સદાચાર, સદ્‌વિચાર, પ્રભુપ્રેમ, ગુરુભક્તિ, સંયમ વગેરે શાના ઊભા રહે?

બહાર જે ને તે જોવાનું બંધ કઈ રીતે કરાય?:–

માટે ડાહ્યા હોય તે પરસ્ત્રીનાં એકવારનાં પણ નિરીક્ષણથી બચે, દૂર રહે, મનને માંડવાળ કરે કે 'એમાં શું જોવું છે?' મન રોકયું ન રહે એમ લાગતું હોય તો આંખ મીંચી મનમાં જ ગ્લાનિ સાથે કલ્પી મનને કહે, 'લે, જો, શુ જોવુ છે? આ જ ને કે આવી રૂપાળી હશે। એથી વિશેષ શું હોવાનું હતું?' અલબત્ આમાં સાથે સાથે ઘણી ગ્લાનિ જોરદાર રાખવાની, જેથી અંતરમાં એ કલ્પેલ જરાય ન અડે.

પરંતુ એ રીતે બહારનું જોવાની માંડવાળ થાય તો બહાર જોવાનું બંધ થઈ જાય. પછી તો એમ બે વાર, પાંચ વાર, આંખ પરસ્ત્રીને જોતી અટકાવ્યાથી મનને સંતોષ થશે કે 'હાશ! પાંચ વાર લફરીઓ સામે તો આવી પણ એનાં પાપદર્શનથી બચ્યો.' આવી ગણુતરીમાં આગળ આગળ બચવાની હોંશ રહેશે.

આ માટે બાળપોથીનો પાઠ આ, કે જ્યાં કાંઇ પણ જોવાનું કૌતક જોરમાં ઊઠયું તે રોકયું રોકાતું ન હોય તો તરત અંદર મનમાં એ કલ્પી લેવાનુ કે 'આવું હશે એમાં શું જોવું હતું?' આમ બહાર જે ને તે જોવાનું કેટલીકવાર ટાળ્યા પછી કૌતક–આતુરતા ઘટી જશે, પછી જોવાની ભૂખ જ નહિ, એટલે મનમાં ય કલ્પવાની વાત બંધ.

મુનિ કેમ ઢીલા પડયા?:-

આષાઢાભૂતિ મુનિ નાટકિયાની યુવાન પુત્રીઓના હાવભાવ ચેનચાળા જોવા મંડયા એટલે અંતે ઢીલા ઘેંસ થઈ ગયા. એમાં એકવાર પેલીઓ કહે છે, 'હવે મૂકી દો ને આ જોગ? અહીં આવો.' મુનિ યુવતીઓના હાવભાવનું રોજનું દર્શનનું નિમિત્ત પામી પામીને ઢીલા તો પડતા જ ગયા હતા, એમાં હવે આ કામરાગભરી કોમળ માગણીનું નિમિત્ત મળતાં સંયમભાવનાથી તદ્દન ભ્રષ્ટ થઇ ગયા! કહે છે, 'હવે મુંઝાશો નહિ, ગુરુને કહી દઇને આ પાછો આવ્યો સમજો.'

ખરાબ નિમિત્ત શું કરે છે? ભલભલા સારાને ય પાડી દે! એમાં વળી યુવાન સ્ત્રીઓનાં રોજનાં દર્શન, તે ય એનાં રૂપ–લાવણ્યભર્યાં મુખ અને અંગના હાવભાવ સાથેનાં દર્શન

શો સત્યાનાશ ન વાળે? બીજી બાજુ સાધુની તપસ્યા, ત્યાગ, શાસ્ત્રસ્વાધ્યાય બહુ ય હોય, પરંતુ એ બધાને રદ બાતલ કરવાની તાકાત આ યુવતીદર્શનમાં છે. સિંહગુફાવાસી મુનિ ચાર મહિનાના ઉપવાસ કરીને સિંહની ગુફા આગળ નિર્ભયપણે ચોમાસું પૂર્ણ કરવાની તાકાતવાળા છતાં ઉપકોશા વેશ્યાના ઘરે જઈ એનું દર્શન કરવા માત્રથી પડયા ને?

સ્ત્રીઓ પ્રભુનાં દર્શન કરવા? કે પોતાનાં દર્શન કરાવવા?:-

સાધુઓ અને સદાચારીઓ માટે આજે કેવો કપરો કાળ આવી લાગ્યો છે! તમે ઠેઠ ભગવાનના મંદિરે ગયા હો, પ્રભુની આગળ ભાવભક્તિ-ગુણગાન કરી રહ્યા હો, ત્યાં વચમાં કોઈ ગણિકા જેવા વેશવાળી બાઇ આવીને ઊભી રહેવા બહુ સંભવ. ત્યાં તરત તમારે આંખ મીંચ્યે જ છૂટકો, નહિતર તો મર્યા જ સમજો. કેમકે એ લફરીને પોતાને પ્રભુદર્શન કરવાની જે તમન્ના નથી હોતી એટલી તમન્ના બીજાને પોતાના અંગોપાંગનાં દર્શન કરાવવાની હોય છે! દર્શન કરાવવા માટે તો ઢાંકવાના અંગોપાગ ઊઘાડા રાખે છે. એને કોઈ દયા નથી કે 'આ બિચારા ગભરુ જીવો પ્રભુનાં દર્શન ભૂલી મારા અંગોપાંગના દર્શન કરી પાપનાં પોટલાં બાંધશે! માટે લાવ, હું મારુ ઢાંકું.' ના, કોઇ દયા નહિ, વિચાર નહિ, વિવેક નહિ. માત્ર કામનો એક પ્રકારનો ઉન્માદ છે, મૂઢતા છે હવે ત્યા પ્રભુ આગળ ભાવભક્તિ કરનારો આ પાપદર્શનથી બચવા કાં તો મોં ન ફેરવી નાખે, યા આંખ ન મીંચે, તો કેમ બચે?

પ્ર૦- એમ શું કામ કરે? એવા રૂપ ઉપર વૈરાગ્યભાવના

કરે તો બચી શકે ને?

ઉ૦– હાં, બચી શકે, પણ ક્યારે? એવા ઉદ્ભટ વેશ અને રૂપાળા અંગોપાંગ પર આંખ ચાલુ રાખીને નહિ. **વૈરાગ્યભાવના પરરૂપદર્શન ચાલુ રાખીને ન કરાય.** આંખ તો પહેલી ખસેડવી પડે, ને પછી મનમાં એનો રાગ ન રહે એ માટે વૈરાગ્યભાવના કરે, તો બચી શકે. રૂપનાં દર્શન ચાલુ, અને વૈરાગ્યભાવના કરવા જાય, ત્યાં ઠગાય.

મન તો ચોર છે, અનંતા કાળનું વિષયદર્શન પર રાગલુબ્ધ થવાને ટેવાયેલું છે. એટલે વૈરાગ્ય તો ઉપલકિયો, ને રાગાસક્તિ અંદરની ઊઠવાની. રૂપાળા વિષયોમાં ઇન્દ્રિયોને ફુલતી રાખવી છે ને વૈરાગ્યનો ચાળો કરવો છે. બાપાના ખેલ નથી કે એમ વૈરાગ્ય હૈયે ઝળહળે.

એ ભરતચક્રવર્તી જુદા કે જે એમ વૈરાગ્ય ઝગહળાવીને અંતે અરીસાભવનમાં કેવળજ્ઞાન પામી ગયા.

તમારે–અમારે તો વિષયસંપર્કથી પહેલાં પાછા છૂટવું પડે; નહિતર તો રાગની જ રમત ચાલ્યા કરે.

એટલા જ માટે પ્રભુદર્શન–ગુણગાન વખતે વચ્ચે આવતા લફરાં વખતે આંખ મીંચી જ દેવી પડે, અને પછી માનસિક પ્રભુદર્શન કરવા પડે: જાણે આંખ પરનાં પડળ પારદર્શક, તે એની આરપાર એકલા પ્રભુ જ દેખાયા કરે. નહિતર તો પરસ્ત્રી જોતાં અનિ બાહ્ય રૂપ સ્ત્રીદર્શનના સંસ્કાર જાગ્રત થવાના, ને પ્રભુદર્શનને પડતાં મૂકાવી એ વિષયરાગને પોષવાનાં.

આષાઢાભૂતિ મુનિ રોજનાં યુવતીદર્શનનાં ખોટાં નિમિત્તથી પડ્યા. નટડિયાની પુત્રીઓને વેશધારણ આપી ઉગરવા મુકાયે.

ગુરુ પૂછે છે, ' આજ કેમ વાર લાગી ? '

બસ, આષાઢાભૂતિને જરાક નિમિત્ત જોઇતું હતું, તે મળી ગયું. ઝટ ગુરુને કહે છે, ' એમાં વાર શાની ? '

' અલ્યા પણ આટલી બધી વારને તું વાર નથી ગણતો ? આમે ય રોજ કઇક વધુ વખત તો લાગતો જ હતો ને ? આજે વધુ લાગ્યો. કેમ ? '

વિષયગુલામીની વિટંબણા :-

આષાઢાભૂતિ કહી દે છે, ' લ્યો ત્યારે આ તમારો આપેલો ઓઘો. હવે વારની પંચાતી જ નહિ. હું તો જાઉ છું. ' બસ, સાધુવેશ મૂકીને ચાલવાનું કરે છે, વિષયગુલામી કેવી વિટંબણા દે છે ! મામુલી ઠપકાને ચારિત્ર મૂકી દેવાનુ નિમિત્ત બનાવે છે.

ત્યાં ગુરુ ચોંકી ઊઠે છે, સમજાવે છે કે, ' ભાગ્યવાન ! ખરી હકીકત શી છે, કહે. આમ કાંઈ તારા જેવો લાયક સાધુ આટલા મામુલી ઠપકા પર ચારિત્ર ન મૂકી દે. તો મૂકવાનું ખરું કારણ કહે. તારા પર અમારો ઉપકાર છે, તો તું અમને વસવસામાં રાખીને જઇશ ? '

ગુરુ પાસે એકરાર :-

ગુરુ બોલતાં ગળગળા થઇ ગયા. એ જોઇ આષાઢાભૂતિનું હૈયું પણ પીગળી ગયુ. આંખમાં પાણી આવી ગયા, રોતી સૂરતે કહે છે, ' ગુરુજી ! ક્ષમા કરો મને, હું આપનો વિશ્વાસઘાતી નરાધમ શિષ્ય છું. આજ સુધી આપનાથી છૂપી રીતે મેં નાટકિયાની બે પુત્રીઓ પર મોહ કર્યો છે....' એમ કહીને બનેલી બધી હકીકત કહી કહે છે ' હવે હું મોહથી પરવશ થઈ ગયો છું તેથી એની સાથે રહીશ.'

માંસ-મદિરાથી બચે તો :-

ગુરુએ પછી તો ન પડવા વૈરાગ્યનો ઘણો ઉપદેશ આપ્યો, પરંતુ મુનિએ લાચારી બતાવી, ત્યારે ગુરુએ છેવટે કહ્યું કે, 'જો, તું જાય જ છે, તો ત્યાં માંસ અને મદિરાથી દૂર રહેજે. તો કયારે પણ ઊંચો આવીશ.' ગુરુનું વચન માથે ચડાવી આષાઢાભૂતિ ગયા. જઈને નાટકિયાની પુત્રીઓને સાફ જણાવી દીધું કે 'જુઓ આવ્યો છું, પણ તમે કદી માંસ-દારૂને ન અડવાનું કબૂલ કરો તો તમારી સાથે રહું; નહિતર તો હું આ ચાલ્યો.' પેલીઓએ કબૂલ કર્યું, અને આષાઢાભૂતિ ત્યાં રહી ગયા.

મન ભાવુક : નિમિત્ત પર ભાવિત : પ્રયોગ સતત :-

કેવું પતન ? ખરાબ નિમિત્ત સેવવા જાઓ, યા ખરાબ નિમિત્ત આવી પડે એને વધાવી લો, એટલે પહેલાનું શાંત મન પણ અશાંત બનવા લાગે છે. મન ભાવુક છે; જેવું નિમિત્ત મળે એ પ્રમાણે ભાવિત થઈ જાય છે. મહાયોગીઓની વાત કરતા નહિ. છતાં એ ય ચાહીને ખરાબ નિમિત્ત સેવે નહિ, કે વધાવે નહિ. માટે આ પ્રયોગ તો ખૂબ ચાલુ રાખો કે જ્યાં કોઈ અસત્ નિમિત્ત આવ્યું કે તરત ખસી જવું. ખસાય એમ ન હોય તો આંખ-કાન-મનને તો એમાં નહિ જ જોડવાના. દા. ત. કોઈ નિંદાનું બોલવા માંડે તો આપણે એ સાંભળવા કાન બંધ કરવાના. ને એ માટે મનને કોઈ રસમય તત્ત્વ યા ચરિત્રના વિચારમાં કે નવકાર ગણવામાં જોડી દેવાનું.

ઇલાચીપુત્ર

ઇલાચીપુત્રના પ્રસંગની ખબર છે ને કે એ વૈરાગ્ય

કેમ પામ્યો ? સારું નિમિત્ત મળવા પર, પહેલાં તો એ રૂપાળી નટડીના સૌંદર્યમાં લુબ્ધ બન્યો છે. એની ખાતર પોતાની જાત–કુળ–ખાનદાનીનો કોઇ વિચાર રાખ્યો નહિ. શ્રીમંત ઘર છોડ્યું, મા છોડી, બાપ છોડ્યા, બાપે સારા સુખી ઘરની કન્યા લાવી આપવા કહ્યું તે ય ન ગણ્યું, અને નટના પરિવારમાં દાખલ થયો ! નટડી પરણવા નટના ખેલ શીખ્યો, અને લગ્નવિધિમાં જરૂરી મોટી રકમ દાનમાં મળે એટલા માટે એકવાર રાજા અને શેઠ–શાહુકારો આગળ ખેલ કરે છે; વીસેક હાથ ઊંચા વાંસ પર બાંધેલા દોરડા પર નોધારો નાચે છે.

રાજા દાન નથી આપતો અને કહે છે, 'મેં બરાબર ખેલ જોયો નહિ, ફરીથી નાચ.' ફરી નાચ્યો, નાચીને દાન માગે છે તો ય રાજા એ જ શબ્દો કહી એને ફરીથી નચાવે છે. કેમ એમ ? રાજા પણ રૂપાળી નટડીમાં લુબ્ધ બન્યો છે એટલે વિચારે છે કે 'જો નટ એમ નોધારો નાચતા થાકી લથડીને પડે અને મરે, તો નટડી હાથ કરી લઉં.'

જુઓ મોહની વિટંબણા ! ઇલાચીપુત્ર હલકી નટની જાતિમાં ભળ્યો. પૂર્વે જ આવું બનતુ ? ના, આજે પણ બને છે. ઇંગ્લાન્ડના અમીર કુટુંબના રાજા આઠમા એડવર્ડે બ્રિટનની રાજ્યગાદી છોડી લેડી સીમ્પસેનને વહાલી કરી ! થોડા વરસ પહેલાં સમાજના એક આગેવાનની પુત્રી ક્રિશ્ચિયનને પરણી ગઈ મોહની વિટંબણા ભૂંડી છે. કૂતરા–ગધેડાને તો નચાવે, પણ માણસ જેવા માણસને ય મોહ નચાવે છે. જનાવરની જેમ એને ય ખબર નથી પડતી કે

'આ કોઈ મારો આત્મ–સ્વભાવ નથી. આ

તો ખોટી ખણુજ છે. આમાં તો મારી વિટંબણા થઇ રહી છે. હું જો જરા સ્વસ્થ બનું તો મારે વળી આ ઘેલી લાગણીથી વિડંબાવું શું ? એના કરતાં પરમાત્મ-પ્રીતિના રંગ-રસ જ ન અનુભવું ?'

પણ આ ખબર પડે જ ક્યાંથી ? મૂઢ જીવને અંતરમાં મોહની વિટંબણા ભારે. જો આ ન હોય તો પરણે શું કામ ? પરણ્યો નથી ત્યાં સુધી સ્વતંત્ર છે, ફાવે ત્યાં હરે-ફરે, કામ કરે ન કરે. પણ પરણીને બંધાય છે, ગુલામી વહોરે છે, ફોગટ પારકી કન્યાની જીવનભરની જવાબદારી પોતે માથે લે છે. શા સારુ ? મોહની ખણુજના લીધે, કામરાગની પરવશતાને લીધે, વિટંબણા જ વહોરે છે ને ?

અહીં રાજા મોહની વિટંબણા વહોરે છે. નટડી જોઇએ છે તેથી નટ-ઇલાચીપુત્રનું મૃત્યુ તાકી રહ્યો છે. એટલે ત્રીજી વાર નટને કહે છે, 'મારું ધ્યાન ન રહ્યું, તું ફરીથી નાચ. એ જોઇને સારું ઈનામ આપીશ.'

ઇલાચીપુત્ર થાક્યો છે. ઊંચા દોરડા પર નોધારા નાચવું એટલે જીવસટોસટનો ખેલ છે. એમાં થાકેલા પગે કદાચ લથડિયું ખાધું તો શું થાય ? નટડી મળવાની બાજુએ રહે, અને મોતને ઘાટ ઊતરી જાય. આવું મહા સાહસ ખેડવા ય ઇલાચીપુત્ર તૈયાર ! કેમ ? પૈસા કમાઈ રૂપાળી નટડી પરણવી છે, એટલે ત્રીજીવાર ચડયો ઉપર અને નાચે છે.

બોલો, જેને આટલો બધો નટડીનો મોહ હોય એને ત્યાં જ વૈરાગ્ય થાય ? રાજાની નટડી પર તાકેલી નજર જોઇને એને ખ્યાલ પણ આવ્યો છે કે

'હું ધન વાંછું રે રાયનું, રાય વંછે મુજ ઘાત.'

છતાં લાલચમાં છે કે હવે તો નાચીને દાન મેળવીશ. આટલા લાલચુ અને વિષયલંપટને વૈરાગ્ય થાય? પણ કેમ થયો? દેખ્યું,–

'થાળ ભરી શુદ્ધ મોદકે, પદ્મિની ઊભેલા બાર;

લ્યો લ્યો કહે છે લેતા નથી, ધન ધન મુનિ અવતાર.'

દિવસનો સમય છે, મુનિ ગોચરી અર્થે એક ઘરના બારણા આગળ ઊભા છે. પદ્મિની સ્ત્રી, રૂપ રૂપનો અંબાર, લાડવાનો થાળ લઈ આવી ઊભી રહીને મુનિને વિનંતિ કરે છે, 'ભગવંત! લ્યો, આ લાડુનો લાભ આપો.' મુનિ નીચી દૃષ્ટિ રાખી ઊભા છે. અભિગ્રહધારી હશે, ને અહીં અભિગ્રહ પૂર્ણ નહિ થતો હોય, યા લાડુનો ખપ નહિ હોય, તે મુનિ લેતા નથી. ઊંચા દોરડા પરથી ઇલાચીપુત્ર આ દૃશ્ય જુએ છે, ત્યાં એના મનને થાય છે કે 'ધન્ય મુનિ અવતાર!'

શાના ઉપર આ થયું? મુનિ શું લાડુ નથી લેતા એના ઉપર ધન્યવાદ? ના, એ તો પોતાને જો ખાવાનો રસ હોત તો 'આ મિઠાઇ મફત મળતી છતાં નથી લેતા' એ જોઈ ધન્યવાદ દેત. અહીં તો એને નટડીનો રાગ છે, તો મુનિનુ એવું શું જોયું કે એથી મુનિને ધન્યવાદ આપે છે? આ જ કે પદ્મિની સ્ત્રી સામે ઊભી છે છતાં મુનિ મોં એની સામે ન રાખતાં, યા એના મુખ પર નજર ન રાખતાં, નીચી મૂંડીએ ઊભા છે. એ જોઇને ઇલાચી મુનિજીવનને ધન્યવાદ આપે છે. મુનિમાં નટડી કરતાં ય સારા કુળ–શીલ અને સૌંદર્યવાળી પદ્મિની સ્ત્રીને જોવા સરખી ય જ્યાં વાત નથી, અને પોતે

નટડીમાં આખો ને આખો લુબ્ધ છે! એવા મોટા તફાવતને જોતાં ઇલાચીકુમાર પોતાની જાતને ધિક્કાર આપે છે; એને પોતાના વિષયરસ પર કમકમી ઉપજે છે, અને એ રીતે વૈરાગ્યનો ભાવ ઝળહળી ઊઠે છે,–

'ધિક્ ધિક્ વિષયી રે જીવને, ઇમ પામ્યો વૈરાગ્ય.'

નટડી ખાતર દોરડા પર નૃત્ય કરનાર ઇલાચીપુત્રને મુનિની ચર્યા જોવાનું નિમિત્ત મળતાં વૈરાગ્ય જાગી ગયો. મુનિ જો પદ્મિનીના મુખ કે ગાત્ર પર નજર રાખી ઊભા હોત તો એને મુનિ પર મુગ્ધ થવાનું ન રહેત. પણ મુનિ એમ જુએ શું કામ? સ્ત્રીના મુખનું કે ગાત્રનું દર્શન એ રાગના વિકારને જાગવા માટેનું નિમિત્ત છે, પતનનું નિમિત્ત છે. એટલે મુનિ એવાં નિમિત્તોથી દૂર જ રહે છે, નિમિત્તને સેવતા નથી. મહાયોગી પણ મુનિ સ્ત્રીમુખદર્શન-ગાત્રદર્શન જેવું ખરાબ નિમિત્ત ન સેવે. ત્યાં મહાયોગીપણાની ખુમારી ન રાખે કે 'હું તો મહાયોગી; મને એવાં નિમિત્ત શું શું કરવાના હતા?'

જો મહાયોગી પણ એવાં નિમિત્ત સેવવા જાય, તો પતનનાં પગરણ શરુ થયાં જ સમજો. સિંહગુફાવાસી મહાયોગી મુનિ વેશ્યાવાસનું નિમિત્ત સેવવા ગયા તો પતનનાં પગરણ મંડાયા ને? મહાયોગીએ પણ એવાં નિમિત્ત ટાળવાનાં, તો બીજાનું શું પૂછવું?

આષાઢાભૂતિ નાટકિયાની યુવાન પુત્રીઓના પ્રસંગમાં રોજ થોડા પણ આવ્યા, તો એ ખરાબ નિમિત્તે એમને પતનના માર્ગે દોર્યા, અને અંતે એ મુનિપણું મૂકી દઇને એની સાથે બેસી ગયા. એકવારનાં પણ સ્ત્રીદર્શનમાં લોભાયા કે ગબડ્યા!

ફરીથી એ ટાળીને જો વૈરાગ્યભાવનામાં રક્ત રહ્યા હોત તો બચત. પણ આ તો રોજ ને રોજ એ દર્શન કર્યે ગયા પછી ત્યાં મન મનાવવાની વૈરાગ્યભાવના હોય તો ય એ બિચારી પાંગળી થઈ જાય. એ ભાવના તો નામની, ને ખરેખર તો ઇષ્ટસંયોગનું આર્તધ્યાન ચાલુ થઈ જાય, મનને પકડી લે, અને રાગને પુષ્ટ બનાવી દે.

લલિતાંગનું શું થયું ?:-

પેલા લલિતાંગ રાજકુમારે મંત્રીપત્નીનાં દર્શનનું નિમિત્ત સેવ્યું અને સમાગમની માગણી કરી, ત્યાં પાછું સામાના મોહક ગદ્દગદ શબ્દ પર ખેંચાયો, તો હવે રોજના સંબંધ પર મન લગાડે છે. મંત્રીપત્ની ય રાજકુમારની પ્રાર્થનાનું નિમિત્ત મળતાં પતનના માર્ગે ખેંચાય છે, પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કરે છે, અને કુમારને ઉપાય બતાવે છે.

મંત્રીપત્ની ઉપાય કહે છે :-

મંત્રીપત્ની કહે છે, 'જુઓ, તમે તમારા આવાસથી એક સુરંગ ખોદાવો, અને તે મારા ઘરના કૂવાની અંદરની દિવાલ સુધી લઇ આવો. ત્યાં પછી તમારા માણસો મને ઝીલી લેવા તૈયાર રાખજો. આ બાજુ હું પતિ સાથે રોજ થોડું થોડું ઝગડાનું નિમિત્ત રાખીશ, અને એ સુરંગ તૈયાર થઇ ગયે એક દિવસ ઝગડો વધારીને કૂવે પડીશ. ત્યા તમારા માણસો મને ઝીલીને તમારા મહેલમાં લઇ આવે એવું ગોઠવજો. પછી બધું ગુપ્તે ગુપ્ત ચાલશે.'

કેવો ખતરનાક ઉપાય ? આમાં સદાચારને ટકવાને જગા જ ક્યાં રહે ? કુમાર વિષયાંધ બન્યો છે, જાગેલી કામ-

વાસના સામે કઠણ બનવાને બદલે વિહ્‌વળ થયો છે. એ હવે શે બચે? એણે ખાનગી સુરંગ ખોદાવી, માણસો મૂકયા, અને મંત્રીપત્નીએ પતિની સાથે ખોટો ઝગડો વધારી દઈ 'લ્યો ત્યારે, તમારે આમ જ કરવું છે તો હું તો મરીશ,' એમ કહી દોડીને પડી કૂવામાં. અંદર કુમારના માણસોએ એને તરત ઝીલી લીધી, ને એ પહોંચી કુમારના ગુપ્ત આવાસે.

અહીં હવે મંત્રીની બિચારાની દશા જુઓ.

પત્ની જેવી કૂવામાં પડી કે તરત મંત્રીએ એને બહાર કાઢવા તજવીજ કરી, માણસો બોલાવ્યા અને કૂવામાં ઉતાર્યા. અહીં તો પત્ની પડતાવેંત ઝીલાઇને કુમારના આવાસે લઇ જવાઇ છે, એટલે આ માણસો અંદર તપાસ કરે પણ એ કયાંથી મળે? સમજ્યા કે ઉંડાણમાં નીચે ડુબી ગઇ લાગે છે, મંત્રીને ખબર કહ્યા, એને ખેદનો પાર ન રહ્યો!

હવે ખરેખર હકીકત જુદી છે, પણ પ્રત્યક્ષમાં જુદું દેખાય છે કે પત્ની બિચારી મંત્રીના ત્રાસથી કૂવે પડી. બોલો સાચું શું? કેટલીય આવી ઊડીઉડાઈ વાત પર મદાર બાંધો છો ને? પણ સમજી રાખો કે પ્રત્યક્ષ દેખાતું બધું સાચું ન પણ હોય. ચળકે એટલું સોનું નહિ. માટે લોકવાયકા પર મદાર ન બાંધવો. લોકને શું?

મંત્રીની કરુણ દશા :–

અહીં લોકમાં વાત ફેલાઇ કે 'મંત્રીના રોજના કકળાટથી એની પત્નીએ કૂવામાં પડી આપઘાત કર્યો. મંત્રી કેવો નાલાયક!' રાજાના કાને પણ આ વાત પહોંચી અને એ ગુસ્સે ભરાયો. મંત્રીની બધી મિલ્કત જપ્ત કરી એને હોદ્દા પરથી ઉતારી

મૂક્યો. બીજી બાજુ લોકમાં મંત્રીને ફિટકારની અવધિ ન રહી.

કેવો જુલ્મ છે! દુરાચારીઓનાં ષડયંત્રના પાસા પોબાર પડે! અને સદાચારી વગર વાંકે દંડાય! એ કેટલો જુલ્મ? દુનિયા સાચાની? કે જૂઠાની? દુનિયાને શું છે? એને તો ઉપલકિયું જોવું છે, અંદરખાને ક્યાં ઊતરવું છે? અંદરખાને ભલે ને પોલંપોલ હોય, ઉપરથી દેખાવમાં ડાકડમાળ છે ને? બસ, લોકને આ આવડે કે એ જોઇને ઝટ એમાં કૂદી પડવાનું, ને ઝટ સર્ટિફિકેટ ફાડવાનું, પછી ભલે એ બોગસ સર્ટિફિકેટ હોય!

મયણાસુંદરી માટે લોકોએ બોગસ સર્ટિફિકેટ ફાડ્યું ને? એની અંદરની તત્ત્વદૃષ્ટિ, અને એની રક્ષા માટે કોઢિયા પતિને ય સ્વીકારી લેવાનું સત્ત્વ, એ કેવા અનુપમ ગુણ? પણ લોકને એ ક્યાં જોવું છે? ક્યાં એની કદર કરવી છે? 'બસ, બાપની સામે બોલી? લ્યો, તો એનું આ ફળ પામી,'—લોકનો આ બોલ. છતાં મયણાસુંદરી એથી ગભરાઇ નહિ. મન પર એની જરાય અસર ન લીધી.

જીવનમાં આ એક જબરદસ્ત બોધપાઠ લેવા જેવો છે, કે 'આપણે સન્માર્ગે ચાલ્યા જતા હોઇએ, તત્ત્વદૃષ્ટિથી વર્તતા હોઇએ, ત્યા પછી અજ્ઞાન માણસો એને સમજ્યા વિના ઉપર ઉપરનું જોઇને ખોટો અભિપ્રાય બાંધે, નિંદા કરે, તેથી કાંઇ આપણે સન્માર્ગ અને તત્ત્વદૃષ્ટિથી ખસી જવાનું નહિ.

જોજો, વેઠવાનું આવે એને તત્ત્વદૃષ્ટિ કે સન્માર્ગ ખાતે નહિ પણ કર્મના ખાતે ખતવવાનું. માનવાનું કે 'આ વેઠવાનું આવ્યું એ આપણાં કર્મના લીધે જ છે. આપણા અશુભનો ઉદય હોય તો લોકમાં અપકીર્તિ થાય; પણ એથી તો એવાં કર્મ ભોગવાઇને નષ્ટ થાય છે, ફિકર નહિ અશુભ

કર્મથી અપકીર્તિ થાય, એથી કાંઇ સન્માર્ગ ખોટો નથી ઠરતો, કે તત્ત્વદૃષ્ટિ ખોટી નથી ઠરતી. માટે મારે જરા ય એમ નહિ માનવાનું કે આપણા સન્માર્ગે યા તત્ત્વદૃષ્ટિએ ચાલવાના લીધે કષ્ટ આવ્યું.

આપત્તિ-સંપત્તિને કર્મના ખાતે ખતવવાથી મન સ્વસ્થ રહે છે, પ્રશાન્ત રહે છે, અને સન્માર્ગ તથા તત્ત્વદૃષ્ટિને ન્યાય અપાય છે, એની કિંમત લેશ પણ ઘટાડવાનું નથી બનતું. મયણાસુંદરીએ લોકની નિંદા કર્મ-ખાતે ખતવી, તત્ત્વદૃષ્ટિના ખાતે નહિ; એણે એમ ન માન્યું કે 'આ તત્ત્વદૃષ્ટિ રાખી તેથી ઉપાધિ થઇ.' એણે તો કર્મના ઉદયને લીધે નિંદા થવાનું માન્યું. તત્ત્વદૃષ્ટિ રાખવાને લીધે પોતાની નિંદા થઇ એમ કરી તત્ત્વદૃષ્ટિનું મૂલ્ય શું કામ ઘટાડે?

મંત્રીને બિચારાને સન્માર્ગસ્થ હોવા છતાં લોકનિંદા આવી પડી! રાજા તરફથી ફિટકાર સાથે બધું જપ્ત થવાની સજા મળી! મંત્રીને પત્ની તો ગઇ તો ગઈ, પણ ઉપરથી બેઆબરૂ અને બધું જપ્ત! લોકની વાત પર શો મદાર બાંધવો? મંત્રીપત્ની અને રાજકુમારનું આ કેવું બેસુમારનું અપકૃત્ય! પ્રપંચ અને અનાચારથી જાતે મરી રહ્યા છે, અને મંત્રીને પણ મારી રહ્યા છે.

પ્રકરણ ૨૭. વિષયાંધતા ભૂંડી:
ભગવાનના હકનું તમારે ત્યાં છે?

(૧) વિષયાંધતામાં આપત્તિનાં ખરાં કારણની ગમ નહિ :-

વિષયની લંપટતામાં જીવ ભયંકર પણ અનર્થો જોવા તૈયાર નથી, અનર્થોની એને પરવા નથી. ગમે તેવાં નુકસાન ઉતરી

આવો, પણ અતિ મૂઢતા એમ માનવા ય દે નહિ કે 'આ મારી વિષયલંપટતાને લીધે ઊતરી આવ્યા!' લગ્નજીવન સ્વીકાર્યા પછી ઓછી આપદાઓ આવે છે? છતાં શું તમારા મનને લાગે છે ખરું કે 'આ આપદાઓ મારી દુષ્ટ વિષય-લાલસાને લીધે આવી? સંસારસુખના લહાવા લેવાનું મન થયું અને એકલાનો બેકલો થયો એના પર કેટલા ય પાપસ્થાનકો સેવવાં પડે છે અને આફતો-સંકડામણો-ચિંતાસંતાપ આવ્યા કરે છે!' આવું મનને ક્યાં લાગે છે? ત્યાં તો મન કહે છે,

'જીવવું છે એટલે પાપસ્થાનક તો સેવવા જ પડે ને?'

અલ્યા! બ્રહ્મચારી નથી જીવતા? સાધુ નથી જીવતા? એમને છે આટલાં પાપસ્થાનકો? એક તારી વાસનાના પાપે ઘરવાળી કરવા ગયો, પછી એની ખાતર અને એના બચ્ચાઓની ખાતર જ કેટકેટલું કરી રહ્યો છે ને? મૂળમા શુ? કોઈની છોકરીની શું દયા આવી ગઈ હતી કે 'લાવ, એનું બિચારીનુ કોણ પૂરું કરશે તે હું એનું પૂરું કરું? એને લહેર કરાવુ?' જો દયા જ હોત તો તો રુડીરૂપાળી શોધવા ન ગયા હોત ખેર! રુડીરૂપાળી શોધી લાવીને ઘરે બેસાડી, પણ તે પછી એના પર આખ-કાન વગેરે ઇન્દ્રિયોથી ચિટકી ન પડયો હોત. કહો, મૂળમાં દયા-બયા કાંઈ નહિ, વિષયલંપટતાએ જ બેડી વહોરી, ને ચિકાર પાપસ્થાનકો સેવતા ગયા, તેમ આફતો પણ એના જ લીધે, અને ચિંતા-સંતાપ પણ એથી જ ઊભા થાય છે.

મોહની મોહિનીની આ ખૂબી છે કે આફત કે ચિંતા ઊભી થતાં અકળામણ થાય, પણ એમ ન માનવા દે કે 'આ મૂળમાં મારી વિષયલંપટતાને આભારી છે.' જો આવુ સમજાઇ

ગયું હોત તો તો સંતાનને વારંવાર શિખામણ દેત કે ‘જો જો ભાઈ! આ સંસારની ચાહના કરશો નહિ, નહિતર અમારી જેમ પાર વિનાનાં પાપસ્થાનક સેવવાં પડશે, અને પાર વિનાની આફતો, ચિંતાઓ, અને સંતાપ આવ્યા કરશે’ બોલો, સંતાનને નાનપણથી જ આ શીખવો છો? ના, કેમકે મૂઢ હૃદયને એ લાગ્યું જ નથી કે ‘મારી વિષયલંપટતાને લીધે જ આ પાપસ્થાનકોભર્યું અને ચિંતા–સંતાપ–આફતોભર્યું જીવન ઊભું થયું છે. પાપાચરણ અને દુઃખવેદનના મૂળમાં મારી કામવાસના જ જવાબદાર છે’ આવું જાતને જ લાગ્યું ન હોય, પછી સંતાનને શાના શીખવો? આપત્તિના ખરાં કારણની ગમ ક્યાં?

(૨) પાપકમાઈ પર ખોટા અધિકાર :–

વિષયલંપટતા ભૂંડી! એ ‘પાપ અને દુઃખ એની લીધે’ આ સત્ય સમજવા ન દે તો ન દે, પણ ઉપરથી પાપકમાઇ પર ખોટા અધિકાર જમાવરાવે!

એ કેવી રીતે?

આ રીતે, કે વિષયલંપટતાથી ઘરે પત્ની લઈ આવ્યો, હવે એની ખાતર ધંધો–રોજગારી કરી, ને પૈસા કમાઇ લાવ્યો. એમાંથી પોતાનું અને એનું પૂરું પણ કર્યું, પરંતુ પછી વધેલા પૈસા શુભ ખાતે ખરચી નાખે ખરો? ના, ત્યાં તો કહેશે ‘આ તો મારા પરસેવાની કમાઈ છે, તે શું બહાર ફેંકી દેવા માટે છે?’ પૈસા પર કેવો અધિકાર સ્થપાય છે?

ત્યારે વિષયલંપટતાની પાછળ સંતાન થયા, તો ત્યાં પણ અધિકાર જમાવે છે કે ‘આ તો મારાં સતાન, એ કાંઇ શાસનને આપી દેવા માટે નથી.’ સંતાન બિચારા એમનાં પોતાનાં પુણ્યે અહીં આવ્યાં, પણ હવે અહીં વિષયાંધ અને

સ્વાર્થી માબાપના કબજે પૂરાયાં, તે માબાપ અધિકાર જમાવે છે! કેવા ગોઝારા અધિકાર છે? મૂળમાં સંસાર-સુખની લાલસા પર પાપો કર્યાં, હવે એમાં પૂર્વનાં પુણ્યે થયેલ કમાઇ પર એવા અધિકાર જમાવવા છે કે ત્યાં ન દાન, ન હિતદૃષ્ટિ! પૈસાનું દાન નહિ! સંતાનના હિતની દૃષ્ટિ નહિ! પરિણામ? સ્વ-પરનું નિકંદન! કેવી ગોઝારી અધિકાર-બજવણી?

(૩) પૂજ્યભાવ-સેવાભાવ ઉપકારી પરથી બીજે :-

વિષયલંપટતા ભૂંડી! એ દેવ-ગુરુ-તીર્થ વગેરેને નીચા પાટલે રખાવે છે! છોકરી પરણી નથી ત્યાંસુધી પોતાના મહા ઉપકારી માતા-પિતા માટે 'શી વાત મારી બા! મારા બાપુજી!' કરે, અનહદ પૂજ્યભાવ, ભક્તિભાવ અને સેવાભાવ રાખે; પણ પરણ્યા પછી? 'શી વાત મારા પતિ!' કરશે! સેવા-ભક્તિ-પૂજ્યભાવ મા-બાપ પરથી ઊંચકાઇને અહીં પતિ પર સ્થપાય છે! માબાપના ઉપકાર જેવો પતિનો કોઈ ઉપકાર છે? ના, તો કેમ આમ? કહો, વિષયલંપટતાને લીધે

(૪) ત્યારે મમત્વનાં ય કેવાં પરિવર્તન છે! વિષયલંપટતા ભૂંડી. જુઓ માબાપની પ્રત્યે છોકરાની યં કઇ દશા છે? એમ ઘરવાળી કર્યા પછી મનમાં એને ઊંચા પાટલે અને માતાને નીચા પાટલે બેસાડે છે! પત્નીની સલાહ કિંમતી ગણે છે, ને માબાપની સલાહ કિંમત વિનાની! ઘરવાળીની ખબર વારંવાર પૂછશે, ને માતાપિતાની દિવસમાં કદાચ એકવાર પણ નહિ! ઘરવાળીના સંતાન 'પોતાના' માનશે, ને માતાપિતાના એ 'પોતાના' નહિ! મમતા ઊંચકાઇને બેઠી પત્ની પર.

સોનાની કંઠી કોની ડોકમાં :-

બોલો, માતાપિતા તો પ્રત્યક્ષ ઉપકારી દેખાય છે, તો પણ એ નીચેના પાટલે, તો પછી રોકડા રૂપિયા કે વિષયસુખ દેવાનો ઉપકાર જેમનો પ્રત્યક્ષમાં નથી દેખાતો એવા દેવ-ગુરુ કયા પાટલે રહેવાના? ગુરુ કહે એ કાંઈ નહિ, ગોરાણી કહે એ લાખ રૂપિયાની વાત! બજારમાં પાંચ પૈસા વધુ કમાયો, તો સોનાની કંઠી ખરીદીને કયાં નાખે? ભગવાનની ડોકમાં? માતાની ડોકમાં? કે ઘરવાળીની ડોકમાં? માતાપિતા, દેવ-ગુરુ વગેરે કેમ નીચેના પાટલે? કહો, **વિષયલંપટતા ભૂંડી.** એ વિષયપાત્રને ઊંચે રખાવી, પૂજ્યો ઉપકારીઓ અને ગુણસંપન્નોને નીચા પાટલે બેસાડે છે; અરે! કદાચ એમની અવગણના પણ કરાવે છે! જુઓ,

(૫-૬) દેહમાં તન્મયતા : ભરપૂર આર્તધ્યાન :-

વિષયલંપટતા કેવી ભૂંડી ખતરનાક છે! એ આત્માનું ભાન ભુલાવી દેહમાં જ તન્મય રાખે છે! એમાંથી ભરપૂર આર્તધ્યાન સહેલું બને છે. જુઓ આર્તધ્યાન શાના પર ચાલે છે? મોટા ભાગે ગમતા-અણગમતા શબ્દાદિ વિષયોના સંયોગ-વિયોગ અંગે જ ને? શું છે એ? ઇન્દ્રિયોને વિષયોની લંપટતા લાગી છે એટલે ચિત્ત એની ચિંતામાં પડ્યું રહેવાનું. પછી એ મનને બહુ સતાવે એટલે એમાંથી અનર્થકારી અપકૃત્યો સરજાય એમાં નવાઈ નથી. આ બધું વિષયલંપટતાના લીધે.

રાજકુમારે એવું પગલું ભર્યું કે મંત્રીને બિચારાને ઊખડી જવું પડ્યું. પરંતુ હવે આ જ નિમિત્ત પર જુઓ કે રાજકુમારનો કેવો ઉદય થાય છે!

રાજકુમારનો પલટો :–

રાજકુમાર લલિતાંગને મંત્રીની ભયંકર દુર્દશા જોઈ મનમાં એકદમ આઘાત લાગ્યો કે 'અરેરે! આ મારાં પગલાંનું આ પરિણામ?' રાજકુમારને આટલે સુધીની કલ્પના નહોતી કે 'પત્નીના કુવામાં પડયા પછી મંત્રી લોકમાં આટલો બધો ફિટકાર પામશે, અને રાજા એનું બધું જપ્ત કરી એને રખડતો કરશે.' પરંતુ બન્યું તો એવું જ. એક મોટા મંત્રીપણાના હોદ્દાવાળો માણસ, અને એનો પાછો કોઈ વાંક ગુનો નહિ, છતાં પામ્યો આટલી બધી દુર્દશા! રાજકુમારને ભારે પસ્તાવો થયો, 'અરેરે! આ હું કેટલો બધો દુષ્ટ! આ મેં શું કરી નાખ્યું? કેવી મારી ગોઝારી વિષયલંપટતા! હે જીવ! આ ઘોર પાપ કરી તું કયાં જવાનો? મરવાનું તો છે જ. પણ મર્યા પછી તારા હાલ કેવા! ભયંકર દુર્ગતિ–ભ્રમણ! બસ, તો હવે મારે આ પાપ જરા ય નભાવાય જ નહિ.'

બસ, સાચા પશ્ચાત્તાપની અને સ્વાત્મનિંદાની જરૂર છે અજ્ઞાનતાવશ, મોહમૂઢતાવશ, કષાયવશ પાપ થઈ ગયાં, પણ પછી એ કર્યાનો સળગતો સંતાપ–પશ્ચાત્તાપ થાય, પોતાનો એ પાપ સેવનારો આત્મા અધમ–કુટિલ–મૂઢ લાગે, તો પતિત આત્માને પણ ઉદ્ધારનો અવકાશ છે. જો પાપનો પશ્ચાત્તાપ જ નથી, પાપ સેવ્યાં એમાં હૈયાને કાંઈ દુઃખ લાગતું જ નથી, ઉલ્ટુ પોતાના આત્માની વડાઈ જ લાગે છે, આત્માની અધમતા દેખાતી જ નથી, તો એનો ઉદ્ધાર શો? ઉત્થાન કયાં? સવાર, સાંજ પ્રતિક્રમણ કરવામાં આ ખૂબી છે, કે એ ઉત્થાનનું પહેલું પગથિયું માંડી આપે, સાચું પ્રતિક્રમણ હોય તો એમાં નાના–મોટા કોઈ પાપોનો પશ્ચાત્તાપ

સળગે, પાપકારી પોતાની જાત પર દુગંછા થાય કે 'હું કેવો દુષ્ટ કે મેં આ પાપો સેવ્યાં!' એટલે હવે સમજાશે કે જે પ્રશ્ન થાય છે–

પ્ર૦– રોજ ને રોજ પાપ આચરવાં, પછી પ્રતિક્રમણનો શો અર્થ?

ઉ૦– અર્થ આ, કે પ્રતિક્રમણથી રોજ ને રોજ પાપનો પશ્ચાત્તાપ, પાપની ઘૃણા, પાપકારી પોતાના આત્માની દુગંછા થયા કરે; ને એમ ઉત્થાનનું પહેલું પગથિયું રચાયા કરે. પ્રતિક્રમણ રોજ નહિ કરનારને આ ભરચક પાપઘૃણા–સંતાપ જ કયા? 'રોજ પાપો કરીએ પછી પ્રતિક્રમણનો શો અર્થ?' એમ કહેનારો તો એમજ સમજી બેઠો છે કે 'અગર પાપ છુટતા નથી, તો પછી એનો સંતાપ–પશ્ચાત્તાપ ઘૃણા–અફસોસ કરવો નકામો છે. 'ખપ એનો શોધ નહિ' એ દશા આવીને ઊભી રહી! ત્યારે જો પશ્ચાત્તાપ જ નથી, તો ક્યારેય પાપ છોડવાની વાત જ ક્યાં?

પાપત્યાગ માટે પહેલો જરૂરી ઉપાય પાપ–પશ્ચાત્તાપ છે. જુઠું બોલવાનું ખોટું લાગે તો કોઇ દિવસ એ છોડવાનો. પણ જેને ખોટું જ નથી લાગતું, પછી એ શું કામ છોડે? પ્રતિક્રમણ એ પાપત્યાગની આ પહેલી ભૂમિકા રચી આપે છે કે પાપને ખોટાં લગાડી આપે, પાપના પશ્ચાત્તાપ જગાડી આપે. 'પ્રતિક્રમણની શી જરૂર છે?' અથવા 'પ્રતિક્રમણ કરીએ ન કરીએ સરખું જ છે,' એમ કહેનારાને પાપના પશ્ચાત્તાપનો ખપ નથી. એ ખપ ન હોય એને પાપ ખોટાં ક્યાં લાગ્યાં? અને એ છોડવાની વાત ક્યાં?

પ્ર૦–પણ ઘર લઇને બેઠા એટલે પાપ તો કરવાં જ પડે ને?

ઉ૦– 'પાપ કરવાં પડે' એવું માન્યા પછી મનમાં એમ રહે છે ખરું ને કે 'પાપ કરવામાં વાંધો નહિ?' પાપમાં વાંધો ન લાગે એ કઇ દશા? એમાં વળી 'ઘર લઇને બેઠા' એ સૂત્ર પકડીને ચાલ્યા, એટલે એ વધાવેલા ઘરને ચલાવવા મનમાન્યા કેટલા પાપ જરૂરી ગણવાનું થાય છે એ વિચારો. દા. ત. મનને થાય છે કે 'મારી જાતને અને મારા સંસારને નભાવવા મારે ખર્ચ કેટલા ય કરવા પડે, ત્યાં ભગવાનની પૂજામાં રોજ દૂધ–ચંદન–ધૂપ લઈ જવા મારી પાસે જગા જ કયાં છે?' એવી તરણુતારણુ ભગવાનની ય ઉપેક્ષા કરવાનું પાપ આવે ને? એ પાપમાં વાંધો નહિ ને? ભગવાન પ્રત્યેની કૃતજ્ઞતા ભૂલવાનું પાપ આવે ને? 'ઘર લઈને બેઠા એટલે આ પાપ કરવામા વાંધો નહિ, પાપ કરવું પડે,' એવું મનમાં થાય ને?

ભગવાનની પૂજા શું માગે? કુટુંબને માટે દોઢ શેર દૂધ લવાય, પણ ભગવાન માટે નવટાક દૂધ લઇ જવાય? કુટુંબના ધૂમ ખરચા કરાય, પણ પરમ ઉપકારી ભગવાનને માટે મહિને એક ગજનું ય અંગલૂંછણું જાય? ઘર માટે બાર આનાનું શાક ખરું, પણ ભગવાનની પૂજામાં બે આનાના ફૂલ ખરા? અનાજના ભારે ખરચ ચલાવાય, પૂજામાં એક ધૂપસળી ખરી? ઠાઠ-ઠઠારામાં ખર્ચ ખરો, પૂજામાં એક વરખનું પાનિયું ખરું? એક થોકડી રૂપેરી વરખ કેટલાની આવે? દોઢ રૂપિયાની, એનાં પાનાં કેટલાં? ૧૬, એના ચોથિયા ટૂકડા કેટલા થાય? ૬૪, ભગવાનની પૂજામાં રોજ એક ચોથિયો ટૂકડો એટલે ચોસઠ દહાડા માટે દોઢ રૂપિયો ખરચવો પાલવે? એક અગરબત્તીનું પડિકું

કેટલાનું આવે? ૧૨ આનાનું. એમાં સળીઓ કેટલી? ૨૫-૩૦ એકના ૩-૩ ટુકડા કરો તો ય ૭૫-૯૦ ટુકડા થાય. રોજ એક ટુકડો પૂજામાં લઈ જાઓ તો ય પંચોતેર દહાડાનો માત્ર ૧૨ આનાનો ખર્ચ! એટલું ય તમને પોષાય?

શું તમારે નિયમ છે ખરો કે પ્રભુની પૂજામાં મારે રોજ કમમાં કમ એક અગરબત્તીનો ટુકડો ને એક વરખનું ચોથિયું પાનું લઇ જવું?

મહિને ૧ અંગલુંછણું લઈ જવાનો નિયમ ખરો?

સાંસારિક કોઇ પ્રસંગમાં મોટા ખર્ચ કરો ત્યારે ભગવાનને આંગી કરાવવાના પાંચ રૂપિયા તમને મળે?

ભગવાનના હકનું તમારે ત્યાં કાંઈ છે?

ઘરમા બે બાબા વધી જાય તો એના ખર્ચનું તો તમારે ત્યાં છે, પરંતુ ભગવાન માટે તમારે ત્યાં કશું છે? ના. ભગવાનનો માલ મળી ગયો, પછી ભગવાનને માટે હવે કશું નથી, એમજ ને? એટલે જ ભગવાનને ઘંટ સોંપ્યો છે?

બાપાને ઘંટડી પકડાવી :-

એક શેઠે ભોળા થઇ સ્વાર્થમાયાથી સેવા-વિનય કરનાર દીકરાને દુકાન ને પૈસા સોંપી દીધા. બસ, દીકરાને હવે જોઈતું મળી ગયું, પછી બાપાજીની શી જરૂર? સેવા-વિનયમા ઓટ આવતી ગઇ.

છોકરાની વહુ કહે છે, 'બાપુ! આ તમારે પેશાબ-પાણી માટે વારે વારે નીચે ઊતરવું પડે, તો એના કરતાં નીચે બેઠક રાખો. ભાણું ય નીચે મોકલી આપીશ.' ડોસાને નીચે ઉતાર્યા.

ભાણું મોકલવામાં મોડું થતું, ડોસો કહે, 'કેમ આમ?' વહુ કહે, 'આ ઘરખટલામાં એવું થાય છે. તેથી લ્યો આ

ઘંટડી રાખો. જરા ટાઇમસર ઘંટડી વગાડજો એટલે ભાણું નીચે આવી જશે.'

શું પકડાવ્યું ડોસાને? ઘંટડી! એમ તમે પણ ભગવાનની આગળ ઘંટ એટલા માટે જ રાખ્યો છે ને? તે ય ઘંટ વાગે એટલે ભગવાનનાં માત્ર કોરાં દર્શન જ કરી આવવાના ને? કે

તમને મળેલા ભગવાનના માલમાંથી કાંઇ ભગવાનને ધરવાનું ખરું? કેટલી રકમનું ધરવાનું?

તમે ભગવાનનો માલ વાપરો છો એ તમને ખબર છે? આ સુંદર મનુષ્ય–અવતાર તમને તમારા માબાપની હોશિયારીથી મળ્યો છે? યા શું તમારી પોતાની હોશિયારીથી મળી ગયો છે? શું તમે પૂર્વભવેથી આ ઘરની પસંદગી કરી ચાલીને અહીં આવ્યા છો? ના, એ તો તમે ભગવાનને ભજેલા, એટલે ભગવાનના જ પ્રભાવે તમારે અહીં આવવાની પુણ્યની ચિઠ્ઠિ ફાટી. એમ સારું શરીર, પાંચે ઇન્દ્રિયો પરિપૂર્ણ, અને મન પાગલ નહિ પણ સ્વસ્થ મળ્યું, બધું ભગવાનના પ્રભાવે.

એક મનની ખામીએ કેટલી મોટી ખોટ?:–

અરે! એમાં જરાક કચાશ હોય અને મનુષ્યભવ, સારું શરીર, પાંચે ઇન્દ્રિયો, ને આરોગ્ય બધું મળવા છતાં મન પાગલ મળે, તો કઈ દશા? જાઓ, જુઓ થાણાની ઇસ્પિતાલમાં એવા કેટલા ગાંડા પૂરાયા છે? ભગવાનને ભજવામા જરાક કચાશ રહી તો મન જ પાગલ મળ્યું. પછી પોતાના જ સગા કુટુંબીઓ પણ ઘરેથી ઉંચકીને ગાંડાની ઇસ્પિતાલમાં મૂકી આવ્યા!

ભગવાનના પ્રભાવે કેટકેટલું પામ્યા છો? કર્મસત્તા ભગવાનનો પક્ષ કરે છે. ભગવાનને ભજે એને કર્મસત્તા

અનુકૂળ થઈ જાય છે. એટલે સરખાં ખાનપાન, મકાન, કપડાલત્તા, દુકાન, પૈસા, પ્રતિષ્ઠા વગેરે કેટકેટલો અનુકૂળ માલ ભગવાનના પ્રભાવે મળ્યો!

પેલા છોકરાને બાપે લાખોની મૂડી સોંપી, હવે બાપ ધર્માદા કરવા થોડા પૈસા માગે છે તો છોકરો કહે છે 'મારી પાસે પૈસા નથી.' આ છોકરો કેવો? લાયક કે હરામખોર? કેમ? સમજે છે કે બાપના હકનું મારી પાસે શું છે? એમ તમને **બસ, ભગવાનના પ્રભાવે માલ મળી ગયો, હવે કેમ? તો કે ભગવાનના હકનું અમારે ત્યાં કશું નથી, એમજ ને?**

કહો, ભગવાનના હકનું તમારે ત્યાં કાંઈ છે? ભગવાને સ્થાપેલો એક પણ સાધર્મિક રોજ તમારા દસના કુટુંબ ભેગો જમે ખરો? ભગવાનની વાણીનું એક પણ શાસ્ત્ર–પુસ્તક વરસમાં એકવાર પણ તમારે ત્યાં વસાવવાનો નિયમ ખરો? છોકરાને ભણાવવા પુસ્તક અને દુકાનના ચોપડાનો વાર્ષિક ખરચ પોષાય, આ નહિ! છાપાં વગેરે કેટલું ય વચાય, આ નહિ!

ભગવાનના હકનું તમારે ત્યાં શું છે? સંસાર–વ્યવહારના અનેક પ્રકારના તમારા પર હક ખરા; એ બધા તમારી પાસે ખર્ચ માગે, પણ ભગવાનના મંદિર–ઉપાશ્રય વગેરેના સાધારણ ખાતા તમારી પાસે કાંઈ ખર્ચ માગે? એનો તમારા પર હક ખરો? મંદિર–ઉપાશ્રયમાં દેવદર્શનાદિ ધર્મક્રિયા કરી પુણ્યના થોક જોઈએ છે, જેથી ભવિષ્યમાં લાખો રૂપિયા જ શું, અબજોની કિંમતે આંકી ન શકાય એવી સદ્‌ગતિ મળે; પરંતુ એના સાધારણના ખર્ચમાં પૂરતું દેવું નથી! કેમ? 'ભગવાનના હકનું વળી અમારે ત્યા શું છે?' કઈ અક્કલે કામ ચાલી રહ્યું છે?

ભગવાનની ભક્તિ કરવાની વાત તો પછી, પણ ભગવાનના લખલૂટ ઉપકારની કૃતજ્ઞતા રૂપે પણ કેટલું દેવું જોઈએ?

બાપે બધું દીધા પછી એ દીધેલા પર બાપનો હવે કશો હક ન માને એ દીકરો સપૂત કે કપૂત?

એમ ભગવાનના પ્રભાવે માનવભવથી માંડી કેટકેટલોય માલ મળ્યો, હવે એના પર ભગવાનનો કશો હક ન માને એ કેવો? હકનું કશું ભગવાનને ન ધરે, કાયા ભગવાનની ક્રિયામાં નહિ, આંખ ભગવાનને સ્થિરપણે જોવામાં નહિ, કાન ભગવાનની વાણી સાંભળવામાં નહિ, જીભ ભગવાનના ગુણ ગાવામાં ને ભગવાનના શાસ્ત્ર ગોખવામાં નહિ, પૈસા ભગવાનના સાત ક્ષેત્રમાં ખરચવામાં ને ભગવાનને વહાલા જીવોની દયા કરવામાં નહિ, ને ચાર છોકરામાંથી એક પણ પુત્ર ભગવાનના શાસન માટે નહિ, આ કૃતજ્ઞતા કે કૃતઘ્નતા?

'ઘર લઇને બેઠા એટલે પાપો કરવા પડે' એમ માન્યા પછી 'આ કૃતઘ્નતાનું પાપ અને ભગવાનની ઉપેક્ષાનું પાપ પણ કરવું પડે, કરવામાં વાંધો નહિ,' એમ ને? કઇ દુર્દશા? એમાં આર્તધ્યાન કેવાં રકમબંધ અને કેવાં ચિકણાં ચાલવાના? અરિહંતદેવ પ્રત્યે જો આ કૃતજ્ઞતા નથી, ને એ ન હોવાનો સંતાપ નથી, પછી એ તત્ત્વની વાતો કરે કે દેખાવના યોગ, ક્રિયા કે ધ્યાન લઈ બેસે તોય શુ એ શુભ ધ્યાનમા છે?

પાપમાં વાંધો ન લાગે એને પાપનો પશ્ચાત્તાપ શાનો હોય? એ પ્રતિક્રમણ શા સારુ કરે? કરવા પડતાં પાપોનો પશ્ચાત્તાપ–પ્રતિક્રમણ હોય તો ત્યાં કમમાં કમ પાપ ખોટાં લાગવાનું બેઠું હોય, **પાપ ખોટાં લાગે, પાપનો પશ્ચાત્તાપ થાય, એ ઉત્થાનનું પહેલું પગથિયું. પાપનો ભય નહિ એ પતનનું પહેલું પગથિયું.**

લલિતાંગે શું કર્યું ? :–

પેલા લલિતાંગ રાજકુમારને મંત્રીપત્નીને ઉપાડવાનો અને એથી મંત્રી પર વરસેલી ભયંકર આફતનો ભારે પશ્ચાત્તાપ જાગ્યો. મંત્રીને બચાવી લેવા એ મંત્રીપત્નીને કહે છે, 'આ બહુ ખોટું થયું. હવે તો રાજાસાહેબને સાચી વાત કહી મંત્રીને બચાવી લેવા જોઈએ.'

પેલી કહે, 'આ શું કહો છો ? તો શું હવે મારે ફૂટાવું ? બોલશો નહિ, એ તો બધું ચાલ્યા કરે.' કેવું નિર્દય નિષ્ઠુર સ્ત્રીહૃદય !

કુમાર કહે, 'પણ આપણે તો ગુનેગાર છીએ. ત્યારે મંત્રી, તો સાવ નિર્દોષ છે. આપણે જ ફૂટાવા લાયક છીએ, એ નહિ.' બસ, એ ગયો બાપ રાજા પાસે, અને ભારે ખેદ અને આંખમાં આંસુ સાથે બધી હકીકત બની હતી તેવી કહી દીધી રાજાને ભારે આશ્ચર્ય સાથે દુઃખ થયું કે પોતે મંત્રીને ઘોર અન્યાય કર્યો અને પોતાના જ પુત્રે આવું અધમ કાર્ય કર્યું ! પુત્ર પર ગુસ્સે ભરાયો, મંત્રી પર આદર થયો.

હવે શું કરવાનું ? બહાર નીકળી ગયેલ મંત્રીને હાથી પર બેસાડી મોટા સ્વાગત સાથે નગરપ્રવેશ કરાવ્યો, એની પત્ની સોંપી, અને રાજકુમારને દેશનિકાલ કર્યો. લોકોમાં રાજાની ન્યાયપ્રિયતા અને મંત્રીની નિર્દોષિતા ગવાઈ, રાજકુમાર ચાલી ગયો દેશાવર. દેશનિકાલનું દુઃખ પામવાનો એને ખેદ નથી, પણ પાપાચરણનો એને ભારે ખેદ છે. એટલે જુઓ હવે એ શું કરે છે.

પ્રકરણ ૨૮. પાપશલ્ય ભયંકર : તપનો પ્રભાવ.

લલિતાંગનો સંતાપ :-

રાજકુમાર લલિતાંગના દિલમાં (૧) મંત્રીપત્નીમાં મોહિત થયાનું, અને (૨) એને હસ્તગત કરવા કપટજાળ આદર્યાનું, તથા (૩) એ નિમિત્તે મંત્રી ભયંકર વિટંબણામાં મુકાયાનું એટલું ભારે દુઃખ ને એટલો બધો સંતાપ ચાલ્યા કરે છે કે એના દિલને ચેન નથી. એને 'શું નું શું કરી નાખું ?'– એમ મનને થયા કરે છે. એને એમ લાગે છે કે 'હું જીવવા લાયક નથી. આ ધરતી મારા જેવા ઘોર પાપીથી ભારે થઇ રહી છે. હાય ! આવો ઉત્તમ માનવ જનમ મેં પાશવી પાપાચરણથી કલંકિત કરી નાખ્યો ? તો હવે બહેતર છે કે આપઘાત જ કરું.' બાપે સજા કરી એનું દુઃખ નથી, પોતાનાં પાપોનું દુઃખ છે.

સાધુદર્શન : સાધુસંતનું મૂલ્ય :-

મનમાં વલોપાત અને આત્મહત્યા કરવાના વિચારમાં ચાલ્યો જાય છે. એમાં એને ત્યાગી નિર્ગ્રન્થ મુનિ મહારાજ મળી ગયા. બળેલો-ઝળેલો એ સાધુસંતને દેખી પોતાના દિલની ગડમથલ એમની આગળ ઠાલવે છે. સાધુ જેવા દયાળુ કોણ મળે ? એ તો ઘોર અપરાધી ઉપર પણ દયા ધરનારા હોય છે. એટલે અપરાધીને એમની પાસેથી આશ્વાસન મળવાની આશા રહે છે. પછી એમની આગળ દિલ ઠાલવવાનું મન કેમ ન થાય ? દુનિયામાં અપરાધીને આશ્વાસન આપનાર બીજું કોણ છે ?

પ્ર૦– સગી મા કે સારો મિત્ર યા પત્ની આશ્વાસન આપે ને ?

ઉ૦– કેટલે સુધી આપે ? અને માનો ને આપે, તો ય બીજું એ પણ છે કે,

એવા અપરાધ પછી પણ સાચો રસ્તો જો મળે તો તે મોટા ભાગે સાધુસંત પાસેથી મળે. એટલે પણ અપરાધીને સાધુ મહારાજ જે રસ્તો બતાવે, તે દુનિયાના સગા–સ્નેહી ક્યાંથી બતાવી શકવાના? સ્વયં મોહમાં પડેલા અને મોહમય જીવન જીવનારા પાસેથી આત્માના હિતની પ્રેરણા ક્યાંથી મળે? સાધુસંતે મોહને ફગાવી દીધો છે, એટલે જ એ બીજાને સાચો માર્ગ બતાવે છે. તેથી જ અપરાધી જીવને એમની આગળ દિલ ખોલીને પોતાનાં પાપ કહેવાનું દિલ થાય છે, અને એ રીતે દિલ ખોલીને એ વાત કરે છે.

સ્વમાન મૂકાય તો જ પાપનો એકરાર થાય :–

એટલું ખરું કે પહેલા તો પોતાના દિલમાં પાપાચરણની ભયંકરતા લાગવી જોઇએ. તે એવી કે એની આગળ પછી પોતાનું સ્વમાન પણ કોડીનું લાગે. નહિતર તો જો સ્વમાન નડતું રહે તો તો ભયંકર પણ પાપ સાધુ આગળ કહેવાનું મન ન થાય.

કોણ ભયંકર? પાપશલ્ય કે સ્વમાન? :–

ત્યારે, શું માણસની એ મૂર્ખાઈ નથી કે પાપ આચર્યાનું જેટલું ખરાબ ન લાગે એટલું પોતાનું માન ઘવાય એ ખરાબ લાગે? જીવને ભાન નથી કે 'તારા માનની શી બહુ કિંમત છે? ગમે તેટલું સ્વમાન સાચવ. પરંતુ જો બીજી બાજુ કોઈ એવા અપયશનામ કર્મનો ઉદય જાગ્યો તો લોકમાં ફિટ ફિટ થઈશ, એ વખતે તારું માન ક્યાં રહેવાનું?' સીતા ગમે તેટલા સારા હતા પણ એમના પૂર્વોપાર્જિત અશુભ કર્મના ઉદયે એમની પણ હલકાઈ થઇ અને જંગલમાં મુકાવું પડ્યું. માન ક્યાં રહ્યું?

માટે સ્વમાન ઘવાવાના ભયમાં પાપાચરણ ગુરુને ન કહેતાં એનાં શલ્ય દિલમાં રાખી મૂકી પરલોક જશો ત્યાં કેવી ભયાનકતા સર્જાશે એનો કોઈ ભય નથી? સમજી રાખો,– અહીં જરા માન ઘવાય એનું દુઃખ તો બહુ ઓછું, પણ પરલોકે પાપનાં ફળ ભયંકર!

પાપશલ્યોના યોગે તો એવડી વિટંબણા થાય છે.

એક બાજુ પૂર્વનાં પાપાચરણથી બંધાયેલા ઘોર અશુભ કર્મને લીધે દુઃખ–ત્રાસ–પીડાનો પાર નહિ! અને બીજી બાજુ હૈયામાં ઘાલી લઈ આવેલ પાપશલ્યના પ્રતાપે પાપબુદ્ધિ–દુર્બુદ્ધિની સીમા નહિ! કેવું કરુણ જીવન? દુઃખ ભોગવતાં છતાં પાપબુદ્ધિ છૂટે નહિ! પાછી મુશીબત તો એ, કે બીજા જનમમાં પૂર્વનાં પાપાચરણ યાદ આવે નહિ, એટલે હવે શી રીતે ત્યાં એને ગુરુ આગળ કહી બતાવી એ પાપનાં શલ્ય પોતાના દિલમાથી કાઢી નાખે? એટલે જ સારો રસ્તો આ છે કે આ જીવનનાં પાપાચરણ દિલમાં શલ્યરૂપે બની ચોટી ન જાય અને પરભવે એ અસાધ્ય રોગ જેવા ન બની જાય, એટલા માટે અહીં જ એ પાપાચરણને યોગ્ય ગુરુ આગળ ભારે ખેદ સાથે કહી દેવાં, જેથી દિલમાં ગુપ્ત શલ્યરૂપે એ રહે નહિ. ત્યાં સ્વમાનની પરવા ન કરવી કે 'ગુરુ મને અધમ ગણશે તો?' યાદ રહે,–

શલ્યરહિત જ માણસને અંતકાળે સમાધિ રહે છે.

દિલમા શલ્ય પડ્યા હોય તો તો એ જીવને કરડયા કરવાના. ત્યા ચિત્તની સ્વસ્થતા કયાથી રહે? મુશ્કેલી તો પાછી એ ઊભી રહે કે જીવનમાં સેવેલાં કેટલા ય પાપકૃત્ય, પાપશબ્દ, અને પાપવિચારો અંતકાળ આવતા સુધીમાં ભુલાઈ

ગયા હોય છે! એટલે જો પાછળથી એને ગુરૂ આગળ કહેવાનું રાખ્યું હોય તો યાદ જ ન આવવાથી કહી શું શકે? અને ન કહી શકે એટલે એનાં છૂપા શલ્ય દિલમાં અકબંધ પડયા રહેવાના. માટે,

પાપશલ્યના ઉદ્ધાર અર્થે તો ડહાપણનું કામ આ, કે ગુરુ આગળ એને જણાવી દેવા.

'તરત દાન ને મહાપુણ્ય'ની જેમ પાપ સેવાઇ ગયા પછી એને તરત ગુરુ આગળ કહી દઇ પ્રાયશ્ચિત્ત માગી લેવાનું; પણ એનો ઉધારો નહિ રાખવાનો. જીવનમાં પહેલી સાવધાની આ, કે ઝીણું પણ પાપ વિચાર–વાણી–વર્તાવનો ભારે પશ્ચાત્તાપ રાખી ગુરુ આગળ એનું નિવેદન–આલોચન કરી દેવું.

રાજકુમાર લલિતાંગ અહીં સાધુ મહારાજ આંગળ પોતાનું દિલ ઠાલવે છે. બનેલા પાપાચરણને વિગતવાર ભારે દુઃખ સાથે કહી દે છે, અને છેવટે કહે છે, 'ભગવંત! હું મહાપાપી હવે જીવવાને લાયક નથી. બસ, આપઘાત કરી મરી જઇશ, તો જ આ પૃથ્વી મારા જેવા પાપીના ભારથી હલકી થશે.'

સાધુ મહાત્મા એને કહે છે, 'ભાગ્યવાન! એ તો તું સમજે છે ને કે તેં પાપ ઘોર કર્યાં છે? તો શું એમ માને છે કે આપઘાત કરવા માત્રથી એ પાપ ધોવાઇ જશે? વળી આ જન્મ અને જન્માંતરોમાં જીવે કેટલાં બધાં પાપ સેવેલાં? શું અહીં મરવા માત્રથી એ ય બધાં જ પાપો નાશ પામી જશે?

'આપઘાતથી તું મરીશ, પણ તારા અહીંના અને ભવોભવના જંગી પાપો કેમ મરશે! તો શું તું તારે એ બધાં ય પાપોને માર્યા વિના મરવું છે? તને ખબર છે ખરી કે,

પાપોના નાશ માટે ઉત્તમ જીવન એક માનવભવ.

'એ હજી તારા હાથમાં છે? આજસુધી તો તેં આટલા વરસ જીવ્યો એમાં પાપોના નાશ માટેનો પ્રયત્ન કર્યો નથી, પણ હજી જીવનનો જે બાકી ભાગ તારા હાથમાં છે, એને ગુમાવી નહિ નાખતાં એમાં પાપોનો નાશ કરવા માટેનો પુરુષાર્થ કાં ન કરે? ધ્યાન રાખ કે,

'પાપોને મારી મર્યો તો જીવ ન્યાલ થઈ જાય; ને પાપોને ઊભાં રાખીને અહીંથી ગયો તો જીવના બેહાલ થવાના.

'આવું સુંદર જીવન હાથમાં છે એનો ઉત્તમ ઉપયોગ કરી લે. પાપથી કંટાળીને જીવન પર કંટાળો લાવવા માત્રથી પાપોનો નાશ નહિ થાય. સુંદર જીવનને સુંદર ચર્યામા લગાડી દે, જેથી આત્મા નિષ્પાપ નિર્મળ બનતો જાય.'

રાજકુમાર લલિતાગ આ તત્ત્વવાણી સાંભળીને ઉલ્લસિત બન્યો, એનું મન ફોરું થઇ ગયું, મનને ધરપત થઇ કે 'હાશ! તો તો હજી પાપોનો નાશ કરવા માટેની બાજી હાથમાં છે.' એ ચકિત થઈને પૂછે છે, 'હેં પ્રભુ! તો શું મારાં ઘોર પાપોનો નાશ કરવાના ઉપાય છે?'

લલિતાંગને સાધુની દિવ્યવાણી :-

ઘોર પાપો પણ ઉપાયથી કેમ નાશ પામે? :-

સાધુ મહાત્મા કહે છે, "ઉપાયનું શું પૂછે છે?

"(૧) સેંકડો દિવસ સુધી આચડ-કુચડ મનમાન્યું ખાઈ ખાઇને પેટ બગાડ્યું, શરીર બગાડ્યું હોય, તો ય સારા વૈદ્યના ૪-૬ મહિનાના ઉપચારથી સારું થાય છે ને? અરે, લંઘન

જેવા પર ચડી જાય તો ય દોષો બળી જાય છે ને?

"(૨) વરસો સુધી અવળા ધંધા કરી મૂડી ખોઇ નાખી હોય, ગરીબી વહોરી હોય, તો ય સવળા ધંધાથી પાછી કમાઇ થાય છે ને?

"(૩) અભિમાનના તોરમાં કેટલાયની સાથે બગાડ્યું હોય, છતાં ભૂલ સમજાતા વિનય, નમ્રતા, પરોપકાર, સેવાભાવ વગેરેથી એમના સદ્ભાવ મેળવી શકાય છે ને?

"બસ, એ જ રીતે સમજ કે જીવનમાં મૂઢતા—અજ્ઞાનતાવશ ગમે તેટલાં પાપ થઈ ગયાં હોય, પરંતુ સર્વજ્ઞ ભગવાને બતાવેલ ઉપાયો દ્વારા એનો નાશ કરી શકાય છે. તો એવા પ્રભુ મળ્યા પછી મરવાનું કરવુ? કે એમણે બતાવેલ ઉપાયોમાં લાગી જવું?

કર્મરોગ કાઢનાર ધન્વંતરી પ્રભુ :-

"એ વીતરાગ ભગવાન અનંતજ્ઞાની છે, મહાન ધન્વંતરી વૈદ છે, ને કર્મરોગ કાઢવાના સચોટ ઉપાય જાણે છે, તથા જગતને એ બતાવે છે. એ ઉપાયો એ પ્રભુએ સ્વયં પોતાના જીવનમાં અજમાવ્યા છે, અને એથી જ પોતે સર્વપાપોનો નાશ કરીને વીતરાગ સર્વજ્ઞ બન્યા છે; તેમ એમણે એ ઉપાયો બતાવીને કેટલાયને એ માર્ગે ચડાવી નિષ્પાપ કર્યા છે.

જીવ અનાદિથી પાપી છે. માટે પાપનાશના ઉપાય કરવા પડે :-

"હે ભાગ્યવાન! તું એટલું તો જો કે જીવ કાંઇ અનાદિ કાળથી સીધો—સાદો સજ્ઞાન અને નિષ્પાપ નથી હોતો; પછી ભલેને એ વીતરાગ સર્વજ્ઞનો કે મોટા મહર્ષિનો જીવ હોય. સંસારના જીવમાત્ર અનાદિ કાળથી તો મૂઢ,

અજ્ઞાન, અને અવળી ચાલે ચાલનારો હોય છે. એટલે એ પાપો કરવામાં શું બાકી રાખે ? આવા સુંદર માનવજીવનમાં ય જ્યાંસુધી મહાત્માનો સત્સંગ ન મળ્યો હોય, સજ્ઞાનતા ન આવી હોય, ત્યાં સુધી તો જીવ પાપો જ પાપો કરતો જ રહે છે. એમાં ય પાપના જેવાં નિમિત્ત મળે એવાં પાપાચરણ કરે છે. છતાં જો સત્સંગથી કંઇક સારો બોધ પામે, તો ઉપાય આદરીને એ પાપોને હલકાં કરી શકે છે, હટાવી શકે છે, ક્રમશઃ નિષ્પાપ વીતરાગ બની શકે છે.

"કદાચ કોઇએ આ જીવનમાં એવાં ઉગ્ર પાપો ન ય કર્યાં હોય, તેથી શું એમ માનો છો કે એણે પૂર્વ જીવનોમાં પાપ નહિ કર્યાં હોય ? જો કરેલા હોય તો શું એ બધાં નાશ જ પામી ગયા ? ના, જંગી પાપો ઊભાં છે ! છતાં ઉપાયો આદરીને જન્મ–જન્માંતરના પાપોનો નાશ કરી શકાય છે. માટે જ સર્વજ્ઞ તીર્થંકર ભગવાને પોતે પણ અહીં મહાપવિત્ર છતા પોતાનાં પૂર્વનાં પાપ નષ્ટ કરવા ભારે ઉપાય આદરેલાં, અને બીજા મહર્ષિઓએ પણ એમના કહેલા ઉપાયના સેવન કર્યાં છે. એથી જ પાપો નષ્ટ કર્યાં છે. ત્યારે તો એ સર્વજ્ઞ ભગવાન કે મહર્ષિ બન્યા છે.

"બસ, સુબુદ્ધ જીવ ! આ વસ્તુ પર શ્રદ્ધા કર, અને ઉત્સાહ લાવ કે 'હું પણ ઉપાયોમાં ભગીરથ પુરુષાર્થ કરી મારા પાપ તોડી નાખીશ.' હજી જીવન હાથમા છે ત્યા સુધી આ બહુ શકય છે **પાપનાશના કઠોર ઉપાય આદરવાના નિર્ધાર સાથે એના ઉત્કૃષ્ટ આદર–આચરણ કરી ભવ પાર કરી જવાય છે.**"

લલિતાંગ રાજકુમારને મહાત્માની હૃદયસ્પર્શી વાણી સાંભળી નવચૈતન્ય આવ્યું, ઉલ્લાસ પ્રગટ્યો, મન ફોરું થઇ

ગયું. એ મહાત્માના પગમાં પડી હાથ જોડી કહે છે,

'પ્રભુ! આપે મારા પર મહા અવર્ણનીય ઉપકાર કર્યો ઘોર પાપાચરણથી મારું મન ભારે થઈ ગયું હતું, તે હવે મને સમજાઇ ગયું કે અહીં જીવતો છું ત્યાં સુધી ઉપાય દ્વારા પાપનાશ કરી શકાય એમ છે. તો હવે મારે આપઘાતની મૂર્ખાઈ નથી કરવી. **પાપાચરણનો ઉલ્લાસ હતો એના કરતાં મને અધિક ઉલ્લાસ હવે જીવતો રહી પાપનાશના ઉપાયો અજમાવવાનો જાગ્યો છે.** આ જગાડીને આપે મારા પર કેટલો ગજબ ઉપકાર કર્યો ? તો હવે વિશેષ કૃપા કરીને મને શા શા ઉપાય આદરવા તે બતાવો.'

પાપનાશના ૫ સચોટ ઉપાયો

સાધુ મહાત્મા એને માર્ગનો જિજ્ઞાસુ જાણી ઉદ્ધારનો માર્ગ બતાવે છે, કહે છે,–

(૧) ભવનિર્વેદ :–

"જો ભાઈ! પહેલાં એટલું નક્કી કર કે 'આ સંસાર પાપોનું ઘર હોવાથી તદ્દન નિસ્સાર–નિર્ગુણ–નિરુપકારી છે, આપણા આત્માનો અપકારી છે, માટે રહેવા લાયક નથી.' એમ એના પર ગ્લાની અરુચિ અબહુમાન ઊભું કર. આને 'ભવનિર્વેદ'-યાને 'સંસારવૈરાગ્ય' કહેવાય. પછી સંસારમાં ગમે તેવા મોટા લચબચ દેવતાઇ સુખ પણ મળતા હોય, તો ય તે નાશવંત હોવાથી અને રાગ–દ્વેષાદિ પાપોથી કલંકિત હોવાથી એના પ્રત્યે પણ ગ્લાની–અરુચિ–અભાવ જ ઊભો રહેશે. પાકો ભવનિર્વેદ હશે, તો જ સાધના કરતી વખતે પ્રલોભનો કે કષ્ટને ભયને નગણ્ય કરાશે; કેમકે હવે તો પોતાની કાયા પર પણ નિર્વેદ છે.

(૨) સમ્યગ્દર્શન :–

"આની સાથે એ નક્કી કર કે 'આવા સંસારને તથા અનંત કાળને પ્રત્યક્ષ નિહાળી, એના ઉચ્છેદ માટે સચોટ માર્ગ પણ પ્રત્યક્ષથી જોઇ, જગતને એ સંસાર અને એના ઉચ્છેદનું યથાસ્થિત સ્વરૂપ કહેનાર કોઈ હોય તો તે વીતરાગ સર્વજ્ઞ છે એ ભગવંતનાં વચન ટંકશાળી છે, સર્વ સત્ય છે, આત્માનાં એકાંત કલ્યાણને કરનારા છે,' અને એમ નક્કી કરી સર્વજ્ઞ–વચન પર સર્વેસર્વા શ્રદ્ધા કર કે 'આ જ સાચાં અને આ જ હિતકર.' આને 'સમ્યગ્દર્શન' કહેવાય.

(૩) સમ્યક્ચારિત્ર :–

"આ નક્કી કરીને એ સર્વજ્ઞ ભગવંતે ઓળખાવેલા નાના–મોટાં સમસ્ત પાપવ્યાપારોનો યાને માનસિક–વાચિક-કાયિક સઘળી પાપપ્રવૃત્તિઓનો, તથા હિંસા–જુઠ–ચોરી–મૈથુન–પરિગ્રહનો સર્વથા ત્યાગ કર. 'એ કરું નહિ, કરાવું નહિ, બીજા કરે એમાં લેશ પણ સંમતિ–રાજીપો–ભાગલાગો રાખું નહિ,'–આવી જીવનભર માટે પ્રતિજ્ઞા કર. આને 'સમ્યક્ચારિત્ર' કહેવાય.

પછી જીવન એવું જ જીવવાનું કે એમાં લેશ પણ એ ત્યાગ કરેલ પાપનું મન વચન કે કાયાથી આચરણ થાય નહિ.

(૪) સમ્યગ્જ્ઞાન :–

પછી એ ચારિત્રજીવનમાં કંઈ કામ તો કરવાનું જ રહેશે, નહિતર નવરું મન નખ્ખોદ વાળે. તો કામ આ કરવાનું કે સર્વજ્ઞ ભગવાને ઉપદેશેલ શાસ્ત્રોનો સ્વાધ્યાય કરવાનો, એનું પઠન, અધ્યયન, ચિંતન–મનન કરતા રહેવાનું, આને 'સમ્યગ્જ્ઞાન'ની આરાધના કહેવાય.

(૫) સમ્યક્તપ :–

"એની સાથે બાહ્ય અને આભ્યન્તર ૬–૬ પ્રકારનો તપ આરાધવાનો. આ આરાધનાને 'સમ્યક્તપ' કહેવાય. બાહ્ય તપમાં અનશન–ઊનોદરિકા....વગેરે ગણાય. આભ્યંતરમાં પ્રાયશ્ચિત્ત–વિનય–વૈયાવચ્ચ... આદિ આવે. એમાં જેટલી તારી તાકાત, એ પ્રમાણે તપ આચરવાનો. શક્તિ જરા ય ગોપવવાની નહિ.

"આ વૈરાગ્ય–સમ્યગ્દર્શન–સમ્યગ્જ્ઞાન–સમ્યક્ચારિત્ર–સમ્યક્તપ એ પંચવિધ મોક્ષમાર્ગ છે; અને એની આરાધનાથી નવા કર્મબંધ અટકી જુનાં જન્મ–જન્માંતરનાં બંધાયેલાં કર્મોનો વિધ્વંસ થઈ જાય છે! એમ વિધ્વંસ થતાં થતાં અંતે આત્મા સકલકર્મથી રહિત બની મુક્ત થાય છે; આત્માનો શાશ્વત મોક્ષ થાય છે. આવા ઉચ્ચ માનવભવમાં આ નહિ થાય તો બીજા કયા ભવમાં આ થઈ શકવાનું ?

"હે મહાનુભાવ! તું એ જો, કે આત્માએ સંસારરાગ, મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, પાપપ્રવૃત્તિઓ અને આહારાદિ તથા ક્રોધાદિ સંજ્ઞાઓ દ્વારા જ કર્મ ઉપાર્જેલાં છે, એટલે હવે એનાથી વિપરીત માર્ગે ચાલવાથી કર્મોનો ઉચ્છેદ થઈ જાય એ સહજ છે. એ ન્યાયયુક્ત છે કે 'જે કારણે સંસાર, એનાથી વિપરીત કારણોએ મોક્ષ થાય.' એ વિપરીત માર્ગ તે આ,–વૈરાગ્ય, સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન–ચારિત્ર–તપ. હજી જીવન હાથમાં છે ત્યાં સુધી આ માર્ગનું ઉચ્ચ કોટિનું આરાધન કર, અને એથી સર્વ પાપ, સમસ્ત કર્મ, અને સંસારનો ઉચ્છેદ કરી મોક્ષની મંગળમાળાને વર."

લલિતાંગને ઉત્સાહ :–

સાધુ મહાત્માની આ વેધક દિવ્યવાણી સાંભળી લલિતાંગ રાજકુમાર ખૂબ જ પ્રભાવિત થયો. વળી એને આશ્વાસન મળ્યું કે 'ફિકર નહિ ત્યારે, ભલે પાપ ભારે આચરાઈ ગયાં છે છતાં આ માર્ગે ચાલીને મારાં સર્વ પાપ સર્વ કર્મોનો નાશ કરી શકાશે.' એને એ પંચવિધ માર્ગ લેવાનો અને અણીશુદ્ધ આદરવાનો ભારે ઉત્સાહ આવી ગયો, અને સાધુ મહાત્માને પગમાં પડી આંખમાં આંસુ સાથે બે હાથ જોડી કહે છે,–

'પ્રભુ! આજે તો આપે મને ભવ્યાતિભવ્ય તત્ત્વ-પ્રકાશ આપી દીધો! આપે મારાં અંતરનાં કમાડ ખોલી દીધાં! આપે મારા પર અપ્રતિકાર્ય અનહદ ઉપકાર કર્યો છે, તો હવે જો યોગ્ય લાગે તો મને આ તારણહાર મોક્ષ-માર્ગ આપવાની કૃપા કરો. આ પાપભર્યા સંસારવાસ પરથી મારું મન તદ્દન ઊઠી ગયું છે, 'આપઘાત કરી નાખું' વગેરે મિથ્યા બુદ્ધિ તો ગઈ, પણ હવે તો

'કર્મો મને શું કચરતા હતાં, હું જ કર્મોને કચરી નાખું,' એવી તમન્ના જાગી છે. તો એ માટે મોક્ષમાર્ગની શક્ય એવી ઊંચી આરાધના મારે કરવી છે. માટે મને એ માર્ગે ચડાવવાની કૃપા કરો.'

લલિતાંગ દીક્ષા લે છે :–

સાધુ મહાત્માએ એને યોગ્ય જાણી સમ્યક્ત્વ સાથે ચારિત્રની દીક્ષા આપી. લલિતાંગ હવે રાજકુમાર મટી લલિતાંગ મુનિ બન્યા.

ગુરુની કદર પહેલી જરૂરી :–

સાચો માર્ગ બતાવનારની બલિહારી છે. કુશળ શિલ્પી પાષાણમાંથી પરમાત્માની પ્રતિમા બનાવે છે એમ ચારિત્ર-

સંપન્ન ગુરુ પત્થર જેવા આત્માને પરમાત્મા બનવાના માર્ગે જોડી દે છે! ચોરાશી લાખ યોનિઓમાં નિરાધાર અશરણપણે ભટકતા જીવને માંડ માનવ અવતાર મળે, અને એમાં ય કોઇ વિશિષ્ટ પુણ્યોદયે અતિ દુર્લભ એવો આવા ગુરુનો યોગ મળે, પરંતુ એ મળ્યાની કદર જોઇએ. એમ તો મનુષ્યભવ અનંતા મળ્યા, અને ગુરુયોગ પણ અનંત વાર મળ્યા, પરંતુ એની કદર જ ન કરી, એવા સદ્ગુરુઓની કિંમત જ ન સમજ્યા, પછી એમનાં ચરણે સમર્પિત થઈ બેસી જઇને મહામૂલા મોક્ષમાર્ગની આરાધના કરવાની વાત જ ક્યાં? તેથી તો જીવ હજી સુધી પાપવાસનાઓ, પાપબુદ્ધિ અને પાપપ્રવૃત્તિઓમાં સડયા કરતો સંસારમાં ભટકયા કરે છે.

ગુરુયોગની કદર નહિ એની વિટંબણા :-

તમને સદ્ગુરુયોગ મળ્યો છે? મળ્યો છે તો એની કદર કરો છો? મનને એમ થાય છે ખરું? કે સંસારમાં બીજું બધું મળે છે, પણ આવો ગુરુયોગ અને મોક્ષમાર્ગ ઝટ ન મળે. જીવન તો તપાસો કે કેવું ચાલી રહ્યું છે? કેટલી વિટંબણા ભોગવો છો? ગુરુની અને મોક્ષમાર્ગની કશી ગમ નહિ, કદર નહિ, એટલે સંસારના ઇષ્ટ-અનિષ્ટમાં કેટલું કૂટાવાનું થાય છે? કેટલાં પાપ સેવાય છે? કેટકેટલું આર્તધ્યાન ચાલ્યા કરે છે?

ઇષ્ટ-અનિષ્ટનાં આર્તધ્યાન કેમ અટકે?

સંસારતત્ત્વ અને મોક્ષતત્ત્વ સમજાય તો કેટલાં ય આર્તધ્યાન અટકી જાય, અટકાવી દેવાય.

ઈષ્ટ વસ્તુનાં આર્તધ્યાન ટાળવા આ વિચાર જોઇએ કે 'આ ઈષ્ટ-ઇષ્ટ તો સંસારના તકલાદી તત્ત્વ છે, નાશવંત છે,

આવ્યા–ગયાં છે. એમાં ક્યાં ક્યાં આર્તધ્યાન કરતો બેસીશ? કર્મના હાથની એ વસ્તુ છે, એમાં તું ફોગટ આર્તધ્યાન કરી કરી શા માટે કૂટાય? એથી કાંઈ ઊપજવાનું નથી. ચાલવા દે, કર્મ એનું ચલાવે, તું તારું તત્ત્વચિંતન ચલાવ.'

અનિષ્ટનું આર્તધ્યાન ટાળવા આ વિચાર, કે 'અનિષ્ટ એ મારાં પૂર્વના કર્મના હાથની વસ્તુ છે, એનું ય આર્તધ્યાન શા સારુ કરવું? તું જો સાવધાન હો, તત્ત્વ-ચિંતનમાં રમતો હો, અને બહાર પ્રત્યે ઉદાસીન હો, તો અનિષ્ટથી તારા આત્માનું શું બગડે છે? અનિષ્ટ આવ્યું એટલે બહારનું તો બગડ્યું તો બગડ્યું, પણ તું હાથે કરીને આર્તધ્યાન કરી કરી અંદરનું તારા આત્માનું શા સારુ બગાડે? એમ બગાડ્યા કરવાથી તારો કદી મોક્ષ નહિ થાય. મોક્ષ તો અનંત જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્ર સ્વરૂપ છે, એ લાવવું હોય તો અહીં થોડા પણ જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્ર–તપની જ ચિંતા રાખ.' સંસારતત્ત્વ અને મોક્ષતત્ત્વ સમજ્યા હો, અને સમજ્યાની કદર હોય, તો હંમેશા પ્રતિપળ આ સાવધાની રહે

લલિતાંગ મુનિ એકાકી :–

લલિતાંગ મુનિ ચારિત્ર લઈને મચી પડ્યા આરાધનામાં. નિત્ય ગુરુસેવામાં રહી જ્ઞાનયોગમાં શાસ્ત્રાધ્યયન–ચિંતન કરવા સાથે મહાવ્રતોનુ અણીશુદ્ધ પાલન, અને બારે પ્રકારના તપની ભવ્ય આરાધના કરે છે! પછીથી યોગ્ય જાણી ગુરુ એમને ઊંચા અભિગ્રહોથી યુક્ત કઠોર ચારિત્ર–તપની આરાધના સાથે એકાકી વિચરવાની અનુજ્ઞા આપે છે.

પાપની હોંશ કરતાં વધુ ધર્મની હોંશ :–

લલિતાંગ મુનિને ભારે હોંશ છે, કે 'જો પાપ સેવવામાં

બાકી રાખી નથી, તો હવે ચારિત્ર અને તપની તક મળ્યા પછી એ સેવવામાં શું કામ બાકી રાખું ? જેટલી હોંશ અને જેટલા જોશથી પાપ કર્યાં છે એથી પણ વધુ હોંશ અને વધુ જોશથી ચારિત્ર અને તપની સાધના કર્યા વિના એ પાપો શે જાય ? માટે જો પાપ કરતાં આવડ્યાં તો હવે આ સાધના કરતાં પણ આવડે છે. ભગીરથ આરાધું અને તન-મન અને કર્મોને તોડી નાખું.' એ ભાવથી લલિતાંગ મુનિ ઉગ્ર ચારિત્ર-તપની સાધનામાં લાગી ગયા.

અસંમત નાસ્તિક :-

હવે એવું બને છે કે લલિતાંગ મહર્ષિ દેશોદેશ વિચરતાં વિચરતાં સહજ ભાવે એક એવા નગરમાં આવી ગયા કે જ્યાં એક અસંમત નામનો નાસ્તિક રહે છે. મૂળ એ એક ધનાઢ્ય માણસનો છોકરો, પણ બિચારો કોઇ તીવ્ર મિથ્યાત્વ કર્મ અને માનકષાયના ઉદયે અભિમાની નાસ્તિકવાદી બની ગયેલો. એ અભિમાનથી સગા બાપને ને સગી માને ય ગણતો નથી ! ઉપરાંત કુટુંબ કે સમાજના કોઇ પણ વૃદ્ધ પૂજ્ય પુરુષને ય ગણકારતો નથી. આત્મા-ધર્મ-કર્મ પુણ્ય-પાપ-પરલોક, કશાને માનતો નથી. પાછો વળી એ જરા બુદ્ધિમાન છે, કુતર્ક બહુ આવડે, તે લોકોને ય એના નાસ્તિકવાદથી ભરમાવે છે કેઈક ભોળાઓને નાસ્તિકવાદમાં તાણે છે. નગરમાં બાદશાહ જેવો થઇને ફરે છે. એને આત્મા-પુણ્ય-પાપ વગેરે કશું માન્ય નથી, કશું સંમત નથી, એટલે એનું 'અસંમત' એવું નામ પડી ગયું છે.

નાસ્તિકની જોહુકમી :-

આ અસંમત નાસ્તિક અભિમાનના તોરમાં તણાયો બહારથી કોઈ સાધુ-સંન્યાસી-જોગી-બાવા આવે એની પણ

ખબર લઈ નાખે છે 'કેટલું ભણ્યા છો ? લાવો સાબિત કરો તમારો આત્મા, પુણ્ય–પાપ, પરલોક....' એમ પડકાર કરે છે. પેલા સાબિત કરવા જાય ત્યારે આ સામે કુતર્કોની ઝડીમાર વરસાવે છે એટલે પેલાઓને આ પથરાને સમજાવવો અશકય જાણી પછી મૌન પકડવું પડે છે. એમ એ અસંમત નાસ્તિક બેતાજ બાદશાહ જેવો થઈને ફરે છે. કેઈકને ઊંધા માર્ગે દોરે છે. કોણ રોકે એને ? શ્રીમંત છે, કોઈની પરવા નથી. જડબાના જોરે ફાવે તેમ લવારો કરતો ફરે છે.

નાસ્તિકતામાં ટુંકી બુદ્ધિ આદિની ગુલામી છે :–

પુણ્યના યોગે શ્રીમંતાઈ મળી, જીભડીનું જોર મળ્યું, બુદ્ધિશક્તિ મળી, એથી શું કરવાનું ? અભિમાન અને સ્વ-પરનો નાશ ? જીવ માને છે કે, 'હું સ્વતંત્ર છું,' પરંતુ ખરેખર તો તીવ્ર વિષયલાલસા, અહંકાર અને આપમતિ કરાવનાર મોહનીય કર્મના તાબા હેઠળ મોહની ભારે પરતંત્રતા–પરાધીનતા સેવતો હોય છે, એની એને ખબર નથી, વિવેક વાપરવો નથી, અનુભવીના અનુભવ લેવા નથી, જાતે વસ્તુના ઉંડાણમાં જોવું નથી, આંખે દેખ્યું જ માનવું છે, એ ટુંકી બુદ્ધિની પરતંત્રતા–ગુલામી નહિ તો બીજું શું છે ? જગતમાં જીવ અનેક વાતે પરતંત્ર હોય છે.

લલિતાંગ મુનિનો વિવેક :–

લલિતાંગ મુનિ અહીં આવ્યા છે. એમને કોઈકે કહ્યું, 'મહારાજ ! અહીં આવો અસંમત નાસ્તિક રહે છે. એ તમારી ખબર લેવા આવશે. માટે એની સાથે ચર્ચા કરવા તૈયાર રહેજો.'

મુનિએ એની વિગત સાંભળી મનમાં વિચાર કર્યો કે

'આ કાંઇ બૂઝે એવો લાગતો નથી; તો ફોગટ જીભાજોડી શું કામ કરવી ? પથરા સાથે માથું કાં ફૂટવું ? એમાં માથું ભાગે, પથરો ન ભાંગે. નાહક મારી આત્મસાધના કાં ચૂકું ?'

વાત પણ સાચી છે કે

अज्ञः सुखमाराध्यः, सुखतरमाराध्यो विशेषज्ञः।
ज्ञानलव-दुर्विदग्धं ब्रह्मापि तं नरं न रञ्जयति ॥

અજ્ઞાન-અભણને હજી સહેલાઇથી સમજાવાય, વિવેકીને વળી વિશેષ સહેલાઈથી સમજાવી શકાય; પરંતુ જ્ઞાનના લેશથી દોઢડાહ્યા અને ઘમંડી અભિનિવેશી (દુરાગ્રહી) બનેલાને બ્રહ્મા પણ ન સમજાવી શકે. એટલે કદાચ એમને અસંમતે પડકાર્યા હશે ત્યાં

મુનિ તપના માર્ગે :-

લલિતાંગ મહર્ષિ વિચાર કરે છે કે "આવા નાસ્તિકને વાદ કરીને સમજાવવા જતાં એનું તો કાંઈ સુધરે નહિ, પરંતુ મારું આરાધવાનું રહી જાય. એના કરતાં મને મારું સંભાળવા દે. એમ વિચારીને એ નગરની બહાર ઉદ્યાનમાં ચાલી ગયા. ત્યાં જઇને એમણે ઉપવાસ આદર્યા, અને કાયોત્સર્ગ-ધ્યાનમાં રહેવા લાગ્યા.

'કાયોત્સર્ગ-ધ્યાન' એટલે ખડા ખડા રહી વચન અને કાયાને વોસિરાવી દેવાના;-કાયાને સ્થિર રાખી જરા ય હલાવવાની નહિ, અને તદ્દન બંધ રાખી મૌન ધરી રાખવાનું. કાયાની સ્થિરતામાં આંખ પણ અડધી મીંચી રાખવાની. દૃષ્ટિ નાસિકાના અગ્ર ભાગ પર સ્થિર કરી બહારનું જોવાનું બંધ રાખવાનું. હાથ સહજ ભાવે લટકતા છોડી દેવાના. બસ હવે રહ્યું મન, તે મનને એક

ચોક્સ પ્રકારનું ધ્યાન પકડાવી દેવાનું. કોઇ બીજો-ત્રીજો વિચાર નહિ, વિકલ્પ નહિ કે 'ઠંડી લાગે છે,' યા 'ગરમી લાગે છે, મચ્છર કરડયો'.. કોઈ જ આવો વિકલ્પ નહિ; માત્ર સૂત્રચિંતન, યા અર્થચિંતન, તત્ત્વ-પદાર્થચિંતન.

ઉપવાસ સહિત કાયોત્સર્ગમાં ૬ તપ

આ સૂત્રાર્થ-તત્ત્વચિંતન એ આભ્યન્તર તપ છે. એનો વિચાર આપણે કરવાનો છે. પણ હમણાં બાહ્ય તપનું મહત્ત્વ જોઇએ છીએ. મુનિએ ઉપવાસો આદર્યા છે એટલે સહેજે એમાં ખાવું જ નથી તો ઊનોદરિકા, વૃત્તિસંક્ષેપ અને રસત્યાગ તો આવી જ ગયા. સાથે કાયોત્સર્ગ ધ્યાનમાં છે એટલે બાહ્ય તપનો ચોથો-પાંચમો પ્રકાર 'કાયકષ્ટ' અને 'સંલીનતા' યાને સંગોપન તપ પણ ચાલુ થઇ ગયા છે. કલાકોના કલાકો કાયોત્સર્ગમાં ઊભા રહેવું એટલે કાયાને કષ્ટ તો પડે જ ને? એમાં વળી કાયાને લેશ પણ હલાવવાની નહિ, હાથ હલાવવો નહિ, પગ નહિ, આંખ પણ ફેરવવાની નહિ,.... એવા એ બધાને ગોપવી રાખવાના, તેમ તદ્દન મૌન એટલે વાણી પણ ગોપવી રાખવાની. એમ કાયા અને વચનની સંલીનતા બની સાથે મનને એવું ગોપવી રાખવાનું કે નક્કી કરેલા ચિંતન સિવાય બીજા એક પણ વિચારમાં એ જાય નહિ. એમ મનની પણ સંલીનતા આવી.

નદીમાં પૂર :-

આમ છએ પ્રકારના બાહ્ય તપમાં મહર્ષિ દિવસોના દિવસો લીન બની ગયા. એનો જુઓ કેવો જબરદસ્ત પ્રભાવ પડયો! બન્યું એવું કે એકવાર પાસેની નદીમાં ભારે પૂર આવ્યું. નગર કંઇક ઊંચાણમાં છે તેથી નગરમાં તો પાણી ન ફરી વળ્યું, પરંતુ નગરના ઠેઠ દરવાજા સુધી

પાણીનું પૂર પહોંચી વળ્યું ! આ હિસાબે ઉદ્યાનનું શું પૂછવું ? ઉદ્યાન પર પાણી એવું ફરી વળ્યું કે જળબંબાકાર ! તે ય માથોડાં જેવાં પાણી ચડી ગયાં, એમાં વૃક્ષો પણ ડુબાડૂબ થઈ ગયા.

મુનિના તપનો પ્રભાવ :-

પરંતુ ખૂબી એ થઈ કે મુનિ તો ત્યાં ધ્યાનમાં જ ઊભા છે, એમને ખસવું નથી. 'એક જ લગની છે કે જે થાઓ તે થાઓ, સાધના આદરેલી મૂકવી નથી.' આ તપના પ્રભાવે એક વિશિષ્ટ શક્તિ ઊભી થઈ ગઇ કહો, કે નજીકનો કોઇ વ્યંતરદેવ આકર્ષાઈ સેવામાં લાગ્યો કહો, તે પાણીનાં પૂર એમને અડયા જ નહિ ! લોકો નગરના કિલ્લા પરથી જુએ છે તો મહર્ષિ પૂરની ઉપર ઊભા છે, શુભ ધ્યાનમાં ખડા છે. પૂર એમની આસપાસથી ચાલી જઈ રહ્યું છે ! લોકોને આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. લોક પ્રશંસા કરવા લાગ્યા, 'અહો ! જુઓ તો ખરા કે મુનિના તપનો પ્રભાવ કેટલો જબરદસ્ત, કે પૂર એમના પર ફરી વળવાને બદલે એ પૂરની ઉપર છે ! વાહ. શી ધર્મની બલિહારી !'

નાસ્તિકની નિંદા :-

મુનિની પ્રશંસા થવા સાથે પેલા અસંમત નાસ્તિકની ભારે નિંદા થવા લાગી. લોકો બોલી રહ્યા છે કે 'આ જુઓ પેલો નાસ્તિક કહેતો હતો ને કે આત્મા નથી, ધર્મ નથી, પુણ્યપાપ નથી ? કેવો એ જુઠ્ઠો ? ધર્મનો આ પ્રત્યક્ષ પ્રભાવ દેખાય છે મહર્ષિનાં ચારિત્રબળ અને તપોબળનો કેટલો ગજબ પ્રભાવ કે પાણીના પૂરે ઝાડોને ઢાંકી દીધા પણ મુનિને નહિ !' લોકોમાં મુનિની પ્રશંસા અને નાસ્તિકની નિંદા ચાલી પડી અસંમત નાસ્તિક આ સહન કરી શકે ?

મુનિ પર એને ભારે ઇર્ષ્યા આવી ગઈ, આકુળવ્યાકુળ થઇ ગયો, પણ બોલવાને જગા રહી નથી.

કહો જો મુનિના બાહ્ય તપનો પ્રભાવ કેવો ? નાસ્તિકની સાથે વાદ કરવા ગયા હોત તો શું નાસ્તિકને ચુપ કરી શકત ? હોઠ સાજા એને ઉત્તર ઝાઝા. કુતર્ક પર કુતર્ક જ લડાવવા, પથરા જ ફેંકવા, એ નીતિવાળો વળી શાનો અટકે ? પોતાનાં કથનનો સામેથી મજબૂત દલીલથી રદિયો મળવા છતાં એ હાર શાનો કબૂલે ? ચુપ શાનો થાય ? એ તો બીજો પથરો ફેંકે, નવો કુતર્ક લડાવે. એ કાંઈ એમ ચુપ ન થાય, એ તો કદાચ બોલતો બંધ થાય તો આવા તપના પ્રભાવે

દીક્ષાર્થીને સ્વજનની 'ના' પર તપ :-

દીક્ષા સામે કુતર્કો :-

એટલા જ માટે આ એક સમજવા જેવું છે કે દીક્ષા સામે કુતર્કો આવે ત્યા તપ કરવા જેવો છે. કેટલાક કુટુંબીઓ પોતાના મુમુક્ષુ વૈરાગી કુટુંબીને મોહથી દીક્ષા લેતા અટકાવે છે, અને એને ભારે બોલ સંભળાવે છે, કુતર્કો ઠોકે છે; પુત્રને કહેશે, 'શું માબાપની સેવા નહિ કરવાની ? માબાપે કેટકેટલા ઉપકાર કરી મોટા કર્યા તેના પર આ બદલો વાળવાનો ?' દીકરીને કહેશે, 'દીક્ષા દીક્ષા શું કરે છે ? સાધ્વી થઇશ પણ સાધ્વીઓમાં તો કેટલા ઝગડા ચાલે છે ?' દીકરો દીક્ષાર્થી બાપને કહેશે, 'આ તમારી ઉમર થઈ, કોણ સાધુ તમારું સંભાળશે ? તમારી પાસે ઘડા ઉચકાવશે ઘડા !'

દીક્ષા સામેના કુતર્કોના રદિયા

માબાપની મોટી સેવા કઈ ? : ધર્મ પમાડવાની :-

આવા કુતર્કો લડાવે ત્યા રદિયા તો આપી શકાય કે

'સંસારમાં રહેવાનું હોય ત્યાં સુધી માબાપની બાહ્ય સેવા અવશ્ય કરવાની. પરંતુ સંસારત્યાગ જ કરવો હોય તો પછી એ કરીને માબાપને ધર્મ પમાડવાની મોટી આભ્યન્તર સેવા આપવાની. માબાપના ઉપકારનો ખરો બદલો એથી જ વળે છે. 'ધર્મબિંદુ' 'પંચસૂત્ર' આદિ શાસ્ત્રો એ જ કહે છે.' પણ આ સાંભળે કોણ?

"સાધુ–સાધ્વીમાં ઝગડાની વાત પણ ચિત્તને ગભરાવવા પૂરતી જ છે. ક્યાંક એવા સ્વભાવદોષથી બનતું હોય; તેથી શું બધે એવું? એના કરતાં તો સંસારમાં જુઓ તો ક્યાં ઝગડા નથી? સંસાર જ એવો છે કે એમાં તો સહેજે ઝગડા થાય. કેમકે સંસારની જરૂરિયાતો કેટલી બધી? એના અંગે કેટકેટલાની સાથે ઊંચાનીચી થયા કરે? ખરી રીતે તો ત્યાં પણ આપ ભલા તો જગ ભલા. સંસારમાં ય **ઊંચાનીચીમાં જીવનનો આદર્શ 'ઉપશમ' અને 'સહન કરવાનું' પકડીને ચલાય, તો લીલાલહેર જ છે. તો પછી સાધુજીવનમાં તો પૂછવાનું જ શું?"** આ રદિયા ય મોહાંધો ન સાંભળે.

સંસારમાં વૃદ્ધને ગુલામી નથી?:–

'ઉંમર થઈ, કોણ સંભાળશે?' વગેરે કુતર્ક પણ બંડલ ફેંકવા જેવા છે. આજે કેટલા ય ઉંમરવાળા સાધુઓ આરાધના કર્યે જાય છે. પાણીના ઘડા ઉંચકાવવાની વાત પણ વાહિયાત છે. શું ભણેલા સાધુઓ શેઠાઈ કરે છે, અને બીજાઓને નોકર બનાવે છે? ખોટી વાત છે સાધુ દરેક પોતપોતાનું કર્તવ્ય બજાવતા હોય છે. ઉંમરવાળાને વેઠ તો સંસારમા કેટલી ય કરવી પડે છે, ગુલામી કેટલીય વેઠવી પડે છે. આજના છોકરા ને આજની વહુરો કયા દેવના અવતાર છે?

યા રામ–સીતાના નમૂના છે કે દીકરો માબાપને ને વહુ સાસુ–સસરાને ફૂલની જેમ સાચવે, ને અખંડ વિનયથી વર્તે? સંસારનું નાટક તો ખોલવા જેવું નથી. 'ઘેર ઘેર માટીના ચૂલા' અમસ્તુ કહેવાય છે? એના કરતાં ચારિત્ર–જીવન લાખ દરજ્જે સારું છે પાણીનો ઘડો ઊંચકી લાવી એથી સંયમી સાધુની ભક્તિ કરવાનું તો અહોભાગ્યે મળે.

દીક્ષા લેવા સામેના કુતર્કો પર જો ધ્યાન દેવાનું હોય, તો કોઈ ભવમા દીક્ષા લેવાની સરખાઈ જ ન દેખાય. નાની ઉંમરમાં માબાપ કયા ભવમાં ન હોય? મોટી ઉંમરે બીજાં લફરાં કયાં નહિ? ઉંમર વિશેષ થયે ઉંમરનું બહાનું કયાં નહિ? બસ, આ બધા સામે જોતાં બેસી રહેવું એનો તો અર્થ જ એ થાય કે 'કોઈ ભવમાં ય જીવનની કોઈ પણ અવસ્થામાં સર્વ પાપત્યાગ કરી નિષ્પાપ પવિત્ર ચારિત્ર લેવાનું જ નહિ! ને સંસારમાં બેઠા પાપસેવન કરતા રહી એ પાપોનાં ફળરૂપે ભવોમાં ભટકતા રહેવાનું!'

કુતર્ક સામે રસ્તો :–

વૈરાગી બનેલાએ તો સમજી જ રાખવાનું કે દીક્ષાં લેતાં અટકાવનારા કુતર્કો સામે આવવાના. એના રદિયા આપ્યે પણ કુતર્કવાળા કાંઈ માને કરે નહિ. ત્યારે શો રસ્તો લેવો? આ જ, કે તપની સાધના કરવી. સાધના પણ જોરદાર તપની કરવાની. ચારિત્ર લઈને ય સાધના જ કરવી છે, તો તે પહેલાં આ તપની સાધના કરવાની તાકાત નથી?

તપથી ભલભલા અંતરાય તુટે.

જે કાર્ય બીજા–ત્રીજા ઉપાયે ન થાય એ

જોરદાર તપની સાધનાથી થાય.

આ અટલ વિશ્વાસ પર જુઓ, લલિતાંગ મહર્ષિએ કુતર્ક નાસ્તિક 'અસંમત'ને વાદથી ચૂપ કરવાનો માર્ગ લેવાને બદલે તપની સાધનાનો માર્ગ લીધો. અલબત્ જોકે તપ કાંઈ પેલાને ચૂપ કરવા માટે નહોતા કરતા; એ તો પોતાના ભૂતકાળના પાપને લક્ષમાં રાખી તપ જન્મ-જન્માંતરનાં જંગી પાપકર્મોને તોડવા માટે કરતા હતા પરંતુ એ તપથી એવું સામર્થ્ય, એવો પ્રભાવ, એવું અંજામણ ઊભું થઈ ગયું, કે પાણીનું ઘોડાપૂર એમને ડુબાડી શક્યું નહિ; અરે! એમને અડ્યું પણ નહિ.

તપનો પ્રભાવ અદ્ભુત છે. આ પંચમ કાળમાં પણ એવા તપસ્વીઓ થઈ ગયા છે કે જેમના તપે ચમત્કાર સર્જ્યાં છે. એક કૃષ્ણર્ષિ મુનિ થઇ ગયા કે જે ઘોર તપમાં પણ પારણે રસ-વિગઇઓનો સર્વથા ત્યાગ રાખતા, અને સાથે કાયકષ્ટ સંલીનતા વગેરે તપ પણ જબરદસ્ત સાધતા. પરિણામે એમની ચરણરજ ઔષધનું કામ કરતી, પગ ધોયેલું પાણી રોગ મટાડતી.

પ્રકરણ ૨૯. અન્યાય આંતરશત્રુનો ખટકે છે? નાસ્તિક કેમ સહન કરે?:-

લલિતાગ*મહર્ષિના તપનો પ્રભાવ લોકોએ જોયો, તેથી લોકો સહેજે એમની પ્રશંસા, તપધર્મની પ્રશંસા, અને અસંમત નાસ્તિકની અને એના નાસ્તિકવાદ-અધર્મવાદની નિંદા કરતા થયા. હવે અસંમતને આ કેમ સહન થાય?

અન્યાયને સહી લેવો એ ધર્મ :-

નાસ્તિકવાદમાં માનનારને સહિષ્ણુતા થોડી જ હોય ? સહિષ્ણુતા તો ધર્મ છે. 'અન્યાયની સામે પણ સામનો ન કરતાં, પોતે પોતાના પ્રત્યે થતા અન્યાયને શાંતિથી સહી લેવો,'- એવું કોણ શિખવાડે ? જૈન ધર્મ જ એ શિખવાડે.

ઋષભદેવ પ્રભુના ૯૮ પુત્રોની સામે મોટાભાઈ ભરતે પોતાની આજ્ઞા સ્વીકારી લેવાની અન્યાયભરી માગણી કરી, અઠ્ઠાણુ પુત્રો પિતા પ્રભુ પાસે ગયા, પ્રભુએ શું શિખવાડ્યું ? અન્યાયનો સામનો કરવાનું નહિ.

પ્ર૦- અન્યાયનો સામનો તો કરવો જ જોઈએ ને ?

ઉ૦- પ્રભુએ અઠ્ઠાણુને શું બતાવ્યું એ જુઓ એટલે સમજાશે કે અન્યાયનો સામનો કરવો જોઈએ કે નહિ.

પ્રભુનો ભવ્ય ઉપદેશ : આંતરશત્રુનો અન્યાય :-

ઋષભદેવ ભગવાને અઠ્ઠાણુ પુત્રોને કહ્યું, 'આ તમે ભરતને અન્યાયકારી શત્રુ તરીકે માની એની સાથે લડવા તૈયાર થયા છો, પરંતુ તમે તમારા ખરેખરા દુશ્મનને ઓળખતા નથી એટલે એને પડતા મૂકી ભરતનો નાશ કરવાનો વિચાર કરો છો; અને એથી તમારા ખરા દુશ્મનોને મહાલવાનું થાય છે ! તમારા ખરા શત્રુ તમારા અંતરમાં રહેલા રાગ-દ્વેષ કામ-ક્રોધ લોભ, મદ-મત્સર, મમતા-માયા વગેરે છે. જનમ જનમ એને તમે પોષતા-મહાલાવતા અને દૃઢ કરતા આવ્યા છો. એથી જ એ આંતરશત્રુ તમને આ દુઃખદ ભવ-ચક્રને વિષે નિરાધારપણે ભટકતા રાખવાનો ભારે અન્યાય

કરી રહ્યા છે. એણે જ તમારી પોતાની અનંત જ્ઞાન-સુખમય-આત્મસમૃદ્ધિ પ્રગટ ન થવા દેવાનો તમને ભારે અન્યાય કર્યો છે. આ અન્યાય તમને ખૂંચે છે? અરે! એના પર દૃષ્ટિ પણ છે? એને પોષીને કેવી દુર્દશા ઊભી રાખી રહ્યા છો?

'જીવ જો આ રાગાદિ આંતર શત્રુઓને ન પોષે, ન ઊભા રાખે, તો પછી એને સંસારની ચારે ગતિઓ અને ચોરાશી લાખ યોનિઓમાં નિરાધાર અને બેહાલપણે ભટકાવનારું બીજું શું કારણ છે?

બહારનાને મારવાનું શંકાભર્યું :-

'હે ભાગ્યવાનો! એટલું સમજજો કે કદાચ બહારના દુશ્મનને મારી,-અલબત્ મારવાનું તમારા હાથમાં નક્કી નથી; એનું પુણ્ય જોર કરતું હોય ને તમારે પાપનો ઉદય હોય તો એને મારવા જતાં તમારે જ મરવાનું થાય; પણ કદાચ તમારું પુણ્ય જોર કરતું હોય તો તમે એને મારી શકો, છતાં એને મારી,-તમારી સામેના એના અન્યાયને મિટાવી શકો. પરંતુ તેથી શું? તમે થોડા જ અમર છો? સમજી રાખો તમારા પર યમશત્રુની મોટી સત્તા છે; એટલે તમારે પણ આગળ જઈને મરવું તો પડશે જ. એ વખતે તમે પેલા બહારનાનો અન્યાય મિટાવીને સુરક્ષિત રાખેલા તમારા રાજ્ય-પાટ અને લક્ષ્મી-લાડી-વાડી-ગાડીના વિષયો તમને જરા ય બચાવી શકશે નહિ, કે એ વિષયો તમારી પૂંઠે લાગશે નહિ.

તો અન્યાયના સામનાથી સરવાળે કયાં બચ્યા? આગળ કર્મના અન્યાય લાગશે તેનું શું?

પછી તો તમારે એકલાએ અહીં સારી રીતે મહલાવેલા

આંતર શત્રુઓ રાગદ્વેષ વગેરેથી અને હિંસાદિ પાપોથી ઊભા કરેલાં જંગી પાપકર્મોના થોકથી દુર્ગતિઓમાં ભટકતા થઇ જવું પડે, દુઃખ–ત્રાસ–વિટંબણાઓમાં કચરાવું પડે. આ અન્યાયથી શે બચો ?

તો બોલો, અહીં તમે માનેલા બહારના દુશ્મનને ટાળ્યો, અને માનેલો અન્યાય મિટાવ્યો, તેથી શું વળ્યું ? મૃત્યુની સામે તમારો મદ ક્યાં ઊભો રહેવાનો ? પુણ્યે બહારના અન્યાયને બરાબર રદિયો આપવાનું બને, પણ એમાં તમારું અભિમાન, દુર્ગતિગમનની બેપરવાઈ, લક્ષ્મી આદિની તૃષ્ણા – મમતા, આ બધા આંતરશત્રુઓ જ તમને આ ભવાટવીમાં અશરણ–નીરાધારપણે ભમાવનારા છે **તમારાથી પોષાયેલા એ રાગાદિ તમને જ દીર્ઘાતિદીર્ઘ કાળ સુધી અન્યાય કરનારા છે.**

હે ભગવાનો ! ખરું તો એ સમજો કે આ મનુષ્યભવ એવો ઊંચો અને અદ્દ્ભુત પામ્યા છો કે એના સહારે તમે આ તમારા આંતર દુશ્મનોની સાથે લડી શકો; તત્ત્વબુદ્ધિ-ત્યાગ–વૈરાગ્ય–ક્ષમા–અહિંસાદિ દ્વારા એનો નિર્મૂળ નાશ કરી શકો; અને એથી કાયમને માટે તમારી પ્રત્યેના એના અનંતાનંત કાળથી ચાલી આવતા અન્યાયનો અંત લાવી શકો **એ તત્ત્વબુદ્ધિથી અહીં પણ કોઈ દુશ્મન નહિ લાગે.**

ઉચ્ચ માનવભવના સહારે જ આ આંતર વિજય બની શકે.

આવો ભવ ગુમાવી નાખ્યા પછી આમાંનું કશું નહિ થઈ શકે. એટલું સમજી રાખો કે,

બહારના કોઈ શત્રુને અને એના અન્યાયને ટાળી શકવાનું નિશ્ચિત પણ નથી, અને કાયમી પણ નથી.

પુણ્ય પહોંચતું હોય તો જ બહારના દુશ્મનની સામે ફાવી શકો, નહિતર તો પછાડ જ ખાવી પડે. વળી કદાચ માનો કે અહીં તમે ફાવ્યા, તો પણ પછીના જનમમાં સંભવ છે પાછા બહારના બીજા દુશ્મન આવવાના, ને એના અન્યાય સહવા પડવાના. એટલે અહીં એ ટાળવાની વસ્તુ કાયમી નહિ બનવાની. જ્યારે,

આંતર દુશ્મન પર જય અને અન્યાય-નિવારણ એ નિશ્ચિત અને કાયમી બને છે. એમાં બાહ્ય દુશ્મન પણ રહેતા નથી, એમનો ભય ગયો.

અહીં તમે રાગ-દ્વેષ કામ-ક્રોધ-મદ વગેરે પર તત્ત્વદૃષ્ટિ-વૈરાગ્ય-ઉપશમ વગેરેથી જેટલા પ્રમાણમાં ઘા કરો, જેટલા એને દબાવો, એટલા એ દબવાનું નિશ્ચિત છે, અને એના દબ્યા પછી અહીં ને ભવાંતરે ય એનું જોર ચાલતું નથી. ક્રમશઃ કાયમી અંત આવે છે. તેમજ એ પણ હકીકત છે કે અંતરના રાગાદિને દબાવ્યા પછી બહારના દુશ્મન દુશ્મન જ લાગતા નથી. એ તો બિચારા દયાપાત્ર લાગે છે. એટલે એમ કહેવાય કે આંતર દુશ્મનોનો નિકાલ કર્યો ત્યાં બાહ્ય દુશ્મનોનો નિકાલ સહેજે થઈ ગયો.

ઋષભદેવ ભગવાન નવ્વાણુને કહે છે, "આ અંદરનાને દબાવવા માટે માનવભવ જ ભારે ઉપયોગી છે, સહાયક છે.

"તો હે નરરત્નો! જ્યાં સુધી તમારા હાથમાં હજી માનવભવ સહાયક તરીકે ઊભો છે, ત્યાં સુધીમાં તમારા ખરેખરા દુશ્મનભૂત આતર દુશ્મનોની સામે લડી લઈ એનો

નિશ્ચિત નાશ કરવાનું તમારે સ્વાધીન છે એને મૂકીને બહારના માનેલા દુશ્મનની સાથે લડી એનો નાશ કરવાની વાત કે જે શંકાસ્પદ છે, એની ગડમથલમાં કયાં પડયા છો? કાયમનો અન્યાય ટાળવાનું છોડી કામચલાઉ અન્યાયનો સામનો કરવા શું ધમધમી રહ્યા છો? એમાં ખરું કાર્ય રહી જાય છે."

અઠ્ઠાણું પુત્રોનો જિનવાણી પર વિચાર અને વૈરાગ્ય :-

ભગવાનના આ ઉપદેશે ૯૮ પુત્રો પર રામબાણ અસર કરી.

એ સમજી ગયા કે "ભરતનો અન્યાય તો કામચલાઉ છે, અને તે ટાળી શકાવાનું પણ નિશ્ચિત નથી ત્યારે

"**આંતર દુશ્મનોનો અન્યાય અનંતા કાળથી** ચાલ્યો આવે છે. આપણે તો એમને પોષીએ-મહલાવીએ છીએ! જ્યારે એ આપણું કારમું નિકંદન કાઢે છે! સંસારચક્રમાં ભટકાવે છે! એ રાગાદિ દુશ્મનોના લીધે જ ભરત આપણને દુશ્મન જેવો લાગે છે. જો આપણને આપણા એક જમીનના ટુકડા પર રાગ અને મદ ન હોત, એના પર મળતા કંચન-કામિની વગેરેના ક્ષણિક ભોગો ઉપર કારમી તૃષ્ણા ન હોત, તો શું કામ આપણને ભરત અન્યાયકારી દુશ્મન લાગત? જુઓ પ્રભુએ એ બધું છોડયું તો હવે પ્રભુને કયાં કોઇ દુશ્મન છે જ? માટે આપણે આ છોડો, અને અંતરના રાગાદિ દુશ્મનોને કચરી નાખવામા આ સહાયક માનવ જનમને કામે લગાડી દો."

બસ, ભગવાનના ૯૮ દીકરા મોટા રાજવી બનીને રાજ્ય-સમૃદ્ધ રાણીઓ અને રાજાશાહી સુખોમા મહાલનારા છતા, આમ પ્રભુની તત્ત્વવાણી એમણે ઝીલી, એ વૈરાગ્ય પામ્યા, અને માનવભવને ઉત્તમ સહાયરૂપ માની એના સહારે આંતરદુશ્મનોનો જ નાશ કરવા માટે નિર્ધારવાળા બની ગયા;

કેમકે હવે એ આંતર દુશ્મનોનો જ અન્યાય એમને ડંખવા લાગ્યો. ભરતનો કોઇ અન્યાય જ ન લાગ્યો. પોતાના રાજ્ય અને વિષયસુખો પર રાગ રહે તો જ એના પર આક્રમણ કરનારો ભરત અન્યાયકારી લાગે ને? હવે તો રાગ જ ઉઠાડી નાખ્યો એટલે 'મારું રાજ્ય, મારાં સુખો,' એ ભાવના જ ઊઠી ગઇ. **'જે મારું નહિ, એને બગાડનારો મારું શું બગાડે છે?** મને એ શો અન્યાય કરે છે? કશો જ નહિ.' એ વાત મનમાં નક્કી થઇ ગઇ પારકા રાજ્ય કે પારકા ઘર પર તવાઇ લઈ જનારો એ ક્યાં આપણો દુશ્મન લાગે છે?

રાજ્ય પર આક્રમણ એ દ્વેષનું કારણ નહિ. કિન્તુ આપણા રાજ્ય પર આક્રમણથી દ્વેષ, તેથી દ્વેષનું કારણ મમતા.

તમારા જીવનમાં તમને કોઇ કોઇ અન્યાય કરનારા લાગે છે ને? તમારા બહુ નિકટના ગણાતા સગા માતાપિતા–પત્ની–પુત્ર વગેરે પણ અવરનવર તમને અન્યાય કરતા હોય એવું લાગી આવે છે ને? કેમ 'હા' બોલતા નથી? કહો 'હા, લાગી આવે છે.' તમે તમારી જાતને લાયક દીકરા માનો છો એટલે માતા–પિતા કશું તમારી પ્રત્યે અણગમતું બોલે–ચાલે એ તમને વધારે પડતું લાગે છે, ખોટું લાગે છે, એ જ અન્યાય લાગ્યો કહેવાય. એમ તમારી જાતને તમે યોગ્ય પતિ કે પત્ની સમજતા હો પછી સામેથી અણગમતું કાંઇ થાય એ એણે અન્યાય કર્યાનું લાગે છે. આવું તો વારે વારે જિંદગીમાં નાનું મોટું કેટલુ ય બની આવે છે. એટલે જિંદગી આખી આને અન્યાય જ માન્યા કરવાનું ને? એથી અંતરમાં બળ્યા જ કરવાનું ને? તેમ એનો શક્ય એટલો કઠોર

વાણી–વર્તાવથી સામનો જ કરતા રહેવાનું ને? જિંદગી આખી આવી જવાની?

તો પછી જે અંદરના અભિમાન, રાગ, મમતા, મિથ્યાજ્ઞાન,.... વગેરે આંતર શત્રુનાં કારણે આ બને છે, એ આંતર શત્રુઓ અને એના અન્યાય સામે ક્યારે ઝઝુમવાનું? એનો અન્યાય તમારા મનને ખૂંચે છે? અહીં આર્ય માનવભવે આવ્યા એટલે તો તમે સર્વવિરતી સુધીની ઊંચી ચીજોના હકદાર બન્યા છતાં પણ, એ અહંત્ત્વ અને રાગાદિ એની આડે આવે છે, એની પ્રાપ્તિ થવા નથી દેતા; થઇ હોય તો નષ્ટ કરી દે છે. આ આંતરદુશ્મનની અન્યાયકારિતા તમને હૈયે ખટકે?

બહાર અન્યાય પુણ્યની કસીથી નહિ :–

ભૂલશો નહિ, કે જેને અંતરમાં અભિમાન બહુ છે, જાત શાણી લાયક અને યોગ્ય જ કાર્યવાહી કરતી લાગે છે, તેમજ બાહ્ય સારી સગવડ–શોભા–સન્માનની બહુ લાલસા છે, એનો વારે ને વારે બહારનાઓ કાંઈ ને કાંઈ અન્યાય કરતા લાગી આવે છે. એમ સમજતા નહિ કે 'પુણ્ય ઓછું છે માટે જ બહારનાઓ વાકું વર્તતા લાગે છે.' પુણ્યની તો તરતમતા અને ખામી બધે રહેવાની. બહુ પુણ્યવાળાને પણ એક નહિ તો બીજી વાતની ખામી રહેવાની. એમ એનાથી અધિક પુણ્યની અપેક્ષાએ પોતાનું ન્યુન જ લાગવાનું. તો પછી પુણ્યની ખામીએ થતી બાહ્યની ખામી કે ન્યુનતામાં સહેજે સામેથી અગવડ મળતી દેખાય, ઓછું માન મળતું દેખાય, ત્યાં શું અન્યાય જ થયાનું માન્યા કરવાનું? ના,

અન્યાય થયાની વિચારણા તો બાહ્ય પર

અધિકાર અભિમાન તથા વિષયરાગ અને સુખલાલસા ઉપર થાય છે. (૧) 'હું આટઆટલી સગવડનો–સન્માનનો અધિકારી છું. આ સામેથી આમ કેમ વાંકું વર્તે છે?' જો આ અધિકાર જ ન માને, સ્વાભિમાન જ ન રાખે, તો 'સામાએ અન્યાય કર્યો,'.... 'સામો સારો વિરોધી,'.... એવું એવું માનવાનું રહે નહિ. ભારે અન્યાય તો પોતાના અનંતા દોષો અને કર્મોનો છે. એટલે પોતાને એમ જ લાગે કે 'હું અનંતા કર્મોથી દબાયેલો–કચરાયેલો છું. મારે વળી સ્વાભિમાન શા? અનંતા દોષોથી ભરેલો હું. મારે વળી ગુમાન શાનુ?' એમ બાહ્ય પર પોતાનો અધિકાર ન માને તો બાહ્ય પર આક્રમક અન્યાયકારી ન લાગે.

(૨) એમ સુખની લાલસા બહુ છે, વિષયોનો રાગ નડે છે, તેથી સગા માતા-પિતા કે સગી પત્ની પણ એ સુખ ને એ વિષયો પ્રત્યે વાંકું વર્તતા, અન્યાય કરનારા લાગે છે. ખરી રીતે તો પોતાની સુખેષણા અને રાગાંધતા એ અન્યાય મનાવે છે. કપડું ઊજળું જ જોઇએ એવો આગ્રહ છે માટે એ મેલું રાખનારી કે મેલું કરનારી પત્ની કે નોકર પર ગુસ્સો થાય છે, એ અન્યાયકારી લાગે છે. એવો રાગ અને એવી એષણાને જ જો દબાવાય, ને 'જેવું હોય તેવું ચાલે' એવો સિદ્ધાન્ત પકડી રખાય, તો પછી સામા પર ગુસ્સો શું કામ આવે? એના તરફથી અન્યાય થયાનું શાને દેખાય?

જીવનમાં દુઃખ-ઉદ્વેગ શાથી?:–

જીવનમા જે વારે ને વારે અન્યાય થતો દેખાય છે, દુઃખ થાય છે, ઉદ્વેગ થાય છે, એના મૂળમાં તપાસજો તો આ દેખાશે કે કોઈ સ્વાભિમાન, હક–અધિકારની માન્યતા, કોઈ વિષયરાગ, કે કોઇ સુખલાલસા કામ કરી રહી

હોય છે. તેથી જ પછી એમાં વાંધો આવતાં, સામો અન્યાયકારી લાગે છે. આ માન, આ હૂંક, કે આ રાગ, આ લાલસા ન હોય તો શું કામ દુઃખ જ થાય? જો દુઃખ જ ન લાગે તો પછી સામા અન્યાય કરનારા નહિ લાગે. એ નહિ લાગે તો મનને સમતાભાવ રહેશે. મહાન આત્માઓ સીતાજી જેવા વિકટ પ્રસંગમાં પણ સમતા આમ રાખી શકેલા

સંસારમાં વધુ ધર્મ શો થઇ શકે?:-

દેવદર્શન-પૂજા સામાયિકાદિ કરીને કહો છો ને કે 'હવે સંસારમાં બેઠા આથી વધારે ધર્મ શો થઈ શકે?' તો સમજો કે

આંતરશત્રુને જ અન્યાયકારી માનવાનો અને એને દબાવ્યા કરવાનો વિસ્તૃત ધર્મ સંસારમાં બેઠા ય બહુ થઈ શકે.

સંસારત્યાગ નથી કર્યો, ને ઘરવાસમાં બેઠા છો, છતાં આ મહાન ધર્મ ડગલે ને પગલે આરાધી શકો. અંતરના મદ-રાગ-લાલસાને નિરભિમાન, વૈરાગ્ય, અનાસક્તિ, તૃપ્તિ વગેરે દ્વારા દબાવતા રહેવું, એ મહાન ધર્મ છે. એને આરાધતા રહેવાનું. એમાં ય ખાસ કરીને જ્યારે જ્યારે 'સામેથી અગવડ આવી, અપમાન થયું, બહારમાં નુકસાન થયું' એમ લાગે, ત્યારે ત્યારે તરત આ પ્રયોગ ચલાવવાનો.

જોવાનું કે "જાતને સુયોગ્ય માને છે, જાતને સારું જ કરનારી માને છે, માટે જ સામા અપમાન કરનારા લાગે છે. સુખની લાલસા નડે છે, વિષયોનો રાગ સતાવે છે, તેથી જ એમાં વાંધો વચકો લાવનારાને દુશ્મન દેખે છે. એટલે ખરી રીતે આ જાતની વડાઈ, લાલસા અને રાગ જ ખતરનાક છે. એને જ મારે દાબતા ચાલવાનું."

આંતરશત્રુ દબાવવા માટે ૩ ઉપાય,-

(૧) જાતની કર્મપીડિત અધમતાનું ભાન, અને નિરભિમાન

(૨) સુખની બેપરવાઈ, ને

(૩) વિષયોની નિર્માલ્યતાનો ખ્યાલ કરતા રહેવાનું.

બસ, જાત પર અને જાતના દોષો પર આ પ્રબળ અંકુશ મૂકવાનું ચાલુ થઈ જાય, એટલે પછી જાતના દોષોને લીધે સામા શત્રુ દેખાતા હશે તેને હવે દુશ્મન દેખવાનું કે અન્યાયકારી લાગવાનું ઓછું થતું આવશે. ભગવાનના ૯૮ દીકરાને આ સમજાઈ ગયું અને રાજ્યાદિના રાગ જ મૂકી દીધા, દિલની મમતા જ છોડી; એટલે મોટોભાઈ ભરત હવે દુશ્મન કે અન્યાયકારી નથી લાગતો. હવે તો અન્યાયકારી આંતર દુશ્મન મદ–લાલસા–રાગ વગેરેને તોડવા માટે જે મનુષ્યજન્મ મહા સહાયભુત મળ્યો છે, એને એમાં કામે લગાડી દેવાનું નક્કી કરી નાખ્યું, પ્રભુ પાસે ત્યાં ને ત્યાં જ એ દીક્ષિત થઈ ગયા.

એ સાભળીને ભરત શરમાઈ ગયો, અને આવીને ક્ષમા માગતો કહે છે, 'માફ કરો, મારી ભૂલ થઈ. પધારો ઘરે, સુખેથી રાજ્ય ભોગવો, મારે તમારા પર કાંઈ આજ્ઞા-હકુમત ચલાવવી નથી.' પરંતુ આ ૯૮ મુનિ બનેલાને તો હવે ખરા શત્રુભુત રાગાદિનો અને એમના અનંત કાળના અન્યાયનો જ કાયમી અંત લાવવો છે, તેથી ભરતના કરગરવા પર શાના લોભાય?

બોલો હવે, અન્યાયનો સામનો કરવા જેવો ખરો? અને કરવો જ હોય તો કોના અન્યાયનો સામનો કરવા યોગ્ય? કહેવું જ પડશે,

બહારના અન્યાય કરતાં અંતરના કામ કે ક્રોધ-લોભ, રાગ-દ્વેષ, માન-મદ-માયાના ઘોર અન્યાયનો સામનો કરવા યોગ્ય છે અને એ માટે એ આંતરશત્રુઓ સામે જ લડી લેવા જેવું છે.

એટલા જ માટે બહારનાની સામે તો સહિષ્ણુતા જ કેળવવાની, ક્ષમા જ રાખવાની, જેથી આતરશત્રુ ક્રોધને મચક ન મળે. પરંતુ આ સહિષ્ણુતાદિ કરવાનું કોણ શિખવાડે? ધર્મ જ એ શીખવે છે. ધર્મનું આ ઊંચું મહત્ત્વ છે કે એ ક્ષમા-સહિષ્ણુતા-સમતા શીખવીને મહાશાંતિ-મહાસુખનો અનુભવ કરાવે છે.

પ્રકરણ-૩૦ ઈર્ષ્યા : આત્મહિતની જરૂરિયાતો છે?

અસંમત નાસ્તિકને ધર્મ માનવો જ નથી, પછી એને આંતરશત્રુ સામે લડી લેવાનું અને બહારનાની સામે સહિષ્ણુતા કેળવવાનું શિક્ષણ કે સમજ ક્યાથી હોય? તેથી એ લલિતાંગ મુનિની પ્રશંસા કેમ સહી શકે? આંતરશત્રુ ઈર્ષ્યાને એ કેમ રોકી શકે? એને મુનિ પર ભારે ઈર્ષ્યા આવી ગઈ; દ્વેષ વધી ગયો, અને હવે 'કેમ એમનો નાશ કરું' એના વિચારમાં ચડ્યો. આ સૂચવે છે કે,

ધર્મમાં માનનારે સહિષ્ણુતા-ધર્મ કેળવવો જ જોઈએ; ઈર્ષ્યા નહિ જ કરવાની.

ઈર્ષ્યા કેવી ગોઝારી છે? 'મુનિએ નાસ્તિકનું કાંઈ જ બગાડ્યું છે? પ્રશંસા અને નિંદા કરે છે તો લોકો કરે છે. એમાં મુનિનો શો વાંક? પરંતુ ઈર્ષ્યા દુર્ગુણ જ એવો આંધળો છે કે ગુનો કોઈ જોવાનો જ નહિ. ઈર્ષ્યાવાળાને તો એક જ ધૂન કે 'હું કોના કરતા હલકો દેખાઉં

છું ? યા કોણ મારા જેવો વખણાય છે ? બસ, એને જ હું હલકો પાડું, યા એને જ ઉડાવું.' બીજાનું સારું ખમી શકવાની તાકાત જ નહિ, માટે એને ઉડાડવાની જ ધૂન.

ત્યારે કહો, એક ઇર્ષ્યા પછી કેટલાં આર્તધ્યાન અને વધીને રૌદ્રધ્યાન કરાવે ? જ્યાંસુધી સામો હલકો ન પડે, કે ખત્મ ન થાય, ત્યાંસુધી આર્તધ્યાન અને વધીને રૌદ્રધ્યાન કેવાં ચાલ્યા કરે ?

સારું ધ્યાન ક્યારે લાગે ? :-

માટે જ આ સાવધાની રાખવા જેવી છે કે ધ્યાન 'ૐ' કે 'અર્હં' વગેરેનું લઇને બેસવાની વાત પછી, પણ પહેલા આર્તધ્યાનને લાવનારી આ ઇર્ષ્યા વગેરે આંતર મલિનતાને હટાવો, અને આર્તધ્યાન અટકાવો. ચિત્તમાં આર્તધ્યાન રમતાં હશે તો શુભ ધ્યાનને અવકાશ જ નહિ મળે; અને ઇર્ષ્યાદિ નહિ મૂકવા હોય તો આર્તધ્યાન કોટે વળગ્યા રહેવાનાં.

ખોટી પકડ દુર્ધ્યાનને તાણી લાવે છે :-

અસંમત નાસ્તિક મુનિ પ્રત્યે ઇર્ષ્યાનો માર્યો આર્ત અને રૌદ્રધ્યાનમાં રમે છે, 'એમને કેમ ખત્મ કરુ' એ વિચારમાં ચડયો છે. જીવના ઉપર લાગેલો સંસારવાસ કેટલો બધો ભયંકર છે ! એને એક યા બીજા પ્રકારની એવી કોઇક પકડ પકડાઇ જાય છે કે પછી એ દુર્ધ્યાનને તાણી લાવે છે; કેમકે ખોટી પકડની પાછળ મન ખોટા વિચારમાં કામ કરતું બની જાય છે, પછી એમાં દુર્ધ્યાન કેમ ન આવે ? ખરાબ કામ તો થાય ત્યારે થાય, પરંતુ ખરાબ વિચારસરણી કલાકોના કલાકો કે દિવસોના દિવસો ચાલ્યા કરે છે ! દુર્ધ્યાનની આ ખરાબી કે ખરાબ કરણી નહિ છતાં મારે !

બિલાડી દિવસભરમાં કેટલા ઉંદર મારવાનું કરપીણુ કૃત્ય કરે છે? બહુ અલ્પ. પરંતુ એ એની વિચારધારા અને રૌદ્રધ્યાન કેવી રાત-દિવસભર ચલાવે? એમ ગિરોલી વાઘ વરુ વગેરે શિકારી પ્રાણીઓની દશા કઇ? શાના પર આ? એક પકડ પકડાઇ જવા પર કે 'શિકારને ખત્મ કરવો' જીવ આઘો જાય, પાછો જાય, પણુ મન એમાં ને એમાં રમતું રહે છે. આ રૌદ્રધ્યાનની વિચારધારા છે. એ ભયંકર છે. એમ આર્તધ્યાનની વિચારધારા પણુ કોઇ પકડના લીધે ચાલે છે, ને એમાં મનની મહાખરાબી છે.

ખોટી પકડ પર આર્તધ્યાનનું દૃષ્ટાન્ત :-

દા. ત. મનને લાગી ગયું કે 'પૈસા જોઇએ,' બસ એ પકડ લાગવા પર મન એના આર્તધ્યાનમાં રમ્યા કરે છે ને ચિંતવે છે કે 'પૈસા કેમ મળે? કયારે મળે? શું કરું?' આજીવિકા પૂરતા પૈસા વિના સંસારીને નથી ચાલતું એ સાચું, પરંતુ એ જરૂરિયાત બહુ શું માગે? એનો ઉપાય ઉદ્યમ માગે એટલું જ ને? પરંતુ મનમાં એનો વલવલાટ પણુ જરૂરી છે? શું વારંવાર એની ચિંતા ય કરવી જ જોઈએ કે 'કયારે મળે? કેમ મળે? કેમ વધારે મળે?' ને શું એ ચિંતાથી કાંઈ વળે છે? ધંધો-નોકરી-મજુરી તો ચાલુ જ છે. જીવનનો અનુભવ છે કે નોકરી-ધંધાથી અમુક પૈસા તો મળ્યા જ કરે છે. ચિંતાથી વિશેષ શું સધે છે? ભાગ્ય બાંધેલું હોય તો એટલું જ મળવાનું. ભાગ્ય નબળું હશે તો ઓછું જ મળવાનું ચિંતા એમા કશો વધારો કરી શકે નહિ. છતાં જીવને ભાગ્યના ઘરની વસ્તુ પૈસા, તે પૈસાની લત લાગી ગઈ, તે ભાગ્યથી ઉપરવટ થઇને મનથી હિસાબ વિનાની ચિંતા અને આર્તધ્યાન કર્યા જ કરે છે! કેવો મૂઢ!

તુચ્છ વસ્તુની લતથી માનવભવની હાંસી :-

અરે ! પૈસા તો હજી ય મોટી વસ્તુ છે, પણ જીવને બીજી કેટલીય તુચ્છ વસ્તુની પણ લત લાગે છે ! દા. ત. ઘરના ખૂણામાં કચરો દેખ્યો, એ હમણાં ને હમણાં ઊઠીને દૂર કરાય એમ નથી, કે બીજા પાસે તરત કઢાવી નખાય એવું નથી, છતાં મન એના ય લોચા વાળ્યા કરે છે કે 'આ કેટલો ખરાબ લાગે છે! કેમ આ કચરો પડી રહ્યો છે?....' અથવા કપડું ખૂંચમાં ભરાઈ જરા ફાટયું, હવે એ સંધાશે તો એની સગવડે સંધાશે, પરંતુ અત્યારથી એ ફાટેલુ નજરમાં આવે ત્યારે ત્યારે એની ખોટી ચિંતા થઇ જ અ છે કે 'આ કેમ ફાટયું ? કયારે સંધાય ?.... આ મફતિયા ખૂંચ ખીલી કેમ રાખી હશે કે કપડાં ફાડે ? હવે આ સંધાય નહિ ત્યાં સુધી કેટલું ખરાબ લાગે ? ને સંધાય નહિ ને વધારે ફાટે તો ?....' તુચ્છ વસ્તુની પકડ પર પણ કેટલું આર્તધ્યાન ? કેટલી પાપ વિકલ્પોની હારમાળા ? ઉત્તમ માનવભવની આ કેવી હાંસી ? કેવી વિટંબણા ? ક્રોડપતિની કન્યા મળી હોય, સાથે મોટી સંપત્તિ મળી હોય, એને મસોતા જેવા કપડા પહેરાવે એ એની કેવી હાંસી ? એમ પુણ્યાઇ સાથે મળેલ માનવજિંદગીને તુચ્છ વસ્તુની લત–ચિંતા લગાડીએ એ એની કેવી હાંસી ?

શું માનવજનમ આવાં આર્તધ્યાન કરવા માટે જ છે ? શું આર્તધ્યાનથી જીવન આબાદ બને છે ? કે બરબાદ ? આવા ને આવાં આર્તધ્યાન ચાલ્યા કરતા હોય ત્યાં શુભ ધ્યાનને અવકાશ રહે ? ચિત્ત દેવદર્શન–વંદન કે જાપ વગેરેમા જોડાય ત્યારે એમાં સ્થિર રહે ખરું ? ફરિયાદ છે ને કે શુભ ક્રિયામાં ચિત્ત સ્થિર નથી રહેતું ? પણ

આર્તધ્યાનની લોથ લાગી હોય ત્યાં સ્થિર શુભ ધ્યાન શાનું લાગે? અને જીવને તુચ્છ લતો લાગેલી હોય ત્યાં કહું આર્તધ્યાન આવ્યા વિના શાનું રહે? ભલેને પછી એ પ્રભુના મંદિરમાં હોય! ત્યાં મંદિરમાં એ મનમાંથી બહારની લત તો બહાર મૂકીને આવ્યો નથી, એટલુ જ નહિ, પણ અહીં મદિરમાંય 'આ પાટલો આમ કેમ વચ્ચે પડ્યો છે? આ પેલા ભાઈ કેમ દર્શનની આડે ઊભા છે? ક્યાં સુધી ચોંટ્યા રહેશે?... ઓલ્યા ભાઈ વળી કેમ સ્તવન મોટેથી ગાય છે?....આ આમ ન ચાલે,'... આવી આવી મનને લત લાગી છે એટલે આનાં આર્તધ્યાન ચાલ્યાં જ કરે છે.

આવી લત, આવી પકડ, માની લીધેલી એવી જરૂરિયાતો, ભૂંડી ચિત્ત એની પાછળ પાગલ થવાનુ, આંધળું બનવાનું. પછી સારી પ્રવૃત્તિ હાથમાં લેવા છતાં એને એ સારીનું ઊંચું મૂલ્યાંકન નહિ, ઊચી કદર નહિ, તે વચમાં વચમાં ખોટાં ચિંતન ગબડાવ્યા જ કરશે

ખોટી લતો પાછળ કેવી મહાન આત્મ-સંપત્તિની કમાઇ ગુમાવવાની?:-

જીવન ખોટી લતોથી અને માનેલી ખોટી જરૂરિયાતોથી એવું કલુષિત બને છે કે પછી એની પાછળ ધારાબદ્ધ પવિત્ર વિચારસરણી, ઉપશાંત ભાવ, ઉદાર આશયો, મૈત્રી-કરુણાની વહેતી ભાવનાઓ, અરિહંતનુ શુભ ચિંતન વગેરે મહાન આત્મસંપત્તિઓ કમાવાનું હાથવેંતમાં છતાં દુર્લભ દુ:શક્ય બની જાય છે. જીવનમા મહાનતા આ સંપત્તિઓથી આવે; પણ પેલી ખોટી લતો અને ખોટી જરૂરિયાતોની અધમતા ટળે ત્યારે ને?

તુચ્છ વસ્તુની લતથી માનવભવની હાંસી :–

અરે ! પૈસા તો હજી ય મોટી વસ્તુ છે, પણ જીવને બીજી કેટલીય તુચ્છ વસ્તુની પણ લત લાગે છે ! દા. ત. ઘરના ખૂણામા કચરો દેખ્યો, એ હમણાં ને હમણાં ઊઠીને દૂર કરાય એમ નથી, કે બીજા પાસે તરત કઢાવી નખાય એવું નથી, છતાં મન એના ય લોચા વાળ્યા કરે છે કે 'આ કેટલો ખરાબ લાગે છે! કેમ આ કચરો પડી રહ્યો છે?....' અથવા કપડું ખૂંચમા ભરાઈ જરા ફાટયું, હવે એ સંધાશે તો એની સગવડે સંધાશે, પરંતુ અત્યારથી એ ફાટેલું નજરમાં આવે ત્યારે ત્યારે એની ખોટી ચિંતા થઇ જ અ છે કે 'આ કેમ ફાટયું ? કયારે સંધાય ?.... આ મફતિયા ખૂંચ ખીલી કેમ રાખી હશે કે કપડાં ફાડે ? હવે આ સંધાય નહિ ત્યાં સુધી કેટલું ખરાબ લાગે ? ને સંધાય નહિ ને વધારે ફાટે તો ?....' તુચ્છ વસ્તુની પકડ પર પણ કેટલું આર્તધ્યાન ? કેટલી પાપ વિકલ્પોની હારમાળા ? ઉત્તમ માનવભવની આ કેવી હાંસી ? કેવી વિટંબણા ? ક્રોડપતિની કન્યા મળી હોય, સાથે મોટી સંપત્તિ મળી હોય, એને મસોતા જેવા કપડા પહેરાવે એ એની કેવી હાંસી ? એમ પુણ્યાઇ સાથે મળેલ માનવજિંદગીને તુચ્છ વસ્તુની લત–ચિંતા લગાડીએ એ એની કેવી હાંસી ?

શું માનવજનમ આવાં આર્તધ્યાન કરવા માટે જ છે ? શું આર્તધ્યાનથી જીવન આબાદ બને છે ? કે બરબાદ ? આવાં ને આવાં આર્તધ્યાન ચાલ્યા કરતા હોય ત્યાં શુભ ધ્યાનને અવકાશ રહે ? ચિત્ત દેવદર્શન–વદન કે જાપ વગેરેમાં જોડાય ત્યારે એમાં સ્થિર રહે ખરું ? ફરિયાદ છે ને કે શુભ ક્રિયામા ચિત્ત સ્થિર નથી રહેતું ? પણ

આર્તધ્યાનની લોથ લાગી હોય ત્યાં સ્થિર શુભ ધ્યાન શાનું લાગે? અને જીવને તુચ્છ લતો લાગેલી હોય ત્યાં કહું આર્તધ્યાન આવ્યા વિના શાનું રહે? ભલેને પછી એ પ્રભુના મંદિરમાં હોય! ત્યાં મંદિરમાં એ મનમાંથી બહારની લત તો બહાર મૂકીને આવ્યો નથી, એટલુ જ નહિ, પણ અહીં મદિરમાં ય 'આ પાટલો આમ કેમ વચ્ચે પડયો છે? આ પેલા ભાઈ કેમ દર્શનની આડે ઊભા છે? કયાં સુધી ચોંટયા રહેશે?... ઓલ્યા ભાઈ વળી કેમ સ્તવન મોટેથી ગાય છે?....આ આમ ન ચાલે,'... આવી આવી મનને લત લાગી છે એટલે આનાં આર્તધ્યાન ચાલ્યાં જ કરે છે.

આવી લત, આવી પકડ, માની લીધેલી એવી જરૂરિયાતો, ભૂંડી ચિત્ત એની પાછળ પાગલ થવાનુ, આંધળું બનવાનું. પછી સારી પ્રવૃત્તિ હાથમાં લેવા છતાં એને એ સારીનું ઊંચું મૂલ્યાંકન નહિ, ઊંચી કદર નહિ, તે વચમાં વચમાં ખોટાં ચિંતન ગબડાવ્યા જ કરશે

ખોટી લતો પાછળ કેવી મહાન આત્મ-સંપત્તિની કમાઇ ગુમાવવાની? :-

જીવન ખોટી લતોથી અને માનેલી ખોટી જરૂરિયાતોથી એવું કલુષિત બને છે કે પછી એની પાછળ ધારાબદ્ધ પવિત્ર વિચારસરણી, ઉપશાંત ભાવ, ઉદાર આશયો, મૈત્રી-કરુણાની વહેતી ભાવનાઓ, અરિહંતનું શુભ ચિંતન વગેરે મહાન આત્મસંપત્તિઓ કમાવાનું હાથવેંતમાં છતાં દુર્લભ દુ:શક્ય બની જાય છે જીવનમા મહાનતા આ સંપત્તિઓથી આવે; પણ પેલી ખોટી લતો અને ખોટી જરૂરિયાતોની અધમતા ટળે ત્યારે ને?

ખોટી લતો તથા પકડો અને જરૂરિયાતોથી જીવન અધમ જ બન્યું રહે છે; પછી ભલેને દેવ અરિહંત ઊંચામાં ઊંચા મળ્યા, ગુરુ પણ ઊંચા ત્યાગી અને તત્ત્વજ્ઞ મળ્યા, તથા ધર્મ અનુપમ અદ્વિતિય મળ્યો. જીવનમાંની અધમતાઓ એમજ ઊભી હોય ત્યાં એ સારામાં સારાં તરવાનાં આલંબનો મળ્યાનો શો લાભ લેવાય?

ઉચ્ચ તારક આલંબનોની કિંમત સમજો :–

ધ્યાનમાં રાખો,–વિશ્વશ્રેષ્ઠ અરિહંત પરમાત્મા, ત્યાગી ગુરુઓ, જિનશાસન, જિનાગમ, તીર્થો, ધાર્મિક આચાર–અનુષ્ઠાનો વગેરે આલંબનો એવા અદ્‌ભુત મળ્યા છે કે કે જેના આધારે આત્મા પોતાના દેદાર ફેરવી નાખે! તુચ્છ લતો–પકડો–જરૂરિયાતોને નહિવત્ કરી શકે! આ આલંબનો આ વિરાટ વિશ્વમાં મળવા અતિશય કઠીન! અતિ દુર્લભ! એ છે, તો જ એના આધારે ઉન્નતિ સાધી શકાશે જીવન પુરું થતાં એ ખોઈ નાખ્યા પછી શું થઈ શકશે? માટે તારક આલંબનો મળ્યાનું મહત્ત્વ ખૂબ જ નજર સામે રાખી એનો ઉપયોગ કરી લેવો જોઇએ. શેમાં? આ તુચ્છ લતો–પકડો–જરૂરિયાતોને નામશેષ કરવામાં

જીવન કેમ હારી જવાય છે? :–

જીવને એ વિચાર નથી આવતો કે 'હું આ તુચ્છ લતો–પકડો રાખી બેસું છું, તુચ્છ જરૂરિયાતો માની બેસું છું, તો (૧) શું મારે આવો સુંદર દુર્લભ માનવભવ મળ્યા પછી આત્મહિતની કોઈ જ લતો કેળવવાની નથી? (૨) આત્મહિતની કોઇ પકડો જ રાખવાની ઊભી કરવાની નથી? (૩) મારે શું કોઈ આત્મહિતની જરૂરિયાતો જ નથી? અને જીવનમાં એ મુખ્ય બનાવવાની જ નહિ? 'ખૂણામાં કચરો

પડી રહ્યો, ચિંથરું ફાટયું, કપડું મેલું થયું, આ ન ચાલે; ઠંડી બહુ પડી,'-આવા આવા મુડદાલ નમાલા વિકલ્પોથી શું આત્માના દેદાર સુધરે છે? 'કચરો ન જ જોઈએ,.... કપડું જલ્દી ફાટવું ન જ જોઈએ, ... ફાટયું તો તરત સંધાવું જ જોઈએ,.... કપડું સાફ જ જોઈએ....' આવી આવી લત-પકડ-જરૂરિયાતો માની લીધાથી આત્માનું શું સુધરે, કે બગડે? શું જીવન જરૂરિયાતોમાં આ જ આવે? શું આવું ને આવું જીવન ચાલે એટલે જીવન જીતી ગયા? કે સરાસર હારી ગયા? કહો છો ને હવે વધારે ધર્મ શો કરીએ? **આ તુચ્છ લતો પડતી મૂકવાનો અભ્યાસ કરતા રહેવાય એ ધર્મ કયાં ઓછો ધર્મ છે?**

આત્મહિતોની લતો-જરૂરિયાતો :-

કોઈ દાન-શીલ-તપ-ભાવનાની, દેવગુરુભક્તિની, ક્ષમાદિ ગુણોની, કે વ્રતનિયમો અને પવિત્ર આચાર-અનુષ્ઠાનોની જ કોઈ પકડ પકડવાનો ધર્મ કયાં ઓછો ધર્મ છે? શું એની જરૂર જ નથી? એની ખાસ જરૂરિયાત માનવાને કશી જગા જ નહિ? પણ પેલી તુચ્છ લતો-પકડો-જરૂરિયાતો ટોળાબંધ ઊભી હોય ત્યાં આને શાનું સ્થાન મળે? ભૂલશો નહિ, આ તુચ્છ લતો પર આર્તધ્યાન ભરચક ચાલવાનાં; વધીને કદાચ રૌદ્રધ્યાનની પણ વિચારસરણી પેસી જવાની.

અસંમત નાસ્તિકને એ લત લાગી કે 'શહેરમાં હું જ હોશિયારમા ખપું, મારી જ વાહવાહ થાય, મારી સામે કોઈ બીજાની વડાઇ ન થાય.' એ લતમાં પછી નાસ્તિકવાદ ફેલાવ્યો, અને હવે મુનિની ભારે તપસ્યા તથા એના પ્રભાવની પ્રશંસાને

સહી શકતો નથી; તે ચડ્યો ભયંકર દુષ્ટ રૌદ્રધ્યાનમા! શોધે છે, 'મુનિને કેમ ખત્મ કરું!'

મુનિને બાળી નાખવાનો પ્રયત્ન :-

નાસ્તિકે ઉપાય શોધી કાઢ્યો, એ રાતના ઉપડ્યો ઉદ્યાનમાં; લાકડાં ભેગાં કરી ધ્યાનમાં ઊભેલા મુનિની આસપાસ ગોઠવી દીધાં; અને મુનિને બાળી નાખવાના વિચારથી ચારે બાજુએ લાકડાં સળગાવી ઘર ભેગો થઇ ગયો. ઘેર જઇ નિરાંત અનુભવે છે કે 'હાશ! મુનિ સળગી જશે, ને પછી એમને લોકો યાદ પણ નહિ કરે. એટલે મારો એક કાંટો ગયો.' માનવ જેવો માનવ થઇને એની વાઘવરુ જેવી કેવી ભયંકર વિચારસરણી!

અજ્ઞાનતાભર્યા વિચાર જીવને કેટકેટલી અધમતામાં ઉતારી એની કારમી વિટંબણા કરે છે!

પહેલાં તો અપકૃત્યનું દુર્ધ્યાન!....પછી એના ઉપાયનું ચિંતન!....ઉપાય જડતાં આનંદ-ઉત્સાહ!....પછી ઉપાયનો પ્રયત્ન!....એ પછી ધાર્યું થઇ જવાની કલ્પના!....અને એના પર અપાર હરખભર્યા વિચાર!....,-એવું એવુ ભયંકર ચાલે છે. એટલે ઠેઠ પહેલેથી મલિન વિચારણા-ચિંતવના શરૂ થઇ ને અપકૃત્ય થઇ ગયું માન્યું, પછી પણ એના કલ્પેલ લાભના હરખમાં ય કાળું મેશ હૃદય!

ઇર્ષ્યા-અસહિષ્ણુતામાં કેવાં દારુણ પરિણામ?:-

(૧) આમાં નરકના ભાતાં જ બાંધ્યે રાખવાનો ધંધો થાય કે બીજું કાંઇ?

(૨) વળી બીજી પવિત્ર વિચારણાને જરા પણ જગા જ ન રહે, આ ય કેટલી મોટી ખોટ?

(૩) માનવના ખોળીયે કેવી જંગલી પશુહૃદયની કાર્યવાહી ચાલે? તે ય દિલમાં કશા ખેદ વિના! ને હોંશે હોંશે!

(૪) ધિઠ્ઠાઈ કેવી વધે કે પછી બીજાં અપકૃત્યોની વિચારણા અને પ્રયત્ન કરવામાં કોઈ સંકોચ જ નહિ? જુઓ, દૃઢપ્રહારીએ બ્રાહ્મણના ઘેર ચોરી કરવા પેસતાં વચમાં ગાય આડી આવી તો એને કાપી નાખી! એટલે ધિઠ્ઠાઈ આવી, તો અંદર જતાં ગર્ભિણી બ્રાહ્મણી સામે થવા પર એના ય પેટ ઉપર ઘા કરતાં સંકોચ ન અનુભવ્યો! એ પછી ચોરીમાં કાંઇ નહિ મળતાં પાછો ફરે છે ત્યાં બ્રાહ્મણ સામો આવ્યો, તો એને પણ કાપી નાખ્યો!

અપકૃત્યોમાં ધિઠ્ઠાઈ આવે એ જીવની કેવી વિટંબણા છે! અહીં પણ જો કોઈ સજ્જન એને શાબાશી આપવાનું નથી, તો મર્યા પછી તો શાબાશી મળવાની વાતે ય શી? ખુનસની માત્ર એક ખરજ ઉતારવાનું થાય છે, પરંતુ એમાં નવા નવા ખુનસની ખરજો ઊઠે છે.

જીવ મોહમૂઢ લાગણીઓનો ગુલામ જ ને? તે પવિત્ર ભાવો કેળવવા માટે એનું કોઇ વર્ચસ્વ જ નહિ? કોઇ સ્વાતંત્ર્ય જ નહિ?

ખૂબી તો પાછી એ, કે અપકૃત્ય પાર પડશે કે કેમ એ નિશ્ચિત નથી; છતાં મૂઢતાથી વિડંબાયો જીવ એને પાર પડી જવાનું માની બેસે છે! અને એનાથી મનમાન્યો લાભ કલ્પી લઇ એના પર હરખના ઉન્માદમાં ચડે છે! એટલે ત્યાં પણ હૈયાની રૌદ્ર સ્થિતિ રહ્યા કરે છે! ખરી રીતે તો ધારેલું કદાચ પાર ન પણ પડે, કિન્તુ જીવ બિચારો ભયંકર વિચારણાથી

બચી શકતો નથી.

અસંમત નાસ્તિકની એવી જ દશા થઈ છે. એણે મુનિને બાળી નાખવાના ઠેઠ સુધીના પ્રયત્ન કર્યા. એના વિચારમાં તો રાચ્યો, પણ હવે મુનિ બળશે કે કેમ એ પ્રશ્ન છે, છતાં પેલો તો એના હરખમાં 'હાશ! હવે મુનિ બળી ગયો! કાશ ગઈ!' એવા રૌદ્ર પરિણામ અનુભવી રહ્યો છે.

કોરટમાં જૂઠું લલકાર્યા પછી ઘરે જઈને માણસ હરખ અનુભવે છે ને કે 'હાશ ! પાસા પોબાર. જજમેન્ટ મારા લાભમાં આવશે ને સામો ઠીક જ પછાડ ખાશે!' જાણે ચુકાદો આવી ગયો તે મલિન વિચાર કર્યે રાખે છે! કોને ખબર છે ચુકાદો કેવો ય આવ્યો? પણ અસત્ કલ્પનાની વિટંબણા ભારે!

અપકૃત્ય પરના લાભ લોહીના લાડુ જેવા :-

ત્યારે અપકૃત્ય કદાચ પાર પણ પડે, તો ય એનાથી થતા મનમાન્યા લાભમાં ય જીવને જે હરખની વિચારણા થાય છે એમાં ય એની કાળી દશા છે. અનીતિ કરી ધન કમાયા, એ ધનના લાભમાં કોઇ લેશમાત્ર પણ પસ્તાવો થાય ખરો કે 'અ રે રે! આ લાભ તો લોહીના લાડુ બરાબર છે. કસાઇનો બંગલો જોઈ શુ રીઝવાનું? બકરા-પાડાની કત્લ ચલાવવા પર થયેલા ધનલાભની શી કિંમત? એમ જુઠ, અનીતિ, વિશ્વાસઘાત કે પરનિંદા પર મળેલા ધન-માલ યા માન-પૂજા-પ્રતિષ્ઠાની શી કિંમત?'

પરંતુ અપકૃત્યના આવેશ જ એવા છે કે એ લોહીના લાડુ પર હરખના ઉન્માદ જગાવે.

ત્યાં એને જીવનમાં સારું શું આવડે? એ તો એવા

ધનથી કોઈ સુકૃત પણ કરી આવે તો ય ત્યાં લોક વાહવાહ દેખી મનને થવાનું કે 'હાશ! જો આ રીતે વેપાર ચલાવી પૈસા કમાયા, તો આવા સુકૃતથી વાહવાહ મળી.' આમ ત્યાં પણ સુકૃતની ચોકખી અનુમોદનાને બદલે પોતે કરેલા અનીતિ આદિના દુષ્કૃત્યની જ ભારોભાર અનુમોદના થયા કરવાની! અપકૃત્યની વિટંબણા ભારે! એમા દુર્ધ્યાન અને નવાં નવાં પાપકર્મોનો પ્રવાહ આત્મા પર ચાલુ. ઉત્તમ ભવમાં આ પાપભર્યાં સર્જન ન કરવા હોય તો નાશવંતના ક્ષણિક લાભમાં ન લલચાઓ, અપકૃત્યના આવેશ કદી ન રાખો;

અપકૃત્યથી મળેલા લાભને કસાઇના ધન જેવા સમજો.

પ્રકરણ-૩૧ નાસ્તિકનો પસ્તાવો : ખોટા વિચાર કેમ અટકે? : શાસ્ત્રવ્યવસાય અતિજરૂરી

પેલો અસંમત ઘરે જઇને હરખ અનુભવી રહ્યો છે, અને સવારે ઉદ્યાનમા મુનિના શરીરની રાખ જોવા હોશે હોશે આવે છે. પરંતુ આ શું? ત્યાં એ મુનિને આજુબાજુ રાખની વચમાં બરાબર ધ્યાનમાં જીવત ઊભેલા જોઈ સ્તબ્ધ બની જાય છે કે 'અરે! આ શું? મુનિ બળી ગયા નહિ?'

કેમ આમ બન્યું? એટલા જ માટે કે મુનિના તપના પ્રભાવે અને મુનિની ભડભડતા અગ્નિ વચ્ચેથી પણ બહાર ન નીકળી જતાં ત્યાં જ ઊભા રહેવાનાં ધૈર્ય અને સ્થૈર્યે એક વ્યંતર દેવતા પ્રભાવિત થઈ ગયો, તે એણે મુનિની રક્ષા કરી!

તપ છતાં રક્ષા થવાનો નિયમ નહિ :-

પ્ર૦– શું તપના અભાવે દેવ રક્ષા કરે જ?

ઉ૦– ના રક્ષા કરે જ એવો નિયમ નથી; કેમકે તપ છતાં બીજી બાજુ પોતાના તીવ્ર અશુભ અશાતા–વેદનીય આદિ કર્મનો ઉદય હોય તો દેવતાનો ખ્યાલ આ તરફ ન પણ જાય, અને રક્ષા ન થાય, એવું ય બને.

મહાવીર પ્રભુ પર ગોશાળાએ તેજોલેશ્યા નાખી; ભગવાન પાસે જઘન્યથી એક ક્રોડ દેવતા નિરંતર સેવામાં રહે છે, તો કયાં એમાંથી એક પણ દેવતાએ એ અટકાવી? કેમ નહિ? શું દેવ એ વિચારમાં હતા કે 'ભલે ભગવાનના અશુભ કર્મનો આ નિમિત્તે ભોગવટો થઇ ક્ષય થઇ જાય?' ના, એવો વિચાર ભક્ત કરે નહિ. તો તેજોલેશ્યા કેમ ન અટકાવી? એ જ કહેવું પડે કે દેવતાનો આ તરફ એ ક્ષણે. ખ્યાલ જ રહ્યો નહિ! સ્વામીનું બળવાન અશુભ કર્મ જ એવું છે કે સેવકનો ખ્યાલ ભૂલાવે. રક્ષાનાં સાધનને ય સ્થગિત કરી દે!

ખંધકસૂરિના શિષ્યોને પાલક પાપીએ ઘાણીમાં પીલી નાખ્યા, દેવતા કયાં રક્ષા કરવા આવ્યા? તે વખતે વિચરતા મુનિસુવ્રતસ્વામી–તીર્થંકરદેવ પાસે ક્રોડ દેવતાઓ હાજર જ હતા. પણ કેમ રક્ષા ન કરી? **ગજસુકુમાળના** માથે સોમિલ સસરાએ અંગારા ભર્યા, દેવતાએ કયાં રક્ષા કરી? એ વિચરતા ભગવાનની હયાતી–કાળમાં હતા એટલે દેવોની હાજરીના અને ગમનાગમનના સમયમાં એ વાત બની હતી. તો રક્ષા કેમ ન કરાઈ? જવાબ એક જ કે,

તીવ્ર અશુભનો ઉદય હોય તો રક્ષાનાં સાધન પણ સ્થગિત થઈ જાય અને એ અશુભોદય વેઠી જ લેવો પડે.

પ્ર૦– તપલબ્ધિથી જાતની રક્ષા કેમ કરે નહિ?

ઉ૦– મહા તપસ્વી મહર્ષિઓને સ્વયં તપથી ભલે મહાલબ્ધિઓ ઊભી થઈ ગઈ હોય છતાં એનો ઉપયોગ એ પોતે પોતાના રોગ–ઉપદ્રવ ટાળવામાં નથી કરતા; કેમકે એમ કરવામાં એ દેખે છે કે

(૧) એક તો શરીરાદિનો રાગ પોષાય, અને

(૨) બીજું એ સમજે છે કે અશુભ કર્મોને સમતાથી ભોગવી લીધાથી એનો નિર્મૂળ નાશ થઈ જાય એ આવકારવા યોગ્ય છે. એટલે મહામુનિઓ એવા મહા કપરા અવસરમાં પણ સમતા સમાધિ રાખી શકતા હોવાથી રોગાદિ ઉપદ્રવોને કર્મનાશમાં સહાયક મિત્ર સમજી એને શાંતિથી સહી લે છે! તમને એમ થતું હશે કે,

પ્ર૦– અતિ અસહ્ય ઉપદ્રવ શે સહન થાય?

ઉ૦– **ગૂમડા પર નસ્તર** મૂકાવો તો પીડા ન થાય? થાય, છતાં કેમ એ પીડા સહી લો છો? સમજો છો કે આનાથી ગુમડું મટી જાય, તો એ જ પ્રમાણે સમજી લો કે રોગ–આફતની પીડા વધાવી લઈએ એટલે કર્મના ગુમડાં સાફ થતા જાય. મહાત્માઓ કર્મના ગુમડાને ટાળવા રોગાદિ ઉપદ્રવોની અસહ્ય પીડા પણ સમતા–સમાધિથી સહી લે એ સ્વાભાવિક છે. સાથે સમતા–સમાધિનું બળ છે એટલે અસમાધિના યોગે થતા નવા કર્મબંધ એમને થવાના નથી. આ પરથી સમજાશે કે

મુનિ કેમ દવા લે છે? સામાન્ય સમાધિ–બળવાળા મુનિઓ રોગ ટાળવા ઉપચાર કરે છે તે એટલા જ માટે કે હાયવોયથી રોગ સહી લે તો થોડાં અશુભનો નિકાલ તો થાય,

પરંતુ અસમાધિના યોગે નવાં અશુભ બહુ ઘુસી જાય.

શ્રુતજ્ઞાનનું મહત્ત્વ :-

અલબત મુનિને મળેલી શ્રુતજ્ઞાન અર્થાત્ શાસ્ત્રજ્ઞાનની શક્તિથી બીજાઓને એ જ્ઞાનનો વારસો આપી શ્રુતપરંપરા ટકાવે એ માટે પણ, ભલે રોગમાં પોતાને સમાધિ રહેતી હોય છતાં, મુનિ રોગના ઔષધોપચાર કરે; કેમકે રોગગ્રસ્ત અશક્ત શરીરે એ મુનિઓને શાસ્ત્રવાચના ન આપી શકતા હોય; અને એથી શાસ્ત્રજ્ઞાનની ધારા આગળ ન ચાલે, એની પરંપરા તૂટે, તો આગળ પર ભવ્ય જીવોનું કલ્યાણ ન થાય. **આત્મકલ્યાણનું અતિ આવશ્યક સાધન શાસ્ત્રજ્ઞાન છે,** એ ન મળતાં કલ્યાણ શી રીતે સધાય? કલ્યાણની ખબર જ શી પડે? જીવનમાં શાસ્ત્રતત્ત્વોની ખૂબ રટણા ન હોય તો મનને સંકલ્પ-વિકલ્પોથી બચાવવા બીજું કોણ છે? એટલે આવા મહાન કલ્યાણ-સાધનભૂત શ્રુતજ્ઞાનની પરંપરા અવિચ્છિન્ન ચાલે એ માટે શ્રુતદાન અખંડિત રાખવું જોઈએ. એટલા જ માટે રોગને ઉપચારથી શાંત કરી દેવાય, તો શ્રુતજ્ઞાનની પરંપરા ટકાવી શકાય.

સંતાનો પ્રત્યે શામાં બેદરકાર? :-

તમને લોકોને શાસ્ત્રબોધના આ ઊંચા મહત્ત્વનો ખ્યાલ નથી, યા ખ્યાલ કદાચ હોય તોય પરવા નથી, એટલે શ્રાવકોપયોગી શાસ્ત્રોના બોધ માટે નથી તો જાતે મહેનત કરવી, કે નથી સંતાનોને એ પમાડવા કોઈ દરકાર કરવી. સંતાન માટે બીજી અનેક દરકાર કરો છો, પરંતુ એનામાં સમ્યગ્ જ્ઞાન આવે એની દરકાર જ ક્યાં છે? આજે તમે જે કાંઈ થોડું પણ શાસ્ત્રપદાર્થનું જ્ઞાન ધરાવો છો એટલું પણ

સંતાનોને આપવા તમારી ધગશ છે? ના, સ્કુલનું ભણાવવાની ને વેપાર-ધંધામાં જોડવાની પાકી ધગશ છે! પણ માત્ર ધર્મબોધ આપવાની જ નહિ! પછી એ બોધ વિના સંતાનની દિવસ-રાત કેવી વિચારસરણી રહેશે એનો વિચાર ખરો? વિષય-કષાયોની ચકચૂર વિચારણા જ રહેવાની ને? એથી એનું પરલોકમાં કયાં સ્થાન? તો તમે એના હિતૈષી માબાપ થઈને અંતે એને આ જ પરખાવ્યું ને?

ખોટા વિચારોથી કેમ બચાય?: શાસ્ત્રરટણાનું મહત્ત્વ :-

ત્યારે શું જાતે પણ રોજ ને રોજ બોધ વધારવાની પરવા ખરી? મગજમાં શાસ્ત્રપદાર્થોને વારંવાર રટવાની પરવા ખરી? જો નહિ, તો મનમાં પછી આર્તધ્યાન, ફજુલ વિચારો, ને પાપવિચારો ચાલ્યા કરે એમાં નવાઈ છે?

નવનવો શાસ્ત્રશ્રમ ચાલુ નહિ તો કેવાં નુકસાન? :-

(૧) નવા નવા બોધને ન વધાર્યો તો શું અજ્ઞાનપણે ખોટા વિચારો નહિ ચાલે?

(૨) ઉત્સૂત્ર-ઉન્માર્ગની ખબર નથી તો એના ય વિચાર અને આચણુરનો સંભવ નહિ રહે?

(૩) અહીં ને તહીં રાગ-દ્વેષ નહિ ચાલે?

પણ આ બધી ભયંકરતાનો ખ્યાલ જ નથી એટલે એને ટાળનારું જે એકમાત્ર સાધન શાસ્ત્રવ્યવસાય, એનાથી શાસ્ત્રબોધને મમરાવવાનો અને વધારવાનો કોઇ વિચાર જ નથી આવતો.

ધ્યાનમાં રહે કે ખુદ ભગવાનના કાળમાં પણ એમની પાસે રહેવા માત્રથી આત્માનો બચાવ નથી થતો ત્યાં પણ ભગવાને કહેલાં તત્ત્વોની રટણા જ બચાવી શકે છે. એમાય શ્રાવકો વળી ભગવાનની પાસે કયા ચોવીસે કલાક રહી શકવાના?

તો એમને બચાવ શી રીતે મળે? મન શાસ્ત્રતત્ત્વોમાં ગુંથાયેલું ને ગુંથાયેલું રહે તો જ બચાવ મળે.

શાસ્ત્રબોધ-શાસ્ત્રરટણા એ અશુભ ને નકામા વિચારોથી બચવાનું અને આત્માના ઉદ્ધારનું જબરદસ્ત સાધન છે.

એટલા માટે તો કહ્યું કે,–

अस्मिन् हृदयस्थे सति हृदयस्थस्तत्त्वतो मुनीन्द्र इति–

અર્થાત્ **જો આ જિનવચન હૃદયમાં રમતા હોય તો ત્યાં ખરેખર પરમાત્મા જ હૃદયમાં છે. જિનોક્ત શાસ્ત્રનાં તત્ત્વોનું ધ્યાન એ સાચું પરમાત્મધ્યાન છે.** બાકી એકલું 'અરિહંત અરિહંત' રટયા કરે અને જિન-વચનના જ્ઞાન-ચિંતન તરફ કોઈ જ પ્રયત્ન ન હોય તો કામ ન સરે;–ન તો મન આડાઅવળા વિચારોથી બચી શકે, કે ન તો સારાસાર, વાચ્યાવાચ્ય, ને વિચાર્ય-અવિચાર્ય વસ્તુની ગમ રહે. શાસ્ત્રબોધ જ એક એવી ચીજ છે કે એથી સારાસાર વગેરેની ખબર પણ પડે અને સ્વાત્મરક્ષા પણ થાય. માટે જાતમાં અને સંતાનોમાં આ કેમ પમાય, કેમ વધે, અને કેમ એની રટણા ચાલુ રહે, એની ખૂબ ચિંતા રાખો, કાળજી કરો.

વાત એ હતી કે મુનિ શ્રુતપરંપરા ટકાવવા બીજાને શ્રુતદાન કરતો રહે, ને એ કરવા સારુ રોગિષ્ઠ અવસ્થામાં રોગ હટાવવાને માટે જરૂરી ઔષધોપચાર કરી લે; એમ ગચ્છરક્ષાનો ભાર માથે હોય તો એમાં જરૂરી શરીરશક્તિ સ્વાસ્થ્ય ટકાવવા પણ રોગને ઉપચારથી હટાવે દવા-ઉપચાર કરવાના એ ઉદ્દેશ હોય.

બાકી તો જો એ કોઇ પ્રશ્ન ન હોય તો તો શાંતિ-સમાધિથી રોગને સહી લઇ કર્મોના ભુક્કા કરવા માટે જ

અને નવા કર્મબંધ ટાળવા માટે જ મથે. ત્યાં કોઈ તીવ્ર ઉપદ્રવ આવે તો પણ તે સહી લે, કિન્તુ પોતાની લબ્ધિનો ઉપયોગ એ ટાળવા માટે ન કરે. ત્યારે તીવ્ર અશુભકર્મના ઉદય નિર્ધારિત હોય તો દેવતાને પણ રક્ષા કરવાનો ખ્યાલ ન આવે. દેખોને કે ત્રિભુવનનાથ મહાવીર પ્રભુને પાસે રહેલા ક્રોડ દેવતામાંથી એક પણ દેવતાને ગોશાળો પ્રભુ પર તેજોલેશ્યા છોડે છે ત્યારે રક્ષાનો ખ્યાલ ન આવ્યો! છતા એવું ન હોય ત્યાં તપના પ્રભાવે દેવતા રક્ષામા લાગી જવાનો સંભવ છે. એટલે તપનો પ્રભાવ આમ પણ મોટો છે

તપના પ્રભાવ પર નાસ્તિકને આશ્ચર્ય ને ધર્મબુદ્ધિ :-

લલિતાગ મુનિની રક્ષા થઈ, ને એ જોઈ અસંમત નાસ્તિક સ્તબ્ધ થઈ ગયો! એ વિચારે છે કે 'અરે! પાણીના ઊંચાં પૂર તો ડૂબાડનાર બને, અને ચારે બાજુ અગ્નિ તો બાળનારો બને; છતાં અહીં આ મુનિમા બેમાથી એક કાર્ય ન થયું એ કેવું આશ્ચર્ય? ધર્મ સિવાય અહી કયું તત્ત્વ કામ કરી ગયું?

તપના અચિંત્ય પ્રભાવ પર નાસ્તિક પણ અસંમત આશ્ચર્યથી ચકિત થઈ ગયો. એ ઊભો રહી ગયો. આજ સુધી ધર્મના પ્રભાવ તરફ એની દૃષ્ટિ જ નહોતી, તેથી ધર્મને નકામો જ નહિ, પણ વિટંબણાકારી ગણતો હતો. પરંતુ હવે જ્યાં ધર્મનો આ પ્રભાવ જોયો, એટલે હવે ખચકાયો. એને થયું કે

અસંમતની સુંદર વિચારધારા :-

'અરે? શું ધર્મનો આવો અચિંત્ય પ્રભાવ છે કે કુદરતના નિયમને પણ ઉથલાવી નાખે? પાણીનાં પૂર તો સમાન સપાટી પર રહેલા બધાને એક સરખી રીતે ડૂબાડે, ત્યા અહીં ઝાડ-પાન વગેરે ડૂબ્યાં, પણ આ મુનિ ન ડૂબ્યા?

એમ અગ્નિ તો પાસેનાને બાળે, ત્યારે આ મુનિ ચારે તરફ અગ્નિ વિંટળાયેલ છતાં બળ્યા નહિ?...

નાસ્તિકનો મનનીય પસ્તાવો :–

થોડા ય ધર્મનો પ્રભાવ :–

નાસ્તિકના મનને હવે પારાવાર પસ્તાવો થયો કે 'અરે! જો ધર્મ આવો પ્રત્યક્ષ પ્રભાવવતો છે, તો એ સૂચવે છે કે ધર્મ તારણહાર છે, ને એમાં કોઈ અજબ સામર્થ્ય રહેલું છે! એ હિસાબે તો કદાચ સંયોગ ન હોય ને ધર્મ આવો પ્રત્યક્ષ પ્રભાવ ન દેખાડે, યા આટલો ઊંચી કોટિનો ધર્મ ન સધાયો તો તેથી પણ આવો પ્રત્યક્ષ પ્રભાવ ન જણાય, છતાં અંદરખાને તો જરૂર કાંક ને કાંક સામર્થ્ય ઊભું કરતો જ હશે. તો પછી શું મેં આવા સામર્થ્યવંતા ધર્મને જ નકામો કહ્યો? આવા કલ્યાણકારી ધર્મને વિટંબણાકારક લેખ્યો? આ મેં અધમે લોકોને ધર્મ નકામો અને વિટંબણાકારી કહી કહી કેવા ઊંધા માર્ગે ચડાવ્યા! કેઈ માણસો ધર્મસાધના કરતા હશે, એમને બિચારાને ધર્મ ભૂલાવી પાપમાં ડૂબતા રાખ્યા? આ મારો ધર્મ પ્રત્યે અને લોકો પ્રત્યે કેટલો બધો દ્રોહ?....

'જીવો જો સંસારનાં બીજાં બીજાં કૃત્ય–અપકૃત્ય કરવા સ્વતંત્ર હોવાનું હું માનતો, તો પછી ધર્મસાધના કરનાર પણ એ કરવા સ્વતંત્ર છે, એમ કેમ માન્યું નહિ? ઊલટું મેં ધર્મ ઉપર ઘા કરી ધર્મને લોકમા પ્રસરતો અટકાવ્યો? આ મે ધર્મનો ભારે દ્રોહ જ કર્યો ગણાય; ધર્મની પ્રત્યે ગુંડાગીરી જ આદરી ગણાય....

'એમ, લોક મારા ભરોસે, મારી ચાલાક વાણીમાં ફસી ધર્મ ભૂલ્યા, તેમાં પણ મેં લોકનો ય દ્રોહ કર્યો ગણાય. મારું કૃત્ય કેવું ગોઝારું?....

દ્વેષ-દુર્બુદ્ધિનો પશ્ચાત્તાપ :-

'પાછુ વળી આવા સમર્થ પ્રભાવવંતા ધર્મને સાધનારા મહાત્માની પ્રત્યે ઇર્ષ્યા કરી? ને મેં એમને ઠેઠ બાળી નાખવા સુધીનો પેંતરો કર્યો? આ મારું કેવું ગોઝારું કૃત્ય? દુનિયામાં મને બીજો કોઈ દુષ્ટ ન દેખાયો, તે મેં આવા ધર્માત્માને જ દુષ્ટ દેખ્યા? કેવી મારી ખતરનાક દુર્બુદ્ધિ કે ગુણિયલના ગુણ ગાવાનું તો બાજુએ રહ્યું, પણ એમનામાં દુષ્ટતાનો મેં આરોપ કર્યો! એમ તારણહાર ને પ્રભાવવંતા ધર્મ પર ભારોભાર દ્વેષ કરી મારણહાર નાસ્તિકતા અને અધર્મને સારા માનવાની તથા એ રીતે એનો પ્રચાર કરવાની પણ મારી કેવી ભયંકર દુર્બુદ્ધિ? મહાકિમતી માનવબુદ્ધિનો આ કેટલો ભયંકર દુરુપયોગ!'

આત્મા-કર્મની સાબિતી :-

અસમત નાસ્તિકને ધર્મ અને ધર્મી પ્રત્યે કરેલ દ્વેષ ઇર્ષ્યા અને દ્રોહ માટે પારાવાર પશ્ચાત્તાપ જાગ્યો. એમાં એને આત્મા, પરમાત્મા, ધર્મ, પુણ્ય-પાપ,....વગેરે પર શ્રદ્ધા ઊભી થઇ ગઇ. એના મનને થયું કે "જ્યારે આ મહર્ષિને પ્રત્યક્ષ કોઇ બચાવનું સાધન હતું નહિ અને પૂરમાં બીજા સાથે ડુબવાના તેમજ અગ્નિની વચમાં બળી રાખ થવાનાં પૂરાં કારણ હતાં, છતાં એ ન ડુબ્યા, કે ન લેશ બળ્યા, તો એ સૂચવે છે કે એ એમના ધર્મને આભારી હતું, એમના અદૃશ્ય પુણ્યને આભારી હતું. તેમજ ધર્મ અને પુણ્ય કોઇ શરીરની વિશેષતા નહિ. શરીર તો જડ છે, પૌદ્ગલિક છે, એને વળી ધર્મ અને પુણ્ય શા? એટલે સાબિત થાય છે કે એ વિશેષતા આત્માની છે માટે આત્મા જેવી વસ્તુ છે, અને

એના પર ધર્મવસ્તુ તથા પુણ્ય–પાપકર્મ જેવી વસ્તુ પણ છે. એ છે તો પરલોક–વસ્તુ ય છે. નહિતર તો આ જગતમાં વિચિત્ર અવતાર શા? જન્મેલાઓમાં કેઇ પ્રકારની વિચિત્રતાઓ શી? એ બધું આત્મા અને કર્મ તથા પરલોક–વસ્તુને જ આભારી છે.

પરલોકચિંતા આત્મચિંતા :–

"ત્યારે મેં આ જીવનમાં એ બધું ઉડાવવાની ધિઠ્ઠાઇ કરી?

લોકોનો દ્રોહ કર્યો?

ધર્મગુરુઓને રંજાડયા?

જીવનમાં જાતે કશો ધર્મ કર્યો નહિ?

અભિમાન, વિષયલંપટતા, ધનતૃષ્ણા અને હિંસાદિ પાપો સેવ્યાં?

"તો હવે મારું શું થશે? ઉત્તમ માનવ જીવનની આ કેવી ભયંકર બરબાદી કરી? આત્માને ભુલી માત્ર શરીર સામે જ દૃષ્ટિ રાખી, તેથી જ આ જીવન ગોઝારાં અપકૃત્ય–દુષ્કૃત્યભર્યું બનાવ્યું! ધિક્કાર છે મારા આ નાશવંત શરીરને, ઇન્દ્રિયોને અને એના વિષયોને કે જે આ લંપટતા-તૃષ્ણા–મદ અને હિંસાદિ પાપાચરણ કરાવે છે!

"હું સનાતન–શાશ્વત આત્મા, મારે વળી આ બધા નાશવંત પદાર્થો સાથે શું લાગેવળગે? એ બધાથી મારા આત્માને શો લાભ?...."

નાસ્તિક કેવળજ્ઞાન પામે છે! :–

બસ, પાપોના ઘોર પશ્ચાત્તાપ પર અસંમતનું મન હિંસાદિ દુષ્કૃત્યો અને ક્રોધાદિ કષાયદોષો પરથી તદ્દન ઉઠી ગયું; અને શરીર સુદ્ધાં બાહ્ય પદાર્થો પ્રત્યે

એને એટલો બધો અભાવ થઈ આવ્યો કે એમને આત્માથી તદ્દન અલગ દેખવા પર ધ્યાન ગયું. એ પરમ આસ્તિક બની પોતાના આત્માને એ શરીર આદિથી બિલકુલ નિરાળો, સંબંધ વિનાનો, અને શરીર પરનાં સુખદુઃખની અસર વિનાનો દેખ્યો. ધ્યાન આત્માના અલિપ્તભાવ પર અને એના જ્ઞાનાદિ ગુણો પર ચોંટી ગયું. એમ પાપોથી વિરતિ, જાગૃતિ અને અનાસક્તયોગ ઊભા થઈ ગયા !

આમાં એ ગુણસ્થાનકની પાયરીએ ચડતો ચડતો હિંસાદિ પાપોથી અને ક્રોધાદિ કષાયના ભાવોથી તદ્દન વિરામ પામી, અનાસક્તયોગથી શુક્લધ્યાનમાં લીન બન્યો, ક્ષપકશ્રેણી માંડી, આત્માની અંદરના ઘાતીકર્મોને એ ધ્યાનાગ્નિમાં બાળી સાફ કરી નાખ્યા ! વીતરાગ બન્યો ને કેવળજ્ઞાન પામ્યો !

આત્માની મહાસ્વતંત્રતા ક્યા ? :–

આત્માના શુભ અને શુદ્ધ ભાવનો કેટલો બધો ઊંચો પ્રભાવ છે ? ખૂબી તો એ છે કે એવા ભાવ કરવામાં કોઇ સંયોગ–પરિસ્થિતિ બાધક નથી આત્મા એ કરવામાં સ્વતંત્ર છે, અને જેવો પુરુષાર્થ કરે તે પ્રમાણે એમાં આગળ વધી શકે છે. એટલેસ્તો લલિતાંગ મહામુનિ હજી સરાગતાની અને છદ્મસ્થતાની ધરતી પર ઊભા છે, અને અસંમત એક વખતનો મહા નાસ્તિક, તે અત્યારે વીતરાગતાના અને સર્વજ્ઞતાના આસમાનમાં ઊડી રહ્યા છે !

મુનિ કેમ પાછળ ? :–

શું મુનિએ આત્માને શરીરથી તદ્દન નિરાળો નહોતો માન્યો ? એમણે શું હિંસાદિ પાપાચરણો અને ક્રોધાદિ

કષાય દોષો નહોતા વોસિરાવ્યા? બધું હતું, પણ અનાસક્તયોગની એવી પ્રબળતા એમને હજી જાગી નહોતી ત્યારે અસંમતને પોતાનાં ઘોર દુષ્કૃત્યોના ધીખતા-સળગતા પશ્ચાત્તાપથી વિકસી ઊઠેલા શુભ અને શુદ્ધ ભાવ પર અનાસક્તભાવ ઝળહળી ઊઠયો; ને એથી એ મુનિ કરતાં આગળ વધી ગયો!

પ્રકરણ-૩૨. પાપબીજ-નાશ : આત્મસ્વાતંત્ર્ય :

આમાંથી બે વસ્તુ મોટી શીખવા મળે છે,-

(૧) પાપોના પશ્ચાત્તાપના જોશનો પ્રભાવ; ને

(૨) શુભ અને શુદ્ધ ભાવ અંગે આત્માનું પૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય.

(૧) પાપપશ્ચાત્તાપથી દુષ્કૃત્યબીજ નાશ :-

અલબત્ પાપાચરણ ખરાબ વસ્તુ છે, પણ જો પાપ કર્યાં પછીથી હૃદયથી સાચી સમજ આવી જાય, તો સેવેલાં પાપાચરણ ઉપર પોતાના પાપી આત્માની પ્રત્યે એટલી બધી ઘૃણા-જુગુપ્સા ઊભી થાય છે, ને પાપાચરણનો એટલો બધો પશ્ચાત્તાપ સળગી ઊઠે છે, કે એમાં એ તમામ દુષ્કૃત્યોનાં બીજ બળીને સાફ થઈ જાય છે. આ દુષ્કૃત્યોનાં બીજ બળીને ખલાસ થઇ જવાં એ ઘણી મહાન વસ્તુ છે. એનું કારણ એ છે કે જીવ નવાં નવા જનમમાં જે નવાં નવાં દુષ્કૃત આચરે છે, એમાં પૂર્વના સંસ્કાર બહુ કામ કરે છે. આ સંસ્કાર એ જ દુષ્કૃત્યનાં બીજ છે. એ સાચા પશ્ચાત્તાપથી બળી ઊઠે છે.

દુષ્કૃત્યોનાં બીજ પોતાનામાં હોવાની ખબર શી રીતે પડે?

દુષ્કૃત્યોનાં બીજનાં લક્ષણ :-

(૧) પહેલું તો પોતાને મિથ્યામતિ, ને કુમતિ હોય, જીવનમાં પાપોને કર્તવ્ય માનવાની દુર્બુદ્ધિ-દુરાગ્રહ હોય, એથી દુષ્કૃત્યોનાં બીજ અંદર પડયા હોવાનું સમજાય હવે **દુર્બુદ્ધિ પર ઘા પડે એટલે મહામોહનો આત્મા પરથી અધિકાર ઊઠે; વર્ચસ્વ ઊઠી જાય.**

મોહનો અધિકાર ઊઠી ગયો એટલે,-

(૧) મોહના નચાવ્યા નાચવાનું મૂકી દેવાય. (૨) જ્ઞાનીના વચનનો આત્મા પર અધિકાર-વર્ચસ્વ સ્થપાય, (૩) એમના કહેલા સત્કૃત્યો કર્તવ્ય લાગે, (૪) દુષ્કૃત્યોની મમતા પકડ છુટી જાય, અને (૫) સત્કૃત્યોની મમતા જાગે. મોહનો અધિકાર ઉઠાવવા માટે પણ આ ઉપાયો છે.

(૨) માટે દુષ્કૃત્યોનાં બીજનું બીજું લક્ષણ મહામોહનો અધિકાર, વર્ચસ્વ, આત્માની મહામોહ પ્રત્યે ગુલામી હોવી એ છે.

(૩) ત્રીજું લક્ષણ આ, કે દુષ્કૃત્યોની મમતા, ખુશી, દુષ્કૃત્યોના દેખાતા લાભમા રાજીપો થાય. દા. ત કોઇના પર ક્રોધ કર્યો અને એમાં ફાવટ દેખાઈ, સામો દબાઈ ગયો, આપણી વાહવાહ થઈ, ત્યાં એ લાભ ગમતા, તદર્થ કરેલો ગુસ્સો ગમી જાય છે. આ લાભોના રાજીપા પર કરેલ દુષ્કૃત્યનો રાજીપો રહે એ દુષ્કૃત્યનું બીજ સૂચવે છે. એ પછી નવા દુષ્કૃત્ય આચરવાના ભાવ ઊભા રાખે છે, દિલમાં એનો કોઈ સંકોચ નહિ, કોઈ રંજ નહિ, દુષ્કૃત્યો ફરી સેવવા પડે એની હોંશ રહે !.... આ બધું શુ છે? દુષ્કૃત્યોનુ બીજ સલામત રહ્યું.

(૪) એમ દુષ્કૃત્યકારી સ્વાત્મા સારો લાગે એ અંદરમાં દુષ્કૃત્યબીજ પડયાનું લક્ષણ છે. પછી દુષ્કૃત્ય

કરવામાં જીવ સજ્જ રહેવાનો. પુરુષાર્થ કરીને જો આ લક્ષણો હટાવવામા આવે, તો દુષ્કૃત્યનાં બીજો બળીને સાફ થઇ જાય. પછી તો દુષ્કૃત્ય આચરવા તરફ કોઈ હોંશ નહિ, હોશિયારી નહિ, આત્માની દશા અને દિશા જ પલટાણી.

દુષ્કૃત્યોના સળગતા પશ્ચાત્તાપમાં એનાં બીજ બાળી નાખવાની સજ્જડ તાકાત છે.

પશ્ચાત્તાપ કરતાં આવડવો જોઈએ, દિલના ઊંડાણમાંથી એ ઊઠવો જોઇએ. અસંમત નાસ્તિક એવા પશ્ચાત્તાપમાં ચડ્યો હતો. એણે જોયું કે 'મારી યોજનાથી મુનિ ભલે બળ્યા નહિ, પરંતુ મે તો ખરેખર એમને બાળી નાખવાનો જ પ્રયત્ન કર્યો; એટલે વસ્તુસ્થિતિએ તો બાળી નાખવાનું જ પાપ કર્યું! આટલી બધી પાપિષ્ઠ કાર્યવાહી કેમ થઈ? કારણ એ જ કે જીવન નાસ્તિકવાદમાં નાના મોટા પાપાચરણોભર્યું રાખ્યું. એટલે આ પાપાચરણોમાં ડુબાડુબ રાખનારો અને ગોઝારા વિષયસુખમાં લયલીન રાખનારો નાસ્તિકવાદ પણ ખોટો; અને એ પાપાચરણો તથા વિષયાસક્તિ ય ખરાબ'

આમ અસંમતને હૃદયથી પાપાચરણની ઓળખ થઈ ગઇ, ને એના પર પશ્ચાત્તાપ સળગ્યો, એનુ જોશ વધતાં દુષ્કૃત્ય-બીજ બળી ગયાં, તેથી હવે સન્મતિનો પ્રવાહ વધે છે, તે પર ભાવના ભાવતાં આત્મભાન વધુ ને વધુ ઝળહળે છે.

(૨) શુભ ભાવના સ્વાતંત્ર્ય પર આત્માની સાબિતી :-

અસંમતને તીવ્ર પાપપશ્ચાત્તાપ પર દુષ્કૃત્યનાં બીજ

એવાં બળી ગયાં કે હવે જોરદાર આત્મભાન ઝળહળે છે એને એમ થાય છે કે-

'વળી જ્યારે મુનિના આંતરિક સંયમ અને તપ-ધર્મનો આટલો પ્રભાવ જોવા મળ્યો, ત્યારે એ સૂચવે છે કે ધર્મ એ ખરેખરી ચીજ છે, અને એ શરીરની નહિ પણ આત્માની વસ્તુ હોઈ, આત્મા પણ એક સત્ તત્ત્વ છે એ છે માટે તો દુષ્કૃત્ય કરાવનારા રાગ-દ્વેષ-મિથ્યામતિ વગેરે મલિન ભાવોને છોડી સન્મતિ-વૈરાગ્ય-ક્ષમા-અહિંસાદિ શુભ ભાવો કરવામા આત્મા સ્વતંત્ર છે. એમાં એને પોતાના શરીરની પણ પરવા રાખવાની જરૂર નથી. શરીર કચરાઇ જાય, કુટાઈ જાય, તો પણ આત્મા મલિન ભાવોને અટકાવવામા અને પવિત્ર ભાવોને વિકસાવવામાં સ્વતંત્ર છે. માટે તો મુનિ એ કરી શકયા એ કાયા કરતાં જુદા આત્મ-દ્રવ્યની સિદ્ધિ કરે છે તો હવે મારે આ શરીરથી સર્યું. મારે બહારના વિષયો, માનપાન, અને આ શરીર સાથે શો સંબંધ છે? કશો જ નહિ. મારે સંબંધ છે આત્મા સાથે, આત્માના વૈરાગ્યભાવ ઉપશમભાવ ઉદાસીનભાવ વગેરે પવિત્ર ભાવો સાથે....'

આત્મ-સ્વાતંત્ર્યની અજમાયશ :-

બસ, અસંમત નાસ્તિકે મનથી કાયા અને કાયિક સુખની પરાધીનતા મૂકી આત્માનુ ખરેખરું સ્વાતંત્ર્ય અજમાવ્યું. અશુભ ભાવોથી એ પોતાના આત્માને તદ્દન અલગ અલિપ્ત કરતો કરતો શુભ ભાવોમાં ચડયો, અને આગળ વધતાં શરીર-આત્માના ભેદનો સચોટ અનુભવ કરતો શરીર પ્રત્યે પણ તદ્દન અનાસક્ત ભાવમાં ચડી ગયો. આત્મતત્ત્વના એકાકાર ચિંતનમાં રમતાં એ આત્માની સ્વરૂપ-રમણતાના શુભ ભાવમાં આરૂઢ થયો ત્યાં શુક્લધ્યાન લાગતાં એણે ક્ષપકશ્રેણી માંડી પહેલાં મોહનીય કર્મનો, અને પછીથી

એ જોતાં નાસ્તિક શ્રેષ્ઠિપુત્ર અસંમત ચોંકી ઊઠતાં જાતે જ હૃદય-પરિવર્તન કરી નાસ્તિકતા મૂકી દઈને શુભ ભાવમાં ચડ્યો !

તપની બલિહારી છે. માટે જ ભગવાન કહે છે, 'પૂર્વે પ્રતિક્રમણ–પ્રાયશ્ચિત્તથી નહિ તોડેલાં પાપકર્મો કાં તો હવે ભોગવાઈને નાશ પામે, અગર તપથી નાશ પામી શકે.' ત્યારે બધાં જ કર્મ ભોગવી ભોગવીને જ નષ્ટ કરવાને કોણ તૈયાર હોય? એમાં જન્મારા પણ કેટલા બધા જોઈએ? એટલે કર્મનાશનો શ્રેષ્ઠ ઉપાય જ તપ. તો આ ઉચ્ચ જનમમાં ખરું કરવાનું આ,– શકય એટલા ઉત્કૃષ્ટ તપમાં લાગી કર્મોના ઝુંડના ઝુંડ સાફ કરવાના.

બાહ્ય તપનું મહત્ત્વ શું ?

તપમાં ભલે સ્વાધ્યાય–ધ્યાનાદિ આભ્યન્તર તપ ચડિયાતો છે, કિન્તુ એને ખરેખર પુષ્ટ કરનાર બાહ્ય તપ છે.

અનશન–ઉપવાસાદિ, દ્રવ્યસંક્ષેપ, રસત્યાગ, કાયકષ્ટ વગેરેથી મનની બાહ્ય વૃત્તિઓ પર અંકુશ મૂકયો હોય, તો જ શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાય સ્વસ્થ ચિત્તે થઇ શકે, ધ્યાન સ્થિર લાગી શકે. નહિતર તો વૃત્તિઓ કૂદાકૂદ કરતી હોય ત્યાં સ્થિરપણે અને સ્વસ્થતાથી સ્વાધ્યાય ધ્યાન કયાં થાય? વળી બાહ્ય તપથી ઇન્દ્રિયોને વિષયોમાં જવા પર કોઈ અટકાયત ન મૂકી હોય, અંકુશ ન મૂકયો હોય, અર્થાત્ એને છૂટ એટલે કે ઇન્દ્રિયોની અવિરતિ આસક્તિ હોય, તો પણ ધ્યાનને કેટલી જગા રહે?

ધ્યાનમાં ચિત્તસ્થૈર્યના ઉપાય :–

કહેવાનો સાર આ છે કે મહર્ષિ ધ્યાનમાં સ્થિર રહી શકતા, તે બાહ્ય તપના જોર ઉપર. 'કાયકષ્ટ' તપમાં ઉપવાસો

કરીને કાયાને કાયોત્સર્ગમાં ઊભી રાખવામાં કષ્ટ પડે એ
ગએ વધાવી જ લીધેલું, તેથી હવે મનને કાયામાં
તું રહે નહિ; તેમજ 'સંલીનતા' તપથી કાયા-વાણી
યો-ઇન્દ્રિય વિષયોની પ્રવૃત્તિ સંકોચી લીધી, તેથી મનને
ાં જવાનું રહે નહિ; એટલે સહેજે એ મન ધ્યાનમાં
વ્યાયમાં સ્થિર ચાલ્યા કરે. તાત્પર્ય,

બાહ્યતપમાં મન બાહ્યમાંથી હટાવાય છે, અને ભ્યન્તર તપમાં મનને અંતરમાં સ્થિર કરાય છે.

આમ મહર્ષિની બાહ્યતપના બળ ઉપર ઊભી થયેલ ાભ્યન્તર તપની સાધનાનો જે પ્રભાવ પડ્યો, એથી અસંમત ાસ્તિક નાસ્તિકપણું મૂકી આ[illegible] પાપો પર મેટલા અનહદ પશ્ચાત્તા[illegible] અને ધર્મ પર એટલો અથાગ શ્ર[illegible]વાળો બન્યો કે શુભ ભાવનામાં આગળ વધતાં ઠઠ કેવળજ્ઞાન સુધી ચડી ગયો!

કર્મ ભોગવાઇને તુટે એના કરતાં તપથી અનેક ગુણા તુટે. (૧) કર્મ માત્ર ભોગવીને જ તોડવાનાં હોય, અગર (૨) તપથી થોડા જ પ્રમાણમાં કર્મનાશ થતો હોય, તો તો કર્મોના નિકાલનો પાર જ ન આવે. માટે કહો,

જંગી કર્મનાશ તપથી થાય. અસંમત નાસ્તિકે પૂર્વ ભવે એવી મહા તપ સાધનાથી કર્મનાશ કર્યો હશે, પરંતુ કોઈ ધર્મ-વિરાધનાથી અહીં નાસ્તિકપણું આવ્યું હશે, છતાં મુનિના તપના પ્રભાવે એનું હૃદય-પરિવર્તન થયું, ને ધ્યાનતપ સુધી ચડી ગયો, તો એ તપે સમસ્ત ઘાતીકર્મનો ક્ષય કરી નાખ્યો!

બાકીના જ્ઞાનાવરણીય આદિ સમસ્ત ઘાતીકર્મોનો સર્વથા નાશ કરી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું! કેમ કર્યું? કહો, પહેલાં એ નાસ્તિકતા આચરવા સ્વતંત્ર હતો, તે સ્વતંત્રતા હવે શુભ ભાવો વિકસાવવામાં વાપરી.

આત્માનું આ સ્વાતંત્ર્ય વિચારવા જેવું છે, મન પર લેવા જેવું છે. શરીર એનું એ ઊભું છતાં પ્રતિકૂલતામાં એકવાર ક્રોધાદિ ભાવો ભભુકી ઊઠે છે, અને વિવેક આવતાં બીજીવાર ક્ષમાદિ ભાવો ઝળહળી ઊઠે છે! એ સૂચવે છે કે શરીરની અંદર આ ભાવોનું પરિવર્તન કરનાર આત્મા જેવી કોઈ જુદી વસ્તુ છે, જે એ ક્ષમાદિ શુભ ભાવો કરવામાં સ્વતંત્ર છે.

આત્માનું આ મહાકલ્યાણકર સ્વાતંત્ર્ય લક્ષમાં લેવાય તો બહારના સંયોગોને મહત્ત્વ ન આપતાં પોતે અંતરના મલિન ભાવોને અટકાવી શુભ પવિત્ર ભાવો ઝગમગાવી શકે, માત્ર પોતાની સ્વતંત્રતાનું ભાન જોઈએ, એનું મહત્ત્વ સમજવું જોઈએ, એના સદુપયોગનો પુરુષાર્થ કરી લેવાની ગરજ જોઈએ, તમન્ના જોઈએ. એ ગરજ-તમન્ના ઊભી કરાય, પછી જુઓ પુરુષાર્થ.

આત્માનાં સ્વાતંત્ર્યનો સદુપયોગનો પુરુષાર્થ કરી લેવા માટે શું માનવભવને તોલે કોઈ બીજો ભવ છે? ના, નથી. આત્મા તો તિર્યંચ શરીરમાં પણ છે, દેવના શરીરમાં ને નારકીના શરીરમાં પણ છે, કિન્તુ તિર્યંચગતિમાં વિવેક નહિ; દેવ ગતિમાં નિઃસીમ ભોગવિલાસ, નરકમાં ભયંકર મારપીટ; ત્યાં સ્વાતંત્ર્ય કેટલું અજમાવી શકે? એ તો એક આ માનવભવ જ એવો સહાયક છે કે જ્યા મલિન અશુભ ભાવોને અટકાવવામાં, અને શુભ-શુદ્ધ પવિત્ર ભાવો વિકસાવી પરમ શુદ્ધ ભાવમાં પહોંચી જવામા આત્મા પોતાનું સ્વાતંત્ર્ય અજમાવી શકે.

બિચારણના સહારે શું ?: માનવભવના સહારે કેવા ખાસ ભાવ ? :-

માટે આ ભવનો સહારો સમજો. ખેડૂત પાસે ઘઉંના થેલા હોય એના સહારે માલમિઠાઈ બનાવી ખાવાની લહેર તો ઉડાવી શકે, પરંતુ ખેડૂત એમ ન કરતાં એના સહારે ખેતરમા મોટા મલખમ પાક ઉતારે છે. એમ માનવભવના સહારે ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં મૂઢ બની મલિન ભાવોમાં રમતા રહી શકાય છે, પરંતુ એનું પરિણામ શું ? એવા ભાવો તો બીજા-ત્રીજા ભવના સહારે કયા નહોતા થઈ શકતા ? ખેડૂતની જેમ 'લાબા ગાળે શું ?' એ વિચાર રાખી આ ભવના સહારે શુભ પવિત્ર ભાવોમાં રમતા બની જવું જોઇએ. સમજવું જોઈએ કે, '**મારે બાહ્યનું બનવામાં ભલે કર્મની પરતંત્રતા હોય, પણ અંતરના નિર્મળ ભાવ કરવામાં મારો આત્મા સ્વતંત્ર છે.** બાહ્ય સંયોગો ગમે તેવા હોય છતાં અંતરમાં નિર્મળ ભાવ વિકસાવી શકું છુ'

આત્માના સ્વાતંત્ર્યનો ઉપયોગ મલિન ભાવોને અટકાવવામાં અને શુભ ભાવોને વિકસાવવામાં કરવો જોઇએ.

અસંમત નાસ્તિકે આ સ્વાતંત્ર્યનો ઉપયોગ કર્યો તો કેવળજ્ઞાન પામવા સુધી શુભ અને શુદ્ધ ભાવને વિકસાવ્યો. પરંતુ એમાં નિમિત્ત શું મળ્યું ? લલિતાગ મહર્ષિના તપનો પ્રભાવ એ નિમિત્ત બન્યું મુનિ પહેલાં એનો નાસ્તિકવાદ મૂકાવવા વાદવિવાદમાં ઊતરવાને બદલે બાહ્ય અને આભ્યન્તર તપમાં ચડયા, એનો એ પ્રભાવ પડયો કે નદીનાં પૂર એમને ડૂબાડી શક્યા નહિ, અગ્નિ એમને બાળી શકયો નહિ; અને

એ જોતાં નાસ્તિક શ્રેષ્ઠિપુત્ર અસંમત ચોંકી ઊઠતાં જાતે જ હૃદય-પરિવર્તન કરી નાસ્તિકતા મૂકી દઈને શુભ ભાવમાં ચડયો !

તપની બલિહારી છે. માટે જ ભગવાન કહે છે, 'પૂર્વે પ્રતિક્રમણ–પ્રાયશ્ચિત્તથી નહિ તોડેલાં પાપકર્મો કાં તો હવે ભોગવાઇને નાશ પામે, અગર તપથી નાશ પામી શકે.' ત્યારે બધાં જ કર્મ ભોગવી ભોગવીને જ નષ્ટ કરવાને કોણ તૈયાર હોય ? એમાં જન્મારા પણ કેટલા બધા જોઈએ ? એટલે કર્મનાશનો શ્રેષ્ઠ ઉપાય જ તપ. તો આ ઉચ્ચ જનમમાં ખરું કરવાનું આ,– શકય એટલા ઉત્કૃષ્ટ તપમા લાગી કર્મોના ઝુંડના ઝુંડ સાફ કરવાના.

બાહ્ય તપનું મહત્ત્વ શું ?

તપમાં ભલે સ્વાધ્યાય–ધ્યાનાદિ આભ્યન્તર તપ ચડિયાતો છે, કિન્તુ એને ખરેખર પુષ્ટ કરનાર બાહ્ય તપ છે.

અનશન–ઉપવાસાદિ, દ્રવ્યસંક્ષેપ, રસત્યાગ, કાયકષ્ટ વગેરેથી મનની બાહ્ય વૃત્તિઓ પર અંકુશ મૂકયો હોય, તો જ શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાય સ્વસ્થ ચિત્તે થઇ શકે, ધ્યાન સ્થિર લાગી શકે. નહિતર તો વૃત્તિઓ કૂદાકૂદ કરતી હોય ત્યાં સ્થિરપણે અને સ્વસ્થતાથી સ્વાધ્યાય ધ્યાન કયાં થાય ? વળી બાહ્ય તપથી ઇન્દ્રિયોને વિષયોમાં જવા પર કોઈ અટકાયત ન મૂકી હોય, અંકુશ ન મૂકયો હોય, અર્થાત્ એને છૂટ એટલે કે ઇન્દ્રિયોની અવિરતિ આસક્તિ હોય, તો પણ ધ્યાનને કેટલી જગા રહે ?

ધ્યાનમાં ચિત્તસ્થૈર્યના ઉપાય :–

કહેવાનો સાર આ છે કે મહર્ષિ ધ્યાનમાં સ્થિર રહી શકતા, તે બાહ્ય તપના જોર ઉપર. 'કાયકષ્ટ' તપમાં ઉપવાસો

કરીને કાયાને કાયોત્સર્ગમાં ઊભી રાખવામાં કષ્ટ પડે એ સ્વેચ્છાએ વધાવી જ લીધેલું, તેથી હવે મનને કાયામાં જવાનું રહે નહિ; તેમજ 'સંલીનતા' તપથી કાયા-વાણી ઇન્દ્રિયો-ઇન્દ્રિય વિષયોની પ્રવૃત્તિ સંકોચી લીધી, તેથી મનને એમાં જવાનું રહે નહિ; એટલે સહેજે એ મન ધ્યાનમાં સ્વાધ્યાયમાં સ્થિર ચાલ્યા કરે. તાત્પર્ય,

બાહ્યતપમાં મન બાહ્યમાંથી હટાવાય છે, અને આભ્યન્તર તપમાં મનને અંતરમાં સ્થિર કરાય છે.

આમ મહર્ષિની બાહ્યતપના બળ ઉપર ઊભી થયેલ આભ્યન્તર તપની સાધનાનો જે પ્રભાવ પડયો, એથી અસંમત નાસ્તિક નાસ્તિકપણું મૂકી આસ્તિક [illegible], એટલા પાપો પર એટલા અનહદ પશ્ચાત્તાપ, અને ધર્મ પર અથાગ શ્રદ્ધાવાળો બન્યો કે શુભ ભાવનામા આગળ વધતાં ઠઠ કેવળજ્ઞાન સુધી ચડી ગયો !

કર્મ ભોગવાઇને તુટે એના કરતાં તપથી અનેક ગુણા તુટે. (૧) કર્મ માત્ર ભોગવીને જ તોડવાનાં હોય, અગર (૨) તપથી થોડા જ પ્રમાણમાં કર્મનાશ થતો હોય, તો તો કર્મોના નિકાલનો પાર જ ન આવે. માટે કહો,

જંગી કર્મનાશ તપથી થાય. અસંમત નાસ્તિકે પૂર્વ ભવે એવી મહા તપ સાધનાથી કર્મનાશ કર્યો હશે, પરંતુ કોઈ ધર્મ-વિરાધનાથી અહીં નાસ્તિકપણું આવ્યું હશે, છતા મુનિના તપના પ્રભાવે એનું હૃદય-પરિવર્તન થયું, ને ધ્યાનતપ સુધી ચડી ગયો, તો એ તપે સમસ્ત ઘાતીકર્મનો ક્ષય કરી નાખ્યો !

શુભ ધ્યાનમાં લાગવું છે ?
તો સ્થિર મનથી લગાશે; અને એ માટે કાયા
ઇન્દ્રિયો અને એના વિષયોમાં તણાઇ જતું મન
બાહ્યતપથી અટકાવવું પડશે. પછી ત્યાં અશુભ
આર્તધ્યાન અટકશે તો જ શુભ ધર્મધ્યાન લાગશે.
આર્તધ્યાનને પ્રેરનારી છે સુખશીલતા, અસંયમ, ને
વિષયાસક્તિ. એને અટકાવ્યા વિના આર્તધ્યાન શાનુ
અટકે ? ને એ વિના શુભ ધ્યાન ક્યાંથી લાગે ? મન
એક સમયે એક જ ધ્યાનમાં રહી શકે; જો એ આર્તધ્યાનમાં
તો ધર્મધ્યાનમાં નહિ. માટે આર્તધ્યાનમાં મનને લઈ જનારી
કાયા, ઇન્દ્રિયો અને વિષયોના અભ્યાસ બાહ્યતપના લાંબા
[illegible] કરી નાખ[illegible] બાહ્યતપનો મહિમા ઘણો.
અભ્યાસથી [illegible]

પ્રથમ ભાગ સમાપ્ત